

UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOZOFSKI FAKULTET

Suzana D. Ignjatović

**KOGNITIVNA TEORIJA AKCIJE
REJMONA BUDONA**

doktorska disertacija

Beograd, 2014.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Suzana D. Ignjatović

**RAYMOND BOUDON'S COGNITIVE
THEORY OF ACTION**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2014.

Mentor

Prof.dr Ivana Spasić
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu

Članovi komisije

Prof.dr Sreten Vujović
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu

Prof.dr Aleksandar Baucal
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu

Prof.dr Dušan Pavlović
Fakultet političkih nauka
Univerzitet u Beogradu

Datum odbrane

Kognitivna teorija akcije Rejmona Budona

Apstrakt

Predmet teze je *kognitivna teorija akcije* (KTA) savremenog francuskog sociologa Rejmona Budona. Rad ima dva cilja: 1) objašnjenje osnovnih principa KTA, najznačajnijih domena njene primene i mesta u celini Budonovog dela 2) prikaz Budonovog rada koji uključuje najvažnije elemente Budonove akademske i lične biografije, oblasti kojima se bavio, odnos prema savremenima i ulogu vanakademske činilaca.

Centralni deo rada, posvećen je KTA, modelu društvene akcije koji predstavlja glavni deo teorijskog programa R. Budona. KTA se posmatra iz dva ugla: kao teorija akcije i kao model za objašnjenje socioloških fenomena (sociologija saznanja, kognitivna sociologija, istorijska sociologija i sociologija morala) i posebno u oblastima kognitivne sociologije, sociologije saznanja i sociologije morala. KTA se smešta u širi okvir savremene i klasične sociologije kako bi se razumela njena pozicija u Budonovoj sociologiji (klasični sociologije, metodološki individualizam, teorija racionalnog izbora, teorije društvene akcije, analitička sociologija, kognitivistička teorija i interpretativni pravci).

KTA počiva na tri postulata: metodološki individualizam (društveni fenomeni se objašnjavaju na osnovu individualnih akcija), razumevanje (svaka individualna akcija se može razumeti u Veberovom značenju pojma) i (kognitivna) racionalnost. Jezgro KTA je pojam kognitivne racionalnosti, pojam zasnovan na „dobra razlozima“ aktera da je nešto tačno, ispravno ili dobro. Socijalni akter poput naučnika gradi i procenjuje „teorije“ za određenu situaciju i tako formira uverenja koja čine osnovu akcije.

Kognitivna racionalnost je šira od instrumentalne racionalnosti i ima bolji potencijal da objasni društvene pojave koje nisu uvek nužno zasnovane na ovom tipu racionalnosti. Na ovoj pretpostavci se zasniva veliki deo Budonove kritike teorije racionalnog izbora koja počiva na instrumentalnoj racionalnosti. Budon želi da izgradi opšti model objašnjenja koji bi bio alternativa objašnjenjima tipa „crne kutije“ koja se zasnivaju na „materijalnim uzrocima“ ili deskriptivnim pojmovima (npr. socijalizacija, klasa, kultura). Polazeći od kontinuitetne pozicije, Budon smatra nema razlike u

objašnjenju prirodnih („tvrdih“) i društvenih („mekih“) nauka; naučnog i svakodnevnog saznanja; pozitivnih/deskriptivnih i preskriptivnih/normativnih tvrdnji.

KTA je postala centralni deo Budonove teorije od devedesetih godina. U njegovom radu postoji pomeranje od makro, agregatnih fenomena (socijalna stratifikacija, društveni razvoj, problemi objašnjeni na osnovu TRI) ka opštijem modelu društvene akcije. Budon koristi primere da bi potkrepio svoju teoriju, od kojih su neki preuzeti od klasika (Dirkem, Veber, Tokvil), neki iz modernih nauka (kognitivna psihologija, kognitivna antropologija), a Budon takođe koristi savremene probleme iz javne politike i raznih društvenih oblasti.

Ključne reči: kognitivna teorija akcije, metodološki individualizam, razumevanje, kognitivna racionalnost, aksiološka racionalnost

Naučna oblast: Sociologija

Uža naučna oblast: Sociološke teorije

UDK: 316.2

Raymond Boudon's Cognitive Theory of Action

Abstract

The Thesis explores Cognitive Theory of Action (CTA), as developed by a contemporary French sociologist Raymond Boudon. There are two main objectives of the analysis: 1) Explaining the key postulates of CTA, its application and its position in Boudon's work in general; 2) Presenting an overview of Boudon's work based on relevant aspects of his academic and personal biography, research interests, relations with contemporaries, and influence of non-academic factors.

Central part of the paper focuses on the CTA model of social action, and the core of Boudon's scientific program. CTA is analyzed as general theory of social action and a model that was applied to a variety of social phenomena (sociology of knowledge, cognitive, sociology, sociology of morality). The place of CTA in Boudon's sociology is addressed from different perspectives, including contemporary and classical social theory (classical sociologists, methodological individualism, rational choice theory, theories of social action, analytical sociology, cognitivist and interpretative theories).

CTA is based on three postulates: methodological individualism (social phenomena should be explained by individual actions), comprehension (any individual action can be understood in Weberian sense), and (cognitive) rationality. The concept of cognitive rationality is the central aspect of the CTA. The basic principle of cognitive rationality is defined in terms of good reasons for individual action, i.e. an actor has good reasons to believe that something is true, right or good. The social actor acts as a scientist who develops "theories" and evaluates them trying to understand the situation and acts based on these beliefs.

Cognitive rationality is more general than instrumental rationality, and has comparatively better heuristic capacity for explaining social phenomena which are not based on this type of rationality. Boudon's goal is to develop a general model of explanation that would be an alternative to "black-box explanations" based on "material forces", and rather descriptive concepts (like socialization, social class, culture etc.). Boudon's continuistic position implicates no differences in explanation between "hard" and

“soft“ sciences; scientific and ordinary knowledge; positive/descriptive, and normative propositions/beliefs.

CTA came to the focus of Boudon’s research in the 1990s. His theory diverted from macro, aggregate social facts (social stratification, social developement, rational choice based problems) to a more general theory of social action. However, Boudon uses examples from different sources to corroborate his theory: classical sociology (Durkheim, Weber, Tocqueville), modern sciences (cognitive psychology, cognitive anthropology), and contemporary issues from public policy and different social domains.

Key words: cognitive theory of action, methodological individualism, understanding, cognitive rationality, axiological rationality

Academic discipline: Sociology

Subdiscipline: Sociological theories

UDC: 316.2

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Sociolog Rejmon Budon	8
2.1. Kratka biografija	8
2.2. Intelektualni i akademski razvoj	12
2.3. Pregled Budonovog opusa	18
2.4. Ključni radovi za razumevanje Budonovog dela i KTA.....	22
3. Kognitivna teorija akcije	42
3.1. Razvoj KTA.....	42
3.2. Prvi postulat KTA: (metodološki) individualizam.....	46
3.3. Drugi postulat KTA: razumevanje	57
3.4. Treći postulat KTA: racionalnost	65
3.5. Centralni pojam KTA: kognitivna racionalnost.....	76
4. Primena KTA u objašnjenju društvenih pojava	90
4.1. Kognitivna sociologija/sociologija saznanja	92
4.2. KTA i naučno saznanje.....	102
4.3. Aksiološka i (ili) kognitivna racionalnost.....	117
4.4. Ključni primer za KTA: magijska verovanja	128
4.5. Primeri iz religije i javne politike	134
5. Okvir za razumevanje KTA.....	139
5.1. Epistemološke i metodološke osnove Budonove teorije.....	139
5.2. Nasleđe socioloških klasika.....	147
5.3. Metodološki individualizam	160
5.4. Teorije društvene akcije	167
5.5. Teorija racionalnog izbora.....	175
5.6. Analitička sociologija.....	185
5.7. Istraživanje kognicije, kognitivna sociologija i kognitivizam	192
5.8. Interpretativni pristupi	205

6. Dometi KTA.....	213
6.1. KTA i Budonovo shvatanje problema savremene sociologije	213
6.2. Kritika KTA i mogućnosti primene	217
6.3. Budonova pozicija u sociologiji.....	226
6.4. Nasleđe KTA	234
Literatura.....	240
Radovi Rejmona Budona.....	240
Opšta literatura.....	244
Biografija	259

1. Uvod

Početak šezdesetih, Homans je rekao da „moderna sociološka teorija ima sve moguće vrline, osim jednu - da nešto objasni“ (Hedstrom, Swedberg, 1998: 1). Moglo bi se reći da je francuski sociolog Rejmon Budon (Raymond Boudon) sledio ovu ocenu u izgradnji svog naučnog programa tokom nekoliko decenija (od kraja šezdesetih godina). Budon je video opasnost da će se sociologija pretvoriti u deskriptivnu ili angažovanu nauku, mada je postepeno ublažio ovaj stav, prihvatajući značaj raznih tipova sociologije (Boudon, 2002a; Boudon 1971). Ipak, Budon je uvek verovao da je glavni poziv sociologije da objasni kompleksnu društvenu stvarnost. Sa namerom da doprinese utemeljenju „objašnjavajuće sociologije“, Budon gradi svoj teorijski okvir. Iako je kritičan prema „sistemima“ i preteranom naglašavanju „fundamentalnih pitanja“ u sociologiji, Budon želi da definiše „opšti model racionalnosti“. Ambicioznost ovog poduhvata sledi iz Budonovog uverenja da će ovaj model imati potencijal da objasni društvene pojave, a da pri tome prevaziđe objašnjenja tipa „crne kutije“ pomoću pojmova koji zamagljuje, a ne objašnjavaju (npr. „kulturni faktori“ ili „socijalizacija“) (Boudon, 2003b).

Predmet istraživanja je Budonov teorijski model društvene akcije: *kognitivna teorija akcije* (KTA). Primarni cilj rada je razumevanje razvoja, teorijskih osnova, primene i kritičnih mesta KTA u kontekstu savremene sociološke teorije. Smatram da je KTA onaj deo Budonovog rada koji je najviše doprineo korpusu sociološkog znanja, i to dvostruko: kao teorija akcije koja počiva na konceptu kognitivne racionalnosti i kao model za objašnjenje socioloških fenomena u oblastima kognitivne sociologije, sociologije (naučnog) saznanja, sociologije morala, sociologije javne politike i ideologije itd. Zbog toga se u radu razmatra dvostruka pozicija Budona, kao teoretičara društvene akcije i kao sociologa posebnih oblasti. Cilj je da se prikažu teorijske osnove KTA u odnosu na paradigmatički i disciplinarni kontekst (metodološki individualizam, teorija racionalnog izbora, analitička sociologija itd.) i ukaže na prednosti i ograničenja KTA u istraživanju društvenih pojava.

Sekundarni cilj istraživanja je predstavljanje rada jednog priznatog savremenog sociologa. Za razumevanje Budonovog mesta u savremenoj sociologiji važno je da se

obuhvate različiti faktori: osnovni aspekti ličnog i akademskog razvoja, uloga glavnih autoriteta i teorijskih uticaja, okolnosti koje su usmeravale njegov akademski put (lični, profesionalni, vanakademski faktori), Budonovo samopozicioniranje u sociologiji i njegovo shvatanje sociologije, Budonova pozicija u sociologiji i recepcija njegovog rada iz ugla pristalica i kritičara.

Jedan od razloga za opšti prikaz Budonovog rada direktno je povezan sa primarnim ciljem istraživanja. Nije moguće ispravno razumeti jednu teoriju bez objašnjenja mesta njenog autora u širem teorijskom okviru, u ovom slučaju u odnosu na sociološku nauku. Kroz celokupan opus Budon želi da odgovori na pitanje kako utemeljiti sociologiju kao nauku. Zbog toga se kognitivna teorija akcije može shvatiti samo kao jedan segment ovog Budonovog poduhvata. Fokus će biti na područjima direktno povezanim sa KTA (teorija društvene akcije, sociologija saznanja, kognitivna sociologija), ali će biti prikazane i oblasti koje su relevantne za Budonovu poziciju u celini. Istraživanje je usmereno na jedan deo Budonovog opusa, ali kad god je to moguće, biće povezani drugi delovi Budonove teorije sa kognitivnom teorijom akcije koji daju uvid u celinu Budonovog rada. Istraživanje će obuhvatiti sledeće elemente: akademsku biografiju, prikaz najvažnijih radova, odnos prema klasicima i savremenima i recepciju u sociološkoj zajednici.

Drugi razlog za analizu Budonovog opusa je činjenica da Budonov rad nije dovoljno prihvaćen i evaluiran u sociologiji. Akademski rad Rejmona Budona trajao je nekoliko decenija (od kraja šezdesetih godina), a velika produktivnost i raspon istraživanih oblasti nisu mnogo oscilirali tokom godina. Budon je postao poznat nakon svog istraživanja o obrazovanju i društvenoj pokretljivosti (1973), ali njegov rad obuhvata mnoge oblasti, od epistemologije, sociologije saznanja i kognitivne sociologije, do sociologije obrazovanja, društvene pokretljivosti i društvenih promena. Danas se može reći da Budon spada u red važnih savremenih sociologa, po obimu opusa, broju oblasti koje zahvata, teorijskoj inovativnosti i uticaju na razvoj pojedinih tema u sociologiji (npr. epistemološke osnove sociologije, značaj metodološkog individualizma za sociologiju, evaluacija pojma racionalnosti, mogućnost utemeljenja modela društvene akcije zasnovane na kognitivnoj dimenziji itd.). Ipak, Budon je postao „ključni autor“ tek u novim prikazima sociološke teorije, kao savremenik Beka, Burdijea, Kolmana, Gidensa i

Smelsera (Turner, 2002). U radu ću istražiti neke razloge za ovakav razvoj Budonove pozicije. Istina, prethodnih godina su se pojavili radovi koji se bave Budonovim delom (npr. zbornik *L'Acteur*), a može se očekivati da će nakon Budonove smrti (2013) nastati veći broj radova posvećenih celini opusa ili nekom aspektu njegove teorije.

Budonovo mesto u sociologiji odredili su mnogobrojni činioci. Neki razlozi su uži akademski, pre svega su povezani sa dominantnim teorijskim orijentacijama u sociologiji, taborima i školama u francuskoj i međunarodnoj sociologiji. Ovde je od posebne važnosti Budonova usmerenost na metodološki individualizam koji nije imao privilegovan status u savremenoj sociologiji. Drugi faktori koji su uticali na Budonov status mogu se označiti kao vanakademski, a neke od njih je istraživao i Budon, npr. odnos intelektualaca prema političkim ideologijama i pitanje odnosa nauke i politike (Boudon, 2004a). U slučaju Budona, reč je o dominantnom negativnom odnosu akademske zajednice (a posebno sociologije) prema političkoj orijentaciji liberalizma koju je Budon prihvatao i zastupao.

Poseban razlog za detaljniju analizu Budonovog rada jeste pozicija ovog autora u sociologiji Srbije. Budonovi radovi nisu prevedeni na srpski i srodne jezike u regionu¹, iako je ovaj autor produktivan već nekoliko decenija. U akademskoj produkciji Srbije i država bivše Jugoslavije, postoji veoma mali broj radova posvećenih Budonu. Osim pominjanja Budona u knjizi Marije Bogdanović *Kvantitativni pristup u sociologiji* (1981) i jednog magistarskog rada iz 2000. godine posvećenom Budonovoj sociologiji (Ljubica Urošević, *Zamisa sociologije u delu Rejmona Budona*), ne postoji sistematično bavljenje Budonovim radom.² Jedan razlog je verovatno nedostatak prevedenih radova na srpski jezik ili srodne jezike regiona, što bi bio preduslov za širu recepciju Budonovog rada u sociologiji. Trenutno postoje prevedene dve Budonove knjige: *Déclin de la morale? Déclin des valeurs? (Imoralizam: sumrak vrijednosti?/Sumrak morala?*, Podgorica: CID, 2005) i knjiga *La sociologie comme science (Sociologija kao znanost*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2012). Obično je praksa da prevođenje bude podstaknuto radom istraživača koji se u jednom periodu temeljno bavio radom nekog značajnog autora. U slučaju Budona, do sada nije bilo takvog „epigona“, ali postoje naznake da interesovanje

¹ Knjiga *Déclin de la morale? Déclin des valeurs?* prevedena je u Crnoj Gori 2005. godine pod naslovom *Imoralizam: sumrak vrijednosti? / Sumrak morala?* (Podgorica: CID).

² Magistarski rad Lj.Urošević odbranjen je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, ali nažalost, ispostavilo se da je trajno nedostupan u biblioteci Filozofskog fakulteta, tako da nije korišćen u ovom radu.

za Budonov rad raste. U poslednjih nekoliko godina pojavila su se dva prikaza Budonove knjige *La sociologie comme science* u časopisima regiona: *Političke perspektive* (Dekić, 2013) i *Sociologija* (Ignjatović, 2012), kao i jedan prikaz domaće autorke u časopisu *European Sociological Review* (Ignjatovic, 2013).

Drugi deo objašnjenja ovakve pozicije Budona u srpskoj sociologiji (i sociologiji regiona) nalazi se u preovlađujućem odnosu sociologa prema metodološkom individualizmu koji nema veliki broj pristalica. Posebno je teorija racionalnog izbora (TRI), u koj se Budon često svrstava, slabo istraživana u sociologiji Srbije, a svakako ne Budonova revizija ove paradigme. Problematika racionalnog izbora je uglavnom bila predmet interesovanja naših istraživača iz političkih nauka, ekonomije, filozofije, psihologije. Očekivano, Budon nije mogao bio u fokusu ovih istraživača, koje najviše interesuju ekonomski i politički aspekti TRI (Mijatović, 2000), filozofski aspekti (Mladenović, 2009; Mladenović, 2010) ili psihološki aspekti racionalnog izbora (Pavličić, 1997; Božović, Gvozdenović, 2009).

Pošto rad sadrži karakteristike monografskog rada u jednom segmentu, postoje određene potencijalne teškoće koje treba imati na umu. Jedan problem je to što količina raspoloživog materijala „velikih“ autora istovremeno zamagljuje realnu „dodatnu vrednost“ određenog teoretičara. Druga potencijalna opasnost dolazi iz jednog važnog podsticaja za monografske istraživačke poduhvate. Reč je o naklonosti istraživača prema jednom autoru. Ona može dovesti do konfirmaciono pristrasnog preneglašavanja pozitivnog teorijskog doprinosa u odnosu na kritične aspekte rada autora. Imajući na umu ove probleme „čistog“ monografskog pristupa, pokušaću da izbegnem potencijalne zamke primenom odgovarajuće istraživačke strategije.

U prvom delu rada fokus je na ličnoj i akademskoj biografiji R. Budona, njegovom životu i radu, teorijskom i istraživačkom razvoju, ključnim radovima, prvobitnoj i aktuelnoj poziciji u sociologiji. Dva aspekta su naglašena u prikazu ovih klasičnih stavki iz monografskih studija: autobiografska perspektiva i hronologija Budonove akademske produkcije. Značaj autobiografske perspektive je u tome što donosi nove aspekte u razumevanju teorije: Budonovo viđenje ključnih momenata ličnog i akademskog razvoja, odnos prema drugim teoretičarima i uloga vanakademske činilaca u različitim, važnim tačkama akademskog razvoja (politički, lični, sazajni motivacioni

faktori). Posebno će biti obrađena hronologija radova radi lociranja važnih tačaka razvoja KTA (na primer, postepeni porast značaja kognitivne dimenzije ili odustajanje od postavki TRI).

Primarni izvor istraživanja predstavljaju Budonovi radovi koji neće biti obrađeni sa istim stepenom temeljitosti. Najviše pažnje će biti posvećeno radovima koji se bave metodologijom i epistemologijom sociologije i društvenih nauka (posebno tekstovima koji se bave osnovama KTA, metodološkim individualizmom, racionalnošću); sociologijom saznanja i kognitivnom sociologijom; sociološkim objašnjenjem morala, normativnog i vrednosti; sociologijom politike, ideologije; sociološkom teorijom (razmatranje raznih teorijskih pravaca i paradigmi). Studija o obrazovanju i društvenoj pokretljivosti, društvenim promenama, rad o odnosu intelektualaca prema liberalizmu i studija o Tokvilu, biće korišćeni isključivo kao izvor za razumevanje bitnih aspekata kognitivne teorije akcije, bez detaljne razrade teorijskih osnova ovih pitanja.

U svojim analizama Budon koristi rezultate istraživanja iz oblasti kognitivne psihologije, antropologije i sociologije. Kad god to bude moguće, Budonova tumačenja će biti dopunjena kritičkim osvrtom na eventualna problematična mesta Budonovih zaključaka na osnovu relevantnih izvora. U analizi će takođe biti korišćeni kritički tekstovi o Budonovoj teoriji i opšti radovi koji se bave sociološkom teorijom.³

Imajući u vidu navedene aspekte Budonove pozicije u sociologiji i značaj drugih oblasti kojima se bavio, najviše pažnje će biti posvećeno glavnom predmetu istraživanja – kognitivnoj teoriji akcije. Moglo bi se reći da je KTA završetak jednog višedecenijskog istraživačkog programa koji ima neke nepromenljive elemente još od početka Budonove karijere. U Budonovom radu je došlo do promene tokom poslednjih decenija, od problematike makro-sociologije (socijalna stratifikacija, društveni razvoj) ka više teorijski usmerenom modelu društvene akcije. Ova faza se može pratiti od devedesetih godina kada se Budon najviše bavi pitanjem kognitivne racionalnosti.

KTA je ujedno teorijski model koji postavlja epistemološke osnove sociološke teorije akcije i primenjena paradigma koju je Budon pokušao da potvrdi kroz razne

³ Ovdje treba naglasiti da će biti korišćeni izvori koji imaju prevode na različite jezike, a izbor izvora će zavisiti od moje procene adekvatnosti termina koji su korišćeni. Kad je reč o Budonovim radovima, uglavnom su korišćeni u izvornom obliku, kako ih je autor pisao (uglavnom na francuskom i manji broj radova na engleskom jeziku).

oblasti. U radu se razmatraju ova aspekta KTA: 1) osnove KTA kao teorije društvene akcije (principi na kojima počiva - individualizam, razumevanje i racionalnost), metodološke implikacije modela i mesto u širem teorijskom okviru (relevantne paradigme na koje se oslanja model); 2) najvažnija polja primene teorije akcije (kognitivna sociologija, sociologija saznanja i naučnog saznanja, sociologija morala, sociologija javne politike i religije).

Prvi nivo analize KTA uključuje osnovne principe koje definiše sam Budon: individualizam, razumevanje i racionalnost. KTA sledi konstantu u Budonovoj teoriji koja suprostavlja dve epistemološke pozicije: holizam i individualizam. Budon pozicionira KTA u paradigmatički tabor metodološkog individualizma. Reč je o epistemološkom polazištu koje podrazumeva da se društvene pojave mogu objasniti na osnovu karakteristika, verovanja, ciljeva i akcija individualnih aktera (Elster, 1985; Elster, 2000; Bouvier, 2007; Agassi, 1960; Dore, 1961). Budon smatra da su sve individualističke paradigme užeg epistemološkog kapaciteta u odnosu na njegov model, jer previše specifično određuju racionalnost (Boudon, 2003b). KTA bi trebalo da bude pomak u odnosu na njih utoliko što polazi od kognitivne racionalnosti.

Drugi aspekt KTA odnosi se na njenu primenu u objašnjenju konkretnih pitanja iz raznih oblasti sociologije. Budon je najviše pažnje posvetio oblastima kognitivne sociologije, sociologije (naučnog) saznanja i sociologije morala, ali takođe i domenu javne politike, gde se mogu uočiti neke relacije sa drugim oblastima (veza nauke i politike). U širokom rasponu pojava pokazano je kako KTA, zasnovana na konceptu kognitivne racionalnosti, može biti adekvatno primenjena. Budon koristi razne izvore za primere koji će poslužiti za potvrdu teorije: sociološke klasike, moderne nauke (kognitivna psihologija, kognitivna antropologija). Budon rado koristi svoj teorijski koncept da bi objasnio neke aktuelne društvene probleme i pojave iz javne politike.

Ključni aspekt teorije akcije je koncept *kognitivne racionalnosti* koji se pojavljuje već u predavanju iz 1989. godine (Boudon, 1995: 105). Budon je menjao nazive modela društvene akcije. Jedan naziv bio *kognitivna teorija akcije*, a zatim *model opšte racionalnosti* (MOR) (Boudon, 2003a; Boudon, 2003b). Korišćeni su i drugi nazivi u skladu sa promenom naziva pojma čije jezgro čini kognitivna racionalnost (situaciona, ordinarna, opšta racionalnost). Budon je najviše koristio odrednicu *kognitivna i*

kognitivistička za određenje teorije akcije. Pošto je Budon upotrebljavao oba naziva u svojim radovima, ne postoji jednoznačno rešenje za ovaj problem (Boudon, 2002a; Boudon, 2003a; Boudon, 2003b).

Terminološka preciznost zahteva da se ukaže na nijanse u njihovom značenju. U jednom engleskom tekstu, Budon koristi naziv „kognitivistička teorija akcije“ (Boudon, 2003a), odnosno pominje kognitivističke elemente u radovima klasičnih sociologa (Boudon, 2003b). Budonova teorija se često svrstava u tzv. kognitivističke pravce u društvenoj teoriji, pa ne bi bilo pogrešno koristiti oznaku *kognitivistička*. Iako je Budon koristio oba naziva, ovde se opredeljujem za oznaku *kognitivna*, jer bolje odražava suštinu modela. Razdvajanje kognitivističke i kognitivne dimenzije ukazuje na dublju epistemološku razliku. „Kognitivističko“ može ukazivati na teorijsku orijentaciju (npr. etički kognitivizam u filozofiji), dok „kognitivno“ predstavlja odliku predmeta istraživanja (kognitivni procesi, sadržaji). Odluka da se istakne odrednica „kognitivno“, proizlazi iz centralnog pojma Budonove teorije: kognitivne racionalnosti (kasnije nazvane opšta racionalnost). Budon naglašava situiranost idealnotipskog socijalnog aktera u određenom društvenom kontekstu, ali uz određenu rezonancu sa psihološkim kognitivnim procesima (zaključivanje, odlučivanje) koji definišu akciju.

Kognitivni aspekt Budonove teorije ukazuje na njenu poziciju u kognitivističkim pravcima u sociologiji. Prema podeli Sperbera i Strajdoma (Strydom), u sociologiji se može razdvojiti „jaki“ i „slabi“ kognitivizam. Jaki kognitivizam je blizak kognitivnim naukama (Strydom, 2007). Budona svrstavaju u slabi kognitivizam (bavi se namerama, motivima, verovanjima, značenjima). Ovo bi se moglo prihvatiti, jer Budon socijalno kontekstualizuje kogniciju čak i kada koristi kao materijal istraživanja kognitivne psihologije i antropologije. Međutim, ne postoji striktna razdvojenost kognitivnog i kognitivističkog, pošto obe odrednice obuhvataju nekakav pristup kogniciji. Neke discipline se približavaju istraživanju kognitivnih nauka (npr. ekonomija). Područje kognitivne sociologije se razvija kao poseban domen. Neke Budonove analize mogu se svrstati u područje kognitivne sociologije (mada Budon nije razdvajao oblasti kognitivne sociologije i sociologije saznanja).

2. Sociolog Rejmon Budon

U ovom poglavlju će biti razmotreni osnovni aspekti Budonove lične i akademske biografije, kao opšti okvir za razumevanje kognitivne teorije akcije. Nekoliko pitanja će biti u fokusu: kako je Budon postao poznat u akademskoj sferi; koji biografski činioci su uticali na njegov intelektualni razvoj (odnos prema raznim naučnim disciplinama i razlozi za izbor sociologije); kakav je akademski kontekst ranog i kasnijeg razvoja; koje autore je Budon smatrao bliskim svom naučnom programu, a koje teorijski neprihvatljivim savremenicima; kako se Budon pozicionirao u odnosu na dominantne pravce određenog perioda (strukturalizam, marksizam, teorija racionalnog izbora); kako se odredio prema ključnim savremenim sociolozima itd. O celini Budonovog rada biće još reči u završnom delu rada, čime će biti zaokružena analiza Budonove pozicije u sociologiji.

2.1. Kratka biografija

Biografska perspektiva je korisna referentna tačka za proveru pretpostavki o teorijskom razvoju jednog autora. Srećna okolnost je da postoji dovoljno biografskog i autobiografskog materijala o Budonu.⁴ Autori koji istražuju Budonovo delo često koriste njegove eksplikacije kao ilustraciju. Na primer, u Votijeovoj (Vautier) monografskoj studiji *Raymond Boudon: vie, ouvres, concepts*, korišćeni su Budonovi citati kao argumentacija za razjašnjenje nekih biografskih momenata. Budon takođe rado uključuje lična iskustva u svoje radove, što predstavlja posebno zanimljiv i koristan ugao za razumevanje nekih teorijskih pitanja Budonove sociologije.

Rejmon Budon je rođen u Parizu 27. januara 1934. godine, a preminuo je 10. aprila 2013. godine. Njegov otac je bio industrijski menadžer a majka domaćica. Pohađao je gimnazije *Condorcet* i *Louis le Grand* u Parizu, a zatim je *Ecole Normale Supérieure*

⁴ Povodom Budonove smrti, na nekoliko mesta se mogu naći opisi Budona kao ličnosti. Na sajtu GEMASS-a se navodi da je „Budon bio simpatičan čovek, veseo, šaljivdžija, pomalo stidljiv, vredan radnik. Izgledalo je da je potpuno oslobođen svakog oblika mržnje. Čovek koji se drži svojih uverenja, a imao ih je dva: prvo, da postoji mogućnost naučnog saznanja društvenog sveta i drugo, da postoje dobre osnove za stvaranje pravednog sveta. Ova dva uverenja su se manifestovala kroz njegov rad u korist racionalnosti.“ (URL: <http://www.gemass.fr/spip.php?article3770&lang=fr>). Hedstrom kaže da je Budon bio „topla i velikodušna osoba i davao je sve od sebe da pomogne drugima (...)“ (Hedström, 2013).

Stekao je status profesora filozofije 1958. Budon je bio u vojsci tokom rata u Alžiru, a tokom 1958-60 učestvovao je u programu CEPRA kao istraživač vojne psihologije. Nakon vojne službe, dobio je Fordovu stipendiju za studijski boravak na Univerzitetu Kolumbija (1961-62). Ovaj studijski boravak je verovatno bio najznačajnija prekretnica u akademskom razvoju Budona. U toj sredini, Budon je saradivao sa Lazarsfeldom, Mertonom i Lipsetom (Vautier, 2002). Drugi značajan boravak u SAD (1972-73) na Stenfordu (The Center for Advanced Study in the Behavioral Sciences) utemeljiće neke Budonove epistemološke preferencije i odrediti pravac istraživačkog i teorijskog rada. Budon je doktorirao sa tezom o primeni matematike u društvenim naukama, pred komisijom koju su činili: mentor Stecel (Stoetzel), Aron (Aron), Daval (Daval), Kangilem (Canguilhem) i Forte (Fortet). Studija je objavljena 1967. pod naslovom *L'Analyse mathématique des faits sociaux*. Dopunsku tezu, pod mentorstvom R. Arona, u kojoj se fokusira na strukturalizam i pojam strukture (*La Notion de structure*) odbranio je 1967. godine.

Budonovu poziciju u sociologiji dobro opisuje Votije, rekavši da Budon „nije sociolog Heksagona“, tj. da njegov rad nije bio ograničen na Francusku (Vautier, 2002). Zaista, Budon je veoma rano započeo internacionalnu karijeru. To su nagovestili studijski boravci izvan okvira Francuske u ranoj fazi akademskog rada: Kolumbija (1961-1962), Stenford (1972-1973). Može se reći da je uticaj američkih sociologa (kasnije i Dž. Kolmana) bio je presudan za Budonovo određenje prema nekim teorijskim problemima i učvrstilo Budonovo usmerenje ka metodološkom individualizmu. Osim pomenutih sociologa, Budon je imao kontakt sa Parsonosom, što je takođe uticalo na njegov razvoj, ali kao negativan uzor teorije (sličan je odnos Budona prema Gurviču).

Kao etablirani sociolog, Budon je predavao po celom svetu: Ženeva, Kolumbija, Santiago de Čile, Sao Paolo, Kvebek, Harvard, Stokholm, Firenca, Lisabon, Čikago, Moskva itd. (Vautier, 2002). Bio je član redakcija nekoliko međunarodnih časopisa: *Rationality and Society*, *Theory and Decision*, *Revue suisse de sociologie* i *Thesis*. Takođe je bio urednik edicije za filozofiju nauke *Methodos* (Barselona) i *Epitémè* (Dordrecht, Boston, London). Zatim, Budon je bio član nekoliko akademija: Academia Europaea, Britanska akademija (British Academy), Američka akademija umetnosti i nauka (American Academy of Arts and Sciences), Internacionalna akademija humanističkih

nauka u Sankt Petersburgu (International Academy of Human Sciences of St Petersburg), Centralnoevropska akademija umetnosti i nauka (Central European Academy of Arts and Sciences) (Vautier, 2002). Konačno, Budon je bio predsednik Evropske akademije za sociologiju (European Academy of Sociology) (Hedström, 2013).

Možda Budon jeste prvenstveno svetski sociolog, ali je nesumnjivo dostigao visoke pozicije i u francuskoj akademskoj sferi. Započeo je svoju karijeru u Francuskoj. Budon počinje da radi u CNRS-u od 1962. godine, a vodio je istraživanja u Centru za sociološka istraživanja (Centre d'Etudes sociologique du CNRS) u periodu 1968-1972. Votije navodi da je Budon pokrenuo je empirijska istraživanja anketnog tipa i kompjutersku obradu podataka (Vautier, 2002). Predavao je na Univerzitetu u Bordou od 1963. godine. Nakon odbranjenog doktorata, stiče status profesora na Sorboni (imao je takođe status *profesor emeritus*). Budon je bio član redakcije *l'Année sociologique*, urednik edicije *Sociologies* u okviru izdavačke kuće *Presses Universitaires de France* (PUF). Budon je bio član Francuske akademije moralnih i političkih nauka (Académie des sciences morales et politiques). Pored toga, bio je nosilac visokih državnih odlikovanja – Legion d'honneur, Ordre national du mérite, Officier des palmes académique et chevalier des arts et lettres (Vautier, 2002).

Važno mesto u utemeljenju Budnove pozicije ima istraživački centar GEMASS (Groupe d'études des méthodes de l'analyse sociologique de la Sorbonne), čiji direktor je bio 1971-1999. U ovom centru, koji je postao istraživački centar CNRS-a i Sorbone, rade Budonovi sledbenici, a teme koje se danas istražuju odražavaju Budonovu liniju istraživanja: sociološka teorija i istraživanja nauke i kognicije; društvena stratifikacija i nejednakosti; norme i ekonomska sociologija.⁵

Budon je istraživao probleme iz mnogih oblasti: matematičke sociologije, sociologije obrazovanja, sociologije saznanja, sociologije morala i vrednosti. Polemisao je sa istraživačima iz raznih oblasti - političkih nauka, kognitivne psihologije i ekonomske teorije. Objavio je veliki broj tekstova u stručnim časopisima na francuskom i

⁵ Centar je promenio ime kada je povezan sa Sorbonom. Umesto GEMAS-Groupe d'études des méthodes de l'analyse sociologique, sada se naziva GEMASS-Groupe d'études des méthodes de l'analyse sociologique de la Sorbonne. Na sajtu GEMASS-a, (www.gemas.fr) posebno mesto je posvećeno Budonu kao osnivaču centra. Među stalnim članovima su sledeći istraživači: Natali Bil (Nathalie Bulle), Pjer Demelaner (Pierre Demeulenaere), Olivije Galon (Olivier Galland), Mišel Dibua (Michel Dubois), a Mohamed Čerkaj (Mohamed Cherkaoui) je počasni član i emeritus.

engleskom jeziku i dvadesetak knjiga. Frekvencija objavljivanja radova nije se smanjila tokom vremena. Štaviše, nakon 2000. godine Budon objavljuje nekoliko ključnih knjiga: *Déclin de la morale? Déclin des valeurs?* (2002), *Raison, bonnes raisons* (2003), *Pourquoi les intellectuels n'aiment pas le libéralisme* (2003), *Tocqueville aujourd'hui* (2005), i *Essais sur la théorie générale de la rationalité* (2007). Početkom osamdesetih je priredio enciklopedijski rečnik sociologije *Dictionnaire critique de la sociologie* sa Fransoa Burikoom (1982; R. Boudon i F. Bourricaud). Budon je takođe objavljivao u zbornicima: *Sociologie et Connaissance. Nouvelles approches cognitives* (1998; urednici A. Borzeix, A. Bouvier, P. Pharo), *École et société. Les paradoxes de la démocratie* (2001; urednici M. Cherkaoui i N. Bulle) i *Frontiers of sociology* (2009; urednici P. Hedström i B. Wittrock).

Budon nije bio klasični intelektualac, jer se nije uključivao rado u javni i politički život. Kako navodi Votije, Budon je retko objavljivao tekstove u dnevnim listovima i nije se pojavljivao među aktivistima na javnim skupovima (Vautier, 2002: 13). Po ovome se veoma razlikuje od klasika sociologije, posebno Dirkema, ali i mnogih svojih savremenika - Burdijea, Turena i drugih francuskih sociologa koji su obično bili jasno i otvoreno politički pozicionirani u odnosu na neka „društvena pitanja“. Budon je imao objašnjenje za ovakvu neobičnu poziciju jednog intelektualca. Isključenost iz političke prakse ne podrazumeva apolitičnost. Budon je imao jasan stav o političkoj ulozi intelektualaca i ulozi nauke u političkoj sferi, baš kao i Burdije. Jedina razlika je u tome što Budon nije verovao da intelektualci imaju ulogu „prosvećene elite“ u društvu i da su pozvani da izražavanjem svojih stavova usmeravaju javno mnjenje. Na mnogim mestima je govorio da ne veruje da intelektualci treba da objašnjavaju ljudima šta bi bilo ispravno da misle o nekom pitanju (Vautier, 2002: 13). Ovakva pozicija proizlazi iz njegovog opštijeg uverenja o odvojenosti nauke i politike. U domenu privatnog života, Budon je imao jasnu političku preferenciju: za njega je liberalizam (u najširem smislu reči) superiorni politički poredak (Boudon, 2004a). Budon se nije ustezao da ponudi razloge za svoje uverenje, povremeno prelazeći granicu koja razdvaja nauku i politiku.

2.2. Intelektualni i akademski razvoj

Budon je isticao važnost intelektualne biografije za razumevanje jednog autora. On kaže da intelektualna biografija omogućava „da se oživi intelektualni, društveni i politički kontekst u kome su se formirala autorova shvatanja“, pružajući tako „primarni materijal za buduće istoričare društvenih nauka“ (Boudon, 2010a: 5). Najdetaljniji osvrt na lični intelektualni razvoj predstavlja Budonova knjiga *La sociologie comme science* (2010), koja ima formu intelektualne autobiografije. U knjizi se nalazi dosta materijala koji objašnjava Budonov odnos prema sociologiji, lični teorijski razvoj i ulogu dominantnih figura u tom procesu. Iz Budonove samorefleksije proizlaze odgovori na mnoga pitanja o akademskom i teorijskom razvoju ovog autora.

Počću od pitanja koje Budon postavlja na početku svoje autobiografije: „Zašto sam postao sociolog?“ Kao odgovor Budon navodi jednu šalu iz akademskih krugova koja kaže da psihologiju biraju oni koji imaju problem *sa sobom*, sociologiju oni koji imaju problem *sa društvom*, a antropologiju oni koji imaju problem *sa ljudskom prirodom*. Odmah zatim, Budon kaže da to nije bio njegov slučaj (Boudon, 2010a: 7). Time je verovatno želeo da istakne kako njegov lični izbor sociologije nema izvor u uobičajenom kritičkom odnosu sociologa prema „društvenim problemima“ i potrebi da se proaktivno dela. Ipak, to ne znači da ova „dijagnoza“ o izboru sociološke profesije ne važi u određenoj meri i za Budona. Na jednom mestu on kaže da je njegovo nezadovoljstvo društvenim okolnostima u periodu četrdesetih i pedesetih godina dvadesetog veka usmerilo njegovu intelektualnu radoznalost. Budon je bio nezadovoljan „društvenim problemima“, a sazajne pobude za područje sociologije proizašle su iz autorove potrebe da razume „fenomene fanatizma“ kojima je bio lično direktno ili indirektno pogođen u mladosti: Drugi svetski rat, smrt Staljina, sovjetske trupe u Mađarskoj 1956. godine (Boudon, 2010a).⁶ Budon takođe navodi da mu je tokom pedesetih godina pažnju privuklo oduševljenje francuskih intelektualaca sovjetskim režimom i okupacijom Mađarske. Za razliku od tadašnje dominantne „leve“ političke orijentacije francuskih sociologa, Budon nije imao razumevanja za ovo nezadovoljstvo poretom liberalne

⁶ Sovjetska okupacija je imala direktne konsekvence na Budon život. Porodica njegove supruga izbegla je iz Tiringije u Bavarsku nakon sovjetskog upada u Mađarsku.

demokratije, a naročito za pokušaje intelektualaca da rešenja potraže u režimima poput sovjetskog (Boudon, 2010a).

Budon pominje tri grupe razloga koji su odredili njegovu sociološku preferenciju: *povoljne okolnosti, intelektualne i političke razloge* (Boudon, 2010a). Kada je reč o ličnim intelektualnim preferencijama, Budon govori o ranom opredeljenju za sociologiju i svoje pozicioniranje u odnosu na druge discipline. Iako su mu dobro išle prirodne nauke i matematika u školi, Budona je više privlačila filozofija, a posebno autori Montenj (Montaigne), Dekart (Descartes), Paskal (Pascal), Ruso (Rousseau), Kant, Poper (Popper) i Rols (Rawls). Kada je saznao za istraživački rad Lazarsfelda i Mertona tokom studiranja na *Ecole Normale Supérieure*, postalo mu je jasno da želi da se bavi sociologijom (Boudon, 2010a). Privlačnost sociologije video je u tome što sistematično pokušava da odgovori na ista pitanja kao filozofija (npr. razumevanje kolektivnih verovanja). Ekonomija mu je takođe bila zanimljiva kao društvena nauka sa najvišim stepenom naučnog razvoja. Ipak, sociologija ga je mnogo snažnije „mamila“ širinom fenomena kojima se bavila ili koje potencijalno može zahvatiti (Boudon, 2010a).

Postoje dve nauke koje ga nisu naročito privlačile. Istoriju nije voleo zato što „ima slabo pamćenje“ i zato što ga je podsećala na tužno istorijsko doba u kome je proveo detinjstvo (Drugi svetski rat) (Boudon, 2010a: 8). Osim toga, Budon kaže da, baš kao i Malinovski, nema strpljenja za metod istoričara čije objašnjenje događaja izgleda kao da „[...] događaji iskaču jedni iz drugih, poput babuški [...]“ (Boudon, 2010a: 8). Druga nauka za koju nije razvio naročiti istraživački interes bila je psihologija. Svoju nezainteresovanost za psihologiju objašnjava Budon time što su ga prvenstveno zanimali „kolektivni fenomeni“ (Boudon, 2010a). Ipak, Budonov odnos prema psihologiji nije tako jednoznačan i ovo pitanje je vredno pažnje u kontekstu analize kognitivne teorije akcije. Pošto to će to biti razrađeno kasnije, ovde je dovoljno reći da je kod Budona primetna tradicionalna sociološka ambivalencija prema psihologiji kao disciplini koju možemo pratiti još od Dirckema. Zasnivanje sociologije kao nauke podrazumevalo je, između ostalog, iscrtavanje disciplinarnih granica između ove dve discipline, posebno na epistemološkoj i metodološkoj ravni. Slično tome, Budon je morao da izdvoji sociološko područje u okviru svog rada koji se delimično preklapa sa istraživačkim prostorom psihologije: bavljenje socijalnim kontekstom kognitivnih procesa i sadržaja, pitanje

vrednosti i moralnog ponašanja, procesi odlučivanja i zaključivanja. Budon nastavlja da poštuje dirkemovski „zavet“ da sociologiju jasno treba odvojiti od psihologije. Savremeni modalitet iscertavanja granica sociologije, koji podseća na stari konflikt Dirkem-Tard, vidi se u Budonovom insistiranju na kolektivnim verovanjima kao primarnom i implicitno isključivom domenu sociološkog proučavanja.

Koliko god da su pomenuti razlozi uticali na Budonov razvoj, ipak je ključnu ulogu imao sticaj okolnosti kojima je Budon bio izložen u ranom periodu svoje karijere. Pri tome mislim na autore sa kojima se Budon susretao u raznim fazama svog akademskog života, i to, kako onih koji su mu bili veoma inspirativni, tako i onih koji su imali „averzivni“ uticaj na budući razvoj. Među sociolozima koji su uticali na Budona pozitivno i bili uzor za oblikovanje njegove epistemološke matrice, nalaze se ključni akteri američke sociologije šezdesetih i sedamdesetih godina. Kako je ranije navedeno, Budon je boravio na Univerzitetu Kolumbija tokom 1961-1962. godine. Ovaj studijski boravak je važan jer je Budon bio izložen uticaju dvojice sociologa – Lazarsfelda i Mertona. Druga struja američke sociologije koju predstavlja Parsons, imala je negativan efekat i pojačala je Budonov kritički odnos prema funkcionalizmu.

Boravak u SAD sasvim je promenio Budonovu perspektivu. U celini, presudan je bio uticaj američkih sociologa (pre svega Lazarsfelda i Mertona)⁷. Aron je za Budona govorio da predstavlja „ostrvo američke sociologije na francuskoj teritoriji“ (Boudon, 2010a: 13). Budon je bio impresioniran onim što se radilo na Kolumbiji, a o čemu nije bilo govora u francuskoj sociologiji. Od Mertona je naučio koncept latentne funkcije, a takođe je razumeo ulogu uverenja u određivanju toka nekih društvenih događaja („samoostvarujuće proročanstvo“). Budon navodi da je Mertonov koncept „teorije srednjeg obima“ baziran na principima metodološkog individualizma i Budon je sledio ovaj metodološki okvir u kasnijim fazama rada. Prema Budonu, Lazarsfeld je za njega bio važan zbog shvatanja uloge medija u društvenim fenomenima i uticaja izvora informacija na definisanje društvene akcije. Glavna ideja je da uticaj informacija na aktere nije direktan niti mehanički, odnosno da procesuiranje informativnog materijala zavisi od kontekstualnih faktora koji mogu biti veoma specifični i promenljivi. Manipulabilnost

⁷ Budon navodi da je grupa sociologa sa Kolumbije bila veoma kreativna (navodi i rad Martina Lipseta).

javnosti je ograničena jer su mehanizmi formiranja mišljenja vrlo kompleksni (Boudon, 2010a).

Poseban značaj ima Budonov odnos prema Kolmanu (Boudon, 2003d). Budon je počeo saradnju sa Kolmanom u vreme dok je boravio u SAD, 1961-1962. Budon navodi razne anegdote koje slikovito opisuju njegov odnos sa Kolmanom. Na jednom mestu Budon kaže da ga je „Džim“ (kako on naziva Kolmana) smatrao „saborcem“ u periodu kada je Kolman uvodio teoriju racionalnog izbora u sociologiju. Veliko razilaženje je nastupilo sredinom osamdesetih kada je Kolman potpuno prihvatio teoriju racionalnog izbora, a Budon usmerio pažnju na koncept „dobrih razloga“ aktera (Boudon, 2003d).

Autori koji su pomenuti u kontekstu negativnih podsticaja, takođe su uticali na intelektualni razvoj Budona. Budon ističe strukturalizam, Gurvičevu i Parsonsovu teoriju (Boudon, 2010a; Boudon, 1996a; Vautier, 2002). Budon je imao kontakt sa ova dva važna sociologa. Gurvič je bio profesor dok je Budon studirao na Sorboni, a Parsonsa je upoznao tokom boravka na Harvardu u statusu gostujućeg profesora 1974-75. Uticaj ove dvojice sociologa bio je značajan, ali kao „negativan uzor“ u daljem razvoju. Teorije koje su razvijali Gurvič i Parsons (kao i strukturalizam) nisu bile zadovoljavajući modeli za Budona, jer je shvatio da ovim teorijama nije moguće objasniti društvenu realnost. Njihova komplikovanost, nepraktičnost ili apstraktnost udaljili su Budona od dominantnih autora tog vremena (Boudon, 2010a). Budon kaže da je strukturalizam pravac koji je u sociologiji doveo do toga da sve odražava društvenu strukturu, dok je subjektivitet pojedinaca zanemeren ili shvaćen kao „odraz iluzija koju stvaraju strukture“ (Boudon, 2010a: 23). Strukturalizam je epistemološki najdalji od Budonove pozicije, a često mu služi kao primer za kritku (npr. koncept materijalističkih uzroka) (Boudon, 2010a: 24).

Na Budona su posebno „averzivno“ delovali Gurvič i Parsons. Budon kaže da je zahvaljujući tome što je čitao radove ova dva autora njemu vrlo rano postalo jasno kakvom sociologijom ne želi da se bavi (Boudon, 2010a). Za razliku od Parsonsa, sa kojim se Budon nije slagao intelektualno, ali je imao dobar lični odnos, iskustvo sa Gurvičem tokom studija Budonu nije ostalo u lepom sećanju (Boudon, 1996a).⁸ U vreme

⁸ Budon povremeno ubacuje u svoje teorijske tekstove lične anegdote koje govore o njegovom odnosu sa drugim sociolozima. Tako navodi da su mu bili prijatni ručkovi na Harvardu sa Parsonsom, koji je „jedini sebi dozvoljavao čašu vina u jednoj puritanskoj

Budonovih studija, na Sorboni je dominirala sociološka škola Žorža Gurviča, pa je Budon vrlo rano postao razočaran u sociologiju koja se predavala na Sorboni. Budon nije video nikakav smisao u Gurvičevom „dijalektičkom hiper-empiricizmu“ koji je podrazumevao beskrajno izmišljanje nivoa društvene stvarnosti i izgradnju kategorija sa malim kapacitetom da objasne fenomene društvene stvarnosti (Boudon, 2010a).⁹

Svi pomenuti autori i iskustva doprineli su ranom formiranju Budona kao sociologa. Budon je rano bio podstaknut da se usmeri na alternativna rešenja, prvenstveno metodološki individualizam. Kako navodi Votije, već nakon susreta sa Parsonsom sredinom sedamdesetih, Budon se ubrzo okrenuo sistemizmu teoretičara Maria Bunhea (Mario Bunge). Budon je zaključio da je sistemizam isto što i metodološki individualizam (Vautier, 2002).¹⁰ Možda bi njegov akademski put bio sasvim drugačiji da je ostao isključivo u sferi uticaja francuske sociologije. Tek nakon iskustava sa američkim autorima, Budon je postao uveren ipak da ima smisla baviti se sociologijom (Boudon, 2010a). Retrospektivno, u svojoj autobiografiji, Budon navodi da je već tada zaključio da su društveni fenomeni rezultat ponašanja individualnih aktera, tj. da je uzrok njihovog delanja zapravo moguće svesti na razloge („dobre“ i „jake“) koji vode takvim akcijama (Boudon, 2010a).

Budon je od početka karijere imao alternativne epistemološke preferencije u odnosu na glavne teorijske tokove u sociologiji. Krajem šezdesetih godina je ponudio svoje objašnjenje važne teme tog perioda: nejednakost u obrazovanju i efekti obrazovanja na društvenu mobilnost. Budonovo objašnjenje je počivalo na sasvim suprotnim principima od dominantne Burdijeove teorije. Druga „devijacija“ bila je Budonova naklonost ka teoriji racionalnog izbora i metodološkom individualizmu. Ovo opredeljenje

atmosfera“ (Boudon, 1996a: 75). Budona je posebno dirnulo to što je od Parsonsa dobio knjigu sa posvetom, kada je Parsons doputovao u Pariz, nedelju dana pre svoje smrti (Boudon, 1996a). Budon je odbacio Parsonsovu teoriju ali je imao određeno poštovanje za njegov rad.

⁹ Budon opisuje očaj svojih tadašnjih kolega, studenata sociologije, koji nisu položili ispit kod Gurviča u junskom roku. Naime, polaganje ispita je postajalo kasnije mnogo teže jer su ih u septembru čekali dodatni „nivoi društvene stvarnosti“ koje je Gurvič u međuvremenu izumeo (Boudon, 2010a: 8).

¹⁰ Budon citira Bunhea u novijim tekstovima gde raspravlja o sociologiji nauke (Boudon, 2003b). Manco nalazi sličnosti između Bunhea i analitičke sociologije, pominjući Bunheov pojam „model mehanizma“. Ovaj pojam označava izgradnju teorijskog modela tipa „transparentne kutije“ koji sadrži opis objekta posmatranja, ali i unutrašnje mehanizme funkcionisanja (Manzo, 2010). Ovo je značajno zbog Budonove povezanosti sa analitičkom sociologijom, o čemu će biti reči kasnije.

ga je svrstalo u „drugu sociologiju“¹¹, i to ne samo u francuskom sociološkom krugu. Treća devijantna dimenzija koja definiše Budonovu poziciju alternativnog sociologa jeste njegovo zalaganje za vrednosnu neutralnost nauke. Pomenutoj dimenziji bi se mogla dodati i Budonova eksplicirana liberalna politička preferencija, svakako marginalna opcija među sociolozima.

Metodološki individualizam je glavni Budonov program i matrica na kojoj je izgradio svoju kognitivnu teoriju akcije. Njegove prednosti Budon je dokazivao u mnogim radovima, na velikom broju oblasti i problema. Čak je i u svojoj autobiografiji primenio njene principe, jer svoju intelektualnu biografiju objašnjava razlozima individualnog društvenog aktera. Iz svoje aktuelne pozicije etabliranog sociologa individualističke orijentacije, Budon tvrdi da je već u ranim istraživanjima zapravo primenjivao principe metodološkog individualizma (Boudon, 2010a). U studiji o nejednakostima u obrazovanju iz 1973, Budon prilazi problemu iz perspektive aktera i njegovih razloga za određene odluke. Naravno, nije moguće izjednačiti Budonov metodološki individualizam iz sedamdesetih i početkom dvehiljaditih, jer je teorija doživela određene transformacije.

Budon se dosta bavio klasicima sociologije, iako po svojoj orijentaciji ne spada striktno u istoričare sociološke teorije. Zainteresovanost za klasike delimično ima veze sa legitimizacijom sopstvene paradigme, što nije neobično u savremenoj sociologiji. Utemeljenje metodološkog individualizma počiva na primerima teorijskih početaka sociologije. Budon najviše pominje tri autora: Tokvila, Vebera i Dirkema, nalazeći među njima veće sličnosti nego što se to može pronaći u dominantnim tumačenjima radova ovih klasika (Boudon, 1998b). Oslanjajući se na teorijske i empirijske doprinose pomenuta tri autora, Budon pokušava da dokaže da postoji tradicija „naučne sociologije“ koja teži da objasni društvene fenomene, a ne da ih oblikuje u skladu sa nekim političkim principima (Boudon, 2002a). Budonova interpretacija klasične sociologije predstavlja osnovu Budonovog odnosa prema sociologiji kao nauci. Recimo, Budon tvrdi da je naučna sociologija bila razvijena (i dominantna) u periodu koji prethodi savremenoj sociološkoj

¹¹ Prvobitni naziv sociološke edicije koju je pravio sa Fransoa Burikoom (François Bourricaud) bio je „druga sociologija“ (l'autre sociologie) (Boudon, 2010: 23).

dominaciji marksizma i postmodernizma, kao i da je počivala na paradigmi metodološkog individualizma (Boudon, 2010a: 28).

2.3. Pregled Budonovog opusa

Razumevanje ključne teorije jednog autora koji je proizveo oko 100 različitih tekstova, zahteva određenu sistematičnost. Svaki detaljni prikaz opusa jednog autora predstavlja izazov koji konačno može rezultirati potrebom da se napišu posebne studije o svakom od ključnih radova. Pored toga, Budonov „tematski nomadizam“ (Boudon, 1996a), kako sam ocenjuje svoje interesovanje za mnoge oblasti, otežava sistematičan prikaz ključnih radova. Jedno rešenje za ovo je kategorisanje radova po razvojnim fazama, što se može lako opravdati. Prvo, kognitivna teorija akcije predstavlja „krunu“ Budonovog rada, rezultat njegovog višedecenijskog paradigmatskog brušenja sopstvene metodološko-individualističke epistemologije. Neki aspekti kognitivne teorije akcije bili su prisutni još u ranim tekstovima, dok je neke elemente Budon uveo tek u nedavnim fazama. Drugo, kognitivna teorija akcije dobija pun smisao u primeni na društvene fenomene kojima se Budon bavio u raznim periodima svog rada. Budon je koristio neke primere u nekoliko tekstova, stavljajući ih u različite teorijske i tematske okvire tokom godina. Zajednička odlika svih faza Budonovog rada je mali broj dnevno-političkih refleksija i angažovanih radova, po čemu se Budon razlikuje od većine francuskih intelektualaca. Knjiga koja spada u „granični tip“ je *Pourquoi les intellectuels n'aiment pas le libéralisme*.

Postoje različiti pokušaji da se sistematizuje Budonov opus. Na primer, Sintija Hamlin (Cynthia Hamlin) deli njegov rad u tri faze: rana faza, koja se fokusira na sociologiju obrazovanja, srednja faza, koja se bavi društvenim poretkom (nenameravane posledice i sl.) i poslednja faza sa naglaskom na proučavanju ideja, ideologija i uverenja (Hamlin, 2002). Hamlin smatra da se Budonova metodološka pozicija nije značajno menjala nakon osamdesetih godina, već da su promene nastale u domenu stila i tematike (Hamlin, 2002: 38-39). Čerkaj (Cherkaoui) razlikuje tri perioda Budonovog rada: prvi, u kome dominiraju radovi o metodologiji, statističkim i matematičkim modelima; drugi, u kome je nastala teorija o racionalnosti primenjavana na mobilnost, nejednakost i društvenu

promenu, počinje sedamdesetih godina i traje do 1984, kada se pojavila knjiga *La place du désordre désordre?*; treći period obuhvata primenu teorije racionalnosti na oblasti kao što su ideološka, naučna i druga verovanja (Cherkaoui, 2000).

U ovom radu ću koristiti Votijeovu klasifikaciju Budonovog opusa jer kombinuje kriterijume tematske i hronološke bliskosti radova (Vautier, 2002: 26).

Tabela 1. *Votijeova hronološka kategorizacija radova R. Budona (I)*

Period	Metodolog. društvenih nauka i formalizac. (primena matemat.)	Metodološki individual.	Epistemol.	Racionaln., vrednosti	Mobilnost (društ.)	Ukupno
1963-1970	11	5	5	0	2	16 (+7)
1971-1980	6	14	8	1	6	17 (+18)
1981-1990	2	13	8	4	1	20 (+8)
1991-2001	6	4	24	17	1	47 (+5)

Napomena: preuzeto iz: Vautier, 2002: 26. Obeležena siva polja označavaju periode u kojima je Budon imao najmanje jedan rad godišnje iz određene oblasti. U polju koje označava ukupan broj radova po periodu (Ukupno), prvi broj označava ukupan broj publikacija za određeni period, a broj u zagradi publikacije koje se pojavljuju dva puta, u dve oblasti. Ukupan broj svih radova u jednom periodu jednak je zbiru prvog broja i broja u zagradi u poslednjoj koloni.

U tabeli 1, periodi su podeljeni po dekadama, a za svaku oblast postoji dekada koja je bila naročito plodna (najmanje deset radova). Kao što pokazuje tabela 1, tokom četiri odabrana perioda, radovi se koncentrišu u određenim oblastima: u prvoj fazi (1963-1970) najviše radova je iz oblasti metodologije društvenih nauka i formalizacije (primena matematike), tj. matematičke sociologije, u drugoj fazi (1971-1980) dominiraju radovi o metodološkom individualizmu, u trećoj fazi (1981-1990) o epistemologiji, u četvrtoj (1991-2001) o racionalnosti i vrednostima. U poslednjoj koloni tabele, Votije je ukazao na jedan problem sa kojim se susreo praveći klasifikaciju radova. Pošto postoje radovi koji bi se mogli svrstati u dve oblasti, njihov broj je Votije stavio u zagradu iza ukupnog broja radova u pojedinim periodima. Kao što pokazuje tabela 1, frekvencija objavljivanja

radova vremenom je rasla, dostižući u periodu 1991-2001 vrednost koja je gotovo jednaka celokupnom prethodnom periodu (47 radova).

Votije daje još jednu varijantu grupisanja radova na osnovu drugačije periodizacije (tabela 2). U ovom slučaju, periodi su određeni na osnovu gustine publikacija u određenoj oblasti. Druga periodizacija pokazuje sličan trend kao prethodna tabela, jer određena tematika dominira pojedinim fazama Budonovog rada. Takođe se vidi da oblast racionalnosti i vrednosti dolazi u fokus u poslednjim fazama.

Tabela 2. *Votijeova hronološka kategorizacija radova R. Budona (II)*

Period	Metodolog. društvenih nauka i formalizac. (primena matemat.)	Metodološki individual.	Epistemol.	Racionaln., vrednosti	Mobilnost (društ.)	Ukupno
1963-1975	16	11	6	1	6	24 (+16)
1976-1980	1	8	7	0	2	9 (+9)
1981-1985	1	7	2	0	0	8 (+2)
1986-2001	7	10	30	21	2	59 (+11)

Napomena: preuzeto iz: Vautier, 2002: 27. Obeležena siva polja označavaju periode u kojima je Budon imao najmanje jedan rad godišnje iz određene oblasti. U polju koje označava ukupan broj radova po periodu (Ukupno), prvi broj označava ukupan broj publikacija za određeni period, a broj u zagradi publikacije koje se pojavljuju dva puta, u dve oblasti. Ukupan broj svih radova u jednom periodu jednak je zbiru prvog broja i broja u zagradi u poslednjoj koloni.

Votijeov prikaz Budonovog opusa ima određene nedostatke. Prvo, on ne obuhvata poslednju fazu Budonovog rada (posle 2002). Drugo, Votije nije obuhvatio sve Budonove radove, već samo one nastale na francuskom jeziku. Ovo je posebno važno za period od devedesetih godina, kada Budon mnoge ključne segmente KTA formuliše u tekstovima na engleskom jeziku. Treće, nije moguće kategorizovati Budonove radove bez ostatka u pet navedenih oblasti. Porast broja radova koji objedinjuju metodološki individualizam, racionalnost i kognitivnu teoriju akcije, daje osnova za grupisanje radova u jedinstvenu oblast. Budonovi radovi iz poslednjeg perioda, sa nešto drugačijom tematskom podelom, predstavljeni su u tabeli 3.

Tabela 3. *Budonovi radovi u periodu 2002-2012 po oblastima*

<p>Metodološki individualizam, racionalnost, kognitivna teorija akcije</p>	<ul style="list-style-type: none"> -Sociology that Really Matters (2002) -La troisième voie (2002) -Utilité ou rationalité? Rationalité restreinte ou générale? (2002) -Y a-t-il encore une sociologie? (2003) -Social Science and Two Relativisms (2003) -Raison, bonnes raisons (2003) -Beyond Rational Choice Theory (2003) -Raison, bonnes raisons (2003) -Quelle théorie du comportement pour les sciences sociales? (2004) -Essais sur la théorie générale de la rationalité (2007) -La Rationalité (2009) -La sociologie comme science (2010)
<p>Moral, norme, vrednosti</p>	<ul style="list-style-type: none"> -Déclin de la morale? Déclin des valeurs? (2002) -Une théorie judiciaire des sentiments moraux (2004) -A propos du relativisme des valeurs: retour sur quelques intuitions majeures de Tocqueville, Durkheim et Weber (2006) -Le relativisme (2008) -The cognitive approach to morality (2010)
<p>Politika, ideologija</p>	<ul style="list-style-type: none"> -Pourquoi les intellectuels n'aiment pas le libéralisme (2004) -Renouveler la démocratie: éloge du sens commun (2006)
<p>Sociološka teorija (analitička sociologija, teorija racionalnog izbora)</p>	<ul style="list-style-type: none"> -Théorie du choix rationnel ou individualisme méthodologique? (2002) -La conversion de Coleman à la théorie du choix rationnel: impressions et conjectures (2003) -Durkheim fut-il durkheimien? (2004) -Tocqueville aujourd'hui (2005) -Ordinary rationality: the core of analytical sociology (2011) -"Analytical sociology" and explanation of beliefs (2012)

U tabeli 3 se vidi da je Budon pomerio fokus ka radovima koji utemeljuju kognitivnu teoriju akcije, bilo direktno ili indirektno kroz razmatranje teorije racionalnog izbora i sociološke teorije. Tematika morala i vrednosti postaje značajnija od problema društvene promene, a Budon je povezuje sa kognitivnom teorijom akcije. Nekadašnje interesovanje za obrazovanje i društvenu stratifikaciju marginalno je prisutno u dve knjige.¹²

¹² U ovom periodu se pojavio tekst *Les causes de l'inégalité des chances scolaires* iz 1990. o obrazovanju i društvenoj mobilnosti u okviru zbornika R.Boudon, N.Bulle, M. Cherkaoui (2002a) *École et société: les paradoxes de la démocratie*. Budon takode razmatra problem obrazovanja i stratifikacije u jednom poglavlju knjige *La sociologie comme science*.

2.4. Ključni radovi za razumevanje Budonovog dela i KTA

Da bi se stekao uvid u Budonov „istraživački program“ koji se menjao tokom nekoliko decenija, prikazaću nekoliko radova za koje smatram da predstavljaju prekretnice za Budonov rad: *L'inégalité des chances* (1973); *Le Dictionnaire critique de la sociologie* (1982); *Effets pervers et ordre social* (1977); *Le juste et le vrai* (1995); članak *Sociology that Really Matters* (2001); knjiga *Raison, bonnes raisons* (2003) i *La sociologie comme science* (2010). Noviji radovi su važni jer sadrže osnove kognitivne teorije akcije, dok stariji radovi ukazuju na opšti okvir Budonove teorije i sadrže nagoveštaj kasnije relevantnih pitanja, npr. metodološki individualizam, odnos prema TRI u knjizi *L'inégalité des chances* ili jezgro buduće teorije u odrednici racionalnosti u *Kritičkom rečniku sociologije*.

L'inégalité des chances (1973)

Knjiga *L'inégalité des chances* predstavlja prvo delo u kome je Budon pokušao da primeni pristup metodološkog individualizma na jedan sociološki problem (Boudon, 2010a). Osim toga, ona je donela međunarodno priznanje Budonu i time utemeljila njegovu poziciju u sociologiji.¹³ U ovoj studiji Budon razmatra tada aktuelni problem „jednakih šansi“ koji omasovljenje obrazovanja nije uspeo da reši. Problem se manifestuje kroz opstajanje obrazovnih nejednakosti među slojevima i slabe efekte obrazovanja na društvenu mobilnost. Ovo pitanje je postalo aktuelno od pedesetih godina za sociologe, ekonomiste, psihologe (Boudon, Bulle, Cherkaoui, 2001). Nejednakost obrazovnih šansi je pozicionirana visoko među političkim ciljevima jer se smatra nelegitimnom i važnom, a opstaje uprkos raznim merama (Boudon, 2002d: 151).¹⁴

¹³ Budon navodi da je dobio pohvale od Arona, Rokana, Fararoa, a Lazarsfeld mu je uputio čestitike rečima da mu je „pokazao Obećanu zemlju“ (Boudon, 2010a: 40).

¹⁴ Budon ponovo razmatra temu nejednakosti u zborniku *École et société: les paradoxes de la démocratie* iz 2001. Tekst predstavlja odlomak Budonovog predavanja o obrazovnoj politici iz 1990. godine. U ovom tekstu Budon razmatra i pitanje opcija za smanjenje nejednakosti. Po njemu, neka rešenja koja se obično pominju ne mogu imati poželjne efekte, npr. ublažavanje rigidnih obrazovnih putanja ili smanjenje „troška“ obrazovanja kroz stipendije za manje imućne. Budon sarkastično komentariše Burdijeovu kritiku značaja školskog uspeha: „Izveštaj kaže da postoje nejednakosti u obrazovanju i da je francuski školski sistem bolestan od školskog

Za razliku od tadašnjih dominantnih objašnjenja razlika među klasama u obrazovnom postignuću (habitus, kognitivni kapaciteti učenika, kulturne preferencije), Budon se opredeljuje za kombinaciju pristupa racionalnog izbora (akterova procena troška i korisnosti) i socijalnopsihološkog koncepta „referentne grupe“ (način formiranja kriterijuma za personalnu troškovnu analizu). Inovativnost Budonove studije obuhvata dva aspekata: jedan se odnosi na obrazovne nejednakosti u okviru slojnih razlika, a drugi na ulogu obrazovanja u društvenoj mobilnosti.

Jedno tada aktuelno objašnjenje ove pojave bila je Burdijeova teza o kulturnom kapitalu i socijalnoj reprodukciji.¹⁵ Objlašnjavajući trend demokratizacije visokog obrazovanja i inflacije diploma, Burdije i Passeron polaze od teze da obrazovni sistem ima ulogu reprodukcije društvenih nejednakosti, ali je ta uloga mistifikacijom prikrivena, upravo zahvaljujući prividnoj autonomiji obrazovnog sistema (Mounier, 2001: 134). To znači da i „sistem ocenjivanja funkcioniše kao kognitivna mašina koja legitimiše društvene razlike“ i reflektuje način na koji vladajuća klasa vidi druge klase, tj. njihov habitus (Mounier, 2001: 148).¹⁶ Burdije i Passeron se fokusiraju prvenstveno na univerzitetsko obrazovanje i njegove efekte, ističući da omasovljenje visokog obrazovanja predstavlja optičku varku, jer proizvodi inflaciju diploma, a sistem obrazovanja i dalje služi buržoaziji da zadrži svoje privilegije (funkcionisanje „velikih škola“ potvrđuje da distinkcija i dalje ima glavnu ulogu) (Mounier, 2001: 136). Odnosno, „obrazovni sistem objektivno sprovodi eliminaciju, koja je veća ukoliko se ide ka nižim klasama“ (Bourdieu, Passeron, 1964: 11). Osnovni faktor u definisanju obrazovane putanje jeste socijalno poreklo, a njegov uticaj se manifestuje na različite načine: kroz svest o

neuspeha...dakle, treba da bacimo termometar“ (Boudon, 2002d: 169). Budon vidi jedino rešenje u vraćanju osnovne uloge škole da podučava i jačanju veze obrazovne putanje i školskog uspeha.

¹⁵ Dve Burdijeove knjige su posebno značajne za razumevanje njegove teorije o obrazovanju i socijalnoj reprodukciji: Bourdieu, P., Passeron, J-C. (1964) *Les Héritiers* i Bourdieu, P., Passeron, J-C. (1970) *La Reproduction*. U ovom drugom radu autori razmatraju značaj pedagoške prakse (formalne i neformalne) kojom se sprovodi „simboličko nasilje“ i reprodukcija distribucije kulturnog kapitala (npr. kroz različitu tržišnu vrednost kulturnog kapitala koji ta pedagoška praksa proizvodi), što ujedno doprinosi reprodukciji društvene strukture (Bourdieu, Passeron, 1970). Burdije i Passeron analiziraju i druge aspekte koji nisu bili u fokusu Budonove kritike (npr. reprodukcija intelektualne klase i simboličko potvrđivanje akademskog statusa). U radu *La noblesse d'Etat* Burdije razmatra ulogu „velikih škola“ u Francuskoj u proizvodnji elite.

¹⁶ Ocene „briljantan“, „inteligentan“ daju se deci iz vladajuće klase, deci sitne buržoazije daju se opisi „školski“, „pošten“, „nespretn“ (odražavaju percipiranu „sitničavost“ ove klase), dok se radnička klasa vidi u kategorijama neotesanosti i neznanja, pa se i deca u školi tako opisuju (Mounier, 2001: 148-149).

troškovima školovanja, nejednaku dostupnost informacija o studijama, društveno određene predispozicije za prilagođavanje određenim pravilima i vrednostima (Boudon, Passeron, 1964). Socijalno poreklo se smatra važnijim činiocem nego pol, starost ili religijska pripadnost. Autori iznose tezu da se ove nejednakosti kumuliraju tokom vremena, npr. u domenu kulturnih preferencija, uslova studiranja i izbora predmeta studija (Boudon, Passeron, 1964).

U uvodu svoje knjige, Budon najpre daje svoje tumačenje Burdijeove i Passeronove teorije. On je vidi kao teoriju sa funkcionalističkom osnovom: funkcija obrazovanja je da obavlja selekciju pojedinaca, ali na osnovu vrednosne matrice koja latentno reprodukuje društvenu strukturu, u ovom slučaju hijerarhijski klasni poredak (Boudon, 1979: 90). Prema Burdijeu, mehanizam repeticije objašnjava obrazovne nejednakosti na sledeći način: mladi radničkog porekla percipiraju da su male šanse za dete iz radničke porodice da završi visoko obrazovanje i prihvataju je kao činjenicu, pa se autoselekcijom diskvalifikuju iz procesa daljeg obrazovanja, jer „kada si siromašnog porekla, ne ideš na fakultet“ (Boudon, 1979: 91). Iako Budon priznaje da Burdijeovo objašnjenje važi u nekim okolnostima (samo u kratkim periodima i na određenom nivou obrazovanja), on smatra da jedna teorija treba da objasni proces na duži rok, kao i da uključi druge nivoe obrazovanja osim univerzitetskog (Boudon, 1979: 91).

Budon se okreće pristupu racionalnog izbora, jer uvodi perspektivu aktera koji procenju troškove i koristi na svakom nivou odluke, i to u kontekstu koji određuje „referentna grupa“: odluka o nastavku školovanja ima različit značaj i trošak za nekoga iz radničke porodice i visokog sloja (socijalno pomeranje na gore i na dole različito se vrednuje). Da bi se razumele aspiracije individua, treba uzeti u obzir „poziciju individua u društvenoj stratifikaciji *hic et nunc*“ (Boudon, 1979: 106). Umesto habitusa i kulturnog kapitala, Budon smatra da anticipacija ciljanog socijalnog položaja određuje poželjnost nastavka školovanja. Posmatrajući dijahronijski obrazovnu putanju, Budon se fokusira na racionalnost odluke aktera u svakoj tački školovanja (procena efekata i troškova nastavka školovanja). Umesto Burdijeove teze o reprodukciji nejednakosti zahvaljujući interiorizaciji stava mladih iz nižih slojeva da ne treba da nastave školovanje na osnovu percepcije stanja u okruženju, Budon stavlja naglasak na koncept korisnosti i racionalnost odluke individue. Budon razdvaja efekte socijalnog porekla na kognitivne i kulturne

aspekte (merenog kroz školski uspeh) i procenu isplativosti investiranja u nastavak školovanja (Boudon, 2002d: 160). Treanton zapaža da je teško razdvojiti jezičke i kulturne aspekte socijalnog porekla od racionalne procene isplativosti školovanja (Tréanton prema: Boudon, 1979). Međutim, ovo razdvajanje je značajno da bi se opovrgla teza o direktnoj reprodukciji nejednakosti u obrazovanju. Ovde je važan metodološki aspekt studije. Budon je teoriju društvene mobilnosti operacionalizovao sasvim drugačije od dominantnog faktorskog pristupa, nalazeći inspiraciju kod Sorokina. Društvena pokretljivost se „ne posmatra kao rezultat skupa faktora, već kao rezultat procesa koji podrazumeva istovremeno delovanje skupa faktora“ (Boudon, 1979: 38). Odnosno, „mehanizme koji stvaraju nejednake šanse treba posmatrati kao rezultat filtriranja individua u sistemu koji se sastoji od instanci orijentacije“ (Boudon, 1979: 40). Istina je da na početku školovanja uspeh zavisi od socijalnog porekla, koje ima veći uticaj na odluke o nastavku školovanja. Uticaj porekla je veći ukoliko je uspeh u školi slabiji, dok kod boljeg uspeha, on ima manji efekat na odluke. Na višim nivoima školovanja uticaj socijalnog miljea iz koga učenik potiče prestaje da ima važnost za obrazovnu trajektoriju. Ovo je suprotno Burdijeovoj tezi o kumulativnom efektu socijalnog porekla i dominantnom uticaju habitusa.

Poseban problem je uloga obrazovanja u društvenoj mobilnosti. Budon je pokazao da obrazovna mobilnost raste brže nego društvena mobilnost, tj. razlike među klasama se smanjuju brže na nivou školskog sistema nego u kasnijem plasmanu na tržištu rada. Ovaj segment objašnjenja funkcionisanja obrazovnih nejednakosti ima uži značaj za sociologiju obrazovanja, ali daleko više pažnje je privukao u kontekstu problema socijalne mobilnosti – ključne teme sociologije šezdesetih i sedamdesetih godina. U tom periodu, problem „društvenih nejednakosti“ direktno je povezivan sa ulogom obrazovanja. Pretpostavka od koje su polazili sociolozi i kreatori javnopolitičkih projekata jeste da će rast obrazovnog nivoa populacije voditi smanjenju obrazovnih nejednakosti, a to će zatim dovesti do smanjenja društvenih nejednakosti.¹⁷ Međutim,

¹⁷ Tokom šezdesetih su postali popularni tzv. „kompenzatorni programi“ u obrazovnom sistemu kojima je cilj bio da umanje početne razlike među učenicima nastale na osnovu „kulturne privilegovanosti“. U osnovi ovih programa je ideja da se obrazovanjem izlazi iz „začaranog kruga siromaštva“. Druga pretpostavka koja se povezuje sa ovim merama jeste da porast nivoa obrazovanja populacije vodi ekonomskom rastu, pa je veza obrazovanje-ekonomski rast predstavljena kao uzročna i postala je deo mnogih javnopolitičkih

ovaj druga hipoteza brzo je dovedena u sumnju. Konačan efekat je bio suprotan od očekivanog. Budon kaže da se pojavio „Andersonov paradoks“ (Boudon, 1979: 43). Naime, Anderson je početkom šezdesetih godina pokazao da se obrazovne nejednakosti smanjuju daleko brže nego strukturne razlike među klasama (Boudon, 1979: 43). Jedno objašnjenje ove pojave bilo je da to zapravo predstavlja fenomen „nenameranih posledica“. Naime, ovo stanje je makrodruštveni efekat mnogobrojnih „društvenih akcija“ racionalnih individualnih aktera. Svi akteri donose odluke racionalno u skladu sa datim okolnostima (da se nastavi školovanje jer je jeftino i jer se očekuje da će doneti veće prihode), ali ove individualne akcije imaju negativan efekat na duži vremenski rok. Naime, ispostavilo se da je obrazovanje „poziciono dobro“: akteri masovno teže da dobiju što bolju diplomu kako bi postigli što bolji društveni status (na osnovu racionalno procenjene iskustva drugih aktera), ali onda nastupa „inflacija“ diploma na tržištu rada (tzv. kredencijalizam). U osnovi je problem sporije promene strukture tržišta rada u odnosu na ponudu diploma, pa one devalviraju. Efekat je paradoksalan - ista diploma donosi manje socijalne koristi nego ranije. Ljudi sa fakultetima neće više raditi pretežno poslove visoko rangirane na lestvici, već i one na srednjim ili nižim nivoima. Budon je verovatno jedan od prvih savremenih sociologa koji je vrlo sistematično objasnio delovanje principa „neželjenih efekata“ na jednoj društvenoj pojavi. Pokazalo se da se obrazovne nejednakosti mogu smanjivati, a društvene nejednakosti opstajati.

Nona Mejer je opisala Budonovu knjigu kao „ratnu mašinu usmerenu protiv Burdijea i Paserona“, ali da Budonovo i Burdijeovo objašnjenje predstavljaju dve strane medalje, tj. da su komplementarni, iako polaze iz različitih ideoloških i metodoloških pozicija (Meyer, prema Boudon, 1979). Značaj studije *L'inégalité des chances* podjednako je teorijski koliko metodološki. Umesto faktorskog pristupa, Budon je definisao sistem koji je blizak konceptu mehanizma iz analitičke sociologije. Osvrćući se na ovu knjigu nakon skoro četrdeset godina, Budon kaže da je ona ujedno bila pokušaj da se razume ponašanje individua i objasne fenomeni koji nastaju njihovim delanjem, odnosno da se pomiri kvalitativna i kvantitativna sociologija (Boudon, 2010a). Knjiga je osvetlila neka pitanja sociologije nauke i javne politike – kako se definiše društveni

programa. Budon već u knjizi *L'inégalité des chances* pominje da su se pojavile „ideologije i utopije“ u vezi sa obrazovnim sistemom (Boudon, 1979: 309).

problem i kako se koriste naučna objašnjenja u političke svrhe. Ovaj aspekt knjige je zapravo tek postepeno dobijao na značaju tokom narednih decenija.

Knjiga je imala veliki uticaj na Budonovu akademsku karijeru. Budon kaže da je upravo zahvaljujući studiji *L'inégalité des chances* doživeo sve počasti u francuskoj i svetskoj akademskoj zajednici (članstva u akademijama, vodeću poziciju organizacijama itd.) (Boudon, 2010). Sa druge strane, Budon zapaža da su ga prepoznavali najviše kao autora knjige *L'inégalité des chances*, iako se kasnije mnogo više bavio drugim oblastima nego sociologijom obrazovanja (Boudon, 2010a).

Effets pervers et ordre social (1977)

Budon povremeno pravi „teorijske rezimee“ svog prethodnog rada objavljujući zbornike revidiranih objavljenih tekstova. Uvodeći novu teorijsku perspektivu kao okvir, on unosi sasvim novu dimenziju kojom povezuje tematski i metodološki različite tekstove. Slično se dogodilo u „drugom ciklusu“ kada je objavio knjigu *Le juste et le vrai* (1995). Kao i nekoliko drugih radova prekretnica, ova knjiga je zbornik ranije objavljenih radova. Knjiga *Effets pervers et ordre social* pripada ranoj fazi Budonovog rada, kada je njegovo istraživačko interesovanje za „tvrde“ sociološke probleme još uvek bilo dominantno. Zajednička nit za tekstove u knjizi *Effets pervers et ordre social* jeste fenomen agregatnih efekata individualnih akcija, posebno tzv. *nenameravanih posledica (effets pervers)*. Budon istražuje pojam nenameravanih posledica u sociologiji kroz njegove manifestacije u raznim domenima.¹⁸

Pojam nenameravanih posledica potiče iz ekonomske nauke (Adam Smit), a u sociologiji ga je razradio Merton. Pojam se može primeniti na mnoga područja (politika, ekonomija, obrazovanje, personalni odnosi) i fenomene koji u osnovi nastaju kao rezultanta delovanja većeg broja aktera. Naglasak je na dinamičkoj komponenti ovih fenomena, pošto oni ne bi postojali da akteri nisu „išli za svojim interesima“, proizvedeći sasvim suprotne ili makar neočekivane efekte svojim delanjem (vidljive nakon određenog

¹⁸ Nedavno je Budonov saradnik Mohamed Čerkaj objavio knjigu o nenameravanih posledicama (2006): *Le paradoxe des conséquences: Essai sur une théorie wébérienne des effets inattendus et non voulus des actions* (englesko izdanje: *Good Intentions: Max Weber and the Paradox of Unintended Consequences*).

perioda). Budon kaže da termin *effets pervers* (bukvalno „pervertirani efekti“) možda nije najbolji, pa predlaže druge nazive: neželjene posledice, kontrafinalitet (kontraefekti), emergentne posledice, posledice kompozicije, dijalektičke posledice (Boudon 2009b).¹⁹

Budon smatra da je vrednost koncepta nenameravanih posledica u tome što omogućava da se prevaziđe rigidna i pojednostavljena dihotomija racionalno-iracionalno koju često koriste sociolozi, ali i politički akteri u pokušajima da utiču na promenu društvene stvarnosti (Boudon, 2009b). Budon upućuje epistemološku kritiku sociolozima da ne prepoznaju specifičnosti ovog aspekta društvene akcije, već olako *očitavaju* „iracionalnost“ u objašnjenjima društvenih pojava. Sa druge strane, kritika je upućena akterima u političkom domenu, jer *učitavaju* „racionalnost“, očekujući da se ona „ponaša“ baš kako su predvideli u planovima, programima i strategijama (Boudon, 2009b). Budon uvodi bolje „baždareni“ epistemološki instrument koji preciznije objašnjava neke fenomene. Budonova elaboracija ovog pojma predstavlja rani pokušaj da se izgradi paradigmatički okvir koji će individualističku teoriju akcije postaviti na drugačije osnove (kognitivna racionalnost).

Ako se posmatra tematska struktura rada, moglo bi se reći da postoje dva nivoa studije. Prvi nivo je specifičan, usmeren na fenomen nenameravanih posledica. Drugi nivo je opštiji i obuhvata dva šira teorijska pitanja – teoriju društvene akcije i epistemologiju društvenih nauka (prvo i poslednje poglavlje posvećeni su društvenom determinizmu). Zanimljivo je uporediti Budonove predgovore za prvo i drugo izdanje knjige (1977 i 1992).²⁰ U predgovoru za prvo izdanje, Budon navodi da je knjiga u principu primljena dobro u stručnoj javnosti, ali da su takođe neki škrgutali zubima zbog „forsiranja utilitarističke sociologije“ (Boudon 1977/2002: IX). Ovde Budon napominje da je njegov cilj da primeni koncept jedne drugačije, šire racionalnosti od utilitarističkog tipa racionalnosti. U predgovoru za drugo izdanje, Budon pominje svoju nameru da izgradi teoriju društvene akcije, i to u ključu metodološkog individualizma (Boudon 2009b: 4).

¹⁹ U radu ću koristiti termin „nenameravane posledice“ da bih zadržala neutralnost u označavanju kompozitnih efekata. Naime, efekti mogu biti pozitivni (npr. „nevidljiva ruka tržišta“) i negativni (npr. segregacija). Naglasak je na tome da efekti nisu bili deo primarne namere aktera, a ne da su se izjalovili, pervertirali i sl.

²⁰ U ovom radu je korišćeno treće izdanje knjige iz 2009. godine.

Budon je odabrao sedam oblasti za analizu: odnos sociologije i slobode, društvenu promenu, obrazovne institucije, visoko obrazovanje, društvene nejednakosti, Rolsovu teoriju, odnos društvenog determinizma i individualne slobode. Svaka od oblasti je obrađena kroz specifične primere i empirijsku građu. Recimo, Budon smatra da mnogi aspekti društvene promene predstavljaju rezultat nenameravanih posledica.²¹ Budon analizira nekoliko primera kroz duhovite naslove: „Kako jednakost može proizvesti nejednakost“ (o efektima smanjenja obrazovnih nejednakosti na društvene nejednakosti); „kako čovek može biti nezainteresovan za sopstveni interes“ (primeri iz teorije igara); „kako društvena zla mogu nastati bez ičije namere i bez koristi za bilo koga“ (monopol i konkurencija u ekonomiji i politici, odnosno organizacijama). U dva segmenta knjige (o društvenoj promeni i univerzitetu) oslanja se na svoja istraživanja. Teorijski najvažniji segment knjige obuhvata raspravu o determinizmu u sociologiji. U poslednjem poglavlju, koje obuhvata gotovo četvrtinu knjige, Budon pravi paradigmatiku podelu u sociologiji na determinističke i interakcionističke teorije (modele). U prvu grupu je svrstao sociologičke pravce – hiperfunkcionalizam, hiperkulturalizam i totalitarni realizam. U drugu grupu spadaju marksistička (Marksova), tokvilovska, mertonovska, veberijanska škola. Ovaj pravac rasprave će ostati u nešto izmenjenom obliku i u radovima iz poslednje decenije (*Raison, bonnes raisons*).

Le Dictionnaire critique de la sociologie (1982)

Ovaj rečnik je verovatno jedinstven primer savremene sociološke upotrebe reči „kritičko“ izvan marksističkog okvira. To je prva stvar koju je primetio Piter Hamilton u predgovoru za englesku verziju rečnika. Hamilton locira Budonov i Burikoov pojam „kritičkog“ u kontekst „kritičkog racionalizma“ prosvetiteljske tradicije (Hamilton, prema: Boudon, Bourricaud, 2003: vii). Odmah zatim, Hamilton ukazuje i na još jednu posebnost ovog rečnika u odnosu na ostale slične knjige. Reč je o političkoj orijentaciji autora, koja se opisuje kao „malo desno od centra“ (Hamilton, prema: Boudon, Bourricaud, 2003: vii).

²¹ Budon smatra da je ideja društvene promene „moderna reinkarnacija Istorije sa velikim 'I'“ (Boudon, 1986b: 8). Njihov ekstremni oblik uključuje koncepcije koje polaze od traganja za trendovima, nomotetskim tvrdnjama velike širine, bez ograničenja vremena i prostora.

Već ove napomene priređivača engleskog izdanja ukazuju na ključnu temu *Le Dictionnaire-a*: savremeno stanje sociologije i večito pitanje odnosa nauke i politike u njenom razvoju.

Koncept „nove kritičke sociologije“ objašnjavaju sami autori u uvodnom delu rečnika. Za Budona i Burikoa, cilj ovog rečnika jeste da doprinese tome da se sociologija vrati među klasične discipline. Prema ovoj dvojici autora, sociologija je došla u krizno stanje osamdesetih godina. Nakon perioda velike popularnosti od pedesetih do sedamdesetih godina, nastupilo je opadanje značaja sociologije kao profesije u mnogim aspektima (autori navode opadanje broja studenata i manje angažovanje sociologa na javnopolitičkim projektima). Budon i Buriko vide ključni razlog u tome što su sociolozi poželeli da postanu angažovani mislioci, ali sa privilegijama i društveno priznatim statusom naučnika. Međutim, kako kažu Budon u Buriko, „ekspertiza zahteva mudrost i strpljenje“ (Boudon, Bourricaud, 2003:1). Tu vrstu naučnog kvaliteta sociolozi nisu mogli negovati u kontekstu primenjenih istraživanja kojima su političke namere bile važnije od naučnih rezultata. Ova nemoguća pozicija je koštala sociologe toliko da su izgubili obe privilegije. Dok se snažno verovalo u mogućnost planskih promena u društvu, sociolozi su bili veoma traženi kao konsultanti i eksperti u sferi javne politike. Tome je pogodovao duh vremena šezdesetih godina. Negativni aspekt ovog angažovanja je to što su sociolozi prestali da prave radove prema kriterijumima koji važe za „ozbiljne“ nauke. Sociologija je bila zvanično „kritička“, ali paradoksalno, vrlo nekritički srasla sa određenim političkim, ideološkim okvirom (Boudon, Bourricaud, 2003).

Implicirana političnost sociologije vratila se kao bumerang u trenutku kada je ideja socijalnog inženjeringa doživela krizu. Sociologija je izgubila svoju reputaciju verodostojnog aparata za objašnjavanje društvenih fenomena i postala je „tek nešto više od sofisterije“ (Boudon, Bourricaud, 2003: 2). Ideja „kritičkog rečnika“ je odgovor na ovo stanje sociologije. Rečnička forma je iskorišćena kao osnova za razmatranje najvažnijih pitanja u teoriji. Sve što predstavljaju u knjizi - nove odrednice, drugačiji pristup nekim pojmovima, paradigmatičke alternative za stara pitanja, preispitivanje političke primene sociologije - autori čine bez namere da se ponudi jedna sveobuhvatna nova koncepcija sociologije, teorijski sistem ili institucionalna rešenja za njen dalji razvoj.

Ključna promena za koju se zalažu Budon i Buriko upravo je odustajanje sociologa od pozicije mislilac-naučnik („intelektualac“). Sociologija treba da prestane sa pokušajima da postane zamena za filozofiju ili opštu kulturu (Boudon, Bourricaud, 2003: 2). Njena prvobitna svrha je objašnjavanje društvenih fenomena na najbolji način. Sve druge varijante sociologije (o tome je Budon kasnije pisao), imaju svoje mesto, ali ne bi trebalo da budu „mejnstrim“ (deskriptivna, senzacionalistička, angažovana sociologija itd.) Sociologija treba da bude kritička, komparativna i rigorozna. Prvi kriterijum, kritičnost, podrazumeva održavanje distance u odnosu na probleme i podatke (Boudon, Bourricaud, 2003: 2). Drugi kriterijum, komparativnost, znači da sociologija „predstavlja sredstvo za proveravanje sličnosti i razlika koje istraživač zapaža u raznim situacijama, okolnostima i proizvodima društvene aktivnosti“ (Boudon, Bourricaud, 2003: 2). Treći kriterijum, rigoroznost, primenjuje se u procesu „stvaranja, konsolidacije i proširenja specijalizovanog znanja“, jer znanje podrazumeva „sistematičnost (uređenost) ili kodifikaciju koja počiva na eksplicitnim i priznatim procedurama objašnjavanja i analize“. Autori navode da je njihova epistemološka preferencija metodološki individualizam i ističu razloge zbog kojih smatraju ovu opciju superiornom u odnosu na druge paradigme. Jedan od razloga je to što osnove ovog pristupa postoje već kod klasičnih sociologa (Boudon, Bourricaud, 2003).

Rečnik ima osam grupa odrednica: društveni fenomeni, elementi društvene organizacije, ključni pojmovi u sociologiji, opšteprihvaćeni pojmovi u sociologiji, paradigme i teorije, glavna teorijska pitanja, glavna epistemološka pitanja, najvažniji osnivači sociologije. Glavna odlika rečnika je esejistički format odrednica. Kako navode autori, oni nisu ni imali nameru da naprave enciklopediju sociologije, već rečnik sa polemičkom namerom da osvetle ključne probleme savremene sociologije (Boudon, Bourricaud, 2003). Rečnik ne predstavlja pregled svih pojmova, teorija i teoretičara. Budonova²² temeljna obrada nekoliko odrednica iz ovog rečnika jasno ukazuje na Budonovu primarnu sferu interesovanja: *metodološki individualizam* (iz francuskog izdanja), *racionalnost*, *akcija*, *verovanja*, *ideologije*. Koncept klase se razmatra u odrednicama *stratifikacija* i *socijalna mobilnost*.

²² Autori su podelili oblasti koje su obrađivane u rečniku tako da je Budon radio odrednice koje se odnose na epistemologiju, metodologiju, stratifikaciju, mobilnost i društvenu promenu (Boudon, Bourricaud, 2003: 5).

Da bih približila stil i koncepciju rečnika Budona i Burikoa, napraviću uporedni prikaz obrade odrednice *racionalnost* u tri sociološka rečnika: *Le Dictionnaire critique de la sociologie* (priredili Raymond Boudon, François Bourricaud, *The Cambridge dictionary of sociology* (Ira Cohen, urednik B.S. Turner), *The Sage dictionary of sociology* (priredili Steve Bruce, Steven Yarney). *Racionalnost* je objašnjena na sedam strana, u poređenju sa drugim sličnim sociološkim rečnicima, gde se pojam objašnjava na manje od jedne strane (Bruce, Yarney, 2006; B.S. Turner, 2006; Abercrombie, Hill, B.S. Turner, 2006). Zatim, ova odrednica obuhvata različite aspekte (političke i teorijske). Uključeni su različiti teorijski pristupi, od Dirkema i Pareta, do teorije racionalnog izbora.

Tabela 4. Odrednica „*racionalnost*“ u tri rečnika

kriterijum	<i>Le Dictionnaire critique de la sociologie (1982)</i>	<i>The Cambridge dictionary of sociology (2006)</i>	<i>The Sage dictionary of sociology (2006)</i>
urednik/urednici	Raymond Boudon, François Bourricaud	B.S. Turner	Steve Bruce, Steven Yarney
obim odrednice (strane)	285-292 (7)	498-499 (1)	254-255 (1)
autorstvo	dva autora priređivača	autor nije priređivač	dva autora priređivača
stil obrade odrednice	esejistički (detaljni)	enciklopedijski (specifični-sociološki)	esejistički (sažeti)
broj povezanih odrednica	šest	devet	tri
naučne oblasti	ekonomija, sociologija, psihologija	filozofija, sociologija	sociologija, filozofija, matematika, antropologija
paradigme/teoretičari	Veber, Pareto, Pijaže, Dirkem, teorija racionalnog izbora	utilitarizam, teorija racionalnog izbora, Veber, Parsons	kritička teorija, kulturni relativizam, etnometodologija; procedure i ciljevi

Sudbina različitih izdanja rečnika otkriva još neka pitanja u vezi sa stanjem savremene sociologije. Između francuskog i engleskog izdanja rečnika postoje razlike u konačnoj strukturi rečnika na osnovu izbora urednika Hamiltona (29 odrednica je izbačeno u engleskom izdanju). Neke odrednice su isključene zbog redundantnosti, dok su druge smatrane suviše neprijemčivim za anglosaksonsko tržište. Ipak, neka rešenja ukazuju na paradigmatiska razmimoilaženja Hamiltona i dva francuska priređivača rečnika. Na primer, odrednica *individualizam*, koja se zapravo odnosi na *metodološki individualizam* nije uključena u englesko izdanje. Jedini sadržaj koji pokriva oblast u vezi sa ovim konceptom, ostao je unutar segmenta knjige koji se bavi ekonomijom i sociologijom (odrednica *economics and sociology*).

Le juste et le vrai (1995)

U celini, *Le juste et le vrai* nije sasvim nova knjiga po sadržaju. Baš kao i njena prethodnica, *Effets pervers et ordre social*, ona se sastoji od ranije objavljenih radova, tekstova koji su se pojavili u časopisima, na raznim konferencijama i predavanjima (Boudon 1995: 43). Budon navodi u svojoj autobiografskoj studiji da je svoje sistematično razmatranje prirode i dinamike promene normativnih verovanja započeo u knjizi *Le juste et le vrai* (Boudon, 2010a: 71). Značaj knjige nije samo u tome što razmatra normativna verovanja, već *Le juste et le vrai* sistematizuje sve važne elemente kognitivne teorije akcije: pojam kognitivne racionalnosti, poređenje normativnih i pozitivnih verovanja, novu koncepciju sociologije saznanja i kognitivne sociologije, preispitivanje osnove naučnog i „nenaučnog“ saznanja. Dakle, *Le juste et le vrai* se svrstava u rang ključnih radova po tome što sadrži mnoge bitne elemente Budonove teorije društvene akcije.

Jedinstven teorijski okvir prirodno izranja iz tekstova koji su tematski veoma različiti - od razmatranja postmodernizma do eksperimenata u kognitivnoj psihologiji. Najstariji su tekstovi *Why do social scientists tend to see the world as over-ordered?* (*Philosophica*, vol. 44, 1989, p.15-31) i odlomci knjige *l'Idéologie ou l'origine des idées reçues* (Paris: Fayard, 1986). Najnoviji tekstovi koje je Budon uključio, nastali su 1995. godine: *Sens et raisons: théorie de l'argumentation et sciences humaines, Rationalität II*

i *L'objectivité des valeurs*. Poglavlje *D'où viennent les valeurs morales?* nema referencu, pa se može zaključiti da je jedino novo poglavlje u knjizi, pored uvoda. Osim sociologije, Budon koristi primere iz različitih oblasti: umetnosti, kognitivne psihologije, psihijatrije i medicine, istorije, ekonomije i antropologije. Ako se zanemari sadržinska različitost tekstova poglavlja, stiče se utisak da je reč o jednoj knjizi koja je pisana desetak godina.

Knjiga je podeljena na četiri veće celine. Budon se najpre fokusira na kognitivno-kontekstualni pristup tzv. pozitivnim verovanjima. Drugi deo knjige je posvećen pitanjima utemeljenosti i prihvaćenosti normativnih kolektivnih verovanja (Boudon, 1995: 13). Treći segment knjige obrađuje problem relativizma. Četvrti deo knjige posvećen je principima saznanja u društvenim naukama, konceptu racionalnosti. U uvodnom delu knjige razvijen je teorijski okvir za poglavlja koja slede. Objasnjavajući plan knjige, Budon počinje tako što predstavlja kolaž mikro sekvenci sa ilustrativnim primerima različitih kolektivnih verovanja, saznanja i objašnjenja. Na primer, Budon postavlja pitanje kako objasniti kolektivnu normativnost u „trivijalnim“ situacijama. Recimo, postoji konsenzualni osećaj pravednosti učesnika lutrije prema dobitniku koji svoju privilegiju ničim nije zaslužio, dok dominira suprotno uverenje o nepravdi u slučaju kada jedna grupa zaposlenih u firmi dobije privilegije a druga ne (Boudon, 1995).

Unutar svake celine, specifična pitanja su razmotrena kroz izdvojena poglavlja. Na primer, pozitivna verovanja su analizirana u oblastima psihologije, istorije, ekonomije, političke teorije i antropologije. Budon koristi konkretne teorije (koje uključuju razna pozitivna verovanja) kao materijal za raspravu o kognitivističkom pristupu. Budon daje primere iz sasvim udaljenih oblasti: npr. neomarksističko objašnjenje uticaja polufeudalnog načina proizvodnje na inovacije u poljoprivredi; tumačenje kognitivnih psihologa da su ispitanici koji izvode pogrešne zaključke iz statističkih tabela kontingencije skloni magijskom mišljenju i „teoriju“ o bačenim činima pripadnika plemena Azanda u situaciji kada se neko saplete i padne u grmlje. Ovaj disciplinarno-paradigmatski skup primera samo na prvi pogled pokazuje inkonzistenciju. Primarni predmet studije jesu normativna verovanja, tj. traganje za dobrim sociološkim objašnjenjem njihove održivosti/opovrgljivosti kod socijalnih aktera. Kod svih navedenih primera postoji ovaj aspekt delanja aktera.

Razlog za fokusiranje na moralna uverenja i evaluacije sasvim je jasan ako se ima u vidu primarna Budonova kognitivistička pozicija o delanju socijalnih aktera. Budon pretpostavlja da su normativna verovanja tipa „X je ispravno“ zasnovana na sličnim principima kao deskriptivni iskazi tipa „X je istinito“. Naravno, Budon priznaje da je ovu jednostavnu premisu zapravo veoma teško primeniti (posebno u nauci): verovanja se teško otkrivaju, njih pre rekonstruišemo, nego što ih možemo posmatrati, više su na metasvesnom nego na svesnom nivou (Boudon, 1995: 20). Opet, to ne znači da treba odustati od ovog načela i pribеći „laganijim“ rešenjima, poput koncepata iracionalnosti, lažne svesti, strukture, kulture itd, kojima se obično otklanjaju nedoumice oko objašnjenja neke društvene pojave. Budon definiše principe jedne nove sociologije nauke/saznanja: razumeti jedno uverenje²³, ponašanje, vrednovanje, znači razumeti po čemu ono ima smisla za aktera, odrediti njegove razloge (Boudon, 1995: 201). Pripisivanje „istinitosne prirode“ ovim sudovima podrazumeva prethodno pozicioniranje u odnosu na klasična pitanja teorije saznanja i logike u društvenom kontekstu. Budon smešta sociologiju moralnosti u okvire sociologiji saznanja.

Prvenstveni značaj knjige *Le juste et le vrai* jeste u tome što ona već donosi temelje kognitivne teorije akcije. Drugi efekat ove knjige je objašnjenje mnogih fenomena iz domena moralnosti i saznanja. Treći doprinos knjige je sistematično oslanjanje na klasike sociologije kao izvor radova za kognitivnu teoriju akcije. Neki od Budonovih omiljenih autora – Tokvil, Veber, Dirkem – pojavljivaće se i u kasnijim radovima kao preteče kognitivne teorije akcije.

Sociology that Really Matters (2001/2002)

Nije jednostavno opravdati odluku da se među ključne radove svrsta kratak tekst koji je nastao na osnovu jednog Budonovog predavanja u Stokholmu. Tekst je neosporno činio prekretnicu u mom istraživačkom interesovanju, zato što mi je otkrio rad jednog meni

²³ Koristiću srpsku reč *uverenje* kao prevod francuske reči *croyance* i engleske reči *belief*, pošto najbolje odražava smisao „aktivnog prijanjanja“ aktera usled „dobrih razloga“. Retko ću koristiti reč *verovanje*, jer ne naglašava u istoj meri kognitivni karakter pojma, već više pripada kulturološkom diskursu.

tada gotovo nepoznatog francuskog sociologa²⁴ i oživeo poljuljano uverenje u naučnost socioloških sazajnih poduhvata. Ova napomena možda dodatno objašnjava istinske razloge za izbor teme, definisanje problema i opštu orijentaciju ovog istraživanja. Snažan utisak koji ovaj tekst ostavlja delimično nastaje zbog njegovog stila koji je u formi namenjenoj javnom nastupu, ali još više zbog efekta manifesta koji dosta podseća na Veberovo predavanje *Wissenschaft als Beruf* o nauci kao pozivu iz 1918. godine.

Budon je održao predavanje *Sociology that Really Matters* 2001. godine u Evropskoj sociološkoj akademiji (Švedski kulturni centar). Naredne, 2002. godine, pojavila se skraćena i doradena verzija teksta u časopisu *European Sociological Review*. Razlike se odnose na detaljnost prikaza raznih elemenata Tokvilove, Marksove i Dirkenove teorije. Osnovna ideja teksta je ostala nepromenjena. Budon želi da odgovori na pitanje: šta je epistemološki okvir sociologije i koliko vrsta sociologija postoji? Ovaj problem se provlači kroz mnoge Budonove tekstove (npr. *Will sociology ever be a normal science?* iz 1988. godine). Značaju teksta (u scijentometrijskom smislu – čitanosti) doprinelo je to što je izvorno napisan na engleskom jeziku. Možda je izbor (nematernjeg) jezika odgovoran za veoma koncizan i razumljiv stil ovog rada. U takvoj formi nalazi se sadržaj koji osvetljava neke od najvažnijih pitanja o aktuelnom stanju sociologije.

Budon polazi od ocene iz *Enciklopedije Britanike* o slabom doprinosu sociologije u poređenju sa drugim naukama (Boudon, 2002a). On prihvata ovu tezu, objašnjavajući je time što je u poslednjih nekoliko decenija došlo do neravnoteže u uticaju i moći između raznih formi sociološkog razumevanja stvarnosti. Glavna namera autora u ovom radu je sistematizacija savremene sociološke produkcije. Inovativnost se ogleda u tome što se Budon ovde više ne bavi klasičnim epistemološkim dilemama u sociologiji (pluralizam-monizam²⁵, individualizam/holizam) već uvodi sasvim novi kriterijum: čemu služi neka konkretna sociologija? Postavljajući stvari na taj način, Budonu je bio jednostavno da definiše četiri idealna tipa sociologije: ekspresivna (estetska), deskriptivna (katedralna), kritička (angažovana) i kognitivna (naučna).²⁶

²⁴ Na studijama sociologije sredinom devedesetih godina, Budon je pomenut isključivo u okviru predmeta Metodologije socioloških istraživanja, i to u fusnoti knjige Marije Bogdanović *Kvantitativni pristup u sociologiji* (1981).

²⁵ Npr. paradigmatičkim pluralizmom u sociologiji Budon se bavi u radu *Will sociology ever be a normal science?* (1988).

²⁶ Katedralno je definisano na sledeći način u Putanecovom rečniku: *caméral* - budžetski, računovodstveni (Putanec, 1989: 148). Budon tim pojmom označava sociologiju primenjenu u domenu javne politike.

Značaj teksta *Sociology that really matters* jeste u novom načinu objašnjavanja „krize sociologije“. Budonova pretpostavka je da su svi oblici sociologije legitimni i korisni u jednom segmentu. Ne postoji jedna ispravna paradigma koju treba ustoličiti i slediti da bi sociologija „izašla iz krize“. Budon ne vidi problem u pluralizmu paradigmi i različitim formama sociološke produkcije. Po njemu, nevolja je u tome što je danas zakržljao naučni („kognitivni“) format sociološkog promišljanja koji jedini može ovu nauku da stavi rame uz rame sa „tvrdim“ naukama (Boudon, 2002a). Budon nalazi primere za ovu vrstu sociologije u nasleđu socioloških klasika (Tokvil, Dirkem, Veber), kod kojih postoje primese ostale tri vrste sociologije, ali ne kontaminiraju „naučno jezgro“ njihovog rada. Dakle, Budon ne osporava ulogu i značaj angažovane ili medijski ekspresivne sociološke misli u savremenim uslovima, ali jasno kaže da ovi oblici ne mogu biti zamena za fundamentalnu, „naučnu“ sociologiju.

Raison, bonnes raisons (2003)

Knjiga *Raison, bonnes raisons* predstavlja glavno teorijsko delo za razumevanje Budonove teorije društvene akcije. U njemu se pojavljuje naziv *opšti model racionalnosti* umesto starog naziva *kognitivna teorija akcije*. Moglo bi se reći da je *Raison* dovršetak poduhvata izgradnje teorije koja je dobila jasne obrise u obimnom zborniku tekstova *Le juste et le vrai*. Okvir teorije je svakako modelovan i preko niza tekstova koji su se pojavili u međuvremenu: *A Satisfying Theory of Social Knowledge* (1998); *Etudes sur les sociologues classiques* (1998); *Limitations of Rational Choice Theory* (1998), *Sociology that Really Matters* (2001), *Beyond Rational Choice Theory* (2003).

U predgovoru knjige, Žan-Mišel Bertlo (Jean-Michel Berthelot) opisuje Budona kao jednog od ključnih savremenih sociologa i filozofa društvenih nauka (Boudon, 2003: 5). Zaista, *Raison, bonnes raisons* ne sadrži samo osnove sociološke epistemologije već takođe i epistemologije društvenih nauka. *Le juste et le vrai* jeste jasnije pozicioniranje u odnosu *teoriju racionalnog izbora*, razrađeno na više mesta u prethodnim člancima i predavanjima. Budon je ukazao na neke prednosti teorije racionalnog izbora koje zadržava u svom modelu, ali i kritična mesta zbog kojih se udaljava od ovog pristupa.

Stavljanje kognitivne racionalnosti i aksiološke racionalnosti u komparativnu perspektivu u drugom i trećem poglavlju sledi teorijsku liniju iz knjige *Le juste et le vrai* (kognitivno-racionalna osnova pozitivnih i normativnih sudova). Veliki broj primera je preuzet iz ove i drugih radova.

Knjiga se sastoji od četiri celine. Ključni segment knjige je prvo poglavlje u kome se daju osnove *modela opšte racionalnosti* (*Modèle rationnel général*) o čemu će biti reči detaljno kasnije. Budon polazi od podele na epistemološki individualizam i holizam u društvenim naukama. Njegovo polazište je individualističko, a model počiva na tri principa: P1) svaki društveni fenomen je rezultat *delanja individualnog aktera*; P2) svaka akcija, odluka, stav, ponašanje ili verovanje može se *objasniti* („interpretirati“); P3) Svaka akcija, odluka, stav, ponašanje ili verovanje počivaju na *određenim razlozima*. Budon definiše i koncept aksiološke racionalnosti.

Poslednje poglavlje sa „deset tačaka“ može se posmatrati kao izazov na intelektualni „dvoboj“ i smelo svojevajno usmeravanje pažnje na polja koja kritičari mogu napasti. Budon predviđa moguća kritična mesta svoje teorije, odgovorivši na svaku od deset potencijalnih primedbi (poglavlje *Dix questions sur le MRG*). Recimo, prvo pitanje koje bi kritičari mogli uputiti paradigmatskim osnovama modela opšte racionalnosti odnosi se na kriterijume istinitog, legitimnog, ispravnog. Potpitanja koja se ovde mogu postaviti jesu sledeća: Koji kriterijumi omogućavaju da društveni akter prosuđuje da li su njegovi razlozi dobri ili jaki? Zašto akter smatra taj sistem razloga validnim? Zar to nije često rezultat arbitrarnosti? Zar onda MOR nema karakter neodređenosti? (Boudon, 2003: 123).

La sociologie comme science (2010)

U kategoriji Budonovih „knjiga prekretnica“ nalazi se i knjiga iz 2010. godine pod naslovom *La sociologie comme science*. Poslednja u nizu od sedam radova Rejmona Budona, ova knjiga svakako još uvek nema efekte kao ostali stariji radovi. Druga specifičnost je to što knjiga ne donosi velike pomake u teoriji, već sadrži rezime svih bitnih teorijskih aspekata Budonovog opusa. Poglavlja su podeljena tako da obrađuju različite segmente opusa: 1) Mes années de apprentissage 2) L'inégalité des chances 3) Les croyances au vrai 4) Les croyance au juste 5) La démocratie française. U svakom

poglavljju se razmatra po jedno pitanje, zasnovano na određenom radu ili grupi radova iz nekog perioda. Perspektiva iz koje se analiziraju ovi problemi jeste prvenstveno autorefleksivna, pa je knjiga dragocena kao svojevrsna intelektualna autobiografija jednog značajnog sociologa.

Ova knjiga donosi razumevanje Budonovog odnosa prema sociologiji kao nauci, prema različitim teorijskim pristupima, pojedinačnim sociolozima sa kojima se susretao na različite načine u periodima svog naučnog sazrevanja. Ovaj aspekt knjige *La sociologie comme science* može biti zanimljiv istoričarima nauke, kao što je sam Budon naglasio (Boudon, 2010a: 5). Međutim, pored toga, pomenuta knjiga donosi sistematičan i kritičan osvrt na celinu opusa, uz sve prednosti odedene vremenske ditance. Ovaj tip uvida obično izostaje kod autora sa bogatim opusom. Ova knjiga predstavlja završetak Budonove „građevine“, u obliku koji je spreman za buduća preispitivanja njene teorijske, metodološke i empirijske vrednosti.

Forma i stil Budonovih radova

Analiza strukture opusa prema formi pokazuje da Budon ima neobično mnogo monografskih publikacija (dvadesetak). Ipak, jedan deo ovih radova su zbornici prethodno objavljenih radova (obično članci i predavanja). Knjige *Effets pervers et ordre social* i *Le juste et le vrai* nastale su tako što su prethodno objavljeni tekstovi i predavanja objedinjeni u formi zbornika sa jedinstvenim tematskim okvirom. Ako se zanemari komercijalna dobit ove prakse za autora i izdavače, postoji još jedna prednost periodične „revidirane reciklaže“. Svaki od ovih zborničkih radova prevazilazi rizik redundantnosti jer sadrži bar minimalnu „dodatu vrednost“ koja proizlazi iz jednog novog autorovog osvrta na stare radove. Prethodni radovi su sagledani iz jedne drugačije perspektive i jasno uklopljeni u specifični istraživački program koji je Budon gradio u određenom periodu.

Nakon prikaza sedam ključnih radova, naziru se najvažnije odlike Budonovog stila. Budon ima neubičajen stil za sociološke teoretičare, posebno one bliske filozofskom pristupu. Od jednog francuskog sociologa najpre se mogu očekivati komplikovane rečenice i značenjska višeslojnost, ali kod Budona to najčešće nije slučaj. Budon piše

jednostavno, slikovito, sa dosta primera i metafora. Prema Votijeu, Budon „zazire od visokoparnih konstrukcija“ (Vautier, 2002: 7).²⁷ Postoji veliki broj ilustracija koje odražavaju jednostavnost i slikovitost povezivanja apstraktnog nivoa teorije i njene primene u realnosti. U knjizi *Le juste et le vrai*, Budon daje primer iz domena psihologije zaključivanja primenjen na sasvim trivijalnom problemu. Ako neko izvede zaključak nakon dva pijanstva i glavobolje koje su sledile nakon toga da „ne podnosi piće“, onda je taj zaključak validan na osnovu kvalitativnog pristupa *individue*, mada nije strogo po pravilima računanja verovatnoća. Validnost proizlazi iz činjenice da *individua* ima retko iskustvo glavobolje (patološki fenomeni su retki u odnosu na normalno stanje), a u oba slučaja pijanstva, nastala je glavobolja. Odatle sledi opravdan zaključak o uzročno-posledičnom nizu (Boudon, 1995: 59).

Sledeća karakteristika stila jeste promenljiva perspektiva iz koje Budon govori kao autor. U svojim tekstovima Budon menja svoju poziciju, naglašavajući kada govori kao sociolog, intelektualac, liberal, privatno lice itd. Budon rado uključuje lična iskustva u svoje teorijske radove. Međutim, ovo je samo prividno, jer veliki broj stilskih „šešira“ ne ukazuje na nekakav postmodernistički stil (o postmodernizmu Budon ima samo reči kritike). On sledi veberovski zavet da je sociologija nauka sa jasnim metodološkim principima i kapacitetom za objašnjenje društvenih pojava. Ona je kao i svaka druga „tvrda“ nauka, samo bez eksperimenata.

Budon koristi lične primere u analizama. Kao što je pokazano ranije, Budon daje dosta biografskog materijala koji svedoči o ličnom odnosu prema drugim sociolozima, što je često dobra osnova za razumevanje teorijskog pozicioniranja autora. Duhovitost je upečatljiva odlika Budonovog stila. Na mnogima mestima Budon rado koristi poređenja i metafore kao ekspresivnu „polugu“. Ponekad izražavanje ima sarkastičnu notu. Recimo u knjizi *Le juste et le vrai*, Budon naziva „doktorima“ zagovornike nihilističkog shvatanja vrednosti koji hoće da objasne ljudima kako njihovo shvatanje realnosti jeste proizvod „društvene prisile“ (Boudon, 1995: 43). Kako kaže Budon, „doktori dijagnostikuju“ kao iluziju naše verovanje da možemo davati procene i evaluacije, a zapravo reč je samo o mnogobrojnim (jednako validnim) interpretacijama. Zatim, na drugom mestu u istoj

²⁷ Votije kaže: *Ainsi qu' „une sainte horreur des constructions grandiloquentes“*, position que l'on trouve affirmée et concretisée dans toute son oeuvre (Vautier, 2002: 7).

knjizi, Budon naziva Fukujamu „esejistom“ koji je požurio da najavi kraj istorije odmah nakon kraha socijalističkih sistema (Boudon, 1995: 394). Marksističku matricu prema kojoj se društvena zla objašnjavaju delovanjem dominantne klase, Budon opisuje kao „teoriju zavere“, pošto se u njoj uglavnom izjednačavaju koncepti „moćni“ i „vladajuća klasa“ (Boudon, 2004a: 41). Budon kaže da bi se Veber „prevrnuo u grobu“ kada bi saznao da Hantington posmatra civilizacije kao monolitne jedinice (Boudon, 2004a: 24). Na drugom mestu, Budon naziva kulturaliste „majstorima sumnje“ (les maîtres du soupçon) (Boudon, 2004a: 66).

3. Kognitivna teorija akcije

U poglavlju koje sledi analiziraću razvoj i osnove kognitivne teorije akcije. Iako model dobija jasnu formu u poslednjoj fazi rada, od 2000. do 2012, mnogi njegovi elementi postoje u ranijim radovima. Hronološko praćenje razvoja KTA korisno je za sagledavanje autorovih korekcija u skladu sa promenom teorijskih uticaja i preferencija. Nakon prikaza osnova KTA, posebno poglavlje će biti posvećeno primeni Budonovog modela u objašnjenju društvene stvarnosti. Poređenje dva nivoa će pokazati koliko se Budon pridržava principa koje je definisao u teoriji. Ovaj pristup je sličan onome koji Budon primenjuje u analizi Dirkemovog rada, nazivajući ga „objašnjenje teksta“ (*explication de texte*) (Boudon, 1998b: 142). Pristup podrazumeva da se najpre prikažu definicije i teorijske postavke koje autor deklarativno navodi, a zatim napravi poređenje sa tim kako je primenio te principe u objašnjenjima raznih pojava.

3.1. Razvoj KTA

Istraživanje razvoja KTA otežava veličina Budonovog opusa, ali još više određeni stepen redundantnosti zbog „reciklaže“ radova.²⁸ Ipak je moguće ustanoviti određene pravilnosti u razvoju KTA. Budon navodi da je ideju kognitivne racionalnosti razvio još 1964. u radu koji je napisao sa Davidovičem (Boudon, 2003d: 395). Kognitivna teorija akcije predstavlja završetak Budonovog višedecenijskog istraživačkog programa. U radovima iz devedesetih godina o relativizmu i TRI pojavljuju se obrisi zaokruženog modela, ali prethodno su već definisani mnogi elementi koji će činiti osnovu KTA: principi metodološkog individualizma, tipovi racionalnosti, pojam kognitivne racionalnosti i dobrih razloga. U drugoj i trećoj fazi Budonovog rada (1971-1990) pojavljuje se pojam dobrih razloga, razlike između finalističkog i kauzalističkog objašnjenja, različiti tipovi

²⁸ Neki Budonovi radovi (monografije i članci) predstavljaju duplikate objavljene pod različitim naslovima, a neki su, neznatno izmenjeni, objavljeni nakon nekoliko godina. Na primer, tekstovi: *Social science and two relativisms* (2003c), *The social sciences and two types of relativism* (2005a) i *The social sciences and the two relativisms* (2009a) iz knjige *Frontiers of Sociology*, imaju isti sadržaj a zahvataju raspon od šest godina tokom kojih je Budon razvijao teoriju kroz druge tekstove, naročito u knjizi *Raison, bonnes raisons*.

racionalnosti i ideja o ne-instrumentalnom (situacionom, kontekstualnom, kognitivnom) tipu racionalnosti. U četvrtoj fazi (1991-2000) pojam racionalnosti dobija prioritet, a već se pojavljuju odrednice „kognitivistička teorija“, „kognitivistički model“. U poslednjoj fazi, nakon 2000. godine, Budon govori o teorijskom modelu i uvodi različite nazive: „kognitivistička teorija akcije“, „model opšte racionalnosti“ itd. Naziv teorije je promenjen od pojma akcije ka pojmu racionalnosti. U starijim nazivima Budon ističe akciju (*kognitivna/kognitivistička teorija akcije*), dok u novijim varijantama stavlja naglasak na racionalnost: *model opšte racionalnosti i teorija obične racionalnosti (svakodnevne, normalne, habitualne)* (Boudon, 2003a; Boudon, 2003b; Boudon, 2010a: 90; Boudon, 2011: 51). U knjizi *Raison, bonnes raisons* iz 2003. godine, Budon koristi dve varijante: *model opšte racionalnosti (modèle rationnel général)*, ali istovremeno *kognitivna/kognitivistička teorija akcije (cognitivist theory of action)*. U poslednjoj knjizi *Rationalité* iz 2012. godine, Budon se opredelio za naziv *model ordinarne racionalnosti (théorie de la rationalité ordinaire)*.

U tabeli je hronološki prikazano kako su se menjali nazivi teorije akcije zajedno sa transformacijom pojma racionalnosti koji čini njenu osnovu.

Tabela 5. *Razvoj Budonove teorije i pojma kognitivne racionalnosti*

god	naziv modela	pojam racionalnosti	radovi
1982	-	kognitivna racionalnost/ cognitive rationality	<i>A Critical Dictionary of Sociology</i>
1986	-	situaciona (kontekstualna) racionalnost: dobri razlozi/ rationalité située: les bonnes raisons	<i>L'idéologie</i>
1987	-	racionalnost ograničena kontekstom/context-bound rationality	<i>The individualistic tradition in sociology (The micro-macro link)</i>
1988	-	teološka, aksiološka, kognitivna racionalnost/teleological, axiological, cognitive rationality	<i>Will sociology ever be a normal science?</i>

1990	-	subjektivna racionalnost/rationalité subjective	<i>L'art de se persuader</i>
1995	Kognitivistička teorija/Théorie cognitiviste	kognitivna racionalnost, aksiološka racionalnost/ rationalité cognitive, rationalité axiologique	<i>Le juste et le vrai</i>
1996 1998	Kognitivistički model/Cognitivist model	kognitivna racionalnost/ cognitive rationality	<i>The 'cognitivist model', a generalized 'rational-choice model'; Limitations of Rational Choice Theory</i>
2000	Racionalni model u širem smislu /Rational model in the broad sense (RBS)	subjektivna racionalnost /subjective rationality	<i>Reasons, cognition and society</i>
2002	Treći put/La troisième voie	kognitivna racionalnost, aksiološka racionalnost/ rationalité cognitive, rationalité axiologique	<i>La troisième voie</i>
2003	Model opšte racionalnosti/ Modèle rationnel général (MDG)	kognitivna racionalnost, kognitivni parametri, aksiološka racionalnost/ rationalité cognitive, axiologique, paramètres contextuels	<i>Raison, bonnes raisons</i>
2003	Kognitivistička teorija akcije/ Cognitivist theory of action (CTA)	kognitivna, neinstrumentalna, aksiološka racionalnost	<i>Beyond rational choice theory</i>
2007	Opšta teorija racionalnosti/ Théorie générale de la rationalité	kognitivna, aksiološka racionalnost/ rationalité cognitive, axiologique	<i>Essais sur la théorie générale de la rationalité</i>
2006 2010 2012	Teorija ordinarne racionalnosti/ Théorie de la rationalité ordinaire	kognitivna, aksiološka racionalnost/ rationalité cognitive, axiologique ordinarna racionalnost (rationalité ordinaire); princip kognitivnog	<i>La sociologie comme science; Renouveler la démocratie: éloge du sens commun; La rationalité; Analytical sociology (Demeulenaere);</i>

		ekvilibrijuma (cognitive equilibrium principle)	<i>Analytical sociology” and the explanation of beliefs</i>
--	--	---	---

Kao što se vidi u tabeli, nazivi teorijskog modela kreću se od *kognitivističke teorije akcije* do *modela ordinarne racionalnosti*. Osnovni elementi pojma kognitivne racionalnosti mogu se razlučiti čak i kada Budon koristi druge nazive (npr. „situaciona racionalnost“ iz 1986). Zajednička odlika faze u kojoj se tek artikulisala teorija akcije jeste ideja da postoji pojam racionalnosti „neinstrumentalnog tipa“.

Novi nazivi teorije upućuju na sveobuhvatnost modela koju Budon želi da izgradi (Boudon, 2003a; Boudon, 2003b). Može se pretpostaviti da odustajanje od odrednice „kognitivno“ ima takođe stratešku funkciju da olakša pozicioniranje u sociološkoj teoriji i odbrani teoriju od eventualnog pripisivanja psihologizma. Ovaj obrazac sledi dirkemovsko nasleđe koje naglašava potrebu da se sociologija distancira od psihologije. Suštinski, kognitivna odrednica nije nestala, jer centralni pojam – kognitivna racionalnost – ostaje osnova i novih varijanti modela.

Uprkos mnogim promenama, ključni aspekti Budonove teorije nisu se menjali tokom godina. Metodološki individualizam je oduvek bio njen paradigmatski okvir. Teorija racionalnog izbora ostaje najvažnija relaciona paradigma za Budona, u odnosu na koju je definisao principe svoje teorije. Ono što se menjalo jeste distanciranje od teorije racionalnog izbora. Budon koristi elemente Sajmonovog modifikovanog pojma ograničene racionalnosti, ali se oslanja i na klasike (Tokvil, Veber i Dirkem) u pokušaju da potkrepi svoju teoriju. KTA je primenjena u objašnjenju širokog spektra pojava iz kognitivne sociologije, sociologije saznanja, sociologije nauke, sociologije morala, istorijske sociologije i sociologije javne politike.

Početakom dvehiljaditih, Budon je definisao model kognitivne društvene akcije kao sintezu svojih razmatranja o individualizmu, društvenoj akciji i racionalnosti u društvenim naukama: model opšte racionalnosti (MOR/KTA). On počiva na tri postulata: individualizam, razumevanje i racionalnost. Budon je o njima pisao ranije, ali manje

sistematično. U novijim radovima Budon navodi ova tri principa kao osnovu kognitivne teorije akcije, u okviru metodološkog individualizma:

- prvi princip (P1) znači da se objašnjenje svake društvene pojave fokusira na *individualnog aktera*, tj. na njegove akcije, odluke itd. (princip *individualizma*);
- drugi princip (P2) podrazumeva da se sve društvene pojave mogu manje ili više *razumeti*, čime se istovremeno i objašnjavaju (princip *razumevanja*);
- treći princip (P3) glasi da osnovu svakog društvenog fenomena čine određeni *razlozi* (princip *racionalnosti*) (Boudon, 2003b).

Tri principa se navode zajedno u novim radovima (Boudon, 2003b: 27; 2002c). Tri postulata će biti posebno razmotrena, kao komponente modela društvene akcije.

3.2. Prvi postulat KTA: (metodološki) individualizam

Privrženost metodološkom individualizmu predstavlja najdosledniji aspekt Budonove epistemologije. KTA je pozicionirana u odnosu na ovu krovnu paradigmu kao jedna od teorija metodološkog individualizma. Postoje dva aspekta metodološkog individualizma u Budonovoj teoriji: metodološki individualizam kao princip Budonove teorije akcije i kao krovna paradigma u koju spada KTA; metodološki individualizam kao predmet analize (definisanje principa i kategorizacija teorija koje pripadaju ovoj paradigmi). Budon uglavnom govori o individualizmu, ali na osnovu značenja koje mu pripisuje, može se pretpostaviti da autor misli na metodološki individualizam.

Metodološki individualizam i holizam

Budon definiše KTA kao teoriju koja pripada metodološkom individualizmu, tj. kao teoriju zasnovanu na principu individualizma (Boudon, 2003b; 2010a; 2011). Kao što ne postoji saglasnost o svim ključnim odlikama metodološkog individualizma u teorijskim raspravama o ovoj epistemološkoj orijentaciji, tako ne postoji jedinstveno određenje metodološkog individualizma u Budonovoj teoriji.

U jednom starom tekstu o metodologiji (1969), metodološki individualizam je izjednačen sa metodom koji se naziva „akcionistička analiza“ ili „akcionizam“ (Boudon, 2004c: 41), a definisan je preko sledeće formule: $S = f[a(C,p)]$. Njeno tumačenje je sledeće: društveni fenomeni (S) su funkcija (f) (kombinacija) akcija (a), dok su ove akcije funkcija društvenog konteksta u kome se odvijaju (C) i preferencija (p) aktera (Boudon, 2004c: 75).²⁹ Ovaj model se približava Kolmanovoj varijanti sociologizovane teorije racionalnog izbora.

Budon definiše metodološki individualizam kroz dve ključne komponente: razumevanje na individualnom nivou i objašnjenje na nivou agregacije: „Metodološki individualizam je metoda koja teži da objasni društvene fenomene u dve organski povezane etape: 1. Etapa objašnjenja, koja se sastoji u tome da se pokaže da su društveni fenomeni rezultanta *kombinacije* ili *agregacije* individualnih akcija; 2. Etapa razumevanja, koja se sastoji u tome da se shvati smisao ovih akcija za aktere, preciznije, da se nađu dobri razlozi zbog kojih su akteri odlučili da ih tako izvedu“ (Boudon, 2004c: 41).

U novijim radovima naglašava se razumevanje i *pojam razloga* kao glavna komponenta metodološkog individualizma: „Paradigma koju sam imao na umu [metodološki individualizam] zasniva se na dvostrukom postulatu: prvi kaže da su društveni fenomeni rezultat individualnog ponašanja koje se može razumeti, a drugi, da se uzroci ponašanja nalaze u smislu koji individua ima na umu, u bezličnim i ličnim razlozima, tj. motivima, koji je inspirišu“ (Boudon, 2010a: 27-28).

Razvijajući model opšte/kognitivne racionalnosti, Budon izjednačava svoj model sa metodološkim individualizmom, kao kunovski shvaćenom paradigmom koju određuju tri postulata koji su već pomenuti (Boudon, 2011: 35). Prvi postulat je individualizam: „[Iz ovog principa] sledi da se ključni momenat svake analize sastoji u tome da se razume razlog/uzrok (*le pourquoi*) za individualno ponašanje/akcije koji su odgovorni za društveni fenomen koji želimo da objasnimo“ (Boudon, 2011: 35). Razumevanje je drugi postulat: „Razumeti ponašanje individue znači rekonstruisati smisao koji ono ima za njega“ (Boudon, 2011: 35). Treći postulat je racionalnost: „(...) uzrok ponašanja individue su razlozi aktera/individue“ (Boudon, 2011: 35).

²⁹ Velikim slovima su označene makrosociološke, a malim slovima mikrosociološke varijable.

Različita shvatanja metodološkog individualizma imaju jednu zajedničku odliku: suprostavljanje holizmu. Na jednom mestu Budon kaže da je jedina sociologija koja zadovoljava kriterijume prirodnih nauka upravo sociologija bazirana na metodološkom individualizmu (Boudon, 2010a: 5). Još u ranim fazama, Budon suprotstavlja individualizam i holizam, kritikujući holističke pokušaje da se društvo tretira kao jedan, nedeljivi entitet, kao „osoba“ čije se ponašanje objašnjava (Vautier, 2002: 10). Budon je posebno kritikovao strukturalizam kao jednu od dominantnih holističkih teorija tog perioda (Vautier, 2002: 10; Boudon, 2003b). Ključno mesto u kritici odnosi se na poziciju individualnog aktera. Za strukturaliste, društveni fenomeni su samo rezultat nevidljivih struktura koje su primarne ontološki, imaju „pravu egzistenciju“, dok individualni akteri nemaju aktivnu ulogu u njihovom oblikovanju (Boudon, Bourricaud, 2003).³⁰ Budon kritikuje zanemarivanje kumulativnih efekata promena i naglasak na sinhroniji kod strukturalista, kao i „proizvodnju“ tipologija bez jasne svrhe (Boudon, Bourricaud, 2003).

Individualizam je definisan na različite načine tokom raznih faza Budonovog rada, ali u osnovi se svodi na epistemološki princip da je individualni akter polazna tačka u objašnjenju društvenih pojava. Holizam se definiše negacijom ovog principa, kao pristup koji objašnjava društvene fenomene „materijalističkim uzrocima“, tj. psihološkim, biološkim ili kulturološkim faktorima (Boudon, 2003b: 25). Princip individualizma je ključno mesto razlikovanja dve grupe paradigmi. Prihvatanje ili odbacivanje principa individualizma određuje kom taboru pripada neka teorija. Međutim, za razliku od individualističkih paradigmi, Budon nije tako sistematično predstavio holističke teorije. Dosta toga se može posredno zaključiti o holizmu na osnovu Budonovog razumevanja metodološkog individualizma. Njegovi kritički osvrti na holističke teorije mogu se naći na raznim mestima. Na primer, kritika kulturalizma kao holističke teorije, nalazi se u okviru prikaza objašnjenja političko-antropoloških fenomena glasanja i odlučivanja iz perspektive TRI (Boudon, 2003b: 34-35).

Može se reći da Budon definiše individualizam i holizam na osnovu dualizma materijalne i finalističke uzročnosti. Budon definiše holizam kao „model koji

³⁰ Za razliku od strukturalizma, Budon ima pozitivno mišljenje o strukturalnoj analizi/sociologiji, za koju kaže da je bila deo sociološke tradicije mnogo pre „strukturalističke revolucije“ (Monteskeje, Tokvil) (Boudon, Bourricaud, 2003). Reč je o minimalističkom obliku strukturalizma koji posmatra društvene institucije kao „međuzavisnu kombinaciju elemenata“ (Boudon, Bourricaud, 2003: 389).

pretpostavlja isključivo materijalnu uzročnost“ (*Modèle présumant une causalité exclusivement matérielle*, skraćeno MCM), bilo da je reč o normativnim, klasnim ili psihološkim činiocima (Budon, 2003b: 15). Ovim pojmom Budon označava težnju holista da uzrok društvenih pojava vide u kulturnim, psihološkim i drugim silama ili faktorima koji deluju direktno na posmatrane pojave. Recimo, u Hantingtonovom „civilizacijskom“ objašnjenju društvenih pojava, pojavljuje se kultura kao materijalni faktor, tj. uzrok. Suprotno ovoj direktnoj uzročnosti raznih faktora, individualizam naglašava socijalnog kognitivnog aktera kao polaznu tačku za razumevanje uzroka pojava.

Za Budona, razlika između individualizma i holizma prvenstveno je epistemološka, iako u sociološkoj teoriji još uvek postoji teorijski diskurs koji odražava staru podelu na nominalizam i realizam. Na primer, Sperberova teorija suprotstavlja entitete na relaciji individualno-supraindividualno (Sperber, 1997). U skladu sa tim se definiše i holizam, kao paradigmatički okvir u kome se društvene pojave objašnjavaju na osnovu postupaka ili karakteristika *supraindividualnih entiteta*, uključujući institucije, kulturu ili druge socijalne entitete (Sperber, 1997). Ipak, kao što će biti pokazano, Budon implicira neke ontološke aspekte individualizma.

Budonova naklonost metodološkom individualizmu u celokupnoj radu je nesumnjiva, ali njegov odnos prema holizmu je složen. Budonov metodološki individualizam je saglasan Budonovim epistemološkim principom da društvene nauke treba da objasne pojave. On kaže da individualistička metodologija ima cilj sličan svakoj drugoj nauci, da postigne objektivnost (Boudon, 1998b: 148). Holizam ima manji potencijal da dostigne ovaj naučni ideal, ali ova podela nije tako striktna. U novijim tekstovima, Budon vidi metodološki individualizam kao jedinu paradigmu društvenih nauka koja može izgraditi objašnjenja (Boudon, 2010a). Međutim, u jednom starijem tekstu Budon kaže da holizam nije uvek ideološki i da u nekim slučajevima ima svoju primenu (Boudon, 1988: 765). Ovde se pominju tri grupe istraživačkih problema na osnovu kriterijuma adekvatnosti metodološkog individualizma kao pristupa za njihovo objašnjenje. Za većinu ekonomskih pitanja, prvi izbor je metodološki individualizam, što važi i za sociologiju, čak i kada je reč o makrofenomenima (Boudon, 1988: 764). U drugoj grupi su problemi demografije i sociologije koji se odnose na heterogene individue. U tom slučaju je primena metodološkog individualizma prihvatljiva, ali

osuđena na grešku razmišljanja „proглаšavanje želje za realnost“ (*wishful thinking*). Recimo, pokušaj objašnjenja veze između samoubistva i religioznosti preko umetnute varijable egoizma, stvara „utvaru“ umesto da definiše odgovarajućeg socijalnog aktera (Boudon, 1988: 765). U ovom slučaju reč je o „rezigniranom holizmu“. Kod treće grupe istraživačkih problema, holizam je bolje rešenje nego individualizam. To važi u slučaju kada su „(...) sociologija i istorija običaja, ideja, i mnoge druge oblasti, više zainteresovane da uhvate suštinu kolektivnih fenomena, npr. intelektualnu ili moralnu klimu, globalne okolnosti ili promene, nego da ih objasne“ (Boudon, 1988: 765). U ovim slučajevima, reč je o „voljnom holizmu“. Budon navodi kao primer Burkhartovo proučavanje renesanse (Boudon, 1988: 765).

Dakle, iako smatra da je metodološki individualizam najbolja osnova za sociološka objašnjenja, Budon prihvata da holizam može biti koristan za neke probleme. Budon je kritičan prema pokušajima da se nametne jedna opšta paradigma, navodeći primere od strukturalnog funkcionalizma, strukturalizma do opšte teorije sistema (Boudon, 1971: 26). Do danas nijedna nije uspela da se nametne kao dominantna. Po tome se sociologija razlikuje od drugih nauka koje imaju neke zajedničke principe (npr. ekonomska nauka polazi od *homo economicusa*, lingvistika od strukturalističkog pristupa) (Boudon, 1971: 26). Budon smatra da sociologija i istorija, za razliku od ekonomije, nemaju jednu paradigmu i da je takvo stanje izuzetak, a ne pravilo (Boudon, 1989c).³¹

KTA i drugi pristupi metodološkog individualizma

Budon nije sistematično razmatrao odnos individualizma i holizma, ali je nešto detaljnije razmatrao pristupe metodološkog individualizma. U skladu sa tim je razvijena i kategorizacija teorijskih pristupa koja je značajna, jer se KTA pozicionira kao jedna od teorija metodološkog individualizma. Budon predstavlja metodološki individualizam kao skup srodnih pristupa koji imaju jedan zajednički postulat: individualni akter je polazna osnova objašnjenja. Osim zajedničkog postulata individualizma, svaka teorija

³¹ Ovde treba primetiti da Budon previda razlike koje postoje u ekonomskoj teoriji, posebno u domenu makroekonomskih pitanja. Na primer, postoji podela između kejnzijanizma i monetarizma, kojoj se može dodati i treća struja austrijske ekonomije (Tasić, 2013).

metodološkog individualizma počiva na dodatnim principima koji je čine specifičnom. Budon definiše osam postulata metodološkog individualizma: individualizam, razumevanje, racionalnost, konsekvencijalizam, egoizam, maksimizacija, klasni interes i volja za moć (Boudon, 2003b). U individualističke paradigme spadaju Veberova teorija, ali i analitički marksizam i teorija racionalnog izbora. Sve pomenute teorije daju zadovoljavajuće objašnjenje određene grupe fenomena, ali nijedna nije dovoljno opšta za objašnjenje svih društvenih fenomena. Postulati individualističkih pristupa prikazani su u tabeli.

Tabela 6. *Postulati i teorije metodološkog individualizma na osnovu Budonove sheme*

	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8
	individ. akter	razumev.	racionaln.	konsekv.	egoizam	maksim. rac.	klasni interes	volja za moć
značenje postulata	individualni akter u fokusu objašnjenja	akcija se može razumeti	osnovu društvenog fenomena čine određeni razlozi	razlozi koji se odnose na posledice kako ih akteri vide	razlozi koji se odnose na interese aktera	razlozi koji se odnose na najpovoljniji odnos troškova i koristi akcije	razlozi koji se odnose na jednu vrstu interesa	razlozi koji se odnose na volju/strast aktera za moći
Metodološki holizam	-	-	-	-	-	-	-	-
Metodološki individualizam	X	(X)	(X)	(X)	(X)	(X)	(X)	(X)
Veber	X	X	-	-	-	-	-	-
Model opšte racionalnosti	X	X	X	-	-	-	-	-
Funkcionalizam	X	X	X	X	-	-	-	-
Utilitarizam	X	X	X	X	X	-	-	-
TRI	X	X	X	X	X	X	-	-
Teorija ograničene racionalnosti	X	X	X	X	X	(X)	-	-
Marksizam (individual.)	X	X	X	X	X	X	X	-
Ničeanska sociologija	X	X	X	X	X	X	-	X

Na osnovu ove skupine principa jasno je da Budon shvata metodološki individualizam dosta široko, naglašavajući da ga nikako ne treba izjednačiti sa utilitarizmom (Boudon, 2002c: 10). Veberova epistemologija je zasnovana na dva postulata, individualizmu i razumevanju (P1 i P2). Kognitivna teorija akcije počiva na prva tri postulata. Ostali specifični principi određuju osnove različitih teorijskih pristupa i njihov domet u objašnjenju određenih pojava.

Četvrti postulat, konsekvencijalizam (instrumentalizam), podrazumeva da se uključuju samo razlozi vezani za posledice nekog ADACC-a (individualne akcije, odluke, stava, oblika ponašanja, verovanja itd.)³² koje akter uzima u obzir. Ovaj postulat je specifičnost funkcionalizma koji počiva na sledećim principima: individualizam, razumevanje, racionalnost i konsekvencijalizam. Iz ugla funkcionalizma, Budon određuje konsekvencijalizam ovako: „Društveni akteri će prihvatiti jedno stanje (...) kada steknu utisak da takvo stanje stvari vodi povoljnim posledicama iz perspektive društvenog sistema kome pripadaju i koji pozitivno vrednuju (Boudon, 2003b: 23).³³

Peti postulat, egoizam, podrazumeva da se individua prvenstveno interesuje za posledice ADACC-a koji se odnose na lične interese aktera.

Šesti princip, maksimizacija, podrazumeva da akter preferira onaj ADACC koji ima najpovoljniji odnos troškova i koristi (Boudon, 2003b: 21). Teorija racionalnog izbora počiva na petom, šestom i prethodno navedena četiri postulata. Moglo bi se reći da Budon vidi egoizam i maksimizaciju kao specifičnost teorije racionalnog izbora. Posebna varijanta šestog principa, zadovoljavajuća racionalnost, umesto maksimizacijske, čini osnovu Sajmonove teorije ograničene racionalnosti. Odnos Budona prema ovoj teoriji je ambivalentan: sa jedne strane, koncept ograničene racionalnosti je veoma sličan pojmu kognitivne racionalnosti i zasnovan je na većini njenih odrednica, dok sa druge strane, Budon pokušava da se distancira od Sajmonove ideje, definišući je kao jednu varijantu teorije racionalnog izbora. O Sajmonovoj teoriji će biti reči u posebnom poglavlju.

Sedmi i osmi postulat najmanje su objašnjeni. Jedino se navodi da marksizam uključuje princip „klasnog interesa“ (P7), a ničeanska sociologija postulat „volje za moć“

³² Pomenuti akronim ADACC označava sledeće pojmove: akcija, odluka, stav, ponašanje, verovanje (fr. Action, Décision, Attitude, Comportement, Croyance). U radu ću koristiti originalnu Budonovu skraćenicu.

³³ Budon razlikuje funkcionalnu analizu, kao plodan pristup za objašnjenje nekih pojava, od funkcionalizma, kao izvitoperenu, ideološku paradigmu, koja institira na ulogama aktera u društvenom sistemu (Boudon, 1986a; Boudon, 2009c).

(P8). Budon veruje da su ova dva principa su previše specifična, da ove teorije dalje „usitnjavaju“ svoj kapacitet za objašnjenje u sociologiji i nemaju dovoljan stepen opštosti (Boudon, 2003b).

Ako se uporede teorijski principi na osnovu kapaciteta za objašnjenje, to znači da funkcionalizam može da objasni i pitanja koja TRI objašnjava, pošto je konsekvencijalizam opštiji od maksimizacije. Linearni poredak principa podrazumeva da ne važi obrnuto, tj. TRI ne može da objasni pojave koje nije moguće objasniti maksimizacijom. Međutim, Budon se više bavio TRI nego funkcionalizmom, posebno u novijim tekstovima gde gradi svoj model.

Budonova matrica metodološkog individualizma nije sveobuhvatna, jer su izostavljeni neki autori koje Budon inače označava kao predstavnike metodološkog individualizma i čiji rad je koristio u svojim analizama. Ovo posebno važi za Tokvila, koga Budon svrstava u individualističku tradiciju (Boudon, 2010a: 27). Kada je reč o ekonomskim pristupima, Budon ne uključuje „austrijsku školu“, koja pripada metodološkom individualizmu i sa kojom Budonova teorija ima nekih sličnosti (Bouvier, 2007).³⁴ Takođe, Budon pominje Hajekovu teoriju, ali je ne uključuje u okvir metodološkog individualizma.³⁵ Psihološke teorije se svode na frojdistički pravac kao primer deterministički zasnovanih materijalističkih teorija u okviru holističke paradigme, dok individualizam reprezentuje jedino Sajmonova teorija kao jedna interdisciplinarna koncepcija racionalnosti.

Ako se izuzme svrstavanje strukturalizma u holističku paradigmu, Budonovo kategorizovanje nekih autora je neuobičajeno iz ugla standardnih epistemoloških podela u sociologiji, posebno klasične podele na nominalizam i realizam. Veber je očekivano svrstan u grupu individualista (njegova teorija je zasnovana na principima P1 i P2), dok se Dirkemovoj teoriji pripisuju podjednako individualističke i holističke odlike. Marksisti su smešteni u oba tabora: strukturalistički marksizam u holističke teorije, a analitički marksizam („marksizam racionalnog izbora“) u individualističke teorije. Osim toga,

³⁴ Budon navodi da je pred kraj svoje akademske obuke imao predstavu o paradigmi koja je suprotna strukturalizmu, navodeći kao model Mizesov „metodološki singularizam“ (Boudon, 2010a: 27).

³⁵ Budon kritikuje Hajekov institucionalni evolucionizam, jer baš kao strukturalni funkcionalizam, zanemaruje da postoji asimetrija u delovanju procesa racionalizacije, koji deluje na istoriju ideja, ali ne direktno na istoriju (Boudon 2003b: 138).

Budon će takođe pokazati da je Marks koristio neke elemente objašnjenja koji polaze od individualnog aktera (Boudon, 1989b).

Budon je analizirao potencijale metodološkog individualizma najviše se fokusirajući na TRI i svoj model. Prema Budonu, KTA je opštija od drugih paradigmi, jer njeni principi važe i za sve druge specifične pristupe. Teorije metodološkog individualizma koje imaju dodatne postulate, pokazuju manji potencijal za naučno objašnjenje, jer su suviše specifične. Sa druge strane, princip razumevanja nije dovoljan, jer ne naglašava racionalnost aktera (P3) koja se zasniva na razlozima (Boudon, 2003b). Budon smatra da je heuristički potencijal KTA veći od svih drugih teorija metodološkog individualizma u objašnjenju socioloških fenomena. Teorijsko rešenje koje se bazira na „traganju za dobrim razlozima za određenu akciju“ (postulat P3) razlikuje KTA od drugih pristupa sa kojima ona deli prva dva principa, individualizam i razumevanje, ali i od teorija koje se fokusiraju samo na jednu vrstu razloga (npr. instrumentalnih).

Akter i akcija u kontekstu metodološkog individualizma

Budon obično povezuje metodološki individualizam sa pojmovima aktera i akcije. Dva pojma se pojavljuju zajedno u većini definicija: „društveni fenomen nastaje kao rezultat individualnog ponašanja (ponašanja individue)“, „društveni fenomeni su proizvod akcija, stavova, verovanja individua; oni nastaju kao rezultat njihove agregacije“ ili „svaki društveni fenomen je proizvod individualne akcije, odluke, stava, oblika ponašanja, verovanja itd. (ADACC), tj. individue su jedini nosioci akcije, odluke itd, ako se ovi pojmovi shvate u nemetaforičkom značenju (...)“ (Boudon, 2011: 35; Boudon, 1998b: 264; Boudon, 2003b: 19). Ovo je slično Veberu koji kaže da „[...] kolektiviteti moraju biti posmatrani isključivo kao rezultanta i način organizacije pojedinačnih akcija individualnih osoba [...] ne postoji nikakva kolektivna ličnost koja 'dela'“ (Weber, 1978: 13). U ovako definisanom okviru, treba odgovoriti na nekoliko pitanja: odnos ontoloških i epistemoloških aspekata individualizma; odnos individualnih i kolektivnih entiteta; odnos individualnog aktera i srodnih pojmova; razlike između društvenog fenomena, individualnog aktera i akcije; relacije između aktera, interakcija i efekti individualnih akcija.

Iako se Budon više fokusira na epistemološku stranu individualizma, on definiše i njegovu ontološku dimenziju tvrdnjom da su samo individue nosioci ADACC-a (Boudon, 2003b: 19). Kada Budon kaže da su individue nosioci raznih ADACC-a, on misli na društvenog aktera. Pri tome, on koristi različitu terminologiju: socijalni individualni akter, društveni akter (*social actor*); društveni subjekt (*sujet social*) (Boudon, 1986a: I). Pojam socijalnog individualnog aktera jasno se razlikuje od srodnih pojmova. Mada ih često naizmenično koristi, on ukazuje na razlike među individualnog aktera i osobe/ličnosti. Budon ističe razliku pojma idealnog socijalnog aktera i konkretnih istorijskih ličnosti koja reflektuje sociološki i istorijski pristup stvarnosti. Biografi koriste pojam osobe, posmatraju je kao totalitet, dok se sociolozi interesuju za objašnjenje neke akcije i posmatraju subjekte kao individue (Boudon, 2003b: 144).

Kakav je odnos Budona prema kolektivnim entitetima? Hamlinova smatra da Budon ne isključuje postojanje kolektivnih entiteta (Hamlin, 2002: 15). U sociološkom rečniku iz 1982, Budon i Buriko definišu akciju na nivou individualiteta i kolektiviteta (Boudon, Bourricaud, 2003). Ako se prihvati Budonova definicija da su samo individue nosioci akcije, onda se Budon približava Mizesovoj tvrdnji da kolektiv nastaje kroz akcije individua, da svrhovite akcije individua konstituišu kolektivitet, a ne prethode mu (Mises, 1996: 43). Prema Budonu, metaforički se može reći da država ili politička stranka donose odluke, ali samo konkretni pojedinci razmišljaju. Stranka je samo kontekst u kome njeni članovi „proizvode“ ADACC: „Iako Socijalistička partija ne može *da razmišlja*, ona je sposobna da donosi *odluke*; to je zato što postoje pravila koja omogućavaju da se individualni stavovi članova transformišu u kolektivne odluke koje se iznose u njihovo ime“ (Boudon, 2003b: 20). Slično određenje nalazimo na drugom mestu, gde Budon kaže da se grupa može posmatrati kao individualitet samo ako je organizovana tako da donosi kolektivne odluke (Boudon, 2009c: 82). Kolektivni *subjekti* kao što su grupe, organizacije, posmatraju se iz ugla metodološkog individualizma. Za KTA je važno da Budon prihvata postojanje kolektivnih *proizvoda* individualne akcije, kao što su uverenja, akcije, odluke itd.

Budonov odnos prema kolektivitetima proizlazi iz jasnog stava kojim se odbacuje izjednačavanje individualizma i atomizma. Po tome je sličan Kolmanu koji je koristio pojam korporativnog aktera da bi se odbranio od pripisanog atomizma (Boudon, 2003d:

394). Budon smatra da metodološki individualizam ne namerava da rešava problem „kokoške i jajeta“, tj. da li društvo ili individua imaju prioritet (Boudon, 1995). Individue ne funkcionišu u „društvenom vakuumu“ niti „metodološki individualizam teži da redukuje društvo na skup individua“ već prihvata da postoje „institucije, kolektivna sećanja itd.“ (Boudon, 1995). On kaže da se sociologija ne može zadovoljiti proučavanjem agregata kao elementarnih jedinica, bilo da su to grupa, klasa ili nacija (Boudon, 2009c: 82). Istinski dobro objašnjenje u društvenoj nauci mora uključiti individualnog (socijalnog) aktera. Međutim, predmet proučavanja sociologije mogu biti razni ADACC-i, fenomeni koji pojavno imaju kolektivni karakter, npr. kolektivna verovanja.

Kada je reč o pojmu *akcije*, njega prati više teorijskih nejasnoća, o čemu će biti reči kasnije. Ovde je važno uočiti da Budon jasno razlikuje pojmove akcije i ponašanja. Iako koristi izraz „ponašanje individue“ (Boudon, 2011) sa implicitnim značenjem „individualna akcija“, Budon jasno razdvaja prvi, prevashodno sociološki pojam, i drugi pojam, koji pripada psihologiji. Budon definiše akte/činove (*actes*) kao veći skup koji čine ponašanja i akcije (Boudon, 2009b: 192).

Budon definiše pojam akcije još u *Kritičkom rečniku sociologije* (Boudon, Bourricaud, 2003). Ovde se naglašava namera kao važan aspekt akcije, uključujući motive aktera, kao i sredstva kojima raspolaže (Boudon, Bourricaud, 2003). Budon i Buriko kažu da akcija nije mehanička posledica socijalizacije ili uslovljavanja, ali da preferencije i sredstva za akciju zavise od društvene strukture (Boudon, Bourricaud, 2003). Akcija je definisana kao intencionalno ponašanje, tj. ponašanje koje vodi svesnom, nameravanom postizanju cilja (Boudon, 2004c: 54). Budon u velikoj meri sledi Veberovo raščlanjavanje osnovnih socioloških pojmova: ne-delanja, delanja i društvenog delanja. Kao što je poznato, Veber ističe da nije svako delanje društveno, odnosno „[...] 'delanje' treba da znači ljudsko ponašanje (bilo spoljašnje, ili unutrašnje činjenje, uzdržavanje od radnje ili trpljenje, ako ovaj ili oni koji delaju povezuju s njim neko subjektivno značenje. A 'društvenim' delanjem treba da se naziva takvo delanje koje se po smeranom značenju onoga ili onih koji delaju dovodi u vezu sa ponašanjem drugih i u svom toku je orijentisano prema ovome“ (Veber, 1976: 4). Veber, dakle, jasno razlikuje ponašanje koje zahteva psihološko objašnjenje (bazirano na prostoj fizičkoj reakciji, učenju ili imitaciji) i

društveno delanje koje pripada sociološkoj sferi interesovanja. Iako obojica naglašavaju intencionalnost akcije, Veber više nego Budon ističe usmerenost ka akciji drugih kao specifičnost sociološkog pojma akcije (društveno delanje). Buvije je kritikovao ovaj nedostatak interakcionog aspekta kod Budona (Bouvier, 2007). Međutim, interakcija je prisutna u Budonovoj teoriji. On se ranije dosta bavio efektima individualnih akcija. U definisanju interaktivnog aspekta najvažnije su knjige *Effets pervers et ordre social* i *La logique du social*.³⁶ Za Budona je pitanje agregacije „fundamentalno pitanje sociologije“, jer ukazuje na vezu između akcija i preferencija, sa jedne, i kolektivnog efekta, sa druge strane (Boudon, Bourricaud, 1982: 25). Istina je da Budon u novijim radovima manje pažnje posvećuje interaktivnoj dimenziji u društvenom prostoru. Pošto nije dovoljno jasno inkorporirao ovaj aspekt u model kognitivne teorije akcije koji počiva na pojmu kognitivne racionalnosti, ostaje primedba da ovaj deo dinamike nedostaje u njegovoj teoriji akcije.

3.3. Drugi postulat KTA: razumevanje

Drugi princip KTA je razumevanje (*compréhension*). Budon se najviše oslanja na pojam razumevanja kod Vebera, ali takođe pronalazi njegove elemente kod Dirckema, koji po standardnim sociološkim podelama ne pripada istoj tradiciji (Boudon, 1998b: 118). Ključno pitanje je kako pozicionirati Budonovo shvatanje razumevanja u kontekst šireg

³⁶ Budon razlikuje funkcionalne sisteme i sisteme međuzavisnosti kao dva tipa interakcije kojima se pristupa na različit način (Boudon, 2009c). Iako u oba slučaja govorimo o akcijama, akterima i interakciji, u prvom slučaju se koristi pojam uloge, dok u drugom slučaju to nije potrebno. Funkcionalni sistemi podrazumevaju određeni stepen organizacije, pri čemu Budon ističe da su uloge uvek samo donekle definisane (postoji varijansa u ispoljavanju uloge, ambivalencije normi itd.). Ovde Budon koristi pojam akter u smislu pozorišnog aktera (*acteur*). Uloga u psihijatrijskoj ustanovi o kojoj piše Gofman (studija *Asylums*) bio bi primer funkcionalnog sistema (Boudon, 2009c). Kod sistema interakcije nisu važne uloge, već posledice akcije (obično nenameravane) za druge aktere. Primer sistema međuzavisnosti je sistem interakcije koji čine akteri u redu za ulazak u bioskop. Odluka jednog aktera da ranije ode u bioskop produžava vreme čekanja ostalih aktera. Dakle, akcija jednog aktera utiče na drugog aktera, pa je reč o interakciji za koju odnos uloga nije relevantan za objašnjenje. Socijalne dileme spadaju u ovaj oblik interakcije (Boudon, 2009c). Kod sistema međuzavisnosti postoji interakcija, ali se objašnjava bez pojma uloge (npr. odnos Nemačke i Britanije pred I svetski rat). Za ovaj tip aktera Budon koristi naziv agent (*agent*). Kod sistema međuzavisnosti obično postoje neke (nenameravane) kolektivne posledice delanja (Boudon, 2009c). Ovi efekti mogu biti različiti: efekti amplifikacije, agregatni efekti, emergentni efekti i Budon se mnogo više interesuje za ovaj tip problema nego za funkcionalne sisteme.

shvatanja epistemoloških osnova društvenih nauka, posebno pitanja uzročnosti i naučnog objašnjenja.

Ekstrom smatra da je danas retkost da se sociolozi pozicioniraju striktno na dva ekstrema: pozitivizma zasnovanog na empiricističkom pojmu uzročnosti i interpretativističkog odbacivanja uzročnog objašnjenja i usmerenosti ka razumevanju značenja (Ekström, 1992). Ringer smatra da je ova polarizacija bila mnogo izraženija krajem 19. veka, posebno u Nemačkoj (Ringer, 1997). Uprkos metodološkoj praksi, ovaj dualizam je još uvek aktuelan u sociologiji, a to potvrđuje Budonova namera da utemelji svoju varijantu „trećeg puta“ (Boudon, 2002b). U tom procesu on se dosta oslanja na Veberov pokušaj da zadrži uzročno objašnjenje uz neke metodološke specifičnosti društvenih nauka (Ekström, 1992).³⁷ Pojam razumevanja je okvir za taj format uzročnog objašnjenja. Analiza Budonovog shvatanja razumevanja uključuje nekoliko pitanja: pojam razumevanja u kontekstu individualne akcije; odnos razumevanja i racionalnosti; empatički aspekt razumevanja i pozicija sazajnog subjekta, odnos razumevanja i objašnjenja (uzročna analiza i razumevanje).

U sociologiji ne postoji saglasnost o Veberovom shvatanju razumevanja, ali neki aspekti se često pominju: empatička dimenzija, odnos prema vrednostima i relacija sa pojmom (uzročnog) objašnjenja. Većina interpretacija Veberovog pojma razumevanja upućuje na relaciju sazajnog subjekta i posmatrane akcije. U Budonovoj interpretaciji Vebera, pojam razumevanja je povezan sa pojmom akcije i obojica polaze od iste pretpostavke da je individualnu akciju moguće razumeti: „Svaki individualni ADACC može se, makar u principu, razumeti (...) (Boudon, 2003b: 20). Slično na drugom mestu: „Objasniti ove akcije, stavove, verovanja, znači učiniti ih razumljivim. To znači da sociologija mora pronaći smisao ovih akcija, verovanja i stavova za samog društvenog aktera“ (Boudon, 1998b: 263-264).

³⁷ Prema Ekstromu, postoje četiri pozicije u vezi sa pitanjem uzročnog objašnjenja u društvenim naukama: odbacivanje pozitivističkog pristupa i usmerenost na razumevanje namera, značenja, socio-kulturnog konteksta; veberovski pokušaj da se zadrži uzročnost uz metodološke modifikacije; pozitivistički naturalizam koji teži da primeni empiricistički model prirodnih nauka na društvene pojave; antipozitivistički naturalizam koji dovodi u pitanje empiricistički pojam uzročnosti (Ekström, 1992). Ekstrom ističe da je Veber često neopravdano označen kao „anti-pozitivist“ i da se prenatlažava interpretativna dimenzija njegove metodologije (Ekström, 1992).

Hamlin smatra da Budon u nekim interpretacijama naglašava hermeneutičko nasleđe Veberovog pojma razumevanja: „Pojam razumevanja primenjuje se isključivo na postupak projekcije putem kojeg akter analizira ponašanje, stav ili akcije neke individue“ (Boudon, prema Hamlin, 2002: 99). Hamlinova dosta pojednostavljeno naziva ovaj aspekt Budonovog pojma razumevanja 'projektivni postulat': „[...] kad god imam dovoljno informacija, mogu da 'uđem u nečije cipele' i zaključim da bih delala na isti način u toj istoj poziciji“ (Hamlin, 2002: 13). Ova dimenzija postoji i u drugim tumačenjima pojma *Verstehen*: „Staviti se u poziciju drugih da bi se videlo koje značenje oni pripisuju svojim akcijama i koje su im namere“ (Bruce, Yarney, 2006: 314) ili „napor da se shvate relevantni smisaoni, kognitivni, emocionalni, spiritualni ili motivacioni kvaliteti umova individua u istorijski značajnim momentima“ (B.S. Turner, 2006: 651). Prema Ringeru, Veber je koristio, doduše retko, pojam „empatičko razumevanje“ (*nachfühlend Verstehen*) (Ringer, 1997: 92).

Specifičnosti Veberovog pojma razumevanja u kontekstu empatičko-hermeneutičkog okvira pominje i Budon, posebno sličnosti i razlike između Veberovog i Diltajevog koncepta „razumevanja društvene stvarnosti“. Budon ističe da Veber odbacuje diltajevski dualizam između društvenih i prirodnih nauka (Boudon, 2003b: 26). To uključuje i poziciju Vindelbanda i Rikerta prema kojoj društvene nauke mogu da se bave intepretacijom društvenih pojava, dok prirodne nauke imaju cilj da objasne stvarnost (Boudon, 1998b: 263). Odnosno, Diltaj povezuje pojam razumevanja sa specifičnostima metoda društvenih nauka, tj. označava poseban metod ovih disciplina: „Prirodu objašnjavamo, a čoveka razumemo“ (Dilthey prema B.S. Turner, 2006: 651; Diltaj, 1980: 54). Iako smatra da „rad sociologa uvek uključuje interpretativnu dimenziju koja ne postoji u prirodnim naukama“, Budon naglašava da sociologiju razumevanja ne treba poistovetiti sa hermeneutičkom tradicijom, kao što se to često čini (Boudon, 2009c: 259; Boudon, 1998b: 263). Prema Budonu, društvene nauke takođe mogu da objasne stvarnost i da budu zasnovane na objektivnosti.

Herva smatra da Veber, za razliku od Diltaja i Zimela, odbacuje psihološki pojam razumevanja i smatra da empatija nije nužna za razumevanje (Herva, 1988: 151). Za Diltaja pojam razumevanja označava „otkrivanje unutrašnjih motiva individualnog aktera“ (Herva, 1988). Odnosno: „Doživljeni sklop je ono prvo, distingviranje njegovih

pojedinačnih članova dolazi naknadno. Ovo povlači za sobom veoma veliku razliku metoda kojima proučavamo duševni život, istoriju i društvo, od onih metoda pomoću kojih zadobijamo saznanje prirode“ (Diltaj, 1980: 54). Dok „prirodne objekte saznajemo spolja“ (što nikada nije potpuno), „unutrašnje opažanje počiva na unutrašnjem saznanju, doživljavanju, i ono nam je dato neposredno“ (Diltaj, 1980: 67). Sa druge strane, Veber ističe da postoji razlika između neposrednog razumevanja značenja i „objašnjavajućeg razumevanja“ koje je epistemološki značajno za sociologiju, jer obuhvata razumevanje putem shvatanja smisaonih veza i intencionalnosti (Veber, 1976).

Tabela 7. Razumevanje i objašnjenje kod Diltaja, Vebera i Budona

	Diltaj	Veber	Budon
razumevanje	Psihološki zasnovan, usmeren na individualne, unutrašnje motive...empatija sastavni deo razumevanja	Odbacuje psihološki pojam razumevanja kao epistemološki značajan za sociologiju („neposredno razumevanje“); razumevanje putem objašnjenja, shvatanja smisaonih veza, intencionalnosti (ciljno usmerena racionalnost osnova postupka)	Kognitivna racionalnost osnova postupka; Razumevanje se usmerava na otkrivanje dobrih razloga zašto akter veruje u nešto ili nešto čini; dobri razlozi su dobri za aktera
objašnjenje	Objašnjenje kao otkrivanje uzročnih odnosa u prirodnim naukama; „duhovne nauke“ teže da razumeju pojave; tumačenje istorijskih celina	Objašnjenje „smisaono adekvatno i uzročno adekvatno“; statističke pravilnosti nisu dovoljne, ali takođe je potrebna verifikacija subjektivne interpretacije	Razumevanje razloga individualnog aktera jeste ujedno objašnjenje uzroka društvenih pojava; rekonstruisani razlozi moraj biti kompatibilni sa podacima
metodološke implikacije	indukcija, hermeneutika	idealni tip	model/mehanizam

Međutim, postavlja se „tehničko“ pitanje šta zapravo znači razumeti individualnu akciju i da li to ipak podrazumeva neki empatički aspekt. Prema Budonu, „objasniti jednu akciju znači razumeti je (*Verstehen*). To znači da sociolog mora biti u stanju da sebe stavi u poziciju aktera kojima se bavi (...) Biti 'u istoj situaciji' u kojoj se nalazi akter, podrazumeva da treba imati saznanja o njegovoj socijalizaciji, aspektima situacije u kojoj se nalazi, strukturi situacije u kojoj akter dela. Relacija razumevanja, koja može nastati između posmatrača i aktera, nije neposredno data. Na nivou metodološke prakse, to znači da se posmatrač ujedno informiše i distancira u odnosu na aktera: da bi razumeo akciju drugog, posmatrač mora biti svestan razlika koje postoje između njegove situacije i akterove situacije“ (Boudon, Bourricaud, 2003: 15).

Reklo bi se da Budon shvata razumevanje kao jedan poseban oblik „epistemološki vođene empatije“. Ona omogućava da subjekti koje vodi *libido sciendi*, laici ili naučnici, mogu razumeti neku pojavu. Budon navodi kao primer pojave čija objašnjenja se često oslanjaju na pojmove iracionalnog, afektivnog, tradicionalnog ne-racionalnog, kako bi pokazao da se one mogu razumeti (pomoću pojma dobrih razloga). Budon ovde sledi Vebera koji je govorio da „nije potrebno biti Cezar da bi se Cezar razumeo“ (Veber, 1976: 4). Slično kaže Budon: „Prema ovom drugom postulatu [razumevanje], ako se potrudim da se dobro informišem, u principu mogu da razumem čak i ADACC-e prema kojima imam reakciju čuđenja“ (Boudon, 2003b: 20).³⁸ Budon pretpostavlja da svako može, uz dovoljno informacija i metodološke skrupule, da razume zašto neko veruje u magiju (Boudon, 2003b).

Ovo značenje razumevanja implicira još jedan aspekt - odnos sazajnog subjekta prema vrednostima. O ovome će biti više reči kasnije, ovde samo ukazujem na vezu sa konceptom razumevanja. Tarner kaže da Veber nije imao na umu posebnu tehniku razumevanja, već činjenicu da ljudi, vođeni kulturnim vrednostima, usmeravaju pažnju na određene istorijske događaje (B.S. Turner, 2006: 651). Naučnici su usmereni sopstvenim vrednostima ka određenom predmetu proučavanja, ali ne znači da principi metodološke rigoroznosti ne važe u tom slučaju. Tarner smatra da pojam razumevanja koriste svi kulturni istoričari, bez obzira na to da li su „metodološki samosvesni“: „Istoričar mora

³⁸ Budon često pominje Dirkemovo objašnjenje „iracionalnog“ verovanja u magiju (Boudon, 2003b).

poznavati način života i kulturne konvencije kako bi uspešno definisao okvir za situacije tipične za neki period“ (B.S. Turner, 2006: 651).

Za Budona, ovaj aspekt razumevanja proizlazi iz specifičnosti pristupa metodološkog individualizma. Kako kaže Budon, za razliku od holizma koji tretira socijalne aktere kao „zombije kojima manipulišu strukture“, pristup sociologa koji sledi metodološki individualizam zahteva određeni „intelektualni asketizam“, koji podrazumeva da se stalno preispituju principi na osnovu kojih se dela i prosuđuje (Boudon, 2009b: X). Objasnjavajući zašto je individualistička sociologija mnogo zahtevnija od holističke, Budon ističe pojam razumevanja na kome ona počiva: „Razumeti akciju, ponašanje, verovanje drugog, podrazumeva da se posmatrač stavi u poziciju aktera. Da bi uspešno ostvario, on mora da bude što bolje informisan o tome šta razlikuje njega od aktera“ (Boudon, 2009b: VII). Dakle, zbog rizika projekcije, posmatrač treba pažljivo da barata informacijama i da „stalno dovodi u pitanje principe od kojih polazi i procenjuje, npr. političke principe“ (Boudon, 2009b: XI). Budon navodi sledeći primer: projektujući naše preferencije lako možemo skliznuti ka tome da okarakterišemo ponašanje pušača kao iracionalno (Boudon, 2009c: 30).

Međutim, Veberov pojam razumevanja ima kompleksnije značenje od „intelektualnog asketizma“ ili „epistemološke empatije“. Reč je o mnogo rigoroznijem metodološkom postupku koji ima svoju jasnu teorijsku utemeljenost u konceptu racionalnosti. Veber kaže da treba početi od ciljno-racionalnog delanja kao apstraktnog modela koji se zasniva na pretpostavci da akteri racionalno teže ostvarenju ciljeva, tj. reč je o tehničkom pojmu koji čini osnovu postupka razumevanja (Ringer, 1997: 4). Ovaj deo metodologije sličan je kasnije nastalom pravcu TRI, koji je Budon kritikovao. U metodološkoj praksi, to znači da se istraživačeva projekcija racionalnosti mora proveriti, pa se uzimaju u obzir odstupanja od ciljno-racionalnog delanja i iracionalni motivi i drugi posredujući faktori (Ringer, 1997: 4).

Budon takođe povezuje razumevanje i racionalnost u svojoj teoriji, mada naglašava drugi aspekt racionalnosti. Metodološki princip razumevanja znači da se svaki ADACC može razumeti i da nema potrebe za objašnjenjima koja se oslanjaju na pojam iracionalnog. U svojoj interpretaciji razumevanja, Budon često uključuje „dobre razloge“, kao ključni aspekt kognitivne racionalnosti, o čemu će biti reči u poglavlju koje sledi.

„Razumeti [...] znači otkriti dobre razloge, bilo da ih je akter svestan ili ne“ (Boudon, 2009b: VI). Na jednom mestu Budon duhovito opisuje svoje viđenje aktera: „ni kao racionalni idiot, ni kao iracionalni idiot“ (Boudon, 2004d: 26). Budon smatra da se utisak iracionalnosti prevazilazi ako sociolog, uz pomoć tehnika posmatranja, stekne odgovarajuću sliku situacije i preferencija aktera (Boudon, 2004c: 64).

Razumevanje predstavlja saznajni postupak koji se primenjuje samo na određenu vrstu pojava specifičnih za društvene nauke, tj. rezervisano je za forme „smisaonog delanja“, uključujući afektivne i „iracionalne“ forme, pošto one sadrže intencionalno značenje (Veber, 1976). Međutim, Veber priznaje da distinkcija u metodološkom smislu nije tako jasna: „Granica između smisaonog delanja i čisto (kako ćemo ovde reći) reaktivnog ponašanja, koje nije povezano sa subjektivno smeranim značenjem, sasvim je neodređena. Znatno deo sociološki relevantnog ponašanja, naročito čisto tradicionalnog delanja (...) nalazi se na granici i jednog i drugog. Smisaonog, tj. razumljivog delanja i nema u nekim slučajevima psihofizičkih pojava, a u drugim ono postoji samo za stručnjaka; mistične pojave, koje se stoga ne mogu adekvatno saopštiti, nisu sasvim razumljive onome ko nije prijemčiv za takve doživljaje (...) Razumljivi i nerazumljivi sastavni delovi jedne pojave su često međusobno izmešani i povezani (...)“ (Veber, 1976: 4).

Budon takođe prepoznaje da pored pojava koje se zasnivaju na značenju koje akter pripisuje akciji, postoje akcije/akti koji nisu zasnovani na značenju. Predmet društvenih nauka uglavnom su fenomeni čije objašnjenje uključuje razumevanje. Reč je o određenom racionalnom aspektu delanja koje je prisutno čak i kada sami akteri nisu toga svesni (Boudon, 2003b). Međutim, ovde se postavlja pitanje šta je to specifično u značenju delanja koje treba razumeti: „Veberov moto 'razumevanje značenja' (deutend verstehen), koji podrazumeva objašnjenje verovanja, akcije, stava, svodi se na nalaženje značenja koje društveni akter pridaje tom verovanju, akciji, stavu, tj. nalaženje razloga zašto on prihvata verovanje ili stav, ili preuzima akciju“ (Boudon, 1996b: 126). Ovde se vidi da Budon uvodi pojam razloga kao aspekt razumevanja. On nije detaljno objasnio da li je njegov pojam razloga izjednačen sa pojmom značenja. Veberova teorija je predstavljena u Budonovoj matrici kao šira od KTA koja uključuje specifičnu, kognitivnu racionalnost zasnovanu na pojmu razloga (Boudon, 2003b). To bi značilo da sociologija

razumevanja pretpostavlja da se društvene pojave ne moraju razumeti nužno na osnovu razloga, za razliku od KTA koja je usmerena na traganje za razlozima aktera za akciju. Suprotno ovome, na jednom mestu Budon ipak kaže da Veberov koncept *verständlich* uključuje razloge koji mogu biti objektivno neosnovani, ali ipak dobri (Boudon, Viale, 2000: 42). U tom slučaju se postavlja se pitanje šta podrazumeva razumevanje koje nije zasnovano na razlozima. Budon ne razmatra ovo pitanje.

Princip razumevanja treba posmatrati u kontekstu shvatanja uzročnosti i naučnog objašnjenja kod Vebera i Budona. Po Ekstromu, Veber vidi objašnjenje i razumevanje kao deo jedinstvene metodologije, a ne kao suprotstavljene aktivnosti (Ekström, 1992). Ringer smatra da je Veber definisao specifičan model uzročnog objašnjenja, „singularnu uzročnu analizu“ koja odstupa od pozitivističkog modela, jer objašnjava pojedinačne događaje, locirane u vremenu i prostoru (Ringer, 1997: 3). Veberovim rečima: „Kada je reč o *individualnosti* fenomena koji se razmatra, pitanje uzročnosti nije pitanje *zakona* konkretnih *uzročnih* odnosa; nije reč o tome da se događaj smesti pod opštu rubriku kao reprezentativan slučaj, već da se on pozicionira kao posledica određene konstelacije“ (Weber, 1949: 79). „Individualnost“ ovde podrazumeva singularnost događaja. Budon je tek nedavno istakao koncept metodološkog singularizma, oslanjajući se na Mizesovo određenje pojma, ali nije stigao da razradi ovu relaciju (Boudon, 2012b).

Veberov model uzročnog objašnjenja ne polazi od deduktivnog izvođenja na osnovu opštih zakona, već sledi „probabilističko i kontrafaktualno zaključivanje“, tj. „tipično uzročno pitanje nije da li pojedinačni događaj nužno sledi iz prethodnih uslova, već zašto je neki istorijski tok ili ishod bio takav, a ne drugačiji“ (Ringer, 1997: 3). Za Vebera su „uzročni zakoni“ samo polazna osnova, sredstvo za dalju analizu, što ne znači da „nomološko znanje“ nije važno (Weber, 1949). Dakle, razumevanje podrazumeva jednu modifikaciju u uzročnom objašnjenju. Pojam idealnih tipova je važno sredstvo u ovom postupku i Ringer ima pravo kada kaže da se nedovoljno naglašava veza idealnih tipova sa Veberovim shvatanjem uzročne analize (Ringer, 1997).

Budon naglašava slične aspekte Veberovog shvatanja kao i prethodni autori. On tvrdi da Veber ne suprostavljaju razumevanje objašnjenju kako diltajevska tradicija tvrdi, već da razumevanje predstavlja jedan aspekt objašnjenja: „Za Vebera, objašnjenje jednog kolektivnog fenomena podrazumeva da se pokaže kako je on nastao na osnovu

individualnih ADACC-a...razumevanje individualnih ADACC-a, predstavlja ujedno objašnjenje kolektivnog fenomena koji nastaje kao njihov rezultat“ (Boudon, 2003b: 27). On ističe otkrivanje „razloga aktera koji su ujedno i pravi uzroci akcije“ (Boudon, 1998b: 148). Budon navodi dobre primere klasične sociologije u kojima su povezani agregatni podaci sa razlozima. Budon smatra da „rekonstruisani razlozi moraju biti kompatibilni sa posmatranim činjenicama“ (Boudon, 1998b: 148). Odnosno: „Razumeti neko ponašanje znači konstruisati teoriju o razlozima koji su odgovorni za to ponašanje koje je kompatibilno sa skupom poznatih činjenica“ (Boudon, 2011: 39). U metodološkom smislu, to podrazumeva povezivanje rezultata razumevanja na individualnom nivou sa statističkim pravilnostima koje su uočene, i obrnuto, smisaono adekvatno ponašanje bez postojanja empirijskih dokaza nije dovoljno. Veberovim rečima iskazano, to znači da uzročno tumačenje mora biti smisaono adekvatno i uzročno adekvatno (Veber, 1976). Ova pozicija je u skladu sa Budonovom kritikom ekstrema: „faktorske nauke“ (koja nije „smisaono adekvatna“) i anti-pozitivističkog odbacivanja svih pozitivističkih principa i fokusiranja na mnogostruke interpretacije (nedostaje „uzročna adekvatnost“).

3.4. Treći postulat KTA: racionalnost

Pojam racionalnosti provlači se kroz ceo Budonov opus, od analitičkih tekstova i istraživanja, do odrednica u rečnicima. U novijim radovima Budon sve više ističe pojam racionalnosti, što se najviše vidi u nazivima teorijskog modela: model opšte racionalnosti (2003), teorija ordinarne racionalnosti (2010), teorija kognitivne ordinarne racionalnosti (2012). Prema Čerkaju, Budon želi da izgradi opštu teoriju racionalnosti (Cherkaoui, 2000: 136). Njen centralni pojam je kognitivna racionalnost (sa različitim nazivima).

Određenje racionalnosti i tipovi racionalnosti

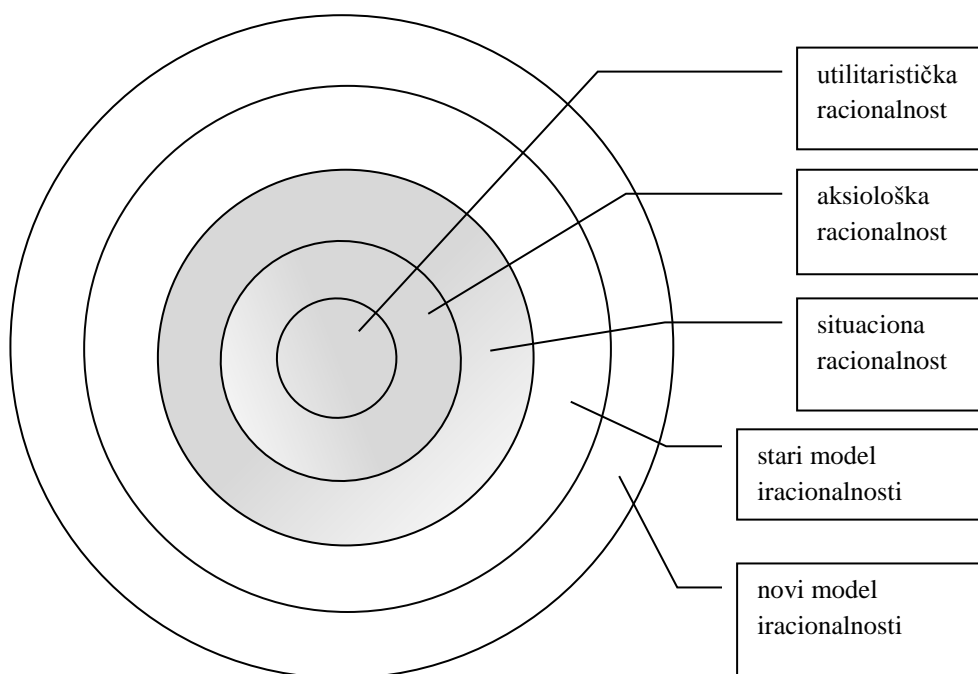
Gotovo svi bitni elementi Budonovog shvatanja racionalnosti nalaze se već u enciklopedijskoj odrednici iz rečnika objavljenog 1982. godine (*Dictionnaire critique de la sociologie*). Budon i Buriko naglašavaju da ne postoji opšta definicija racionalnosti,

već da je pojam relativan i zavisi od strukture situacije, pozicije i opštih karakteristika aktera (Boudon, Bourricaud, 2003). Jedna jezgrovita definicija glasi da je „racionalnost aktera funkcija logike njegove situacije“ (Boudon, Bourricaud, 2003: 141). U knjizi *Le juste et le vrai*, Budon izjednačava racionalnost sa pojmom razuma (*raison*) (Boudon, 1995). U analizi istorijskog razvoja pojma racionalnosti, Budon koristi francuski termin *raison* sa dvostrukim značenjem, kao *razum/ratio* i kao *razlog*.³⁹ Pojam *raison* je stariji, potiče iz grčke i hrišćanske filozofije, dok je drugi pojam, *rationalité*, postao popularan od 17-18. veka. Prema Budonovom shvatanju, *Raison* je prvo označavao zajedničku sposobnost ljudskih bića, kontrastiranu sa pojmom strasti, dok je *rationalité* usmeren na naučni pristup ljudskom ponašanju. Prema Budonu, racionalnost je vremenom postala prihvaćena kao termin koji povezuje razne naučne discipline i pravce: teorija odlučivanja, teorija igara, ekonomija, kognitivna psihologija (Boudon, 2011: 11). Budon je zadržao specifično značenje francuske reči *raison* – razlog – kao osnovu kognitivne teorije akcije.⁴⁰

Budon je uvek razlikovao više vrsta racionalnosti. U *Kritičkom rečniku sociologije*, Budon i Buriko definišu tri tipa racionalnosti: instrumentalnu (Budon takođe koristi naziv „praksiološka racionalnost“), vrednosnu i kognitivnu racionalnost. Teorijska shema koncepta racionalnosti nalazi se u knjizi *L'idéologie*, u fusnoti i bez elaboracije u glavnom tekstu. Ova shema je važna jer u njoj Budon definiše odnos različitih teorijskih pristupa zasnovanih na pojmovima racionalnosti/iracionalnosti. Ove koncepcije prikazane su u formi pet koncentričnih krugova, grupisanih u dve kategorije: prva tri tipa objašnjenja zasnovana su na racionalnosti, dok dva najšira kruga obuhvataju objašnjenja koja počivaju na iracionalnosti.

³⁹ Zahvaljujem se mentorki što mi je skrenula pažnju na to da se u nemačkom jeziku razlikuju „um“ (*Vernunft*) i „razum“ (*Verstand*). U engleskom i francuskom jeziku, jedna reč označava razum i um (*reason* odnosno *raison*).

⁴⁰ Elster takođe govori o višestrukome značenju latinske reči *ratio*. Jedna linija značenja podrazumeva razlikovanje razuma i strasti, čemu su francuski moralisti dodali „lični interes“. Tako se suprotstavljaju razum (*raison*) i strasti/interesi. U tom okviru, razum se izjednačava sa opštim interesom (Elster, 2009). Razum (*reason*) označava bilo kakav oblik nepristrasne motivacije ili brige za opšte dobro, „bez interesa i bez strasti“ (Elster, 1999: 102). Racionalnost je „instrumentalno efikasno sprovođenje zadatih ciljeva“ (Elster, 1999: 102). Neko može biti racionalan u sprovođenju ličnog interesa, a istovremeno nije razuman (Elster, 1999: 102). U tradiciji teorije racionalnog izbora objedinjuju se razum i interesi sa pretpostavkom da akter dela racionalno ako ima dovoljne razloge za to (razlozi se sastoje od akterovih želja i uverenja) (Elster, 2009). Sada racionalnost ne podrazumeva nužno lični interes, već važi kao mera procene i za opšti interes. Odnosno, razlikuje se racionalno delanje „sa dobrim razlogom“ (objektivno) i delanje „radi dobrih razloga“ (subjektivno) (Elster, 2009: 3).

Slika 1. *Budonov model racionalnosti*

Izvor: Boudon, 1986a: 294.

Prvi unutrašnji krug čini *utilitaristička ili teleološka racionalnost*. Drugi krug je *veberijanska racionalnost* koja uključuje utilitarističku i aksiološku racionalnost. Treći krug je najvažniji, jer u njega spadaju sve prethodne varijante racionalnosti. Budon koristi naziv *situaciona racionalnost - dobri razlozi* (Boudon, 1986a: 294). Ovaj tip racionalnosti podrazumeva dobre razloge zbog kojih akter „radi ono što radi ili veruje u to što veruje“ (Boudon, 1986a: 294). Ovaj pojam je preteča kognitivne racionalnosti.

Četvrti i peti krug predstavljaju iracionalne tipove objašnjenja. Peti krug je *klasični iracionalni model objašnjenja*, jer se polazi od toga da su „iracionalne akcije“ manje ili više dostupne opservaciji i transparentne su, ali izvan opsega „dobrih razloga“. Fokus je na impulsivnim, afektivnim i refleksnim akcijama koje su važne za samog aktera ali ne i za sociološko objašnjenje (Boudon, 1986a: 295). Može se pretpostaviti da Budon rezerviše ovaj tip objašnjenja za psihološke pojave. Peti krug je *moderni iracionalni model akcije*, koji počiva na shvatanju motivacije koja je konstruisana, nedostupna unutrašnjem iskustvu ili spoljašnjoj opservaciji, poput lažne svesti ili instinkta imitacije.

Budon smatra da peti model akcije nije koristan i da donosi velike „metodološke, psihološke i sociološke teškoće“ (Boudon, 1986a: 294).

Pojam racionalnosti je korišćen u Budonovim radovima kao jedan od kriterijuma za kategorizaciju teorija (Boudon, Bourricaud, 2003: 141). Pored podele *individualizam-holizam*, Budon se dosta oslanja i na podelu prema dimenziji *racionalnost-iracionalnost*.⁴¹ U najnovijoj knjizi o racionalnosti, Budon razlikuje dve vrste pristupa društvenoj stvarnosti: *racionalna objašnjenja* ponašanja individua fokusiraju se na njihovu nameru da se zadovolji želja ili postigne cilj i *a-racionalna objašnjenja* koja ponašanje objašnjavaju silama koje izmiču kontroli individua (Boudon, 2011: 13).

Pojam racionalnosti je važan kriterijum za definisanje teorija metodološkog individualizma. Racionalnost je treći postulat metodološkog individualizma (*rationalité*) i predstavlja osnovu kognitivne teorije akcije, zajedno sa postulatima individualizma i razumevanja. Jedna definicija pojma glasi: racionalnost podrazumeva jednostavno da svaki ADACC počiva na određenim razlozima (Boudon, 2003b: 20; 52). Ovde se pojam racionalnosti poistovećuje sa pojmom razloga uopšte, dok se postulati koji slede iza postulata P3 (P4 i ostali) odnose na specifične vrste razloga. Tako se funkcionalizam fokusira na „razloge koji su vezani za posledice“, a utilitarizam na egoistične razloge, tj. lične interese aktera (Boudon, 2003: 21). Budon kaže da racionalnost ima isto značenje u pojmovima instrumentalne i kognitivne racionalnosti: akter dela tako što odlučuje na osnovu sistema razloga, koji mu se čine koherentni, jaki ili barem dobri (Boudon, 2002b: 150).

Kada je reč o mestu racionalnosti u društvenim naukama, Budon je blizak Veberovoj kritici pozicije prema kojoj je društvena stvarnost iracionalna, tj. ne postoje pravilnosti koje bi trebalo istražiti po ugledu na prirodne nauke (Đurić, 1964: 49). Budon kaže: „Glavni zadatak društvenih nauka je da pokušaju da zamene sadašnja iracionalna objašnjenja društvenog ponašanja subjektivno racionalnim objašnjenjima“ (Boudon, 1989b: 176). Budon odbacuje Paretovo pripisivanje oznake „iracionalno“ za sociološki

⁴¹ Tardova teorija počiva na individualizmu i iracionalnosti. Prvi princip pretpostavlja da se društveni fenomeni isključivo moraju posmatrati kao efekti individualnih akcija, a drugi da se sociolog prvenstveno mora baviti akcijama koje nisu zasnovane na interesima, tj. iracionalnim akcijama (Boudon, Bourricaud, 2003). Kombinaciju holizma i iracionalnosti Budon vidi u strukturalističkim teorijama. Individualističke teorije (ekonomske i neke sociološke) i holističke teorije (neke marksističke), koje se zasnivaju na racionalnosti, nude bolja objašnjenja (Boudon, Bourricaud, 2003).

domen interesovanja, suprotno od racionalnih oblika akcije koje proučava ekonomija (Boudon: 2009c: 28). On se često kritički osvrće na Paretovu tezu da se sociologija bavi „nelogičnim“ ili iracionalnim akcijama (Boudon, 2009c: 28). Budon želi da izbegne „Haribdu *homo sociologica*, koja socijalnom akteru pripisuje psihologiju mačke ili deteta“, ali i Scilu *homo economicusa*, koja ga čini sličnim bogu“ (Boudon, 1986a: V).

Sušтина problema u ovom konceptu iracionalnih akcija „namenjenih“ sociologiji jeste to što nosi u sebi dvosmislenost. Primeri koje navodi Pareto, na osnovu kojih se tvrdi da je ponašanje kupca koji bira robu racionalno, a glasača na izborima iracionalno, poslužili su Budonu za kritiku ovog pristupa. Ključni problem koji Budon vidi u Paretovoj podeli jeste nejasna granica između racionalnog i iracionalnog. Budon daje svoje primere koji to pokazuju. Ovde Budon navodi razne tipove akcije koji su u „sivoj zoni“ ili su dvosmislene. Npr. racionalnost na kratki rok može biti u koliziji sa dugoročnim lošim posledicama (primer pušača ili glasača). Model neodlučnosti iz priče o Buridanovom magarcu pokazuje da iracionalnost, poput sujeverja ili besmislenog pravila, može biti korisna (Boudon, 2009c: 30).⁴² Problem se usložnjava kada se posmatraju agregatni efekti, jer tada racionalna akcija pojedinca može biti iracionalna ako više pojedinaca dela (problem „neželjenih posledica“). Budon ipak prihvata da postoje neki tipovi akcije koji se mogu označiti kao nelogični: ritualno, tradicionalno i emocionalno ponašanje (Boudon, 2009c: 33). Budon smatra da je Paretova podela prihvaćena od velikog dela sociološke zajednice, iako se veliki deo nedefinisanih situacija može objasniti pojmom razloga (koji čini jezgro kognitivne racionalnosti) (Boudon, 2009c). Razdvajanje predmeta proučavanja prema kriterijumu racionalno-iracionalno nije problematično samo u sociologiji. Becker je uočio da tržište pokazuje racionalne tendencije čak i kada su individualne akcije iracionalne (Becker, 1962). Budon prihvata Bekerovu kritiku dualizma racionalno-iracionalno u društvenim naukama, pri čemu iracionalni modeli objašnjenja uvek pokreću dalja pitanja jer se oslanjaju na razne „sile“ kao činioce (Boudon, 2009d).

⁴² Odluka o izboru plasta sena na osnovu bilo kog kriterijuma (potpuno slučajan izbor, sujeverje itd.) bolja je od neodlučnosti.

Od instrumentalne ka kognitivnoj racionalnosti

Iako je centralni pojam modela akcije kognitivna racionalnost, Budon je posvetio gotovo podjednaku pažnju instrumentalnom tipu racionalnosti. Koncept kognitivne racionalnosti nije moguće razumeti bez Budonovog viđenja instrumentalne racionalnosti. U svim verzijama Budonove teorije akcije, instrumentalna racionalnost je određena kao specifični oblik racionalnosti, a kognitivna kao najopštiji oblik.

Instrumentalno delanje aktera vezano je za posledice kojih akter može biti svestan ili ne. Sajmon slikovito opisuje pojam racionalnosti: „Pojam racionalnosti je čisto instrumentalan. On nam ne može reći kuda da idemo, već samo kako da tamo stignemo“ (Simon, prema: Boudon, 2012a: 8). Budon često daje isti, jednostavan primer jednog kolektivnog fenomena koji pokazuje smisao instrumentalne racionalnosti. Zašto pešaci prilikom prelaska ulice najpre pogledaju levo i desno? Odgovor je jednostavan - da ne bi bili pregaženi (Boudon, 2003b). Naglasak objašnjenja je na sredstvu, instrumentu (provera bezbednosti kolovoza za prelazak ulice) za postizanje cilja (bezbedno preći ulicu). Ovo objašnjenje je samodovoljno, nije potrebno tražiti druge razloge.

Terminološka nedoslednost donekle otežava da se shvati kako Budon definiše pojam instrumentalne racionalnosti. Kada govori o instrumentalnoj racionalnosti, Budon misli na utilitaristički, maksimizacijski oblik racionalnosti. Međutim, u novijim radovima, Budon je razdvojio principe instrumentalizma (konsekvencijalizma), egoizma i maksimizacije, kako bi razlikovao teorijske pristupe u okviru metodološkog individualizma. Tako je princip konsekvencijalizma ili instrumentalizma *differentia specifica* funkcionalizma, ali takođe predstavlja osnovu drugih pravaca koji se razlikuju po svojim posebnim postulatima (utilitarizam, TRI, teorija ograničene racionalnosti, marksizam i ničeanska sociologija). Egoizam je ključna odlika utilitarizma, a maksimizacijska racionalnost teorije racionalnog izbora. Konsekvencijalizam ili instrumentalizam podrazumeva da se „razlozi koje individua uzima u ožbir i koji odlikuju neki ADACC odnose na posledice tog ADACC-a“ (Boudon, 2003b: 21). Egoizam se fokusira na jednu vrstu posledica, one koje se prvenstveno odnose na lične interese (Boudon, 2003b: 21). Maksimizacija označava akterovo vaganje prednosti i nedostataka ADACC-a kako bi odabrao najpovoljniji od mogućih ishoda (Boudon, 2003b: 21). Ipak se

može reći da instrumentalna racionalnost prvenstveno podrazumeva princip instrumentalizma, tako da utilitarizam predstavlja paradigmatičnu teorijsku formu racionalnosti. Budon više pažnje posvećuje TRI, savremenom pristupu zasnovanom na instrumentalnoj racionalnosti. TRI je prikazana kao glavni predstavnik savremene teorije zasnovane na instrumentalnoj racionalnosti (Boudon, 1998c; Boudon 2003b). Ne može se reći da Budon temeljno istražuje TRI, već je uglavnom koristi kao primer da bi pokazao prednosti svog modela.

Najpre treba pokazati zašto neki teorijski modeli zasnovani na instrumentalnoj racionalnosti ne mogu da objasne sve fenomene. Budon pohvalno govori o doprinosu TRI u objašnjenju fenomena koji naizgled deluju iracionalni, kao što je bila hladnoratovska trka u naoružanju. Budon kaže da TRI nudi zadovoljavajuće objašnjenje raspada Sovjetskog saveza, primenjujući model „zatvorenikove dileme“ (Boudon, 2003b: 28). Na nivou individualnih aktera mogu se pratiti efekti na makro nivou, bez oslanjanja na objašnjenja tipa „crne kutije“. TRI može da objasni zašto pešak gleda levo-desno pre nego što pređe ulicu, ali ona ne nudi dobar odgovor na problem paradoksa glasanja na demokratskim izborima. Takva situacija dovodi u pitanje Bekerovu tezu da ono što on naziva „ekonomski pristup“ može biti opšti pristup u proučavanju ljudskog ponašanja (Becker, 1986).

Budon smatra da TRI nije svemoćna, jer neke pojave izmiču modelu maksimizacijske racionalnosti. Budon navodi tri grupe fenomena, kod kojih su aktivirana netrivialna uverenja, preskriptivna uverenja koja izmiču konsekvencijalističkom modelu i reakcije koje izmiču egoističkim snagama (Boudon, 2003b: 47). Ključni primer koji Budon koristi u svojoj argumentaciji jeste glasanje na demokratskim izborima.⁴³ Naime, TRI ne može da objasni zašto ljudi glasaju iako su svesni toga da efekti njihovog glasa „teže nuli“ na nivou verovatnoće uticaja na ishod glasanja. Budon ne nalazi zadovoljavajuća objašnjenja ni izvan TRI, npr. preko objašnjenja tipa „Paskalove opklade“ (glasač glasa preventivno, da ne bi posle zažalio, slično kao što rezonuje akter koji veruje u boga) ili preko socijalne poželjnosti (očuvanje društvenog ugleda) ili

⁴³ Budon ne navodi izvor za svoje tvrdnje, ali reč je o Daunsovoj teoriji kojom se kritikuje pretpostavka o racionalnosti glasača (Pavlović, 2009; Hardin, 2008).

ekspresivnih razloga (izražavanje naklonosti jednoj vrednosti bez instrumentalnih razloga) (Boudon, 2003b: 40).

Bilo je raznih pokušaja da se shvate „iracionalnosti“ koje TRI nije mogao da objasni. Osim pojma ograničene ili zadovoljavajuće racionalnosti, postoje i druga rešenja. Budon smatra da nisu uspešni pokušaji poboljšanja koncepta instrumentalne racionalnosti ubacivanjem pojmova iz kognitivne psihologije, kao što su *bias* ili *frame* (Boudon, 1998c: 820). Budon poredi ove pojmove sa Levi-Brilovom teorijom prema kojoj „primitivci“ veruju u magiju zbog toga što njihov um funkcioniše prema drugim pravilima i sklon je greškama u mišljenju (Boudon, 2002c: 19). Budon citira Poperovu kritiku „mita o mentalnim okvirima“: „Mentalni okvir mora biti analiziran kao pretpostavka koju subjekt odbaci čim mu se učini da je neadekvatna, a ne kao činjenica koja mu se nameće svojom snagom“ (Boudon, 2002c: 20). Ova primedba posebno važi za TRI: ako objašnjenja u ključu TRI ne primene pojam mentalnog okvira, onda moraju da pribegnu objašnjenjima tipa „crne kutije“ i tako napuste metodološki individualizam; ako ga primene, onda moraju da izađu iz okvira instrumentalne racionalnosti (Boudon, 2002c: 20). Samodovoljnost TRI, kao njena važna promovisana karakteristika, biće umanjena ako se primeni pojam okvira, jer opet ostaje pitanje rekonstruisanja razloga zbog kojih je subjekt/akter prihvatio određeni okvir (Boudon, 2002b: 148; Boudon, 1998c: 820). Sintija Hamlin kaže da je „instrumentalna racionalnost poseban slučaj racionalnosti i da se realistični akteri ne mogu zasnivati na apstraktnom i proračunatom *homo economicusu*, već se moraju uzeti u obzir društveni i individualni okvir, uključujući afektivna, strukturalna i druga ograničenja i resurse koji ograničavaju kognitivne sposobnosti“ (Hamlin, 2002: 15). Ovakvo tumačenje podseća na terminologiju „mentalnih okvira“, što je upravo problematičan koncept za Budona.

Budon je kritičan prema TRI, ali on ne odbacuje u potpunosti njenu epistemološku vrednost. Za neke slučajeve, dovoljno je uočiti maksimizacijsku usmerenost aktera u ostvarenju cilja da bi se akcija objasnila. Za druge pojave, potrebno je uvesti modifikacije da bi se dobilo zadovoljavajuće objašnjenje. Budon nije jedini teoretičar koji je isticao da treba proširiti pojam racionalnosti izvan okvira instrumentalne/maksimizacijske racionalnosti, već su to činili Sajmon i Lindenberg (Simon, 2000; Lindenberg, 2000).

Lindenberg je identifikovao dva modaliteta proširenja pojma racionalnosti. Oba polaze od pretpostavke da ljudi imaju dobre razloge za akcije i da očekuju da i drugi imaju dobre razloge, tj. da su „najveći deo ljudskog ponašanja i interpretacija ponašanja vođeni dobrim razlozima“ (Lindenberg, 2000: 171). Razlika se sastoji u tumačenju procesa koji je u osnovi validnosti dobrih razloga. Prvi podrazumeva da se devijacije racionalnosti (greške u zaključivanju itd.) objašnjavaju „subjektivno valjanim razlozima“ (Lindenberg, 2000: 171). Drugi pravac proširenja pojma racionalnosti zastupljen je u sociologiji i podrazumeva objašnjenja preko procesa ili spoljašnjih ograničenja (Lindenberg, 2000: 171). U prvu grupu pristupa Lindenberg svrstava rešenje koje je ponudio Herbert Sajmon (Herbert Simon) uvodeći pojam *ograničene, zadovoljavajuće racionalnosti* ili kako Simon kaže, *pragmatične racionalnosti* (Boudon, 2003b: 48; Simon, 2000: 34). Druga opcija je bliska onome što Budon smatra holističkim objašnjenjima zasnovanim na delovanju sila koje definišu delanje aktera (u ovom slučaju psiholoških i kulturoloških faktora). Budon je svakako bliži prvoj varijanti „proširene racionalnosti“ iako kritikuje mnoge aspekte ovih shvatanja.

Sajmonov pojam racionalnosti

Budon u svojim ranim tekstovima pominje koncept racionalnosti koji se razlikuje od instrumentalne racionalnosti. Kao što će biti pokazano u narednom poglavlju, ideja racionalnosti ne-instrumentalnog tipa nije bila odmah artikulisana, već je Budon tražio odgovarajuća rešenja na raznim stranama. Veliki značaj u koncipiranju tog ranog pojma ima pomenuti Sajmonov pojam *zadovoljavajuće, ograničene* ili *subjektivne racionalnosti*.

Sajmon je, kao i Budon, kritičan prema pojmu maksimizacijske racionalnosti, opisujući ga kao „misionarski (neki bi rekli imperijalistički) pokušaj neoklasičnih ekonomista i njihovih konvertita u drugim društvenim naukama da uvedu pojam racionalnosti bazirane na maksimiziranju korisnosti u jezgro političkih i društvenih fenomena“ (Simon, 2000: 32). Sajmon ovako definiše ograničenu racionalnost: „Racionalnost može biti ograničena pretpostavkom da su kompleksnost troškovne funkcije ili druga ograničenja okruženja tako velika da sprečavaju aktera da iskalkuliše najbolji pravac akcije“ (Simon, prema: Arrow, 2004: 48). Neologizam *satisficing* (*satisfy*

+ *suffice*) ukazuje na to da akteri ne tragaju za optimalnim, već zadovoljavajućim rešenjem u donošenju odluke. On se usmerava na kompleksnost kognitivnih procesa o kojima model racionalnog izbora nije imao mnogo toga da kaže. Međutim, kako kaže Erou, pojam racionalnosti, bilo da je supstantivan ili proceduralan, jeste proces logičkog zaključivanja (Arrow, 2004). Pojam ograničene racionalnosti uzima u obzir kognitivna ograničenja aktera u proceni povoljnih ishoda, umesto pretpostavke o savršeno racionalnom subjektu na kome počiva TRI. U jednom novijem tekstu, Sajmon navodi sledeću definiciju: „Ograničena racionalnost je jednostavno ideja da su izbori koje ljudi prave određeni ne samo konzistentnim opštim ciljem i karakteristikama spoljašnjeg sveta, već takođe znanjem koje donosioci odluke imaju ili nemaju o svetu, njihovom sposobnošću ili nesposobnošću da se prisete tog znanja kada im je potrebno, da razrade posledice svojih akcija, da se suoče sa neizvesnošću (uključujući onu koja proizlazi iz mogućih odgovora drugih aktera), da naprave izbor između mnogo želja“ (Simon, 2000: 25). Sajmon predlaže izgradnju novih teorija u društvenima naukama koje će bazirati koncept supstantivne i proceduralne racionalnosti na realističnom modelu ljudske akcije (Simon, 2000: 30).

Pojam *subjektivne racionalnosti* Budon ređe koristi, ali on je značajan jer ga Budon povezuje sa Sajmonom (Boudon, 1986a; Boudon, 1989b; Boudon, Viale, 2000). Budon smatra da je koncept subjektivne racionalnosti korišćen u sociologiji implicitno, posebno imajući na umu Veberov pojam razumevanja (Boudon, Viale, 2000). U knjizi *L'idéologie*, Budon koristi oba pojma, ali uglavnom je pojam kognitivne racionalnosti mnogo više korišćen nego pojam subjektivne racionalnosti. Osnove pojma subjektivne racionalnosti Budon preuzima od Sajmona. Budon na jednom mestu definiše ovaj pojam kao „razloge koji to jesu čak iako su objektivno neosnovani“ (Boudon, 1986a: V). Ključno je Sajmonovo shvatanje prema kome racionalnost aktera/subjekta može biti označena kao subjektivna ako razlozi objektivno nisu valjani: „U opštem smislu, racionalnost označava način ponašanja koji je prikladan za postizanje određenih ciljeva, u okviru granica koje nameću uslovi i ograničenja (...) Uslovi i ograničenja u ovoj opštoj definiciji mogu biti *objektivne karakteristike* eksternog okruženja za organizam koji vrši izbor. Oni mogu biti *opažene karakteristike* ili *karakteristike samog organizma* koje on prihvata kao fiksirane i izvan njegove kontrole. Granica između prvog slučaja i druga dva

slučaja označava se razlikovanjem, sa jedne strane, *objektivne racionalnosti*, od *subjektivne* ili *ograničene racionalnosti*, sa druge strane“ (Simon, prema Boudon, 1989b: 174).

Budon je preuzeo nekoliko elemenata iz Sajmonovog pojma, iako smatra da pojam nije sasvim zadovoljavajući. Ključni doprinos Sajmona, prema Budonu, jeste u tome što koncept subjektivne racionalnosti ukazuje na to da ponašanje može biti vođeno razlozima, koji su objektivno pogrešni, ali subjektivno percipirani kao dobri (Boudon, 1989b: 174). Budon daje primer iz svakodnevnog iskustva. Ljudi često koriste izraze poput „imali su dobre razloge da izaberu pogrešno rešenje zato što...“ umesto da kažu „nisu imali nikakvog razloga da izaberu pogrešno rešenje, ali...“ Ljudi retko prihvataju da su akteri/subjekti iracionalni čak i kada su razlozi objektivno neosnovani (Boudon, 1989b: 175). Zašto će se ovakvo ponašanje pre okarakterisati kao racionalno a ne iracionalno? Budon vidi razlog u činjenici da uvek kada odgovaramo na pitanje, mi imamo neku pretpostavku, primenjujemo teoriju ili princip (Boudon, 1989b: 176). Već ovde Budon ističe da je važno izgraditi kognitivno orijentisanu teoriju akcije u sociologiji, ekonomiji i drugim društvenim naukama. Doduše, Budon u jednom novijem radu tumači Sajmonovo razlikovanje objektivno valjanih razloga i subjektivno valjanih razloga tako da u prvom slučaju smatra prihvatljivim da se primeni ekonomski model. Tačnije, ako su objektivno valjani razlozi za akciju, primenjuje se ekonomski model, kao uži oblik onoga što Budon naziva „racionalni model u širem smislu“ (Boudon, Viale, 2000). Budon takođe kritikuje to što Sajmon ograničava pojam subjektivne racionalnosti na laičko znanje, jer smatra da on važi i kod naučnika koji takođe mogu biti skloni pogrešnim uverenjima uprkos dobrim metodološkim procedurama (Boudon, 1989b).

Budon se oslanjao na Sajmonov koncept subjektivne racionalnosti u raznim fazama izgradnje svog teorijskog modela (Boudon, Viale, 2000). Nesumnjivo je da se koncept kognitivne racionalnosti oslanja na Sajmonovo povezivanje subjektivno valjanih razloga koji su ujedno objektivno netačni. U novijim tekstovima, Budon se opredeljuje za termin *zadovoljavajuća racionalnost* u označavanju Sajmonovog pojma, pre nego *ograničena racionalnost*, jer time naglašava da se kognitivni proces traganja za dobrim razlozima zaustavlja kada akter proceni da su razlozi dovoljni (zadovoljavajući) (Boudon 2003b: 48). Budon kaže da ovaj mehanizam važi u svakodnevnoj psihologiji: „...kada su

ljudi suočeni sa problemom, poverovaće u neku tvrdnju čim steknu utisak da je zasnovana na jakim razlozima. Oni prestaju da tragaju za potvrdom ili falsifikacijom čim pronađu sistem razloga koji im se čine jaki“ (Boudon, 1998a). Tako definisan pojam je sličan Budonovom pojmu kognitivne racionalnosti koji korespondira sa Gigerenzerovom elaboracijom Sajmonove zadovoljavajuće racionalnosti kroz koncept ekološke racionalnosti (Goldstein, Gigerenzer, 2002). Iako je Gigerenzer definisao osnove svog modela u vreme kada je Budon gradio KTA, Budon ne pominje ovog autora. Kao što će biti pokazano u delu o kognitivnoj sociologiji, upravo je Gigerenzer kritikovao (iz psihološke perspektive) nedostatke koncepta optimizacije u procesu zaključivanja i donošenja odluka (posebno kritikujući Kanemana i Tverskog).

Budonov odnos prema Sajmonovom konceptu se menjao. Najpre ga je posmatrao kao napredak u odnosu na ekonomski model, zbog toga što je ukazao na ograničenja racionalnosti. Njegova prednost je u tome što prevazilazi jaz među naukama. Naime, sociologija se uvek više bavila iracionalnim, a ekonomija racionalnim akcijama, a na ovaj način je dobila bolji instrument za objašnjenje pojava. Međutim, u poslednjem radu posvećenom racionalnosti iz 2012, Boudon kaže da Sajmonov pojam ograničene racionalnosti pripada instrumentalnoj formi racionalnosti i da nije pogodan za objašnjenje mnogih fenomena (Boudon, 2012a).

3.5. Centralni pojam KTA: kognitivna racionalnost

Razvoj pojma kognitivne racionalnosti

Budon kaže da je svestan da postojanje ne-instrumentalne racionalnosti deluje kao kontradikcija, ali tvrdi da je ovaj koncept moguć i da su ga poznavali klasični filozofi i sociolozi (Boudon, 2002c).⁴⁴ Razlog je to što objašnjenja koja se oslanjaju na pojam instrumentalne racionalnosti nisu uvek zadovoljavajuća. U nekim slučajevima je opravdano postaviti pitanje zašto neko veruje da baš ta sredstva vode cilju. To vodi

⁴⁴ Budon navodi Šicovo razlikovanje *Weil* i *Wozu motive*, kao i Veberovo razlikovanje instrumentalne i vrednosne racionalnosti (Boudon, 1998c).

sledećem pitanju: da li postoje akcije koje nemaju instrumentalnu osnovu? Budon ovde uvodi pojam *uverenja* kao poseban aspekt racionalnosti.

U odgovoru na pomenuta pitanja, pristalice TRI tvrde da je uvek moguća konverzija akcija koje izgledaju kao neinstrumentalne u instrumentalnu. Budon kaže da su slično tvrdili Niče, Pareto i Marks: uverenja su proizvod interesa (Boudon, 1998c: 818). Kako će biti pokazano kasnije, ovaj pristup je primenio i Radnicki (Radnitzky) u sociologiji nauke, objašnjavajući promene naučnih teorija analizom troškova i koristi u procesu opovrgavanja teorije, a ne namerom da se dođe do najtačnijeg rešenja (Radnitzky, 1987). Međutim, Budon kaže da interesi mogu skrenuti pažnju i uticati na početnu naklonost uverenju, ali ne mogu da objasne zašto su ljudi ubeđeni u neka uverenja (Boudon, 1998c: 819). Prihvatanje teorije, pozicije, uverenja, jeste bitan element akcije koju treba objasniti, a za to model instrumentalne racionalnosti nije dovoljno dobar. Ovde važi Lindenbergova ocena da Budon sledi Veberovo pomeranje od racionalnosti akcije na racionalnost uverenja (Lindenberg, 2000: 172).

Budon ne smatra pojam kognitivne racionalnosti isključivo svojom invencijom, već kaže da njegovi elementi postoje u drugim teorijskim pristupima. Budon pominje Rešera (Rescher) kao autora pojma (Boudon, 2001c; Boudon, 2003b: 51). Rešer kaže da kognitivna racionalnost teži da proizvede istinita uverenja (Rešer, prema: Boudon, 2003b: 51). Budonovo shvatanje kognitivne racionalnosti je blisko ovoj definiciji, jer ističe epistemološku dimenziju društvenog aktera, ali sadrži i elemente Sajmonovog pojma ograničene racionalnosti, iako Budon izbegava psihološki prizvuk ovog pojma. Takođe se može reći da osnove pojma imaju preteču u konceptu „teorijske racionalnosti“ koju je Kalberg detektovao kod Vebera. Kao što će biti kasnije pokazano, Budon je bio upoznat sa ovim Kalbergovim zapažanjem (na jednom mestu on citira poznati Kalbergov rad), ali nije se osvrnuo na koncept „teorijske racionalnosti“, već se uglavnom fokusira na Veberovu aksiološku/vrednosnu racionalnost (Lindenberg, 2000: 171). U jednom od poslednjih radova Budon navodi da je Veberov pojam racionalnosti zapravo zasnovan na kognitivnoj, a ne instrumentalnoj dimenziji, jer Veberov koncept razumevanja podrazumeva razloge „koji su podstakli neku akciju, uverenje ili ponašanje u umu individue [...]“ (Boudon, 2012b: 17). To ne znači da je Veberov pojam razumevanja

„otvorena koncepcija racionalnosti“ (Dekić, 2013: 54). U Budonovoj intepretaciji ovi razlozi su kognitivnog tipa.

Pojam kognitivne racionalnosti donekle je menjao naziv i smisao tokom godina. Budon je koristio razne nazive: situaciona, kognitivna, ordinarna i opšta racionalnost. U studiji *L'ideologie* uvodi se pojam *situaciona racionalnost - dobri razlozi*, kao najobuhvatniji oblik racionalnosti za objašnjenje društvenih pojava koji uključuje „sve vrste dobrih razloga zbog kojih akter radi ono što radi ili veruje u to što veruje“ (Boudon, 1986a: 294). *Subjektivna racionalnost* je definisana u sklopu „modela racionalnosti u opštem smislu“, a bazirana je na Sajmonovoj ideji da racionalnost subjekta treba označiti kao subjektivnu kada razlozi objektivno nisu valjani (Budon, Viale, 2000). *Kognitivna racionalnost* je definisana u radovima iz devedesetih godina na sličan način (subjektivni dobri razlozi), ali se uvodi nova dimenzija, perspektiva „aktera-naučnika“, koja će ostati važna komponenta pojma u svim novim tekstovima. Naime, Budon kaže da kognitivna racionalnost označava „akterove razloge“ koji su „istog tipa kao razlozi koji naučnike navode da poveruju u istinitost svojih naučnih teorija (Boudon, 1996b: 147). Teorija *opšte racionalnosti* „počiva na principu da svaki akt i verovanje, bilo deskriptivni ili normativni, jesu rezultat nepersonalnih i personalnih razloga koji su pod uticajem kontekstualnih parametara, a individua ih vidi kao jače od eventualnih alternativnih razloga“ (Boudon, 2010a: 90). Pojam *ordinarne racionalnosti* definisan je operativnije: „A je X cilj, vrednost, predstava, preferencija, uverenje ili mišljenje; reći ćemo da se X objašnjava ordinarnom racionalnošću ako je X u očima individue koja prihvata X posledica sistema razloga S čiji su svi elementi prihvatljivi za individuu i ako individui nije dostupan sistem razloga S' koji bi ga usmerio da pre da prihvati X' nego X“ (Boudon, 2011: 54). U poslednjim radovima, Budon daje prednost nazivima opšta ili ordinarna racionalnost, dok se odrednica „kognitivna“ stavlja u drugi plan, čime je donekle smanjena diskriminativnost pojma. Ono što sam Budon prepoznaje kao moguću zamerku ovakvoj odluci jeste prevelika opštost pojma racionalnosti (Boudon, 2010a; 2011). U poslednjoj verziji pojma, *princip kognitivnog ekvilibrijuma* označava da „ljudi veruju da je X istinito, prihvatljivo, dobro, legitimno itd. čim steknu utisak X počiva na prihvatljivim razlozima“ (Boudon, 2012b: 18)

Tabela 8. *Razvoj pojma kognitivne racionalnosti*

Različiti nazivi pojma	Ključne komponente
situaciona racionalnost-dobri razlozi	sve vrste razloga zbog kojih akter radi ono što radi
subjektivna racionalnost	objektivno neosnovani, ali akter ih percipira kao dobre razloge
kognitivna racionalnost	razlozi aktera/subjekta; sličnost sa razlozima koji naučnike navode da poveruju u istinitost naučnih teorija
opšta racionalnost	personalni i nepersonalni razlozi koji su jači od alternativnih za aktera
ordinarna racionalnost	sistem razloga koji su prihvatljivi za individuu
princip kognitivnog ekvilibrijuma	utisak aktera da postoje prihvatljivi razlozi

Bez obzira na ove promene u terminologiji, osnovu svih navedenih pojmova čini *pojam razloga*. Budon priznaje da je koncept kognitivne racionalnosti blizak filozofskoj terminologiji, jer podrazumeva da je akter racionalan ako podržava neku teoriju zato što smatra da je zasnovana na jakim razlozima (Boudon, 2001b: 57). Budon definiše pojam kao blizak Veberovom metodološkom uputstvu za razumevanje racionalnog delanja aktera, koje on ovako interpretira: „(...) objasniti ponašanje (stavove, verovanja itd) aktera znači otkriti *dobre razloge* (moj kurziv) koji ga navode da prihvati ovo ponašanje (stavove, verovanja itd), pri čemu ovi razlozi mogu biti utilitaristički ili teleološki ili neki drugi razlozi“ (Boudon, 1986a: 25). Buvije naglašava racionalistički aspekt pojma kognitivne racionalnosti, kao „fokusiranje na kognitivnu dimenziju akcija, tj. sadržaj uverenja i njihovu logičku formu“ (Bouvier, 2007: 467). Lindenberg smatra da su bitna dva aspekta Budonove kognitivne racionalnosti: prvi je Veberovo fokusiranje na racionalnost uverenja umesto akcije (racionalnost akcije sledi iz uverenja), a drugo je pojam dobrih razloga koji se zasniva na kombinaciji kognitivnih ograničenja i sredinskog konteksta (Lindenberg, 2000). Moglo bi se reći da je kognitivni aspekt nešto značajniji, jer uverenja bazirana na dobrim razlozima čine polugu za akciju.

Budon pominje primedbu da ovako široko određenje racionalnosti naizgled obesmišljava njegovo određenje (Boudon, 2010a). Međutim, on odgovara da je ovo

značenje vrlo restriktivno jer uključuje razloge koje bi sam akter naveo, ako bi mu se dalo dovoljno vremena i ako bi hteo da se upusti u ovakvu „introspekciju“ (Boudon, 1986a: 25). Dobri razlozi su dobri za aktera, iako ih posmatrač može oceniti kao pogrešne. Oni su dobri u određenom kognitivnom kontekstu (Boudon, 1996a: 67). Sveobuhvatnost kognitivne racionalnosti znači da ona čini osnovu svih drugih oblika racionalnosti o kojima se govori u drugim paradigmama.

Kakav je odnos kognitivne i drugih tipova racionalnosti? U ranim tekstovima ona je definisana kao komplementarna u odnosu na instrumentalnu racionalnost. U sociološkom rečniku iz 1982, Budon govori o kompatibilnosti instrumentalne i kognitivne racionalnosti. On vidi rešenje u sociološkoj teoriji akcije zasnovanoj na kognitivnoj dimenziji racionalnosti koja će dopuniti prakseološki pristup (Boudon, Bourricaud, 1982). Prema Budonu, kognitivna i prakseološka (instrumentalna) racionalnost predstavljaju tesno povezane dimenzije istog fenomena (Boudon, Bourricaud, 2003: 292). U nekim slučajevima dovoljno je primeniti pristup racionalnog izbora, dok u drugim slučajevima treba uključiti koncept kognitivne racionalnosti. Umesto racionalne maksimizacije dobiti i minimizacije troškova u manipulaciji sredstvima, cilj ne-instrumentalne racionalnosti je da zadovolji vrednosti ili principe.

Iako smatra svoj model opštijim u odnosu na specifične tipove razloga o kojima govore TRI i ostali pristupi, Budon ne smatra svoj model apsolutno superiornim sredstvom u traganju za objašnjenima. U pomenutom slučaju glasača, model kognitivne racionalnosti je bolji od modela koji polazi od racionalnog izbora. Međutim, Budon nije isključiv u primeni svog modela. Ne postoji uvek heuristička opravdanost za perspektivu kognitivne racionalnosti, jer za objašnjenje pojave nisu uvek bitni isti aspekti. To znači da Budon ne odbacuje instrumentalnu racionalnost, čak dajući joj prednost u nekim slučajevima u odnosu na model kognitivne racionalnosti. Budon želi da kaže da su akteri uvek kognitivno racionalni, ali da taj aspekt nije uvek relevantan za naučno objašnjenje (Boudon, 1998c). Nekada je dovoljno razumeti kako akter odlučuje prilikom izbora optimalnih sredstava radi postizanja cilja. U tom slučaju kognitivno racionalni razlog je instrumentalnog tipa. Naravno, uvek se može postaviti pitanje da li je instrumentalna racionalnost dovoljno dobra čak i za istraživanje pojava od posebnog interesa za ekonomiju. Istina je da je moguće, čak i kod trivijalnih primera, poput onog sa pešakom

koji gleda levo-desno kad prelazi ulicu, uključiti perspektivu kognitivne racionalnosti, ali Budon smatra da to nije neophodno (Boudon, 1998c: 817). U ovakvim slučajevima, TRI ima prednost u odnosu na KTA: jasni su ciljevi (bezbedno preći ulicu) i sredstva (proveriti blizinu vozila). Moguće su specifičnije procene optimalnog izbora, ali one ne donose ništa novo bitno, tj. dostignut je takav nivo objašnjenja da, kako kaže Kolman, „ne moramo više ništa da pitamo“ (Boudon, 1998c: 817).

Nešto drugačija pozicija dominira u novijim radovima, posebno tokom devedesetih, kada Budon dosta piše o ograničenjima TRI. Istražujući mogućnosti jednog drugačijeg, opštijeg modela racionalnosti, Budon predstavlja kognitivnu racionalnost kao najoptimalniji model za objašnjenje svih fenomena. Kako se navodi u gotovo svim novijim radovima (*The Cognitivist Model - a generalized RCT model*, 1996; *Limitations of RCT*, 1998; *Social mechanisms without black boxes*, 1998), model akcije zasnovan na kognitivnoj racionalnosti ima prednosti u odnosu na druge modele jer je širi od objašnjenja koja nude TRI, funkcionalizam itd. On je jedino uži od Veberove sociologije razumevanja, dok je širi od svih drugih tipova objašnjenja.

Dobri i jaki razlozi kao osnova pojma kognitivne racionalnosti

U osnovi KTA je koncept aktera-naučnika koji pokušava da razume sociološki fenomen polazeći od individualnih aktera. U ovom procesu važna je uloga pojmova koji su povezani sa kognitivnom racionalnošću. Budon razlikuje pojmove *jakih razloga* i *dobrih razloga*.⁴⁵ On se mnogo više bavio pojmom dobrih razloga kao glavnom komponentom koncepta kognitivne racionalnosti, dok se pojam jakih razloga definiše dosta uopšteno. Osim toga, smisao pojma jakih razloga je gotovo u kontradikciji sa pojmom dobrih razloga. Nejasno je u kakvoj su relaciji dva tipa razloga i kada će prevagnuti jedan od njih u akterovom delanju.

Pojam dobrih razloga pojavljuje se mnogo ranije u Budonovim radovima, npr. u knjizi *L'art de se persuader*: „Dobri razlozi se često u filozofskoj upotrebi izjednačavaju

⁴⁵ Budonov koncept „dobrih razloga“ ima sličnosti sa Dejvidsonovom tezom iz šezdesetih godina, da uverenja i želje jesu uzroci akcije (Pharo, 2007: 484). Dejvidson smatra da je „radikalna interpretacija“ rečenica i akcija pripadnika druge kulture moguća zato što im pripisujemo racionalne sposobnosti i istinita verovanja prema okruženju (Pharo, 2007: 489).

sa 'objektivno zasnovanim razlozima' (...) 'Svakodnevna' upotreba ovog pojma čini mi se bogatija i može korespondirati sa subjektivnim razlozima kako ih je definisao Sajmon, i čije značenje ovde preuzimam" (Boudon, 1990: 68). Jedna tipična definicija dobrih razloga glasi: to su razlozi koji su u određenom kontekstu dobri iz ugla aktera, čak i kada ih posmatrač oceni kao pogrešne (Boudon, 1995). Akter ima dobre razloge za uverenje onda kada ima zadovoljavajuće dokaze kojima se „teorija“ potkrepljuje. Budon tvrdi da koncept dobrih razloga nije striktno zasnovan na filozofsko-logičkoj terminologiji, već je bliži svakodnevnom, zdravorazumskom značenju. Njegov laički karakter uočila je i Hamlinova u analizi Budonovog rada *L'art de se persuader* (Hamlin, 2002: 71). Reč je o „svakodnevnoj psihologiji“, dobrim razlozima koji se čine dobri akteru i posmatraču akcije. Čak i kada akter, nije svestan razloga, ili kada posmatrač ne može da razume razloge, uvek se može pretpostaviti da postoje dobri razlozi, tj. postulira se racionalnost kognitivnog tipa (Boudon, 1998d).

Subjektivni karakter dobrih razloga ne podrazumeva njihovu arbitrarnost, već da svi akteri u sličnoj poziciji percipiraju određene razloge kao dobre (Hamlin, 2002: 71). Ovo značenje subjektivizma blisko je Mizesovom shvatanju racionalnosti kao neodvojive dimenzije ljudske akcije. Mises navodi primer koji je sličan Budonovom poimanju kognitivne racionalnosti. Doktori su nekada primenjivali neefikasne metode koje su danas nezamislive, ali ne zato što su bili iracionalni već zato što su radili najbolje što mogu (Mises, 1996: 20). Racionalnost njihove akcije ogleda se u nameri da se postigne cilj i primene najbolja dostupna sredstva. Ovde se vidi komplementarnost prakseološke i kognitivne racionalnosti. Budon izdvaja jednu komponentu tog traganja za najboljim sredstvima: situaciono-specifični dobri razlozi koje akter vidi kao najprihvatljivije, dakle, kognitivno racionalni razlozi, jesu uzrok određene individualne akcije.

Međutim, Budon nešto kasnije uvodi i pojam jakih razloga. Dva pojma su najtemeljnije objašnjena u knjizi *Raison, bonnes raisons*: akter ima jake razloge za uverenje ako je ubeđen da je *sistem razloga jači* od konkurentnog sistema, dok akter ima dobre razloge kada *nije potpuno ubeđen*, ali nema mogućnosti ili interesa da nađe bolje rešenje. Kako kaže Budon, „kada se prihvati da su svako ponašanje, akcija itd. racionalni i da se se mogu objasniti teorijom 'učinila je X zato što je imala jake (eventualno dobre) razloge da učini X...' , gde se umesto tri tačke mogu zameniti skupom instrumentalnih,

kognitivnih, aksioloških razloga ili kombinacijom relevantnih razloga ovih različitih tipova“ (Boudon, 2002b: 151).

Navedeni mehanizmi važe čak i kod aktera koji se profesionalno bave traganjem za ispravnim znanjem, u nauci. Kada akter nastavi da veruje u teoriju čak i ako se pojavi saznanje naprednija teorija, on ima dobre razloge za to, uglavnom interesno određene, ali ne nužno. Akteri mogu imati „polu-uverenja“, mogu donekle verovati ili čak sumnjati u neku tvrdnju, ali da ipak ne tragaju za boljim rešenjem. Budon navodi da je moguće razlikovati razne modalitete ubeđenja. Sajmonov koncept ograničene racionalnosti podrazumeva da akter ne traga za boljim objašnjenjem, iako zna da ona postoje. Nekada deluju implicitne *a priori* tvrdnje, a akter može biti nesvestan, polu-svestan ili svestan ovih procesa. U prvom slučaju reč je o „lažnoj svesti“, u drugom o poluuverenju, u trećoj o lošoj nameri ili interesima (obično je tada reč racionalizacijama) (Boudon, 2003b: 140).

Budon kaže da dva tipa razloga nisu sasvim jasno razdvojena i da se delimično preklapaju. Kako Budon objašnjava razliku u formiranju *dobrih* ili *jakih* razloga za neki ADACC? Recimo, postojao je jak razlog za verovanje u istinitost flogistonske teorije u jednom periodu, pošto jednostavno nije bilo boljeg objašnjenja u tom trenutku. Na osnovu epistemoloških kriterijuma koji su bili dostupni u to vreme, ova teorija je bila nadmoćna. Kada se pojavila druga, teorija oksidacije, ona je postala dominantna jer je objašnjavala proces sagorevanja ubedljivije nego prethodna teorija bazirana na ideji o flogistonu. Međutim, uprkos jakim razlozima za prihvatanje nove teorije, akteri mogu imati dobre razloge da nastave da veruju u slabiju teoriju. Takva rigidnost nastaje kada određeno uverenje zadovoljava neku svrhu koja nije nužno epistemološka. Dobar primer je verovanje u pogrešnu tvrdnju da je Luter zakucao devedesetpet teza na crkvi u Vitenbergu. Glavni interes je da se podrži „mit o osnivaču“. Protestanti imaju dobar razlog (funkcija „mita o osnivaču“) da veruju u istorijski osporenu tvrdnju. Iako bi osporavanje ovog ubeđenja moglo biti jak razlog za neke aktere, u ovom slučaju akteri imaju dobre razloge da zadrže verovanje u pogrešnu tezu (Boudon, 2003b: 139).

Budon je više pažnje posvetio dobrim razlozima. On naglašava da dobre razloge treba razlikovati od srodnih pojmova koji nisu deo KTA, kao što je pojam *frame* (Boudon, 2002c). Međutim, u poslednjoj Budonovoj knjizi, *La sociologie comme science*, Budon čak uvodi podelu na nepersonalne razloge („činim X zato što je X najbolje

sredstvo da se postigne Y ili zato što je X u saglasnosti sa principom P“) i personalne razloge („činim X zato što volim da to činim“) za delanje aktera (Boudon, 2010a: 28). Ovde Budon govori o „namerama, razlozima i motivaciji“, tvrdeći da oni moraju biti predmet sociologije, iako su često teško dostupni i nevidljivi (Boudon, 2010a: 28). Reklo bi se da je Budonovo distanciranje od psihologije ovde dosta smanjeno, ali nije bilo dalje elaboracije u tom pravcu.

Kada i zašto jaki razlozi imaju prevagu i da li je uopšte moguće razdvojiti dva tipa razloga u objašnjenju neke akcije? Iako ne daje odgovore na ova pitanja, Budon kaže da je predmet sociološke nauke da istražuje na osnovu čega se formiraju dobri i jaki razlozi. U radu iz 2011. godine Budon uvodi kompleksni model sistema razloga na osnovu dve dimenzije: jaki i slabi razlozi, zavisni od konteksta i nezavisni od konteksta. Kombinacija dve dimenzije daje podelu na razloge koji su jaki i zavisni od konteksta, jaki i nezavisni od konteksta, slabi i zavisni od konteksta, slabi i nezavisni od konteksta (Boudon, 2011).

Tabela 9. *Tipovi razloga*

RAZLOZI	jaki	slabi
nezavisni od konteksta	naučna uverenja (Toričeli)	Privatna svojina je prirodna (Pareto)
zavisni od konteksta	Prizivanje kiše, čuda (Dirkem)	Verovanja državnih službenika (Tokvil)

Izvor: Boudon, 2011: 37.

Ovde bi se reklo da je ispravno Lindenbergovo shvatanje Budonovog pojma kognitivne racionalnosti prema kome se naglašava podjednako kognitivni i sredinski aspekt (Lindenberg, 2000). Budon razlikuje dve grupe kontekstualnih parametara: *parametri dispozicije* podrazumevaju određenu socijalnu poziciju koja utiče na perspektivu aktera; *kognitivni parametri* obuhvataju kognitivne kapacitete aktera (posebno uloga obrazovanja, zanimanja i veština kojima vlada akter). U osnovi razmatranja ovih parametara je pretpostavka da kada se akter nađe pred zahtevom da definiše svoje mišljenje, on se oslanja na teorije čija kompleksnost zavisi od kognitivne kompetentnosti aktera: „Ja verujem u valjanost tvrdnje X zato što X sledi iz teorije u koju verujem jer imam jake razloge, a moja kognitivna ograničenja će uticati na nivo kompleksnosti teorija

koje su mi dostupne i na moju sposobnost da procenim njihovu valjanost“ (Boudon, 2003b: 93). Na operacionalnom nivou, Budon vrlo specifično definiše kognitivne parametre, zanemarujući uobičajene faktore obrazovanja ili zanimanja, već se fokusira na specifične veštine ili znanja koja mogu uticati na akterovo razumevanje situacije. Kao što će biti pokazano u segmentu o kognitivnoj sociologiji, takva vrsta faktora može biti veština analitičkog rasuđivanja kod zanimanja koja ne spadaju u visokoobrazovne profile (npr. automehaničari imaju ovu sposobnost).

Konačno, pojam koji je Budon morao razlučiti u odnosu na „dobre razloge“ jeste pojam racionalizacije. Budon se osvrće na sledeće pitanje: kako razlikovati razloge od racionalizacija? Ovaj problem se posebno javlja kod vrednosnih i moralnih uverenja. Budon citira i Pareta koji je govorio da su naši razlozi za moralna uverenja zapravo racionalizacije (Boudon, 1995). Frojdistička i marksistička pozicija polaze od toga da su razlozi akcija ili uverenja racionalizacije (Frojd) ili „lažna svest“ (Marks). Budon se ove poziva na Šelera koji kaže da „akcija ili uverenje uvek ima smisao za aktera i pretpostavka da ovo značenje nije uzrok akcije jeste jaka pretpostavka koja je često problematična“ (Boudon, 1996b: 127). Budon uvodi novi aspekt pojma kognitivne racionalnosti, *aksiološku racionalnost* koji označava primenu koncepta kognitivne racionalnosti na kritičnu oblast: normativne/vrednosne sudove i uverenja. Ovaj domen će predstavljati glavno mesto gde se dokazuje vrednost KTA. Budon kaže: „Ako su vrednosni sudovi iluzije, mehanički proizvod socijalizacije, nerazuma ili racionalizacije, kako onda objasniti da su oni predmet kolektivnih uverenja, da se bez problema mogu zamisliti situacije u kojima svi u jednoj grupi na isti način vrednuju jednu situaciju i posmatraju druge situacije i kod kojih je statistička distribucija evaluacija jasno strukturisana?“ (Boudon, 1995). Stavljanjem kognitivne i aksiološke racionalnosti u istu ravan, Budon je prihvatio kontinuitičku poziciju koja ne pravi radikalnu razliku između preskriptivnih i deskriptivnih sudova. Ako je aksiološka racionalnost samo varijanta kognitivne racionalnosti, ona takođe funkcioniše na principu dobrih i jakih razloga. Za sociološko razumevanje vrednosti, moralnosti, normativnosti, funkcija kognitivne racionalnosti je u tome da ona traga za razlozima za verovanje u ispravnost nekog cilja, svrhe ili stava. O tome će biti reči u posebnom poglavlju o primeni KTA na moralna uverenja.

Jedno od pitanja koje se može postaviti u odnosu na kognitivnu racionalnost aktera jeste svest o dobrim razlozima. Budon kaže da su razlozi za moralna osećanja ljudi obično metasvesni (*métacosciant*), tj. ljudi ih postanu svesni kada ih pitaju za razloge (Boudon, 2010b: 22). Dakle, akter bi došao do istog skupa razloga kao i posmatrač. Ovakvo tumačenje metasvesnosti kod kognitivne racionalnosti povezano je sa shvatanjem razumevanja kao procesa koji omogućuje prevazilaženje posmatračevog „sociocentrizma“ i prihvatanje dobrih razloga posmatranog. Isti proces se može primeniti autorefleksivno, tj. akter potencijalno ima kapacitet da razume dobre razloge za svoje akcije. U tom kontekstu, koncept iracionalnog nema svoje mesto. Budon koristi naziv „metasvesno“ i za implicitne pretpostavke u rezonovanju (*a priori*) i naglašava da treba izbegavati termin nesvesni (*inconciant*) zbog psihoanalitičke konotacije (Boudon, 2004c: 98).

Budonova koncepcija se približava kompatibilizmu ili umerenom determinizmu, koji podrazumeva da slobodna volja ne isključuje kauzalnost: „Slobodni čin nije neprouzrokovan čin, već čin prouzrokovan htenjima ili željama onoga ko to čini“ (Erl, 2005: 143). Budon odbacuje determinističku matricu („materijalističke uzroke“), tvrdeći da su pravi uzroci društvenih fenomena zapravo razlozi aktera za određenu akciju, verovanje itd. (Boudon, 1998b: 147-148). U jednom od poslednjih radova, Budon eksplicitno kaže da je sistem razloga koji se individui čine prihvatljivi jesu *uzrok* (moj kurziv) prihvatanja nekog cilja, vrednosti, predstave, preferencije, uverenja ili mišljenja (Boudon, 2011: 53). Prema Budonu, Veber je tvrdio su ideje glavni direktni uzroci ljudske akcije (Veber prema: Boudon, 2010b: 33).

Hamlinova smatra da je Budon u pravu kada tvrdi da se društveni fenomeni mogu objasniti dobrim razlozima za akciju, ali greši što redukuje tvrdnje o društvenoj strukturi na individuu (Hamlin, 2002). Ona smatra da se Budon fokusira na subintencionalnu kauzalnost i objašnjava uverenja na isti način kao i akciju, ali tako ne rešava problem društvene kauzalnosti (Hamlin, 2002). Hamlinova smatra da Budonu nedostaje Elsterovo razlikovanje suprintencionalne (interakcija među akterima) i subintencionalne (formiranje uverenja i želja) kauzalnosti (Hamlin, 2002).

Uverenje kao aspekt KTA

Pojam uverenja ima višestruk značaj u Budonovoj teoriji. Budon je rano počeo istraživanje dinamike formiranja i promene uverenja u području koje pripada kognitivnoj sociologiji i sociologiji saznanja. Uverenja se javljaju i kao društvene pojave koje su predmet istraživanja iz perspektive KTA (npr. sklonost određenih kategorija aktera da veruju u mitraizam ili ukidanje smrtne kazne).⁴⁶ Pojam uverenja predstavlja važan aspekt kognitivne racionalnosti i teorije akcije. Lindenberg vidi u Budonovoj orijentaciji ka uverenjima važnu odrednicu KTA, iako poseban problem predstavlja to što su uverenja nedovoljno jasno odvojena od pojma akcije (Lindenberg, 2000). Budon pominje zajedno akciju i uverenje: „(...) sve vrste dobrih razloga zbog kojih akter radi ono što radi ili veruje u to što veruje“ (Boudon, 1986a: 294). Budon često ističe „samouveravanje“ kao bitan proces koji određuje akciju. Pojam kognitivne racionalnosti i dobrih razloga tesno su povezani sa pojmom uverenja. Budon kaže da akter bira jedno umesto drugog uverenja jer ono „izražava na *najprihvatljiviji i najkorisniji* (moj kurziv) način značenje trenutne situacije“ (Boudon, Bourricaud, 2003: 291). Možda je najjasnije definisana uloga uverenja u kognitivnoj racionalnosti u sledećoj formulaciji: „[...] akter prihvata određeno uverenje zato što prihvata teoriju iz koje sledi to uverenje, a prihvatanje teorije je racionalan čin“ (Boudon, 2009d: 184). Sam izbor teorije podložan je proceni koja zavisi od raznih faktora, ali sam proces koji odlikuje akciju jeste (kognitivno) racionalan.

Uprkos tako velikom značaju za Budonovu teoriju, pojam uverenja je ostao nedovoljno razrađen i on ga definiše dosta uopšteno: „Uverenje tretiram kao stenografsku oznaku za prijanjanje sumnjivim, krhkim i pogrešnim idejama“ (Boudon, 1990: 15).⁴⁷ Budon prihvata da neka uverenja treba objasniti psihološkim uzrocima. Neka uverenja koja se ne mogu validirati (pogrešna uverenja) jesu psihološki problem. Npr. pogrešno uverenje „2+2=5“ može imati uzroke kao što su nedovoljni kognitivni kapaciteti ili rasejanost, ali da to nisu razlozi (Boudon, 1996b). Međutim, neka uverenja koja se ne mogu validirati empirijski, kao što su moralna uverenja, ne mogu biti objašnjena

⁴⁶ U akronimu ADACC poslednje slovo označava *croyance*.

⁴⁷ Ovo je varijanta opšte definicije iz Oksfordskog rečnika koja glasi da „verovati“ znači „smatrati istinitim“ (Farnell, 2013: 39). Holiouk (Holyoak) i Morison (Morrison) definišu uverenje kao „eksplicitne tvrdnje (različitog stepena uverenosti) o svetu za koje neko smatra da su istinite“ (Holyoak, Morrison, 2005: 1).

procesom internalizacije kroz socijalizaciju ili evolutivnim činiocima. Za Budona ovo nisu razlozi koji objašnjavaju delovanje aktera i KTA model postaje relevantan.

Zatim, iako naglašava da ga zanimaju „kolektivna uverenja“, nije sasvim jasno šta je njihova specifičnost. Buvije ističe da Budon zapravo objašnjava individualna ili lična uverenja, a da ne razmatra odlike grupnih uverenja (Bouvier, 2007). Budon je naveo tipove uverenja na kojima je moguće primeniti „kognitivistički model“, koji je tada nazvao „generalizovani model TRI“. On navodi tri tipa kolektivnih uverenja: uverenja koja se mogu proveriti (matematičke tvrdnje), uverenja koja se mogu proveriti ali se to ne čini (pogrešna uverenja), uverenja koja se ne mogu proveriti (normativna uverenja) (Boudon, 1996b). Uverenja drugog i trećeg tipa u sociološkoj literaturi objašnjavaju se iracionalnim uzrocima, dok bi bolja objašnjenja pružio njegov model (Boudon, 1996b). Pored toga, mogu se razdvojiti uverenja različitih subjekata, ali to Budon nije uvek jasno naglasio. Na primer, postoje uverenja subjekata u istraživanjima kognitivne psihologije i uverenja aktera-naučnika koji sprovode ova istraživanja. Različita kolektivna uverenja mogu biti pogrešna: zaključivanje subjekta eksperimenta, „ideološka uverenja“ ili uverenja o moralnim pitanjima.

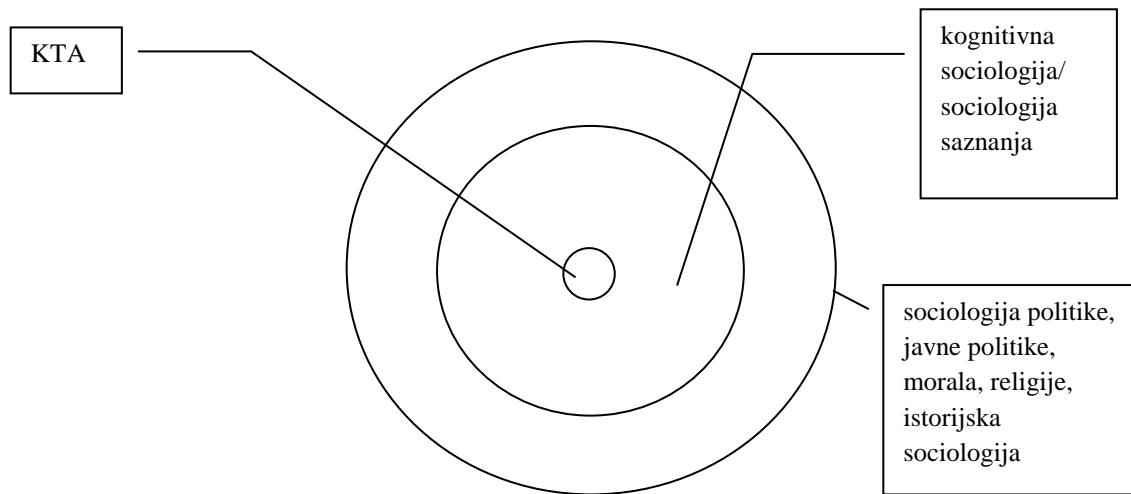
Budon suprotstavlja klasičnu i savremenu sociologiju polazeći od toga kako tretiraju uverenja. Za razliku od Vebera, Dirkema i drugih klasičnih i modernih autora, sociologija obično objašnjava verovanje u pogrešne ideje nesvesnim faktorima, a ne razlozima (Budon, 1990: I). Isto važi za druge discipline. Budon priznaje doprinos različitih nauka u razumevanju uverenja: filozofije, psihologije, ekonomije i sociologije. Sve pristupe grupiše prema jednom kriterijumu: prema tome da li baziraju objašnjenje na objektivno ili subjektivno zasnovanim dobrim razlozima, odnosno uverenjima.

Polazna tačka Budonovog interesovanja za uverenja jeste razumevanje dobrih razloga zbog kojih su uverenja subjektivno valjana, a objektivno pogrešna. Budon kaže da, iako se fokusira na kognitivne uzroke uverenja, prihvata da postoje afektivni razlozi, ali takođe da su oni često neopravdano naglašeni u odnosu na kognitivne uzroke (Boudon, 1990: 15). Budonov teorijski okvir povezuje objašnjenje pogrešnih uverenja u raznim oblastima (od nauke do svakodnevnog mišljenja) i uključuje „dobre razloge“ i „veštinu da sebe ubedimo“. Budon smatra da pogrešna uverenja nastaju čak i kada su procesi i pretpostavke na kojima počivaju ispravni. O ovome je Budon dosta pisao u radu

L'art de se persuader. Proces prihvatanja nekog uverenja ili „samouveravanje“ jesu procesi koji imaju važno mesto u Budonovom konceptu društvene akcije. Budon na konkretnim primerima pokazuje vezu između pomenutih parametara koji određuju „manevarski prostor“ aktera za „prianjanje“ određenim uverenjima koji čine važan aspekt akcije.

4. Primena KTA u objašnjenju društvenih pojava

Pored toga što predstavlja model društvene akcije, principi KTA su poslužili Budonu da objasni konkretne probleme sociologije. Najvažnije Budonove oblasti jesu sociologija (naučnog) saznanja i kognitivna sociologija, mada i druge istraživane teme sadrže određene aspekte koji pripadaju ovim oblastima. To važi za Budonova objašnjenja normativnog, vrednosti, morala, religije i javne politike.

Slika 2. KTA i oblasti istraživanja

Budon često koristi iste primere u radovima da pokaže primenu svog modela, npr. Dirkemovo objašnjenje verovanja u magiju ili Švederov eksperiment o pogrešnom zaključivanju. Neka pitanja spadaju u više oblasti, npr. objašnjenje magije može biti posmatrano kao deo sociologije saznanja, kognitivne sociologije, sociologije religije, antropologije, čak i sociologije nauke u određenim aspektima. Primer objašnjenja magije prikazan je u okviru sociologije saznanja i kognitivne sociologije, zato što ključni aspekti objašnjenja pripadaju ovim domenima. To bi se moglo reći i za druge primere. Ipak, radi bolje preglednosti, primeri će biti opisani u odgovarajućim, najpribližnijim okvirima. U narednoj tabeli su prikazani tipični problemi koje Budon istražuje.

Tabela 10. *Primeri problema na kojima je primenjena KTA*

PREDMET ANALIZE	OBLAST
francuski i engleski seljaci, britanska i nemačka diplomatija i I sv. rat; konstruktivistička ideologija i antiklerikalizam	istorijska sociologija
mitraizam, magija, religijski pojmovi, Luterove teze	sociologija religije/antropologija
uvodenje kontracepcije u tradicionalnu zajednicu; genitalno sakaćenje	antropologija
medicina (uverenja o dugovečnosti i životnim navikama); fizika (termometar), kognitivni i kulturni relativizam; istraživanja kognitivne psihologije;	sociologija naučnog saznanja
suđenje i zaključivanje; Zimelovi <i>a priori</i>	kognitivna sociologija i sociologija saznanja; sociologija naučnog saznanja
pravednost razlika u platama	sociologija morala/ normativnosti
uticaj oporezivanja na inflaciju, metadonska terapija, obrazovanje i ekonomska nejednakost, strana pomoć nerazvijenim zemljama,	sociologija javne politike/ obrazovanja/ ekonomska sociologija/ ekonomija
glasanje na demokratskim izborima	politička sociologija

Cilj prikaza koji sledi je da pokaže potencijal modela KTA u oblastima koje Budon najtemeljnije razmatra. U ovom segmentu rada uključeni su problemi kognitivne sociologije (sociologije saznanja), sociologije naučnog saznanja, primena pojma aksiološke racionalnosti u domenu normativnosti i domen religije i javne politike. Primer objašnjenja verovanja u magiju posebno se razmatra kao Budonov najtemeljnije obrađen i najtipičniji primer kognitivne racionalnosti.

4.1. Kognitivna sociologija/sociologija saznanja

Budonovo shvatanje jedinstva kognitivne i sociologije saznanja

Koncept kognitivne racionalnosti čini osnovu teorije društvene akcije, ali i Budonovog istraživanja socijalnih aspekata kognitivnih procesa (prvenstveno suđenja i zaključivanja). Sva ova pitanja spadaju u oblasti koje Budon ne razdvaja striktno: kognitivna sociologija, sociologija saznanja i sociologija naučnog saznanja. Pozicija objedinjavanja navedenih domena sledi iz osnovnih pretpostavki Budonove teorije. Kada je reč o istraživanju saznanja i naučnog saznanja, Budon polazi od kontinuiističke pozicije koja podrazumeva da ne postoje razlike u naučnom i laičkom formiranju znanja. Po njemu, svi saznajni akteri imaju sklonost „krhkim“ i pogrešnim uverenjima.

Oblasti kognitivne sociologije i sociologije saznanja takođe su definisane kao jedno područje. Budon naizmenično koristi nazive kognitivna sociologija i sociologija saznanja, ističući da nije važno da li postoji razlika među ovim disciplinama, mada se obično preferira naziv sociologija saznanja (Boudon, 1990: 14). Budon kaže da npr. „Zimelov efekat“ (nastajanje pogrešnih kolektivnih verovanja ispravnim procesom argumentovanja) predstavlja centralni predmet istraživanja sociologije saznanja, ali da je taj istraživački problem bitan i za kognitivnu sociologiju zbog toga što ističe implicitnost u saznanju, „esencijalni sastojak društvene interakcije“ (Boudon, 1990: 13). Budon podrazumeva da fenomeni koje istražuje sociologija (naučnog) saznanja uključuju dimenzije relevantne za kognitivnu sociologiju. Na primer, sklonost naučnika u društvenim disciplinama ka preteranoj strukturaciji stvarnosti i „prenaglašavanju društvenih pravilnosti“ predstavlja posledicu normalnih kognitivnih procesa (Boudon, 1989a: 28). Slično tome, naučni pojam „centrifugalne sile“ i nenaučni pojam „demon“ nastaju kao rezultat istih kognitivnih mehanizama (Boudon, 2007a: 153).

Umesto disciplinarnog razgraničenja, Budon smatra da treba govoriti o *programu* čiji je „cilj da otkrije društvene uzroke fenomena saznanja i uverenja“ (Boudon, 1990: 14). Budon smatra da to nije novo područje, već da su klasici sociologije - Dirkem, Veber, Pareto i Zimel – imali još širi program, pokušavajući da „objasne zašto društveni subjekt veruje u to što veruje, istraživali načine i sredstva kojima bi objasnili uverenja,

kao i mehanizme njihovog nastanka“ (Boudon, 1990: 14). Prema Budonu, „neologizam kognitivna sociologija“ služi da se istakne razlika između uobičajenog shvatanja zadatka sociologije saznanja („razumevanje društvenih uzroka fenomena saznanja i verovanja“) i programa koji su praktikovali klasici (Veber, Dirkem), a koji pokriva šire istraživanje razloga za akterova uverenja i mehanizama „proizvodnje“ uverenja (Boudon, 1990: 14).⁴⁸

Budonovo izjednačavanje kognitivne sociologije i sociologije saznanja može biti donekle opravdano aktuelnim razvojem ovih oblasti. Program takozvane „nove sociologije saznanja“ približava se kognitivnoj sociologiji. Naglasak je na formi i praksi oblikovanja saznanja, a ne samo na sadržaju (Swidler, Arditi, 1994).⁴⁹ Dakle, ima osnova da se govori o konvergenciji dve oblasti. Ipak kognitivna sociologija je posebna oblast koja se prvenstveno bavi kognitivnim procesima i sadržajima iz sociološke perspektive. Uverenja koja se formiraju prilikom zaključivanja o statističkim pravilnostima prilikom eksperimenta, pripadala bi kognitivnoj sociologiji. Budon je razmatrao proces zaključivanja iz perspektive KTA, prvenstveno na osnovu istraživanja u drugim oblastima, kognitivnoj psihologiji i antropologiji. Stoga ove analize delimično pripadaju i sociologiji naučnog saznanja, baš kao što uverenja i teorije naučnika iz drugih oblasti slede procese zaključivanja po istim principima kao subjekti eksperimenta. Sa druge strane, istraživanje kolektivnih uverenja sa jasnijom (i značajnijom) dimenzijom društvenih efekata (uverenje o Luterovim tezama), pripada sociologiji (naučnog) saznanja iako ne treba zanemariti uže kognitivne procese.

Budonova kritika istraživanja kognitivnih procesa u psihologiji i antropologiji

Budonova teorija ima jednu zajedničku karakteristiku sa oblastima koje istražuju kogniciju: pojam racionalnosti i njegove revidirane varijante. U psihologiji i ekonomiji postoji duga tradicija istraživanja koja ukazuju na ograničenja racionalnosti kod ljudi, što je poslužilo kao osnova kritike pojma racionalnosti koji zagovara Beker (Conlisk, 1996).

⁴⁸ Iako Budon pominje Dirkema kao utemeljivača kognitivne sociologije/sociologije saznanja koju on sledi, postoje mišljenja da Dirkemova teorija ima sličnosti sa Levi-Brilom (Shore, 1996: 26).

⁴⁹ Recimo, domen kolektivnog pamćenja može biti proučavan i u kognitivnoj sociologiji i u sociologiji saznanja.

Kao što je već rečeno ranije, Sajmonov pojam ograničene racionalnosti bio je korektivni pojam koji je uzeo u obzir ograničenja subjekata u kognitivnim procesima i sistematske greške koje oni prave. Ovo posebno važi za domen zaključivanja i donošenja odluka u uslovima neizvesnih ishoda, gde je važna uloga psiholoških i socijalnih faktora u subjektivnoj proceni. Teorija izgleda Kanemana i Tverskog potvrđuje da maksimizacija nije linearna i da *cost-benefit* perspektiva ima svoju „devijaciju“: ljudi su osetljiviji na gubitke nego na dobitke i izbegavaju rizik, osim ako procene da je gubitak nužan.⁵⁰ Osim toga, važnu ulogu imaju razni faktori (kontekst, način prezentovanja opcija). Tako su neke implikacije principa maksimizacije dovedene u pitanje, npr. pretpostavka o tranzitivnosti preferencija.⁵¹ Ipak, neki autori smatraju da, u osnovi, između klasičnog modela teorije očekivane korisnosti (Fon Nojman i Morgenštern) i teorije izgleda (Kaneman i Tverski), nema suštinske razlike, jer su obe zasnovane na funkciji korisnosti. Kod teorije izgleda uvode se efekti sadržaja i subjektive interpretacije, ali se oni anticipiraju i uvode u model (Rettinger, Hastie, 2001). Kritiku Kanemana i Tverskog (posebno problematiku statističkog zaključivanja i heuristika) razvio je Gigerenzer (Gigerenzer, 1996). On ima mnoga slična zapažnja kao Budon, pa je utoliko neobično što se Budon nije oslanjao na Gigerenzerov rad.

Budonovo razmatranje kognitivnih fenomena počiva na konceptu kognitivne racionalnosti i dobrim razlozima. U svojim analizama Budon se uglavnom oslanjao na sekundarne izvore, a najviše se bavio procesima zaključivanja, kako u starijim radovima iz sociologije saznanja (ideologija, formiranje pogrešnih uverenja), tako i u novijim tekstovima gde temeljnije razvija KTA.⁵²

⁵⁰ Ova razlika u odnosu prema gubitku i dobitku izražena je matematički kao sigmoidna funkcija. Kaneman je dobio Nobelovu nagradu iz ekonomije 2002. godine za teoriju izgleda (Prospect Theory). Tverski je umro 1996, pa je to bio razlog što je samo Kaneman bio laureat (videti u: Tversky, Kahneman, 1981).

⁵¹ Sajmonson i Tverski su istraživali „efekat kompenzacije atributa“ (*tradeoff contrast*), koji podrazumeva da se preferencija za neku opciju povećava ili smanjuje zavisno od toga u kakvom kontekstu je opcija prezentovana, što je posebno značajno u marketingu (npr. proizvod se različito vrednuje zavisno od toga uz koje druge proizvode je prezentovan) (Simonson, Tversky, 1992). Zahvalnost za prevod termina dugujem profesoru V. Gvozdenuću.

⁵² U kognitivnoj psihologiji funkcija mišljenja obuhvata „sistematsku transformaciju predstava saznanja da bi se opisala postojeća ili moguća stanja sveta, obično da bi služile određenim ciljevima“ (Holyoak, Morrison, 2005: 2). U područje mišljenja spadaju zaključivanje, suđenje (prosuđivanje), donošenje odluka i rešavanje problema. Holyoak i Morrison smatraju da se ovi procesi preklapaju. Ova oblast je dugo pripadala filozofiji, a kasnije je postala domen istraživanja kognitivne psihologije, kognitivne nauke i kognitivne neuronauke (Holyoak, Morrison, 2005: 3). Budon se najviše bavio problemima zaključivanja i prosuđivanja. Zaključivanje je proces koji „ima dugu tradiciju koja dolazi iz filozofije i logike, stavlja naglasak na proces izvođenja zaključaka

Budon pominje dva istraživanja sličnog nacrtu koja se bave pogrešnim zaključivanjem subjekata o uzročnosti. Rezultati su bili potvrda autorima ovih istraživanja da su učesnici istraživanja, bez statističkog treninga, skloni pogrešnom izvođenju zaključaka o vezi između pojava. Jedno istraživanje pokazuje kako psihijatri pogrešno zaključuju o depresiji kao uzroku samoubistva, a ovaj primer (Tversky, Kahneman, 1973). Budon koristi ovaj primer, ali sa drugačijom interpretacijom rezultata („dobri razlozi“) (Boudon, 2003a). Kada psihijatri treba da odgovore na pitanje da li je depresija uzrok pokušaja samoubistva, oni uglavnom naprave grešku u zaključivanju, tvrdeći da je depresija uzrok samoubistva. Razlog za to nalaze u svom iskustvu: pošto su videli dosta pacijenata koji su bili depresivni i pokušali samoubistvo, njihov zaključak je da depresija jeste uzrok samoubistva, što znači da se odgovor ispitanika zasniva samo na jednoj informaciji iz tabele kontingencije (frekvencija a). Statistički, ovaj zaključak nije ispravan, jer ne uzima u obzir relevantne marginalne frekvencije: (a/e i c/f).

Tabela 11. Zaključivanje o depresiji i samoubistvu

	pokušali samoubistvo	nisu pokušali samoubistvo	ukupno
sa simptomina depresije	a (10)	b (10)	e=a+b (20)
bez simtoma depresije	c (10)	d (70)	f=c+d (80)
ukupno	g=a+c (20)	h=b+d (80)	i=a+b+c+d (100)

Izvor (prilagođeno): Boudon, 2003a: 13 (Napomena: u zagradi su „realistični“ podaci)

Međutim, Budon smatra da psihijatri imaju dobre razloge za ovakav zaključak. Naime, nije realistično očekivati da vrednost e bude iznad 20% (pacijenti koji su imali depresivne simptome), a ni vrednost g nije realno da bude veća od 20% (pacijenti koji su pokušali samoubistvo). Statistički, ako je a veće od 4%, onda se može govoriti o korelaciji. Iz prakse, psihijatri koji su videli 10 takvih slučajeva od 100, imali bi osnova da zaključe o postojanju uzročne veze depresivnih simptoma i samoubistva (Boudon, 2003a).⁵³

(inferencija) na osnovu početnih informacija (premise)“ (Holyoak, Morrison, 2005: 2). Prosudivanje podrazumeva „procenu poželjnosti neke opcije“ (Holyoak, Morrison, 2005: 2).

⁵³ Budon ne razrađuje detaljno svoju tezu, ali u slučaju „realističnih“ vrednosti, fi-koeficijent korelacije (ϕ) iznosi 0.375, prema formuli $\phi = \frac{ad-bc}{\sqrt{efgh}} = 0.375$. Već sa vrednošću 4 (a) o kojoj govori Budon, dobila bi se pozitivna vrednost.

Drugo istraživanje Budon preuzima od Švedera (Shweder) koji koristi eksperiment Smedslunda, sa sličnim nacrtom kao u prethodnom primeru (Boudon, 2003a; Boudon, Viale, 2000; Shweder, prema Boudon: 1998a). Medicinskim sestrama je pokazano 100 kartica koje predstavljaju bolesnike sa izmišljenim informacijama o identifikovanoj bolesti i simptomima. Većina njih (85%) pogrešno odgovara da postoji korelacija između navedenog simptoma i bolesti (Shweder et al. 1977). Ispravno je zaključiti da nema korelacije: veća je verovatnoća da pacijent ima bolest kada ima simptom ($37/70=0.53$) nego kada nema simptom ($17/30=0.57$).

Tabela 12. Zaljučivanje o povezanosti simptoma i bolesti („nerealistična“ i „realistična“ verzija)

	bolesni	nisu bolesni	ukupno
simptom prisutan	37 (4)	33 (16)	70 (20)
simptom odsutan	17 (16)	13 (64)	30 (80)
ukupno	54 (20)	46 (80)	100 (100)

Izvor (prilagođeno): Boudon, 2003b: 86-88. (Napomena: u zagradi je „realističan“ podatak)

U navedenim slučajevima, u psihologiji se obično govori o *heuristikama* kao strategijama koje „ometaju donošenje ispravnog zaključka u domenu statističke teorije“ što je, po Gigerenzeru, veoma usko značenje koncepta, o čemu će biti reči kasnije (Gigerenzer, 2002: 75). U pomenutim primerima, reč je o *heuristici zasnovanoj na dostupnosti (availability heuristics)*.⁵⁴ Objašnjenje koje daju Kaneman i Tverski za pomenuto zaključivanje psihijataru oslanja se na ovaj psihološki mehanizam. Kada kliničar treba da proceni koja je verovatnoća da će depresivan pacijent pokušati samoubistvo, on će se priseliti „dostupnih“ primera iz iskustva. Pri tome, kliničar može imati upečatljivije

⁵⁴ Budon takođe navodi kao primer *heuristike zasnovane na dostupnosti* rad Kanemana i Tverskog sa vizuelnom prezentacijom tačkica (Boudon, 1990: 80; Tversky, Kahneman, 1973). Za *heuristiku zasnovanu na reprezentativnosti* Budon navodi primer da subjekti greše kada treba da odgovore koji od dva redosleda rađanja dečaka i devojčica u porodilištu je verovatniji: jedan niz ima uređeni oblik (GGGFFF), a drugi ne izgleda uređeno, već izgleda haotično (GFGGFF). Iako su verovatnoće za oba događaja iste ($1/2^6$) subjekti procenjuju da niz koji sa uređenom formom ima manju verovatnoću od niza koji pokazuje haotičnost ili neuređenost (Boudon, 1986a). Budon nalazi opravdanost ove greške u paraleli sa Veberovim objašnjenjem magije. Subjekti su ispravno zaključili da je uređeni niz malo verovatan, a zatim su primenivši isti princip zaključili da je manje verovatan od neuređenog niza (što nije tačno). Statističko intuitivno znanje ne sadrži koncept nezavisne verovatnoće koji je neophodan za ispravno zaključivanje u ovom slučaju (Boudon, 1986a).

sećanje na slučajeve depresivnih koji su pokušali samoubistvo (reč je o dramatičnom događaju). Zatim, kliničar će možda tražiti sličnosti aktuelnog pacijenta sa prethodnim slučajem koji je pokušao samoubistvo. Pri tome može da napravi dve vrste grešaka: da prenglasi verovatnoću mogućeg pokušaja samoubistva, jer smatra da postoji sličnost u depresivnim simptomima ili da je pogrešno umanji, smatrajući da pacijent nema izražene karakteristike depresije. Treći razlog za pogrešan odgovor je to što će se možda setiti samo onih pacijenata koji su imali obe karakteristike (Tversky, Kahneman, 1973).

Međutim, Budon nije zadovoljan psihološkim objašnjenjima navedenih pojava. Kod ovih uverenja, Budon vidi transsubjektivni ili kolektivni karakter. U drugom slučaju, uverenje „teži da se nametne medicinskim sestrama“ (Boudon, 2003b: 87). To znači da postoji objašnjenje koje ne mora pribegavati heuristikama. Našavši se pred složenim problemom, medicinske sestre su pokušale da savladaju složen problem tako da rešenje ima smisla za njih, a prema Budonu, to znači da bude zasnovano na *razlozima* (Boudon, 2003b: 87).⁵⁵ Iako je ispravan zaključak moguće izvesti samo na osnovu svih relevantnih frekvencija, medicinske sestre imaju dobar razlog da to čine samo na osnovu jedne informacije (frekvencija pacijenata sa simptomom koji imaju bolest). Kada bi u realnosti bilo identifikovano više od 4 slučaja bolesnih koji imaju simptome od 20 slučajeva bolesnih, to bi značilo postoji povezanost simptoma i bolesti. Osnova ovog zaključivanja je zapažanje medicinskih sestara da u realnosti „normalno“ ima veću frekvenciju od „nenormalnog“. Polazeći od premise o retkosti patoloških pojava, medicinske sestre su iskoristile samo vrednost 37, zanemarujući ostale marginalne frekvencije, pa su tako donele pogrešan zaključak. Međutim, Budon ističe da eksperimentalni podaci nisu realistični: nije realistično da broj bolesnih bude veći od broja onih koji nisu bolesni. U realnosti bi vrednost 37/100 značila da postoji veza između simptoma i bolesti. Na sličan način su postupili psihijatri u zaključivanju.

Budon podjednako kritikuje objašnjenja rezultata ovih psiholoških istraživanja, kao i njihov nacrt. Budon kaže da se u psihološkim istraživanjima subjekti pokazuju kao „iracionalne životinje“ sklone greškama u kognitivnim procesima (Boudon, Viale, 2000). On smatra da kognitivno-psihološki eksperimenti stavljaju subjekte u takve situacije koje „indukuju uverenja koja narušavaju logičko-matematičke istine“ (Boudon, 2003b: 84).

⁵⁵ Subjektima nije prezentovana tabela.

Pojam „kognitivnih grešaka“ Budon izjednačava sa objašnjenjem koje se oslanja na pojam „iracionalnih psiholoških sila“ (Boudon, 2003b: 84). Iako kognitivna psihologija zapravo izbegava objašnjenja preko afektivnih razloga, interesa, strasti, kao i pojmove imitacije ili socijalizacije, za Budona nije zadovoljavajuće objašnjenje preko kognitivnih okvira ili grešaka koje utiču na mišljenje. Po njemu, tu je mesto za sociologa da odgovori zašto se pojavljuje sledeći fenomen „svi ili skoro svi misle da X jeste, a X je pogrešno“ (Boudon, 2003b: 85). Pošto je reč o kolektivnim uverenjima, to je legitiman predmet istraživanja sociologije. Umesto kognitivnih grešaka i mentalnih okvira, Budon predlaže implicitni postulat socioloških klasika: „Analizirati zašto socijalni subjekt prihvata jednu objektivno neosnovanu ideju, znači razumeti smisao koji ona ima za njega...pokazati koji su to razlozi zbog kojih je on prihvata“ (Boudon, 1990: I). Budon još dodaje da su pogrešna uverenja rezultat dobrih razloga, a ne strasti i osećanja (Boudon, 1990: 85).

Budon koristi svoj model kognitivne racionalnosti da objasni ove fenomene. Osnovna pretpostavka je da se zaključci aktera (u eksperimentalnoj situaciji) zasnivaju na argumentima za koje akter ima dobre razloge da ih smatra validnim (Boudon, 2003b: 85). Budon tvrdi da akteri „u svakodnevnom mišljenju pristupaju kompleksnoj realnosti uz pomoć zaključaka koji, zato što su zasnovani na razlozima koji imaju tendenciju da budu zajednički, imaju vrednost koja se može označiti kao transsubjektivna i imaju tendenciju da se jave sa značajnom učestalošću“ (Boudon, 2003b: 86). U objašnjenju procesa zaključivanja, Budon ističe socijalni okvir kognitivnih procesa. Recimo, kada ljudi odgovaraju na zadatak zaključivanja u eksperimentalnoj situaciji, oni to čine tako što grade „pogađaju, prepostavljaju ili primenjuju teoriju ili opšti princip koji su validni u mnogim slučajevima“ (Boudon, 1989b). Dobri razlozi u slučaju statistički pogrešnog zaključivanja ne mogu se tumačiti kao iracionalnost, već podrazumevaju da bi se svaki subjekt u istoj poziciji (bez znanja statistike) isto ponašao (Boudon, 1989b: 175).

Međutim, Budonova pozicija ima neke slabosti na koje ću ovde ukazati. Prva primedba je da *pojam razloga* kao okvir za objašnjenje nije nepoznat u psihologiji, mada ima specifično značenje. U istraživanjima donošenja odluka, Šafir, Sajmonson i Tverski predložili su „objašnjenje zasnovano na razlozima“ koje ima neke sličnosti sa Budonovim konceptom kognitivne racionalnosti: „(...) kada su suočeni sa izborom, oni koji donose odluke često traže i konstruišu razloge kako bi razrešili konflikt i potkrepili svoj izbor,

sebi i drugima“. U eksperimentima koji se navode, pokazalo se da subjekti imaju tendenciju da „traže ubedljive razloge“ za svoju odluku, čak i kada su opcije izjednačene (Shafir, Simonson, Tversky, 1993). Ljudi biraju opciju na osnovu dimenzije koju više vrednuju, na osnovu toga da li imaju „bogatiju“ argumentaciju za prihvatanje ili odbacivanje, kao i da preferiraju izvesnost ishoda (loš ili dobar ishod) nego neizvestan ishod. Iako se ovaj koncept razloga definiše kao psihološki pojam, neki aspekti su bliski Budonovom pojmu, npr. subjekti u situacijama zaključivanja „grade teoriju“ koja je zasnovana na dobrim razlozima. Budonova primedba bi mogla biti da ovi psihološki razlozi jesu racionalizacije, a ne razlozi. Budon navodi da postoji jasna razlika između razloga za akciju i racionalizacije, mada ovo pitanje nije dovoljno elaborirano (Boudon, 2003b: 140). Na jednom mestu se čak navodi da može biti problem kako razlikovati racionalizaciju i razloge (Boudon, Viale, 2000).

Zatim, Budon često poredi zaključke kognitivnih psihologa i antropologa sa Levi-Brilovom teorijom o *magijskom mišljenju* (Boudon, 2003b). Budon koristi odrednicu „magijsko mišljenje“ za Švederovo objašnjenje, ali ova ocena može biti dovedena u pitanje. Šveder zaista koristi pojam magijsko mišljenje, a definiše ga vrlo specifično, kao tendenciju da se umesto korelativnog zaključivanja akteri usmere na nekorelativne relacije, bazirane na sličnosti. Ovo je sklonost svih odraslih ljudi i Šveder navodi razna istraživanja koja potvrđuju ovu tendenciju, od Azanda do studenata. Šveder navodi primere koje i Budon komentariše, npr. Evans-Pričardovo istraživanje Azanda koji zaključuju o leku za određene bolesti na osnovu sličnosti. Ipak, u drugom tekstu, Budon stavlja u istu ravan Dirkemovo, Veberovo objašnjenje magije i Švederovo objašnjenje (Boudon, Viale, 2000).⁵⁶ Ovde Budon prihvata Švederov zaključak da je neintuitivnost statističkih pojmova psihološka i antropološka činjenica i da ova tendencija nastaje zbog „kognitivnih ograničenja ljudskog uma“ (Boudon, Viale, 2000). Budonova primedba o naturalističkom ili biologističkom shvatanju kognitivnih grešaka ili mentalnih okvira, nije sasvim opravdana. Intuitivnost i neintuitivnost nekih pojmova u kognitivnom funkcionisanju potvrđena je u veoma različitim društvenim okvirima i moguće je da su neki modaliteti u procesu mišljenja biološki određeni. Recimo, Šveder navodi da je

⁵⁶ Kada primitivni ljudi veruju u to da magijski ritual donosi kišu, to je lažna korelacija, jer se magijski rituali izvode u kišno vreme, što daje privid da ritual proizvodi kišu.

zaključivanje na osnovu sličnosti intuitivno, dok je za statističko zaključivanje uvek potreban određeni trening (Shweder et al, 1977).

Treći problematičan aspekt Budonovih kritika odnosi se na primedbu o nerealističnosti eksperimentalnih situacija. Važan deo objašnjenja je to što su učesnici istraživanja smešteni u kontekst nerealistične situacije koja im je zadata. Međutim, kognitivni psiholozi su u mnogim eksperimentalnim nacrtima pokušavali da naprave što realističnije situacije, posebno u istraživanju donošenja odluka.⁵⁷ U kognitivnoj psihologiji je već prepoznat problem da postoji implicitno znanje koje subjekti eksperimenata unose u situaciju i koji pokreće dilemu da li istraživanje zaista ispituje neki proces ili prethodno znanje subjekata. Kako kaže Šonfeld, ideja je da se prevaziđe „čisto kognitivno“, posebno u istraživanjima gde se koriste verbalne metode za istraživanje procesa rešavanja problema (Schoenfeld, 1983).⁵⁸ To podrazumeva kognitivni kontekst i metakognitivne faktore (svesni i nesvesni oblici „upravljanja“ kognitivnim procesima subjekta) kao važan deo objašnjenja psiholoških procesa.

Konačno, Budon ne pominje veoma razvijenu raspravu o sistematskim greškama u mišljenju u kognitivnoj psihologiji (Tversky, Kahneman, 1973). Doduše, Budon i Vijale priznaju da su kognitivni psiholozi revidirali istraživanje kognitivnih procesa i da su uveli značaj konteksta u istraživanje (Boudon, Viale, 2000). Neka objašnjenja su bliska Budonovim shvatanjima i on nije uvek originalan u svojim kritikama kognitivne psihologije. Budonova objašnjenja pogrešnog zaključivanja u radovima Kanemana i Tverskog već su uključena u kritičke primedbe Gigerenzera (Bouvier, 2007). Iako Budon ne koristi radove Gigerenzera i saradnika, ovde je korisno ukazati na mnoge paralele kod dva autora.

Budonovo objašnjenje slično je Gigerenzеровој тези da strategije zaključivanja imaju svoju ekološku, a često i logičku validnost ako se ne polazi od veoma uskih normi za procenu zaključivanja (Gigerenzer, 1996). Gigerenzer naglašava da treba krenuti od subjekta a ne od apstraktnog statističkog modela. Recimo, Gigerenzer je pokazao da subjekti mogu ispravno da zaključuju o uslovnoj verovatnoći ako se procenti pretvore u

⁵⁷ Npr. u pomenutom istraživanju „efekat kompromisa među atributima“, Sajmonson i Tverski su koncipirali istraživanje tako da bude slično realnoj situaciji kupca koji bira proizvod (Simonson, Tversky, 1992).

⁵⁸ Šonfeld navodi sledeće činioce koji određuju ponašanja u eksperimentalnoj situaciji: zadatak, socijalno okruženje u kome se zadatak odvija, percepcija sebe i odnosa prema zadatku i okruženju subjekta koji rešava problem (Schoenfeld, 1983).

frekvencije koje simuliraju „prirodno uzorkovanje“ (Gigerenzer, 2000). Ovo je upravo ono što Budon čini kada transformiše zadatak u „realistične“ podatke“.

Sledeći važan zaključak koji povezuje Gigerenzera i Budona jeste kritika koncepta heuristika kao „iracionalnih strategija“. „Program kognitivnih grešaka i heuristika“ pretpostavlja samo jedan modus zaključivanja (statističko) i takve norme su suviše uske (Gigerenzer, 1996; Goldstein, Gigerenzer, 2002). Budon govori o „pertinentnoj frekvencijskoj informaciji“, a da je „statistički prag“ samo jedna varijanta (Boudon, 1990). Gigerenzer ističe da konotacija iracionalnosti i pogrešnog zaključivanja nije oduvek pratila heuristike, već je bio prepoznat i njihov „strateški“ značaj kognitivne adaptacije, tj. da u nekim slučajevima zaključivanje na osnovu heuristika „donosi tačnije zaključke nego što to može velika količina znanja“ (Goldstein, Gigerenzer, 2002). Neke heuristike (npr. heuristike zasnovane na dostupnosti) imaju prednost u odnosu na eventualni model optimalizacije u procesu zaključivanja (Gigerenzer, 1996; Goldstein, Gigerenzer, 2002).⁵⁹ Zbog toga Gigerenzer govori o ekološkoj racionalnosti (Goldstein, Gigerenzer, 2002).

Iako je to posebna tema koja zahteva temeljnije istraživanje, ovde treba pomenuti jedan aspekt šireg problema odnosa sociologije i psihologije koji se uočava na osnovu prethodne analize.⁶⁰ Budon ima ambivalentan odnos prema kognitivnoj psihologiji. On priznaje doprinos ove nauke i kaže da je ona jedna od najplodnijih i najkumulativnijih društvenih nauka (Boudon, 1990: 52). Sa druge strane, Budon kritikuje pojmove koji se primenjuju u kognitivnoj psihologiji (npr. kognitivne greške i socijalizacija) (Boudon, 2003a: 3). Budon uglavnom pominje psihoanalizu i bihejviorizam kao glavne pravce moderne psihologije, pa se ne može utvrditi koliko je zaista upućen u razvoj ove oblasti (Boudon, 1990: 53). Budon koristi psihološka saznanja kao predmet proučavanja, ali reklo bi se da nedostaje jasnija povezanost sa psihološkim aspektima kognicije. Po tome

⁵⁹ Sličnu ocenu daje sociolog Lindenberg, ističući da „kognitivne greške“ nisu odstupanje od racionalnosti, već njen deo, ukazujući na određenu evolutivnu prednost (Lindenberg, 2006). Slično tvrdi Kostić: „Način na koji sudimo, zaljučujemo i donosimo odluke blizu je optimuma, ali ne u normativnom već u ekološkom smislu“ (Kostić, 2006: 364).

⁶⁰ Pitanje odnosa sociologije i drugih disciplina prati sociološku nauku još od osnivanja. Veber pokazuje manje animoziteta prema psihologiji nego Dirkem, ali insistira na razgraničenju socioloških i psiholoških pojmova. Dirkem je bliži Kontovom ubedenju da je sociologija „kraljica nauka“ i insistira na jasnoj demarkaciji sociologije (Boudon, 1998b: 93). Rasprava Dirkema i Tarda pokazuje upečatljivo ovaj negativan odnos Dirkema prema tadašnjoj psihologiji (Durkheim, 1975; Vargas, 2008). Drugi autor prema kome je Dirkem pokazao animozitet zbog „redukcije“ sociologije na psihološke zakone jeste Mil (Dirkem, 1963).

za Budona važi primedba koju je uputio D'Andrade sociolozima. On kaže da je kognitivna dimenzija je obično zanemarena u sociologiji, iako je, kako kaže D'Andrade, sociologiji potrebna psihološka teorija (D'Andrade, 2003: 242). Sociološki klasici su svaki ponaosob gradili ad hoc psihologiju jer nisu imali dostupna druga znanja, a ta praksa izmišljanja psihologije za svaku novu društvenu teoriju nastavljena je i kasnije (D'Andrade, 2003: 242).

Za Budona je ključno pitanje koju će vrstu psihologije koristiti društvene nauke. Posebno ako se polazi od metodološkog individualizma, jer tada „čitava sociološka teorija počiva na psihološkim pretpostavkama“ (Boudon, 2003b: 66). Po njemu, klasici poput Zimela, Tokvila, Marksa, Vebera, Dirckema, koristili su bolje zasnovanu psihologiju nego drugi autori. Budon naglašava da „dobro zasnovana sociološka teorija zavisi od validnosti psiholoških pretpostavki na kojima počiva“ (Boudon, 2003b: 66). Već ovde je jasno da se mogu razlučiti dve „psihologije“ u Budonovom radu. Kako kaže Budon, psihologija sociologa i psihologija psihologa se razlikuju kao apstraktno slikarstvo i realizam (Boudon, 2010a: 32). Ova „sociološka psihologija“ je u osnovi KTA, i nju Budon naziva „svakodnevna psihologija“. „Psihologija psihologa“ je takođe važan predmet Budonove analize, a obuhvata uglavnom istraživanja kognitivne psihologije, „mašine za proizvodnju konsenzusa o pogrešnim uverenjima“, kojom se potvrđuje pretpostavka o iracionalnosti svakodnevnog razmišljanja (Boudon, 2010a: 59).

4.2. KTA i naučno saznanje

Naučno saznanje ima poseban značaj za KTA. Jezgro KTA čini „model naučnika“. Budon pravi paralelu između kognitivne situacije socijalnog aktera i aktera koji dela u nauci. Koncept kognitivne racionalnosti baziran je na modelu socijalnog aktera-naučnika koji gradi i procenjuje „teorije“ i tako formira uverenja koja čine osnovu akcije. U jednoj definiciji, Budon koristi ovu analogiju sa naukom: „U slučaju kada je vrednost [kojoj akter teži] istina, takva neinstrumentalna racionalnost je kognitivna. To je racionalnost naučnika. On želi da razume fenomen i zbog toga vaga teorije, pokušavajući da nađe najbolju“ (Boudon, 2002b, 148). Takođe, istorija nauke je domen u kome je Budon najubedljivije pokazao primenu svoje teorije, zahvatajući mnoge oblasti (prirodne nauke,

psihologija, istorija, sociologija). Najveći deo primene KTA jeste analiza pogrešnih uverenja u ovim naukama i objašnjenje dinamike njihove promene.

Objedinjavanje saznanja i naučnog saznanja u jedinstvenu analizu opravdano je time što Budon ne pravi razliku između ove dve vrste saznanja. On koristi KTA da objasni naučno i laičko saznanje kao društvene fenomene. Budonovo sociološko razmatranje (naučnog) saznanja biće analizirano kroz različite aspekte: formiranje uverenja u određene teorije naučnog saznanja, uticaj naučnog saznanja na druge oblasti (javna politika, ideologija), povezanost laičkog i naučnog saznanja.⁶¹

Budon bi se mogao svrstati u pristalice kontinuitetne teorije saznanja, poput Emila Mejerzona (Émile Meyerson), koji kaže da „i naučnik i običan čovek stvaraju činjenice na isti način“ (Meyerson, prema Pavlović, 2006: 107). Budon veruje da dualističko (diskontinuitetno) viđenje odnosa nauke i svakodnevnog (zdravorazumskog) znanja koje dominira u pozitivizmu, ne odgovara realnosti (Boudon, 1995). Budon smatra da je Dirlem anticipirao modernu paradigmu filozofije nauke, uvodeći pretpostavku da naučnici ne odustaju od svojih teorija kada se pokaže da nisu sasvim tačne, već pokušavaju da izmene neke delove teorije ili da preispitaju činjenice (Boudon, 1989b: 183).

Naučno saznanje je specifično kontekstualno, kao i svakodnevno znanje, a ne univerzalno, kako pozitivizam pretpostavlja (Boudon, 2003b: 58). Budon odbacuje podelu partikularističko-univerzalističko koja bi trebalo da razdvaja svakodnevno i naučno saznanje. Oba tipa znanja, naučno i svakodnevno, istovremeno su racionalni i kontekstualni (Boudon, 2003b: 59). Nauka počiva na sličnim principima kao *sensus communis*. Budon čak koristi naziv *pensée methodique* (metodično mišljenje) umesto *pensée scientifique* (naučno mišljenje) kako bi pokazao da iz besprekorne procedure mišljenja mogu nastati pogrešna uverenja (Boudon, 1990: 10). Ubeđenost u određene tvrdnje koje su „sumnjive, pogrešne i krhke“ može biti bazirana i na procesu dobre argumentacije (Boudon, 1990: 9). Budon kaže da je koristio primere iz nauke baš da bi pokazao kontinuitet između svakodnevnog i naučnog znanja (Boudon, 1990: 10).

⁶¹ Knjiga *L'art de se persuader* predstavlja najvažniji sistematičan rad Budona u domenu sociologije saznanja, mada je neke teze o formiranju naučnih uverenja kasnije elaborirao, povezujući ih sa modelom KTA. Poseban značaj ima analiza primene nauke u javnoj sferi.

Kako se objašnjavaju naučna uverenja? Polazeći od principa kognitivne teorije akcije, proces objašnjenja (naučnog) saznanja sastoji se u otkrivanju dobrih razloga za određena uverenja. Budon je posmatrao razne segmente tog procesa, od kognitivno-logičkih (implicitni *a priori*) do socijalnih. Ovo važi za sve vrste saznanja u prirodnim i društvenim naukama. Budon kaže da se u svojoj analizi ograničava na društvene nauke zbog bliskosti sa predmetom društvenih nauka (Boudon, 1990: 61). On čak ističe posebnu ulogu koju imaju društvene nauke na „tržištu ideja: „Ideje retko padaju s neba. Naše pogrešne ideje o svetu, baš kao i ispravne ideje, dolaze često, nakon manje-više složenog zaobilaženja i posredovanja, iz društvenih nauka. Ideje koje se tiču prirodnih nauka, često takođe dolaze iz društvenih nauka, naročito iz filozofije i sociologije nauke“ (Boudon, 1990: 61).

Prema konceptu kognitivne racionalnosti, uverenje se smatra zadovoljavajućim dok se ne pojave razlozi da se u njih posumnja ili da se zameni drugom teorijom. Međutim, Budon odbacuje falibilistički mehanizam prema kome akter uvek teži najtačnijem objašnjenju. Kao kod drugih vrsta ADACC-a, u nauci mogu postojati jaki i dobri razlozi. Suštinski, to znači da Budon ne isključuje uticaj interesa na uverenja. Paretovo zapažanje da „ljudi više vole korisne nego tačne teorije“ jezgrovito opisuje ovu tvrdnju (Pareto, prema Boudon, 2002a: 374). Mnoga revolucionarna otkrića nisu bila uvek odmah prihvaćena. Nove teorije nisu odmah postale dominantne zato što su nudile tačnija objašnjenja. Ovde Budon razmatra razne sociološki relevantne aspekte. U promeni pozicije naučnih teorija važnu ulogu imaju autoriteti znanja, ali ne uvek. Prihvatanje nove teorije može biti očekivani rezultat akademske rasprave i razmene argumenata, ali ne obavezno. Budon je kritičan prema Habermasovoj poziciji (Boudon, 2003b: 147). Koegzistencija paradigmi je uobičajeno stanje u istoriji nauke. Budon kaže: „Falsifikabilnost je važna dimenzija naučnosti, ali nije nužan niti dovoljan uslov da bi teorija bila naučna. Dobra naučna teorija je teorija koja objašnjava dati fenomen na osnovu skupa tvrdnji koje su kompatibilne jedna sa drugom i pojedinačno prihvatljive, bilo zato što su kongruentne sa opservacijom, ili zbog raznih drugih razloga koji variraju od jednog do drugog slučaja“ (Boudon, 2001a: 4). Kao i u slučaju „nenaučnih“ uverenja, Budon naglašava da ponekad tek realnost brže i temeljnije može da podrije „staru veru“ nego dobra naučna teorija (Budon daje primer „vere“ u komunističku ideju).

Koncept dobrih razloga predstavlja okvir za tezu da moderni naučnici ne odbacuju lako teorije. Ovde Budon sledi Kuna i Lakatoša: naučnici mogu dugo verovati u neku teoriju sa kontradiktornim činjenicama (Boudon, 2003b: 74; Sinđelić, 1986). Iako savremena nauka ima razvijenu metodologiju uzročne analize, Budon primećuje da u nauci danas takođe opstaju razne neosnovane korelacije, npr. pogrešno uverenje o povezanosti stresa i čira na želucu (Boudon, 1989b: 182-183). Budon se ovde poziva na holističku Dijem-Kvajnovu tezu prema kojoj naučnik vidi teoriju kao celinu i ne može odmah da vidi pogrešne delove, pa zato pokušava da napravi male izmene kako bi popravio teoriju (Boudon, 1998b: 105; Boudon, 2001a: 12). Isti princip se primenjuje na onoga ko veruje u magiju, kako će biti pokazano.

Prema Budonu, u kreiranju naučnog saznanja važno mesto imaju „implicitne pretpostavke“ (ili metasvesne pretpostavke).⁶² Naravno, implicitne pretpostavke nauke važe i za laičko formiranje saznanja, kao i u javnoj politici, ali Budon daje najviše primera upravo iz sfere društvenih nauka. Implicitne pretpostavke u naučnim teorijama, Budon naziva „Zimelovi *a priori*“ (Boudon, 2007b). Budon ovde polazi od Zimelove „teorije iluzije“ prema kojoj najveći deo zaključivanja (naučnog i laičkog) dolazi u formi entimema, skraćenog silogizma, u kome su jedna premisa ili zaključak izostavljeni. U logici je poznato da entimemi mogu poslužiti zamagljivanju argumentacije. Naučne teorije se često sastoje od eksplicitnih tvrdnji, ali one sadrže i implicitne tvrdnje koje nisu predočene. Prema Budonu, „Zimelov model nam kaže da savršeno valjana argumentacija može dovesti do pogrešnih ideja, onoliko koliko ne uočavamo implicitne tvrdnje koji je okružuju i nismo svesni činjenice da naši zaključci proizlaze takođe iz ovih implicitnih tvrdnji koje prećutno usvajamo zato što imamo dobre razloge za to“ (Boudon, 1990: 61).⁶³ Budon istražuje pozitivna uverenja koja čine sadržaj naučne produkcije i kaže da je reč o „ozbiljnim“ teorijama, a ne o sofističkim tvrdnjama (Boudon, 2007b: 19; Boudon, 1990: 61).

⁶² Budon kaže da izbegava naziv „nesvesne pretpostavke“ jer ona ima određenu teorijsku konotaciju. On takođe navodi da je njegovo značenje odrednice „metasvesno“ blisko Hajekovom određenju iz rada *Law, Legislation and Liberty* (Boudon, 1989a: 29).

⁶³ Pitanje je šta raditi sa implicitnim pretpostavkama. Budon označava ovaj problem metaforom Hansa Alberta kao „Minhauzenovu trilemu“. Postoje tri načina da se reši problem dokazivanja implicitnih prvih principa (tvrdnji): 1) prvi principi se mogu tretirati kao nedokazivi, 2) može se tragati za principima na koje se oslanjaju ovi principi, a onda principi na koje se oni oslanjaju itd. 3) prvi principi se cirkularno dokazuju polazeći od njihovih posledica (Boudon, 2007b: 19-20). Ovo poslednje rešenje je najjednostavnije, ali vodi logički neispravnim zaključcima.

Kako izgleda izgradnja teorije? Teorija (T) sastoji se od eksplicitnih pretpostavki (T') i implicitnih pretpostavki (T''), ali obično kreator teorije izjednačava teoriju samo sa eksplicitnim pretpostavkama i veruje da $T=T'$, odnosno $T' \rightarrow C$ (Boudon, 1989a). Teoretičar prezentuje svoju teoriju tako da prikazuje samo eksplicitne pretpostavke, dok su implicitne nevidljive. Budon otkriva i kod priznatih teorija veliki broj implicitnih tvrdnji koje dovode u pitanje istinitost osnovne postavke (Boudon, 1989a). Npr. ako se traži objašnjenje pojave Y, forma će obično biti „X je uzrok Y“ (implicitna pretpostavka da postoji jedan uzrok pojave). Međutim, pojave uglavnom zahtevaju složena objašnjenja tipa „X1, X2 i X3 su uzroci Y“, a kompleksnije pojave „X1, X2, X3 i druge varijable su uzroci Y“. Navedena objašnjenja imaju različite nivoe složenosti (F1, F2 itd).

U uslovima običnog života, kao i u nauci, akteri odlučuju koji nivo složenosti objašnjenja je adekvatan. Za neke pojave sasvim je dovoljno imati objašnjenja tipa F1, dok je u nauci mnogo češće slučaj da su potrebni komplikovaniji sistemi tvrdnji. U društvenih naukama se obično prihvata forma jednostavnog objašnjenja koje nije najbliže ispravnom objašnjenju realnosti (Boudon, 1989a: 19). Kako Budon kaže, obično se „nivo složenosti eksplanansa spusti na nivo složenosti eksplananduma“ (Boudon, 1989a: 19). Tako se mnoge apriorne pretpostavke „provuku“ kao neopažene, ali za njihovo osvetljavanje nije dovoljna „dobra volja“ (Boudon, 1989a). Reklo bi se da je ovde Budon bliži perspektivi kognitivne sociologije koja razmatra bazične kognitivne procese u socijalnom okviru.

Budon identifikuje različite implicitne pretpostavke: „sve ima uzrok“, „postoji jedan uzrok pojave“, „nema posledica bez uzroka“⁶⁴, „sve ima smisao“ (Boudon, 1990: 231). Često je zastupljena ranije pomenuta tvrdnja da postoji jedan uzrok pojave. Ona je implicirana u teoriji društvenog razvoja Leslija Vajta, koji polazi od pretpostavke da su tehničke promene glavni uzrok razvoja. Umesto forme teorije „tehnička promena je jedan od faktora razvoja“, koja bi bila bliža realnosti, teorija je data u obliku „tehnička promena je glavni uzrok društvenih promena“, što je logička greška (Boudon, 1989a: 21).⁶⁵ U osnovi ove pogrešne teorije nalaze se dve implicitne tvrdnje: „X se može

⁶⁴ Budon navodi da svakodnevna epistemologija deluje i kod subjekata u eksperimentima u kognitivnoj psihologiji. Subjekti se previše oslanjaju na princip da sve ima jedan uzrok, zbog čega prave greške u zaključivanju (Boudon, 1990: 232).

⁶⁵ Budon kaže da se Vajtova teorija smatra potvrdom Marksove teorije prema kojoj proizvodne snage određuju promene u društvenim odnosima (Boudon, 1989a: 21).

objasniti teorijom u formi F1“ i „X može biti uzrok Y, pošto je gvozdeni plug bio uzrok drastičnih promena u srednjovekovnim društvima“ (Boudon, 1989a: 21).

Navedeni procesi su slični u formiranju teorija svakodnevnog znanja i naučnih teorija. Budon navodi primer verovanja u magiju kod Azanda, o kome će biti reči kasnije. Kod Azanda je logika rezonovanja sledeća: pošto su svesni da je velika šansa da će naleteti na korenje drveća iznad zemlje, Azande su stalno na oprezu i vrlo pažljivo hodaju da bi izbegli da se sapletu na ovo korenje; kada se ipak desi da padnu, oni pokušavaju da pronađu objašnjenje za taj događaj. U tom procesu oni polaze od najjednostavnije forme objašnjenja, F1 koje glasi da postoji jedan uzrok za taj događaj, a to je vradžbina (Boudon, 1989a). Mada Budon to nije naveo, vradžbina nije jedini uzrok pojava, već Azande uzimaju u obzir i druge razloge: nesposobnost (nespretnost) osobe, prekršeni tabu ili prekršeno moralno pravilo (Evans-Pritchard, 1972: 64).

Implicitne pretpostavke su jedan od razloga zbog kojih kreatori objašnjenja u društvenim disciplinama teže da vide stvarnost kao uređeniju nego što jeste, tj. da vide više „zakovitosti i poretka“ nego što ih ima (Boudon, 1989a). Na širem epistemološkom nivou, Budon smatra da „naučni program“ ima cilj „opisati realnost kakva jeste“ i počiva na principu „poštovati realnost“, što je uporedivo sa drugim domenima koji imaju svoje „programe“ koji definišu implicitne pretpostavke (moral, politika) (Boudon, 2003b: 128). Ova pozicija je srednje rešenje kojim Budon želi da prevaziđe dualizam između apsolutnog objektivizma i apsolutnog konstruktivizma (Boudon, 2003b: 126). Hamlin tumači ovu poziciju tako da „znanje nastaje u određenom kontekstu partikularnih/pojedinačnih okvira/obrazaca na osnovu kojih se realnost opaža i interpretira, ali da nedostatak apsolutnih ili fundamentalnih principa ne isključuje racionalnu evaluaciju“ (Hamlin, 2002: 9).

Preterana simplifikacija u nauci vodi tvrdnji da postoji jedan uzrok neke pojave ili pronalazi zakonitost tamo gde je nema. U ovom drugom slučaju reč je o tzv. Kurnoovom efektu, tj. prividnim korelacijama koje ne ukazuju na uzročnu vezu među pojavama, već na „koncidenciju nezavisnih uzročnih sekvenci“ (Boudon, 1989a). Dobar primer za ovakav tip pogrešne teorije jeste Stajnborgovo (Steinberg) objašnjenje opredeljenja studenata za studijske programe na osnovu religijske pripadnosti u SAD. Stajnborg ih objašnjava vrednosnim preferencijama: protestanti se orijentišu ka praktičnim oblastima

zbog asketizma, katolici se orijentišu ka umetnosti zbog usmerenosti ka kulturnoj dimenziji, a Jevreji ka društvenim naukama zbog usmerenosti na ljudske odnose. Međutim, ovde je reč o dva nezavisna toka koja su koincidirala: širenje univerzitetskog obrazovanja (novi studijski programi) i migratorne promene. U početku su pretežno protestantski studenti bili zastupljeni na univerzitetu, a u to vreme su dominirale „korisne“ nauke na univerzitetu. Kasnije, sa širenjem univerzitetskih programa na oblasti kao što su umetnost i književnost, počeli su da studiraju poljski i italijanski migranti (katolici) (Boudon, 1989a). Slično važi za opredeljenje jevrejskih studenata na fakultetima: kada je ekonomski postalo pristupačno za njih da odaberu akademski poziv (zahvaljujući socijalnoj mobilnosti), novi programi su uglavnom bili u sferi društvenih nauka i biznisa (Friedman, prema Boudon 1989a).

Budon je pokušao da pokaže zašto postoji ovakva tendencija u naučnim objašnjenjima. Prvo, veoma je zahtevno doći do ovih istinskih relacija u poređenju sa jednostavnim korelacijama koje mogu biti ubedljive. Ovo Budonovo zapažanje može se posmatrati kao rezultat opšte sklonosti ljudi kao heuristikama, pa se najdostupnija rešenja prihvataju u zaključivanju i ne traga se dalje (Farnell, 2013). To je pokazano u kognitivnoj psihologiji u situacijama „svakodnevnog razmišljanja“, ali nema razloga da to ne važi u naučnom promišljanju, što je saglasno sa Budonovom kontinuiističkom pozicijom. Osim toga, ljudi su uvereni da „objašnjenje podrazumeva pronalaženje pravog, suštinskog uzroka“ (Boudon, 1989a: 26). Objasnjenja koja obuhvataju veliki broj mogućih uzroka za neku pojavu „kao da nisu prava objašnjenja“ (Boudon, 1989a: 26).⁶⁶

Iako Budon izjednačava naučno i laičko saznanje po mehanizmima nastanka i promene, iz sociološke perspektive je relevantno razlikovati ova dva domena. Ovaj kontinuitet je najbolje opisan u Budonovom objašnjenju magijskog i naučnog znanja. Budon naglašava da magijsko i naučno znanje koegzistiraju i da ljudi nisu ništa manje skloni danas da veruju u nepotvrđene uzročne odnose. Savremeni naučnici zadržavaju svoje teorije, iako se suoče sa činjenicama koje ih opovrgavaju. Oni će radije uvesti pomoćnu teoriju kako bi objasnili nove činjenice, nego da odbace postojeću teoriju.

⁶⁶ Budon je ovo objašnjenje proverio u radu sa studentima. Kada im je ponudio navedenu teoriju o odnosu obrazovanja i religije u formi T2 „X1, X2, X3...su uzroci Y“, umesto pojednostavljene uzročnosti T1, studenti su bili više uvereni u istinitost T2 nego T1, ali su imali „jak osećaj da T2 nije pravo objašnjenje“:

Takođe, korelacije su često osnova formiranja jakih uverenja u medicini (npr. dugo održavano uverenje da stres izaziva čir). Još uvek su aktuelna uverenja o povezanosti dugovečnosti i određenih fizičkih aktivnosti (trčanje, određene dijete itd.), iako nije reč o potvrđenim uzročnim odnosima (Boudon, 1998b: 107; Boudon, Viale, 2000). Opovrgavanje i odbacivanje teorija zavise od razvijenosti „tržišta“ dostupnih teorija. U tradicionalnim društvima je teže odbaciti pogrešnu teoriju, jer nema adekvatne zamene, ali u nauci takođe deluju razni faktori koji modeluju dostupnost i značaj „ponude znanja“. Ovde se može uputiti kritika da Budon nije dovoljno analizirao ove aspekte u objašnjenju naučnog znanja, mada oni predstavljaju pravi predmet sociološkog interesovanja.

Dobro naučno objašnjenje treba da uzme u obzir dobre razloge istraživanog aktera. Prema principima KTA, trebalo bi uzeti u obzir različite kontekstualne parametre koji utiču na konkretni ADACC, kako bi se otkrili razlozi za određena uverenja i akciju. Racionalnost posmatranog aktera sastoji se u prihvatanju zadovoljavajućeg objašnjenja koje je proizvod sopstvenog procesa saznanja ili, još češće, preuzeto iz sekundarnih izvora (nauka, mediji). Kada je reč o građi i činjenicama, akter ne traga uvek lično za dokazima već se često oslanja na sekundarne dokaze, npr. naučne teorije, popularne interpretacije naučne produkcije, medijske istine i tumačenja itd. Posebno je veliki uticaj autoriteta znanja, ekspertskog mišljenja na uverenost u određene tvrdnje. Ovo je pokazano na primerima koji se odnose na primenu nauke u javnoj politici ili drugim oblastima gde nauka izlazi iz uskog akademskog okvira.

Veliki Budonov doprinos sociologiji saznanja sastoji se u tome što je pokazao da pogrešno ekspertske i naučne znanje može proizvesti značajne socijalne efekte. Iz ove oblasti Budon daje dosta primera, a najveći broj se odnosi na oblast javne politike i primenjenog naučnog saznanja (ekonomija, obrazovanje, socijalna politika itd.) (Boudon, 1989a). Jedan od razloga je pomenuta sklonost naučnika u društvenim disciplinama da preterano strukturišu stvarnost i pronalaze pravilnosti tamo gde ih možda nema (Boudon, 1989a: 28). Ova sklonost korespondira sa sklonostima onih koji koriste ove teorije. To otežava kritiku posebno u domenu politike, jer dovođenje u pitanje nekog uverenja zahteva „mobilisanje više kognitivnih resursa“. Pogrešne ideje se ne eliminišu kroz

proces komunikacije (Budonova kritika Habermasa), kao što ne deluju ni evolutivni principi prema kojima će bolje uverenje nadvladati (kritika Hajeka).⁶⁷

Uloga eksperata, na čije znanje se laici često oslanjaju, ipak je veoma značajna u definisanju ispravnog saznanja. U tome postoji određena razlika između društvenih i prirodno-naučnih tema. Iako u primenjenom domenu postoji donekle razlika između prirodnih i društvenih nauka, ona nije definitivna. Laici će lako prihvatiti neki ekspertski sud koji ne spada u „društvena pitanja“ (npr. uverenja o uzroku neke bolesti), dok društvena pitanja ljudi ne smatraju tehničkim pitanjima, već smatraju da su kompetentni da o njima sude (Boudon, 1998a). Ovo je naročito izraženo kod pitanja koja se odnose na odluke u javnoj politici, gde nedovoljna stručnost nije prepreka za laike da izgrade svoj sud o nekoj političkoj meri (npr. u sferi javnog zdravlja).

Ono što je možda nedovoljno naglašeno u Budonovom radu jeste meta-saznajna dimenzija koja može da unese bolju diversifikaciju u kontinuitetskoj perspektivi. Ona se donekle razmatra kroz pojam jakih razloga, koji podrazumeva i da akteri „biraju“ neku vrstu objašnjenja zbog određenih sazajnih ciljeva. Za protestante je objašnjenje početka pokreta nakon jednog ključnog događaja (Luterovih 95 teza) važna tema. Za Azande je legitimno pitanje zašto je pao krov kuće baš tada i baš onda kada je određeni čovek sedeo ispod trema. Pri tome, oni znaju da su termiti realni razlog nesreće. Pošto ih zanima taj konkretan slučaj, oni posežu za objašnjenjem koje je prihvatljivo: vradžbina. Azande ne zanimaju opšti uzroci nesreće, već konkretni slučajevi. Azande tragaju za odgovorom na pitanje zašto je pao trem, čak i kada znaju odgovor koji bi zapadnog čoveka zadovoljio. Veštičarenje odgovara na pitanje „zašto“ (koje moderni čovek ne postavlja) a ne „kako“ (odgovor na ovo pitanje ne razlikuje se kod Azanda i modernog čoveka) (Evans-Pritchard, 1972: 72; Boyer, 2001). Iz perspektive sociologije saznanja, ovo je važna distinkcija koju je Budon propustio da istakne. Sociologija saznanja treba da objasni šta

⁶⁷ Budon često pominje Hajeka kao evolucionistu, ali ne ulazi u detalje Hajekove teorije. Kako navodi Arnold, Hajek ne zagovara simplifikovani evolucionizam, već definiše specifične uslove u kojima je moguće da nastanu efikasne evoluirane ili emergentne institucije: sloboda, važenje opštih pravila i konkurencija. Arnold smatra da su opšta pravila preduslov ostala dva uslova, a tako i evoluiranih ili spontanijih institucija (Arnold, 1980: 350). Hajekova pozicija je neteleološka (Arnold, 1980). Hajek slikovito opisuje smisao konkurencije na sledeći način: „Konkurencija je, slično eksperimentisanju u nauci, pre svega, procedura istraživanja/otkrića discovery“ (Hayek, 1982: 68). Hajek takođe naglašava da evolucija i progres nisu isto (što Budon implicira): „Do sada sam pažljivo izbegavao da izjednačim evoluciju i progres, ali kada postane jasno da je evolucija tradicije omogućila postojanje civilizacije, dozvoljeno je reći da je spontana evolucija nužan ako ne i dovoljan uslov progresu“ (Hayek, 1982: 168).

se definiše kao bitan ili irelevantan predmet izučavanja i objašnjenja u raznim naukama i u raznim paradigmatama. KTA predstavlja dobar polazni okvir za nastavak diskusije u tom pravcu.

Problem relativizma i vrednosti u nauci

Kognitivni model akcije je bio polazna osnova za Budonovu kritiku relativizma u nauci. Pri tome treba imati na umu da Budon pravi razliku između kognitivnog, estetskog i normativnog relativizma (Boudon, 2008: 4). Od posebne važnosti su kognitivni i normativni relativizam. Ovaj poslednji tip relativizma se može označiti i kao etički/kulturni relativizam. Budon ističe da kognitivni i kulturni relativizam dele neke osobine, ali je ovaj prvi epistemološka pozicija „novih sociologa nauke“, dok kulturni relativizam ima popularnost i izvan naučnih krugova (Boudon, 2005a). Oba aspekta su bila deo Veberovog problema vrednosne neutralnosti nauke: jedno pitanje je da li je moguća objektivnost društvene nauke, a drugo se odnosi na mogućnost da nauka služi kao potvrda za ispravnost određenih vrednosti i principa (posebno u praktičnoj politici). Muzelis smatra da se često pogrešno tumači Veberovo shvatanje vrednosne neutralnosti. Prema Muzelisu, Veber je odbacio scijentizam koji tvrdi da je moguće razdvojiti „jeste“ i „treba“ na jedan rigidan način. Veberov naglasak je na tome da nauke ne mogu empirijski validirati vrednosne sudove, a ne da su u stanju da izbegnu uticaj aksioloških faktora (Mouzelis, 2007: 1).

Reklo bi se da Budon odbacuje kognitivni relativizam, jer smatra da nauka treba da teži objektivnom znanju. Ovaj zadatak je težak, ali nauka ne treba da odustane od tog principa: „Mi nemamo direktan pristup svetu. Mi mu postavljamo pitanja...Znanje je uvek odgovor na postavljena pitanja...odgovori ne dolaze iz sveta, već iz glava ljudi. Uvek postoji intervencija uma u saznanju...Verujem da može postojati objektivnost saznanja. Ta objektivnost je otpor realnosti, uvek je svet taj koji odgovara, taj koji ima poslednju reč“ (Boudon, prema: Vautier, 2002: 17-18). Određeni tip relativizma je postojao oduvek, navodi Budon, jer su „mislioci oduvek doveli u pitanje mogućnost da se pristupi stvarnosti onakvoj kakva jeste“ (Boudon, 2008: 23). U savremenoj formi, relativizam je pokrenula Kunova koncepcija nelinearnog razvoja nauke i omeđenost svake naučne

teorije okvirom - paradigmom (Boudon, 2008: 24). Budon kritikuje transformaciju ovog pristupa u radikalni relativizam koji isključivo na osnovu vannaučnih razloga procenjuje teorije, što nije bila ni Kunova implikacija (Boudon, 2008).

Budon prihvata da ne postoji neka lista prema kojoj se može utvrditi da je neka teorija istinita. Međutim, „iako ne postoje opšti kriterijumi naučnog znanja (*scientificité*), naučno znanje ipak postoji“ (Boudon, 2008: 33-34). Budon je veoma kritičan prema ideji da su naučne teorije neuporedive konstrukcije i „bajke“, kako su tvrdili Fajerabend i Blur. Budon je bliži Veberovoj tezi da metodološki dobro izvedeno objašnjenje mora prihvatiti i Kinez, čak i ako odbacuje logičku analizu kao ideal (Ringer, 1997: 126). Za Budona postoji „dobar“ i „loš“ relativizam u objašnjenju pojava (Boudon, 2008: 54). „Dobar“ relativizam omogućava da razumemo Drugog, dok „loš“ relativizam stavlja „sva ponašanja, stanja i vrednosti u istu ravan“ (Boudon, 2008, 54). „Dobar“ relativizam je značajan jer diskredituje sociocentizam (sameravanje postupaka isključivo prema normama sopstvenog društva), ali „loš“ relativizam onemogućuje da se on uopšte razazna (Boudon, 2008: 55).⁶⁸

Hamlinova smatra da se Budonovo shvatanje naučnog saznanja može povezati sa „novom sociologijom saznanja“ tzv. Edinburške škole u koju svrstava Latura, Hibnera (Huebner), Blura (Bloor) i Barnsa (Barnes), iako je pozicija Latura u ovoj kategoriji problematična.⁶⁹ Iako smatra da Budona i novu sociologiju saznanja povezuje teza da „saznanje nastaje u određenom okviru na osnovu koga se stvarnost percipira i interpretira“, Hamlin ističe da Budon nije relativista, tj. da „ne isključuje racionalnu procenu znanja“ (Hamlin, 2002: 9). Hamlinova ne razmatra detaljno odnos Budona i pomenutog pravca, ali treba ukazati na neke aspekte ovog odnosa, jer su takođe relevantni za Budonovo shvatanje relativizma.

⁶⁸ Budon objašnjava fenomen kratkotrajne popularnosti konstruktivizma Dirkegovom tezom da se u jednu ideju najpre veruje zato što je kolektivna, a kasnije ona postaje kolektivna zato što se percipira kao istinita (Boudon, 2008: 31).

⁶⁹ Tvrdnja Hamlinove da Latur pripada edinburškom „jakom programu“ nije sasvim bez osnova. Odnos Latura i Blura je kompleksan. Blur smatra da se „jaki program“ i Laturova teorija obično neopravdano zajedno svrstavaju u socijalni konstrukcionizam (Bloor, 1999). Latur sebe svakako ne vidi kao sledbenika Edinburške škole, eventualno bi se moglo reći da je u jednoj fazi sledio neke ideje. Sa jedne strane, Latur je veoma kritičan prema Blurovom „jakom programu“, dok sa druge strane, priznaje svoj „dug“ Bluru i značaj „jakog programa“ za izgradnju sopstvenog pristupa (Latour, 1999). Postoje mišljenja da Latur nije daleko od „Blurove teritorije“ (Restivo, 2010). U studiji o laboratoriji, Latur i Vulgar navode da je njihov pristup blizak Blurovom „jakom programu“ sociologije nauke koji podrazumeva da se pokaže kako se konstruiše naučna činjenica kroz razne tehnike i procese (Latour, Woolgar, 1986).

Osnovna ideja „jakog programa“ nove sociologije nauke jeste pretpostavka da nauka može biti posmatrana kao bilo koja ljudska aktivnost (Hwang et al., 2010: 602). Blur smatra da je osnova „jakog programa“ to što na isti način pristupa objašnjenju istinitih i pogrešnih uverenja u nauci (postulat simetrije), umesto da se kao u „slabom programu“ istinita uverenja objašnjavaju pozivanjem na realnost (složenost predmeta proučavanja), a pogrešna uverenja delovanjem društva (društveni faktori koji utiču na nauku) (Bloor, 1999). Latur usmerava svoju kritiku na to što „jaki program“ zadržava podelu subjekt-objekt u objašnjenju nauke tako što „koristi Društvo da objasni Prirodu“, tj. da objašnjenja naučnog znanja stavljaju naglasak ili na činioce koji utiču na subjekta prilikom istraživanja objekta („društvo“) ili na činioce koji se odnose na kompleksnost objekta („priroda“) (Bloor, 1999). Laturov program sociologije nauke napušta pomenuti dualizam, polazeći od toga da se društvo i priroda „uzajamno proizvode“ (*co-produce*) („ni objekt, ni subjekt, ni njihova mešavina“) (Bloor, 1999).⁷⁰ Latur i Vulgar kažu da u nauci „nije reč o prirodi već žestokoj borbi da se konstruiše realnost“, a naučnici zamagljuje proces kojim su nastale činjenice (*blackboxing*) (Latour, Woolgar, 1986: 243).

Blur smatra da Latur zastupa naivni ili direktni realizam jer veruje da postoji direktna veza između teorije i entiteta, odnosno zahteva da se suspenduje verovanje o razlici subjekta i objekta (mikrobi imaju „interese“) (Bloor, 1999). Blur smatra da je ovaj Laturov pristup „opskurantizam podignut na nivo metodološkog principa“ (Bloor, 1999: 97). Latur uvodi nove pojmove poput „entelehija“, „monada“, „snaga“ ili „kvazi-objekata“, ali u operacionalizaciji pristupa „koprodukcije“ zapravo prelazi na klasični jezik sociologije nauke, tj. identifikuje društvene grupe i interese (Bloor, 1999).⁷¹ Kao što se vidi iz prethodnog prikaza, postoje osnove za razlikovanje pozicije Latura i Blura, što se ne može zanemariti u pozicioniranju Budona.

Iako se Budon nije detaljno bavio rezultatima Laturvog i Vulgarovog rada, ovde je relevantno pomenuti nekoliko aspekata. Za Budona su delimično prihvatljive ideje

⁷⁰ Na ovoj osnovi je Latur izgradio svoju „teoriju aktera-mreže“, uvodeći pojam aktanta, čime se daje ista vrsta agensnosti i stvarima i akterima (Spasić, 2007). Latur uzima u obzir kako „nežive stvari i procesi doprinose Društvu“ (Restivo, 2010: 22).

⁷¹ Burdije naziva Laturov pristup „semiološka vizija sveta“ ili tekstizam (ideja da se društvena realnost konstituiše kao tekst), odnosno semiologizam koji se „kombinuje sa naivnom makijavelističkom vizijom strategija naučnika“ (Bourdieu, 2001: 59-60). On kritikuje Laturovo viđenje naučnika kao preduzetnika i individualističko objašnjenje koje se svodi na nivo aktera, umesto da se akcija posmatra na nivou pozicija i dispozicija. Takođe zamera Laturu što svodi sociologiju nauke na „opis saveza i borbi za simbolički uticaj“ (Bourdieu, 2001).

etnografskog (Budon kaže „etnološkog“) pristupa u istraživanju laboratorije koje sprovode Latur i Vulgar, kojim se dovode u pitanje neke naučne kategorije. Reč je o tzv. „srednjim zaključcima“, npr. da je potrebno da prođe neko vreme pre nego što neka ideja dobije status činjenice. Isto važi za zaključak da su virusi morali dobiti opravdanje kao deo naučnog instrumentarijuma, pre nego što su postali „realnost“ (Boudon, 1990: 313). Međutim, Budon odbacuje nastavak ove teze, prema kojoj su naučne činjenice konstruisane i da je „nauka interna igra moći jednog sistema normi“ (Boudon, 1990: 313).

Budon je dosta kritičan prema „sociologiji nauke“, kako je obično naziva, pripisujući joj uvođenje relativizma za koji tvrdi da je doneo dosta štete sociološkoj nauci (Boudon, 1996a). Kako kaže Budon, njemu je prihvatljiva teza nove sociologije nauke da je razvoj nauke manje linearan nego što se pretpostavljalo, ali ne i ono što on naziva dogmatskim svođenjem nauke na „bajke“ i pretpostavku o nemogućnosti upoređivanja različitih slika sveta (Budon ovde pominje Fajerabenda) (Boudon, 2005a: 158). Burdije takođe smatra da Latur vidi naučni diskurs samo jedan od diskursa, s tom razlikom da nauka „uspeva da univerzalno nametne verovanje u njene fikcije“ (Bourdieu, 2001: 59). Međutim, Latur i Vulgar odbacuju kritike koje ih smeštaju u radikalno konstruktivističku paradigmu prema kojoj je nauka samo diskurs, a realnost ne postoji (Restivo, 2010). Latur i Vulgar kažu: „Da ne budemo pogrešno shvaćeni: mi smo daleko od ideje da činjenice ili realnost ne postoje. Ovo je dovoljno da nas razlikuje od relativizma. Mi samo tvrdimo da ta 'eksteriornost' jeste posledica naučnog rada a ne njen uzrok“ (Latour, Woolgar, prema: Boudon, 1990: 312).

Moglo bi se reći da je Budon nešto bliži Blurovoj poziciji. Ovde treba detaljnije ispitati Budonovo jednoznačno odbacivanje relativizma „nove sociologije nauke“. Blur objašnjava da relativizam „jakog programa“ ne treba suprotstavljati realizmu i pripisivati mu nesamerljivost teorijskih pozicija: „pozicija je relativistička jer ne postoji apsolutni dokaz da je jedna teorija superiornija od druge, već postoje samo lokalno kredibilni razlozi“ (Blur, 1999: 102). Blur govori o „diferencijalnoj kredibilnosti“ i odbacuje Laturovo tumačenje „jakog programa“ da su sva uverenja jednako kredibilna. Osnovna ideja je da se istražuju same evaluacije naučnih uverenja, a to se uvek čini u određenom kontekstu koji sociolog treba da definiše.

Ovako definisana Blurova pozicija nije daleko od Budonovog shvatanja. Blurovo i Barnsovo uverenje da nauku (prvenstveno se misli na prirodne nauke) treba posmatrati kao svaku drugu ljudsku delatnost, saglasno je sa Budonovom kontinuističkom pozicijom koja podrazumeva da laičko i naučno znanje funkcionišu po istim principima.⁷² Posebno je važan princip asimetrije koji podrazumeva da istinite i pogrešne tvrdnje u nauci nastaju kao rezultat istih procesa zaključivanja. Međutim, Budon odbacuje Blurovu ideju društvene/kulturološke uslovljenosti i arbitrarnost matematičkih pojmova, ali prihvata da se definicije menjaju sa razvojem nauke (Boudon, 1990).⁷³

Budon predlaže rešenje koje prevazilazi relativizam i objektivizam, tzv. „relativni objektivizam“. To znači da u osnovi nije moguće potvrditi da li je neka teorija ispravna, kao ni da li je pogrešna. Nije moguće potvrditi da je jedan sistem razloga valjan, ali je moguće potvrditi da je jedan sistem razloga superioran u odnosu na drugi (Boudon, 2003b: 123). Moglo bi se reći da je Budon bliži konvencionalističkoj poziciji prema kojoj „naučne istine nisu istine o stvarnosti obavezne za sve, nego su to istine principa, obavezne jedino za one koji na osnovu nekih razloga – recimo, racionalnih - prihvataju jednu grupu principa, a odbacuju drugu grupu principa“ (Pavlović, 2006: 82).

Međutim, nešto je kompleksnije definisati Budonov odnos prema *kulturnom i normativnom relativizmu* koji često ima epistemološku i političku dimenziju u nauci. Rečeno je da Budon odbacuje kognitivni i epistemološki relativizam, odnosno sledi Veberovu tezu o tome da usmerenost naučnika određenim vrednostima ne znači da rigoroznost metode ne može doneti objektivno znanje. Drugi aspekt odnosa nauke i vrednosti je složeniji jer obično uključuje političku dimenziju (uticaj naučnog znanja na vrednosti, političke preferencije itd.). Klasična Veberova pozicija podrazumeva da „nikada ne može biti zadatak empirijske nauke da obezbedi obavezujuće norme i ideale iz kojih će se izvoditi aktuelne praktične aktivnosti“ (Weber, 1949: 52). Veberov stav je bio

⁷² Beri Barns je jedan od osnivača Edinburške škole, a on zastupa poziciju da su naturalizam i relativizam povezani, a da su epistemološki problemi i problemi moći jedan isti problem (Hwang et al., 2010).

⁷³ Analizirajući Blurov primer, Budon navodi da Stari Grci nisu imali neke posebne društvene razloge za to što kvadratni koren broja 2 nisu smatrali brojem, već da su imali užu definiciju broja nego moderna matematika i koja je zadovoljavala njihove potrebe rešavanja problema sa najmanjim troškovima. Budon smatra da je bolje objašnjenje preko razloga nego preko uzroka. U ovoj Budonovoj interpretaciji je značajno to što on ne prihvata sasvim Blurovu tezu da se matematičke tvrdnje menjaju slično moralnim pravilima, jer iako obe kategorije nastaju u određenom okviru, moralna pravila zavise od stanja društva, a matematičke definicije o razloga koja matematičari imaju (Boudon, 1990). Budon će kasnije uvesti izjednačavanje preskriptivnih i deskriptivnih tvrdnji.

jasan: nauka ne može služiti ka osnova za potvrdu nekog političkog rešenja, čak ni kroz ostvareni konsenzus naučnika (što je bila pozicija Veberovog protivnika Šmolera) (Weber, 1949). Nauka može biti primenjena da odgovori na pitanja o uzročnim odnosima, ali samo u formi „ako-onda“, tj. „naučnik može da identifikuje moguće posledice određene politike, kao i potencijalne neželjene efekte i pomoćna sredstva za postizanje cilja“ (Ringer, 1997: 129).

Budon takođe ističe važnost razdvajanja „treba“ i „jeste“ u sociologiji i kritikuje pokušaje da se sociologija pretvori u sredstvo (javne) politike. Budon prihvata postojanje kameralne sociologije koja primenjuje sociološko znanje u javnoj politici, čak i kritičke sociologije koja prevazilazi granicu nauke kao tehničkog sredstva koje služi javnoj politici u formi „ako-onda“, već postaje aktivno sredstvo u borbi za određene političke ciljeve. Međutim, ovi oblici sociologije nemaju cilj da objasne pojave i nisu relevantni za procenu odnosa sociologije i vrednosnih opredeljenja (o čemu će biti reči kasnije).

Reklo bi se da Budon negde odstupa od Veberovog principa da nauka ne treba da procenjuje vrednosti. Budon tvrdi da Gerc pogrešno tumači Montenjovu poziciju tako da „ne postoji normativna istina, već samo običaji koji se međusobno razlikuju“ i da su razlozi za uverenja normativnog tipa zapravo racionalizacije (Boudon, 2005a: 165). Šveder navodi primer antropološkinje koja se podvrgla običaju genitalnog sakaćenja (nakon povratka u Siera Leone iz SAD, gde je odrasla), tvrdeći da žene stiču osećaj moći ovim običajem. Šveder tvrdi da „kulturne sile“ deluju na reevaluaciju jednog običaja, pa je negativan odnos zapadnjaka rezultat njihove socijalizacije, tako da se i preterano negativno ocenjuju posledice jednog ovakvog običaja (Boudon, 2005a). Polazeći od kognitivne racionalnosti, Budon veruje da je moguće izbeći relativističku poziciju u nauci. On odgovara na Švederov primer na sledeći način: pomenuti običaj se može smatrati odrazom univerzalnog cilja inicijacije ženske dece i njihovog uključivanja u društvo, ali je ispravno reći da postoje drugi, bolji, manje okrutni običaji koji mogu služiti toj svrsi (Boudon, 2005a). Rasprostranjeno prihvatanje pozicije kulturnog relativizma u akademskim krugovima i široj javnosti, Budon objašnjava time što na Zapadu intelektualci smatraju obavezom da sve kulture posmatraju kao jednake (Boudon, 2005a). Međutim, to ne isključuje legitimnu ocenu određenih pojava kao loših, a Budon navodi da se čak i pristalice kulturnog relativizma zgražavaju nad genitalnom mutilacijom ili

drugim vrstama okrutnih običaja (Boudon, 2005a). Ova pozicija je zasnovana na ideji da se preskriptivne i deskriptivne tvrdnje objašnjavaju na isti način, o čemu će biti reči u delu o aksiološkoj racionalnosti.

4.3. Aksiološka i (ili) kognitivna racionalnost

Osnovna Budonova pretpostavka je da se svi društveni fenomeni, pa i moralni, normativni, vrednosni, mogu objasniti preko kognitivnog modela akcije. Moral i normativno se mogu istraživati u sociologiji kao i svaki drugi fenomen. Ključni pojam u Budonovom shvatanju moralnosti jeste pojam aksiološke racionalnosti, koji predstavlja podvrstu kognitivne racionalnosti. Budon ne razdvaja razne oblike aksiološke racionalnosti, tako da su moralnost, vrednosti i norme objašnjene istim principima.⁷⁴ Najvažnija tema Budonovog istraživanja je pitanje vrednosti kao osnove moralnog delanja. Posebno je analizirao „osećanje pravednosti“ kao specifičan aksiološki domen. Budon takođe posvećuje dosta pažnje pitanju zašto je relativizam kao perspektiva postao tako popularan u savremenim društvenim naukama. Nekoliko Budonovih radova je posvećeno moralnosti i vrednostima kao posebnom predmetu istraživanja: *Le sens des valeurs* (1999), *Déclin de la morale? Déclin des valeurs* (2003). Teorija aksiološke racionalnosti razvijena je najtemeljnije u knjigama *Le juste et le vrai* (1995), *Raison, bonnes raisons* (2003) i u zborniku *Handbook of the Sociology of Morality*.⁷⁵

Postoje mišljenja da sociološko istraživanje morala odlikuje određen stepen fragmentacije, jer se norme, vrednosti, kodeksi, proučavaju izolovano, u okviru posebnih socioloških istraživačkih mreža (Hitlin, Vaisey, 2010). Za razliku od istraživača moralnosti u psihologiji i filozofiji, sociolozi nemaju zajedničko polje razmene, već ostaju zatvoreni u svojim domenima (Hitlin, Vaisey, 2010). Faro kaže da je područje morala je specifično po svojoj osetljivosti na „rat bogova“ (Pharo, 2004). Standardni metod istraživanja u sociologiji morala je istorijski metod (npr. marksizam), odnosno

⁷⁴ Neki autori predlažu razlikovanje moralnih i ne-moralnih vrednovanja (Frankena, 1973). Frankena smatra da razlozi koji određuju vrednovanje nisu isti u ova dva slučaja. Takođe, Faro naglašava da treba razlikovati moralne norme i vrednosti od drugih pravila.

⁷⁵ Budon je primenio principe KTA i u estetici. Smatrao je da se estetske preferencije mogu objasniti kognitivističkim pristupom (Bouvier, 2007).

genealoški pristup fukoovskog tipa, a Faro još izdvaja internalistička istraživanja vrednosti (vrednosti su shvaćene kao uzrok društvenih pojava), eksternalistička istraživanja dirkemovskog tipa, funkcionalistička istraživanja i teorije koje argumentativistički proučavaju moral, npr. etnometodologija, Habermas i Rols (Pharo, 2004). Budonova teorija bi spadala u ovu poslednju kategoriju.

Hitlin (Hitlin) i Vejsi (Vaisey) vide još dva teorijska problema u istraživanju moralnosti (Hitlin, Vaisey, 2010). Prvi se odnosi na dugotrajnu dilemu povezivanja normativnog i kognitivnog, često svedenog na dualizam „treba-jeste“. Kulturni sociolozi teže da razdvoje ova dva domena i da se fokusiraju samo na kognitivno, isključujući normativne aspekte kulture. Glavni razlog za ovu poziciju verovatno je izbegavanje potencijalnih političkih implikacija koje bi donelo uvođenje dimenzije normativnosti. Međutim, takav pristup kulturi kao „repertoaru“ ili „kognitivnom instrumentarijumu“ osiromašio je njeno istraživanje, tako da se postepeno javlja tendencija uključivanja normativnog u proučavanje (Hitlin, Vaisey, 2010). Drugi problem je stari dirkemovski zazor sociologa od biologizma i psihologizma. To je razlog što je sociologija moralnosti izolovana od sazajnih doprinosa kognitivnih i neuro nauka (Hitlin, Vaisey, 2010).

Oba navedena pitanja imaju veze sa Budonovim istraživanjem moralnosti u okviru kognitivne teorije akcije. On je kritikovao većinu ovih pristupa. Budon smatra da funkcionalistički pristup i teorija racionalnog izbora mogu objasniti neke moralne pojave, ali da one nisu sveobuhvatne teorije. Kantova, utilitaristička, Rolsova, Habermasova i relativistička teorija, mogu biti dovedene u pitanje u određenim aspektima (Boudon, Betton, 1999). Za Budona su „moralna, normativna i aksiološka osećanja jedan od najvažnijih društvenih fenomena, o kojima se u nauci zna veoma malo“ (Boudon, 2010b). Budon vidi problem u tome što se sociološki pristup moralnosti oslanja na filozofsko nasleđe, a to nije dovoljno dobra osnova za objašnjenje. Filozofski, normativni pristup, odgovara na pitanje šta je dobro ili loše itd. a fokus treba da bude pitanje zašto ljudi veruju da je nešto dobro ili loše itd. (Boudon, Betton, 1999). Problem je i to što se sociološka istraživanja moralnosti uglavnom bave sakupljanjem podataka umesto da ih objašnjavaju (Boudon, Betton, 1999). U knjizi *Le sens des valeurs*, Budon predstavlja kategorizaciju teorija koje se bave moralnim osećanjima, ne razdvajajući sociološke i filozofske teorije. Kriterijum iracionalno/racionalno predstavlja osnovu, kao i u

Budonovoj kategorizaciji teorija o ideologiji.⁷⁶ Racionalne/racionalističke (Budon koristi oba naziva) aksiološke teorije polaze od toga da „društveni subjekti podržavaju neka aksiološka uverenja zato što imaju dobre razloge, koje drugi, u principu mogu prihvatiti i koje spoljni posmatrač može razumeti“ (Boudon, 2007: 54). U ovu kategoriju Budon svrstava apsolutističke i kontekstualističke teorije, kao i kognitivističke teorije koje se fokusiraju na proceduralne principe i imaju predstavnike u obe pomenute grupe (Kant, Rols). Budon je najbliži racionalnim kontekstualnim teorijama i ističe argumentativističku dimenziju (Boudon, 2007).⁷⁷ Suština ovog pristupa je model kognitivne/aksiološke racionalnosti.

Za razliku od kulturnih sociologa koji razdvajaju kognitivno i normativno, fokusirajući se samo na prvo, za Budona kognitivno postaje primarno, ali u direktnoj vezi sa aksiološkim. On drugačije postavlja odnos normativnog i kognitivnog, odbacujući kauzalistička objašnjenja morala, u koja svrstava dirkemovske teorije „socijalnih ograničenja“, marksističke teorije „lažne svesti“, kulturalističke teorije socijalizacije i biheviorističku teoriju uslovljavanja (Boudon, 2004c: 119; Boudon, 2007b). Za razliku od klasične parsonovsko-dirkemovske pozicije koja podrazumeva autohtonost normativnog, Budon povezuje preskriptivno i deskriptivno, normativno i pozitivno.⁷⁸ Budon prihvata da nije moguće izvesti „treba“ iz „jeste“, ali ističe da se preksriptivni sudovi takođe mogu evaluirati (Boudon, Betton, 1999).

Budon ne smatra sebe pionikom u istraživanju pojma aksiološke racionalnosti. U definisanju pojma aksiološke racionalnosti, Budon se oslanja na Vebera. Međutim, Budon više sledi svoju inspiraciju Veberovim idejama nego samu teoriju, ali to nije uvek jasno razlučeno (Boudon, 2007: 64). On smatra da je Veberov pojam aksiološke/vrednosne/evaluativne racionalnosti neopravdano zanemaren, iako predstavlja osnovu za širu teoriju moralnosti nego što to omogućavaju druge pozicije (Boudon,

⁷⁶ Ovde neće biti detaljno razmatrana Budonova kategorizacija teorija o moralu, pošto bi takva digresija previše opteretila raspravu koja se fokusira na KTA kao okvir. Osim toga, klasifikacija ima logičke nedostatke koji bi zahtevali dodatnu raspravu.

⁷⁷ Prema Faroovoj podeli, Budonova teorija se može svrstati u argumentativističke pristupe. Ovaj pristup se može uporediti sa Dimadovim zapažanjem o transformaciji statusa pojma kulture u sociologiji. Kako kaže Dimado, kultura je bila shvaćena kao monolitna, „bešavna mreža“ (E. Svidler), latentna varijabla koja određuje druge dimenzije (DiMaggio, 1997: 264). Pojam normativnosti je bio definisan na sličan način, a „raspakovan“ je najviše kroz tzv. argumentativističke pristupe.

⁷⁸ Međutim, Budon je tek u novijim radovima prihvatio ovu poziciju, dok u radu *L'art de se persuader* razdvaja normativna uverenja od pozitivnih, jer ova prva „ne mogu biti istinita ili pogrešna“ (Boudon, 1990: 64).

2010b). Budon tvrdi da su Veber i Dirkem koristili pojam kognitivne racionalnosti u objašnjenjima moralnih i religijskih pojava (Boudon, 2010b: 19). Istina, Budon naglašava da Veber nije definisao pojam aksiološke racionalnosti, ali ga je implicitno koristio (Boudon, 2010b: 19). Značaj Veberove teorije nije samo to što je ukazao na ograničenja isključivo instrumentalnog shvatanja racionalnosti, već to što je doprineo da se prevaziđe dualizam „individualne instrumentalnosti i kolektivnog osećanja moralne pravde“ (Boudon, 2010b: 17).

Iako Budon govori o Veberovom pojmu vrednosne racionalnosti, Veber definiše vrednosno-racionalno *delanje*, kome odgovara koncept *supstaktivne racionalnosti*. Kalberg je ukazao na ove nijanse. Po Kalbergu, Veber razlikuje delanje i racionalnost, tako da vrednosno-racionalnom delanju odgovara tip supstaktivne racionalnosti koji pozicionira akciju u obrasce u odnosu na neki vrednosni postulat i kao takva je suprotna teorijskoj racionalnosti (Kalberg, 1980: 1155). U originalnoj Veberovoj definiciji, delanje se označava kao vrednosno-racionalno „kad se svesno veruje i etičku, estetsku, religioznu ili bilo kakvu drugu - apsolutnu vrednost nekog određenog ponašanja zbog toga što je ona takva, i nezavisno od uspeha“, odnosno, „čisto vrednosnoracionalno dela onaj ko dela bez obzira na moguće posledice, uveren u ono što mu se čini da nalažu dužnost, dostojanstvo, lepota, božja zapovest, pijetet ili važnost neke 'stvari' bilo koje vrste. Vrednosno-racionalno delanje je uvek (...) delanje po 'zapovestima' ili po 'zahtevima' za koje onaj koji dela veruje da su mu postavljeni“ (Veber, 1976: 17). Kalberg još nalazi kod Vebera razradu koncepta vrednosno-racionalnog delanja u delu *Privrede i društva* koji se bavi određenjem ekonomske akcije. Veber razrađuje ovaj pojam i u okviru ekonomskog delanja kao „stepen u kome je zadovoljenje potreba za dobrima određene grupe ljudi, određeno ekonomski orijentisanom društvenom akcijom prema nekom kriterijumu vrednosnih postulata, bez obzira na prirodu ovih ciljeva“ (Weber, 1978: 85). Kriterijumi za vrednovanje ciljeva su različiti: „etički, politički, utilitarni, hedonistički, staleški, egalitarni (...)“ (Weber, 1978: 85).

Budon je pokušao da, oslanjajući se na jezgro Veberovog pojma, izgradi svoju ideju *aksiološke racionalnosti* kao podvrste kognitivne racionalnosti (Boudon, 2010b: 17). Međutim, postoji razlika u odnosu na Vebera: Budonov pojam aksiološke racionalnosti nije definisan u okviru dualizma instrumentalno-vrednosno (kod Vebera

ciljno-racionalno i vrednosno-racionalno), već kao pojam koji je saglasan sa instrumentalnom racionalnošću, budući da kognitivna racionalnost superponirana i obuhvata obe varijante racionalnosti. Na taj način Budon prevazilazi probleme koji prate Veberovo striktno razdvajanje ciljno-racionalnog i vrednosno-racionalnog delanja, prvenstveno pitanje osnove ciljno-racionalnog delanja izvan vrednosne baze (Oakes, 2003).

Ipak nije sasvim jasno da li Budon vidi aksiološku racionalnost kao poseban tip racionalnosti ili kao podvrstu kognitivne racionalnosti. U novijim radovima je verovatnije da važi ovo drugo (Boudon, 2003b: 101). Iako je ranije pokazano da status aksiološke racionalnosti nije sasvim jasan, Budon opravdava uvođenje ovog pojma jednom banalnom činjenicom: socijalni akteri često u svakodnevnom životu izražavaju sudove o vrednostima, a pri tome su spremni da ih brane argumentima i ne vide ih kao proizvoljne ili lične (Boudon, 2004c: 111). Budonova pozicija je kontinuitetska u odnosu na preskriptivna i deskriptivna uverenja (Boudon, 2003b: 101). U osnovi, nema razlike kada se KTA primeni na domen moralnosti. Specifičnost aksiološke racionalnosti je to što sadrži jedan normativni sud. Budon kaže da individualni akter ima dobre razloge da prihvati neku normu/vrednost. Kriterijum „ubedljivosti teorije“ određuje i aksiološku racionalnost: „Ako nije dostupan nijedan drugi skup prihvatljivih i kompatibilnih tvrdnji koje vode drugačijem ili suprotnom normativnom ili aksiološkom zaključku, aksiološki je racionalno pretpostaviti da je dati aksiološki zaključak dobar“ (Boudon, 2010b: 20).

Budon definiše četiri postulata „teorije moralnih, preskriptivnih i aksioloških osećanja“, koji su isti kao u teoriji kognitivne racionalnosti, tj. u osnovi znače akterovu procenu ubedljivosti „teorije“ o nekoj poziciji: 1. Teorije se mogu zasnivati na moralnim, preskriptivnim, aksiološkim, deskriptivnim pitanjima, a mogu biti jače ili slabije; 2. Ljudi prihvataju teoriju koja im izgleda jača; 3. Javlja se osećanje da je „X dobro, loše, legitimno, pravedno itd.“ kada se ljudima čini da je teorija zasnovana na validnim razlozima (Boudon, 2010b: 19). Dodatak predstavlja četvrti postulat koji ukazuje na to da razlozi mogu zavisni i nezavisni od konteksta o čemu nije bilo reči u slučaju pozitivnih uverenja (Boudon, 2010b: 19). Budon na jednom mestu razlaže parametre koji deluju u slučaju aksiološke racionalnosti, pa tako navodi kontekstualne parametre koji su

komunitarno utemeljeni kao važne za objašnjenje nekih kolektivnih uverenja (Boudon, 2003b: 112).⁷⁹

Međutim, odmah se postavlja pitanje: da li je moguće izjednačiti preskriptivne i deskriptivne tvrdnje? Prema Budonu, dva tipa argumentacije se ne razlikuju, jer uverenost aktera može biti veća ili manja kod oba tipa tvrdnji, kako u slučaju preskriptivnih, tako i deskriptivnih tvrdnji (Boudon, 2010b). Format zaključivanja glasi: aksiološki zaključak (konsekvencijalni (instrumentalni)/nekonsekvencijalni) = vrednosni sud + pozitivni sud + pozitivni sud +...U samom procesu procene istinitosti nema ničeg kvalitativno drugačijeg u preskriptivnom sudu. Tvrdnje vrednosnog tipa - „treba“, slede iz „jeste“, na empirijski proverljivim argumentima (deskriptivne tvrdnje). Specifičnost aksiološkog zaključka jeste to što bar jedna od premisa mora biti i sama vrednosnog tipa. Budon navodi primer vrednosnog suda „semafor je dobra stvar“, koji se zasniva na jednom pozitivnom argumentu da se „saobraćaj bolje odvija kada rade semafori“ i jednom vrednosnom sudu da je „gužva u saobraćaju loša stvar“ (Boudon, 2010b: 20). U ovom primeru, aksiološki razlog je konsekvencijalne (još specifičnije, instrumentalne) prirode, tj. „sredstvo da se ostvare posledice koje većina ljudi smatra poželjnim“. Budon razdvaja dve „teorije“: prvu koja pokazuje da je nešto bolje sredstvo od drugih sredstava, i drugu, koja se odnosi na cilj zbog koga se bira prethodna teorija. U realnom istraživanju fenomena, oba aspekta su relevantna. Budonova teorija nije kognitivistička u tom smislu da sasvim isključuje instrumentalnu racionalnost, tj. konsekvencijalističke pristupe moralnosti. Budon kaže da se svaka akcija sastoji od instrumentalnih i aksioloških elemenata (Boudon, 2010b: 15; Boudon, 2004e: 296). Oba tipa racionalnosti su relevantna: „Dok instrumentalna racionalnost objašnjava sredstva koja akteri koriste da bi realizovali ciljeve i preferencije, aksiološka racionalnost pruža smernice za objašnjenje vrednosti i njihove preferencije“ (Boudon, 2010b: 17).

Kako se otkrivaju dobri razlozi koji čine argumentaciju za neki vrednosni sud? Baš kao i naučne teorije, preskriptivna uverenja mogu biti jača ili slabija, a postepeno mogu biti sasvim napuštena. Budon navodi duhovit primer da neki ljudi danas ne veruju u to da je Mesec uzrok plime (Boudon, 1998e). Isto se dešava sa uverenjima o ispravnosti moralnih pravila. Budon daje primer kolektivnog uverenja o pravednosti platnih razlika

⁷⁹ Budon opisuje i socijalno utemeljene parametre (lični, kategorijalni, uticaj pozicije).

koji je preuzeo od Adama Smita.⁸⁰ Budonova namera je da pokaže kako jedan čist vrednosni sud počiva na proceni dobrih razloga, tj. na kognitivnoj racionalnosti. Budon se pita zašto se smatra da je pravedno da rudari imaju veće plate od vojnika. Opšti princip pravednosti podrazumeva jednakost kontribucije i retribucije, tj. istu nadoknadu za uloženo, a u proceni prihvatljivosti razlika za ove dve kategorije zanimanja, na delu je sledeći razlog: vojnici dobijaju kompenzaciju u vidu društvenog ugleda (simboličke nagrade) koji rudari ne uživaju (Boudon, 2010b: 21-22).

Smitov primer je specifični oblik opštijeg „osećanja pravednosti“ koji objašnjava zašto ljudi podržavaju neke razlike. Obično se smatraju funkcionalnim i pravednim razlike u plati između kasirke i direktorke u supermarketu (Boudon, 2003b). Preciznije rečeno, uverenje da naknada treba da odgovara doprinosu, jeste jedna vrsta univerzalije, ali specifični kriterijumi za ovu procenu nisu univerzalni. Budon ističe da je Smit otišao dalje od Kanta, jer njegova teorija omogućava da se razume delanje idealnotipskog socijalnog aktera u donošenju sudova (Boudon, 2004b). Drugi primer je Inghartovo istraživanje koje Budon kritikuje. U jednom istraživanju se pokazalo da akteri pre prihvataju ograničavanje zapošljavanja za migrante nego raniji odlazak u penziju kao način da se smanji nezaposlenost. To se objašnjava time što je prva mogućnost manje prihvatljiva, jer podrazumeva prekid ugovora, dok druga znači samo uskraćivanje ugovora (Boudon, 2003b: 97).

Kakva je metodološka osnova kognitivističkog pristupa moralnosti? Budon kaže da je Smitov primer zasnovan na idealno-tipskom sistemu razloga, jer ne uključuje empirijske dokaze da je reč o tim razlozima. Ovde Budon ukazuje na važnu metodološku implikaciju: kada je to moguće izvesti, empirijski nalazi bi morali voditi do odgovarajućeg skupa razloga (Boudon, 2010b: 22). Odatle verovatno sledi da bi idealnotipski sistem razloga trebalo da se poklopi sa dobrim razlozima koje akteri navode. U dokazivanju svoje teorije Budon koristi sekundarne izvore, najviše iz eksperimentalnih istraživanja. On smatra da njegov model omogućava da se bolje objasne nalazi takvih istraživanja: „Kognitivni pristup moralnosti može da objasni moralna, preskriptivna i aksiološka osećanja koja se pojavljuju u empirijskim istraživanjima, konsenzus oko

⁸⁰ Lindenberg kaže da nije pronašao ovu dimenziju u Smitovom delu *Bogatstvo naroda*. Smit se bavio razlikama u platama i ulogom časti u okviru plate, ali se nije bavio legitimnošću ovih razlika (Lindenberg, 2000: 172).

mnogih pitanja koji postoji u društvu, promenu moralnih osećanja tokom vremena, i uopšte, kolektivnih aksioloških osećanja“ (Boudon, 2010b: 20).

Budon smatra da je aksiološka racionalnost najupečatljivija kada se manifestuje kao „kolektivno osećanje“ da je nešto dobro, ispravno, pravedno. Postavlja se pitanje kako nastaje „kolektivno uverenje“. Budon smatra da je proces isti kao u slučaju pozitivnih uverenja, naučnih ili laičkih. Budon to jezgrovito pokazuje citirajući Dirkemovu tvrdnju ljudi najpre veruju u moralne tvrdnje zato što su kolektivne, a kasnije one postaju kolektivne zato što su istinite (Boudon, 1998e; Boudon, 2003b: 135). Hamlinova slično tvrdi: „Akteri mogu da se međusobno vole ili ne vole, da vole ili ne vole neku zastavu, ali ne mogu da poveruju u jednu teoriju zato što im se sviđa“ (Hamlin, 2002: 54). Odatle dolazi snaga uverenja, kolektivno osećanje ispravnosti i dirkemovska „društvena prisila“. Njen izvor je u kognitivnoj racionalnosti, iako njena manifestacija može biti afektivna (akteri imaju osećanje da bi Generalizovani Drugi delio isto osećanje). Budon uvodi još jedan kriterijum za ovu transsubjektivnost, koji nije sasvim saglasan sa prethodnim. Reč je o proceni Smitovog „nepriistrasnog posmatrača“ (*impartial spectator*). Kriterijum se zasniva na tvrdnji da bi ljudi koji nisu direktno interesno pogođeni vrednosnom ocenom, prihvatili te razloge kao jake, ili kako kaže Budon: „uverenja su subjektivno jaka zato što su objektivno validna“ (Boudon, 2010b: 24).

Budon ima posebno shvatanje subjektivizma. Kontekstualnost je ključna determinanta „normalnosti“ uverenja. Kao što je u nekom trenutku sistem dobrih razloga navodio ljude da veruju u efikasnost rituala za izazivanje kiše, tako će određeni razlozi biti subjektivno prihvatljivi akterima koji procenjuju pravednost plata rudara i vojnika. U drugom kontekstu, moglo bi doći do promene. Kako Budon duhovito kaže, ako bi roboti počeli da rade opasan posao rudara, onda bi prethodni sistem razloga izgubio snagu (Boudon, 2010b: 22). Različite kognitivne situacije u kojima se akteri nalazi podrazumevaju različite „sisteme razloga koji se mogu razumeti“ (Boudon, 2004b: 335). Preteču u ovom povezivanju univerzalnosti i kontekstualnosti u aksiološkom domenu, Budon nalazi u fideističkoj teoriji vrednosti Maksa Šelera (Vautier, 2002: 60). Budon opisuje Šelerovu analogiju osećanja vrednosti sa percepcijom boja: naša uverenost da je lišće zeleno slična je našem osećaju da je loše ne poštovati svoje bližnje (Boudon, 2007b:

32). Međutim, Budon odbacuje fenomenološku ideju o intuitivnosti vrednosti koju zastupa Šeler, ali zadržava tezu da su vrednosni sudovi povezani sa osećanjem objektivnosti, objašnjavajući ih kognitivnom racionalnošću (Boudon, 2007b: 32).

Međutim, za Budona nije pravo pitanje da li je dominantna univerzalnost ili partikularnost moralnih uverenja. U odnosu na dve suprotstavljene strane, relativizam i naturalizam, Budon razvija treći pristup (Boudon, 1998e; Boudon, 2007b). Ovo je posebno važno u sklopu Budonove rasprave o relativizmu u antropologiji i drugim disciplinama. Budon nije konstruktivista ili relativista, kako u moralnom tako ni u kognitivnom smislu (Boudon, 2003b; Boudon, 2009), ali smatra da kulturalisti i konstrukcionisti delimično imaju pravo: zaista postoje različita verovanja. Oni greše u tome što ne uočavaju da se verovanja zasnivaju na jezgru očiglednih fakata zajedničkih svim pripadnicima ljudske vrste. Međutim, ni reakcija naturalista (npr. J. Wilson ili M. Ruse) ne daje zadovoljavajuće rešenje. Naturalisti tvrde da su osećanja moralnosti univerzalna odlika ljudske prirode i da imaju evolutivnu funkciju (Boudon, 1998e; Boudon, 2007b). Univerzalnost moralnih principa potvrđuje postojanje saosećanja, osećaja za pravednost ili osećanje dužnosti (Boudon, 1998e). Za Budona to nije dovoljno, jer naturalistički pristup ne može da objasni razlike u definisanju osećanja pravednosti (*fairness*) u različitim društvenim kontekstima. Kako kaže Budon, nekada je osnova jednakost, a nekada jednakopravnost (*equity*) (Boudon, 1998e). Kao što su pogrešna kulturalistička objašnjenja i objašnjenja preko socijalizacije, tako je Vilsonovo rešenje samo delimično korisno za razumevanje morala (Boudon, 1998e). Budon navodi Pijažeov primer da deca osuđuju varanje u igri. Deca to ne čine zato što su tako socijalizovana ili zato što im je to urođeno, već imaju dobre razloge da osude varanje jer to čini igru nezanimljivom (Boudon, 1998e). Slično se objašnjava negativan odnos ljudi prema krađi, plagijatu, korupciji, čak i kada nisu lično zainteresovani. Ovde Budon naglašava nedostatke utilitarističkih objašnjenja, npr. negativan odnos prema krađi nastaje zbog narušavanja principa „društvene igre“ da pojedinac dobija onoliko koliko je uložio, a ne zato što svako zamišlja da se to može njemu desiti, kako utilitaristi tvrde (Boudon, 2007b: 119). Kao što će biti pokazano, „bezinteresna“ perspektiva je važna odlika aksiološke racionalnosti.

Budon se poziva na Veberovo shvatanje društvenog razvoja morala, koje naziva programatističkim, praveći paralelu sa istorijom nauke. On prihvata neke aspekte Veberove „difuzne racionalizacije“ (Boudon, 2004b: 348). Kako kaže Budon, „ne vidim kako bi se normativna ireverzibilnost, kao i naučna ireverzibilnost mogla objasniti drugačije osim racionalno“ (Boudon, 1998e). Prema Budonu, neke ideje su ireverzibilne nakon racionalne selekcije, ali „snage istorije“ uvek mogu da ugroze njihovo postojanje u realnosti (Boudon, 2004b: 348; Boudon, 2007b: 199). Međutim, Budon nije historicista niti relativista. Činjenica da moral ima istoriju, kaže Budon, nije dokaz u prilog moralnog relativizma: „Traganje za istinom, pozitivnom ili normativnom, jeste istorijsko, ali sama istina, bilo moralna ili pozitivna, nije istorijska“ (Boudon, 1998e). Npr. uverenje da je demokratija bolja nego neki drugi tip sistema zasnovana je na dobrim razlozima. Budon navodi već pomenuti primer zašto ljudi glasaju na izborima i daje svoj odgovor u okviru KTA: „Glasam zato što mislim da treba da glasam. Mislim da treba da glasam, zato što imam jake razloge da verujem u demokratiju“ (Boudon, 1998c: 825). Pri tome, Budon prihvata da ljudi mogu imati razloge da ne glasaju. Sam čin glasanja je jednostavno „bihejvioralna“ manifestacija uverenja o demokratiji, kao njen sastavni deo. U objašnjenju jakih razloga za ovo uverenje, Budon kaže da ljudi glasaju zato što veruju da je demokratija bolja od drugih režima (Boudon, 1998c). Demokratija čini manje verovatnim da će vlast zanemariti interese birača ili čini manje verovatnim korupciju (Boudon, 1998e). Njena evaluativna prednost opstaje na nekakvom evolutivnom nivou, iako to ne znači da će nedemokratski režimi nužno nestati trajno i da se neće ponovo pojaviti. Budon odgovara na dve primedbe: da ne smatraju nužno svi demokratiju najboljim rešenjem i da nije uvek u istoriji ona bila shvaćena kao najbolje rešenje. Što se tiče prve primedbe, Budon kaže da i danas postoje ljudi koji ne veruju u neke opšteprihvaćene ideje (npr. povezanost Meseca i plime), kao i da u ovom slučaju naša pozicija posmatrača kome su očigledne prednosti demokratije, ne uočavamo da je ova ideja imala dugu istoriju borbe, baš kao i mnoge naučne tvrdnje (Boudon, 1998e).

Kao što je već pomenuto, Budon navodi da postoje kontekstualni zavisni i kontekstualni nezavisni razlozi. Kao primer za drugu kategoriju on navodi nekoliko uverenja. Recimo, nesumnjiva uverenost da je podela vlasti dobra institucija, vidi se u slučajevima kada je ovaj princip narušen: Budon tvrdi da će akteri navesti iste razloge

kao Monteskje u zaključku da je demokratija bolji sistem nego totalitarni režim. Drugi primeri, npr. poštovanje mrtvih, pristojno ponašanje, takođe su kontekstualno nezavisni, ali se ispoljavaju na mnogo raznih načina, koji su kontekstualno zavisni (Boudon, 2010b: 25). Budon pominje osetljive primere drastičnih razlika u vrednovanju nekih pojava, npr. genitalnog sakaćenja žena. Ovde dolazi do izražaja Budonova oštra kritika kulturnog relativizma koja se izražava u sledećoj formi: iako mogu da razumem zašto u nekom kontekstu ljudi imaju pozitivan odnos prema genitalnom sakaćenju žena, ja mogu da procenim da je jači sistem razloga modernih društava koji vodi zaključku da je to loš običaj. Dakle, Budon odbacuje relativističku pretpostavku da su dve vrednosne procene nesamerljive. Sistemi razloga u raznim kontekstima mogu biti uporedivi, jer drugačije ne bi bili shvatljivi. Kao argument Budon navodi da se čak i najtvrdi relativisti mogu složiti sa tim da je sakaćenje ruku zbog krađe loše, jer njihov sistem razloga upravo to nalaže. Budon zatim iznosi tvrdnju koja bi mogla imati i političku dimenziju: „Ja imam pravo da prosuđujem običaje u drugim kontekstima“ (Boudon, 2010b: 25). Budonova politička orijentacija ovde je implicitno prisutna, mada on uvek naglašava granicu koju nameće principa vrednosne neutralnosti naučnog suda.

Iako je Budon dosta detaljno razradio teoriju moralnosti, postoje mnoge nejasnoće na koje treba odgovoriti: koja je razlika između jakih i dobrih razloga u ovoj sferi i na koji način se instrumentalna racionalnost povezuje sa aksiološkom racionalnošću? Potrebno je uvesti jasniju razliku između dobrih i jakih razloga, jer jaki razlozi mogu biti nedovoljni u slučaju kada akteri imaju interese koji će ih staviti u drugi plan. Jednostavnije je razlikovati dobre i jake razloge u slučaju pogrešnih naučnih teorija koje se održavaju iako postoje dokazi koji ih oporgavaju, nego u sferi moralnosti, gde postaje komplikovano razlučiti razloge za neku normativnu preferenciju. Zatim, Budon ne osvetljava dovoljno kompleksnost dinamike dva tipa aksiološke/kognitivne i instrumentalne racionalnosti. Recimo, kada navodi primer Antigone, Budon kaže da gledaoci imaju univerzalno osećanje da Porcija i Kreon nisu u pravu. Izvor ovog osećanja jeste aksiološka racionalnost, pošto gledaoci nemaju nikakav interes da budu na strani nekog od aktera ove antičke tragedije. Međutim, Budon jednostavno kaže da postoje dobri aksiološki razlozi za ovo osećanje, ali ne razlaže dalje strukturu ovih razloga ili proces njihovog formiranja. Slična primedba važi za objašnjenje sukoba vrednosti na

liniji univerzalno-partikularno. On kritikuje Hardina koji tvrdi da će partikularni interesi zajednice prevagnuti u odnosu na univerzalne vrednosti kada dođe do situacije sukoba među njima, a univerzalne vrednosti imaju šansu samo kada konvergiraju sa interesima grupe/zajednice. Budon odgovara da su društveni akteri ujedno i (nepriistrasni) posmatrači (*actors and spectators*) i da nisu uvek interesi pokretači akcije, već takođe postoji aksiološka racionalnost.⁸¹ On navodi kao primer javno mnjenje, koje čine mišljenja ljudi koji nemaju interes za neka pitanja, a ipak imaju svoje preferencije u vrednovanju. Budon, međutim, ne uspeva da raščlani kriterijume koji određuju razliku između dva „stanja“ aktera iz sociološke perspektive, posebno u slučaju „javnog mnjenja“.

4.4. Ključni primer za KTA: magijska verovanja

Budonovo objašnjenje verovanja u magiju predstavlja primer primene KTA u domenu koji povezuje kognitivnu sociologiju i sociologiju saznanja, a u širem smislu obuhvata i domen religije. Budon je često tvrdio da savremeni istraživači kognicije veruju da svakodnevno saznanje sledi drugačiju logiku od naučnog saznanja i da ponovo uvode Levi-Brilov pojam „prelogičkog mentaliteta“ (Boudon, 1990: 25). Budon se oslanja na Dirkemovo i Veberovo objašnjenje verovanja u magiju, koje vidi kao superiornije teorije.

Budon polazi od sledećeg problema magijskog mišljenja: zašto neko veruje u uzročnu vezu koja očigledno ne postoji? Budon navodi razna objašnjenja. Antropolog Biti (Beattie) i Vitgenštajn bi rekli da „primitivci“ ne veruju zaista u magiju, već da ona predstavlja simbolički izraz njihovih želja (Boudon, 2003b: 77). Budon kaže da je tek Horton utvrdio da „primitivci“ zaista veruju u magiju, ali nije objasnio zašto je to tako (Boudon, 2003b: 77). Budon zatim navodi Levi-Brilovu teoriju kao primer pogrešnog

⁸¹ Budon navodi primer dvoboja koji izaziva istu reakciju osude kod „nepriistrasnog posmatrača“. Recimo, dvoboj je imao svoju interesnu (instrumentalnu) važnost za aristokratiju u jednom periodu, ali je kasnije, sa opadanjem statusa ove društvene kategorije, buržoazija, budući da dvoboj za nju nije imao nikakvu funkciju, mogla da procenjuje dvoboj na osnovu univerzalnih aksioloških razloga. Tako dvoboj postaje besmislena, čisto ritualna pojava, koju praktikuju skorojevići (Boudon, 1998e). Budon kaže da bi svaki posmatrač imao osećanje da je dvoboj loš. Budon kaže da upravo Hardinova ocena da je dvoboj loš ili osuda rata u Jugoslaviji, zapravo potvrda univerzalnih aksioloških razloga, iako su partikularni interesi određenih grupa dominirali u jednom trenutku (aristokratija ili masakri u ratu u Jugoslaviji).

objašnjenja magije, ali u pojednostavljenoj formi, pa je potrebno ukazati na neke njene aspekte.⁸²

Budon označava Levi-Brilovu poziciju kao „evolucionu“ (Boudon, 2003b: 77). To nije sasvim ispravna ocena. Levi-Brilova teorija je bila reakcija na tadašnji dominantni evolucionizam, iako je vremenom dobila status konzervativne teorije (Gardner, 1985: 223).⁸³ Šor (Shore) smatra da su Levi-Brila pogrešno razumeli i da je problem nastao zbog toga što je on naglasio „prelogičnost“ jednog modaliteta mišljenja i vezao ga za jednu grupu ljudi (Shore, 1996: 28). Princip participacije nije specifičnost „primitivaca“, što Levi-Bril i pominje, ali je tek na kraju svoje karijere jasnije istakao jedinstvo kognitivnog funkcionisanja svih ljudi.⁸⁴

Međutim, Levi-Bril je osporavao tvrdnju da je um primitivnih ljudi rudimentarna forma „našeg“ uma, tvrdeći da „primitivci ne rezonuju loše, već drugačije“ (Lévy-Bruhl, prema: Gardner, 1985: 223; Levy-Bruhl, 1923: 33). Primitivni ljudi znaju za prirodne uzroke pojava, a takođe prepoznaju motive ljudi kao uzroke. Međutim, ovi uzroci su za njih sekundarni (Levy-Bruhl, 1923: 273). Sledeća tvrdnja je gotovo sasvim na liniji Budonove pozicije: „Ovaj nedostatak radoznalosti ne nastaje zbog intelektualne ograničenosti ili mentalne slabosti (...) Ona je direktna i nužna posledica činjenice da primitivci žive, misle, osećaju, kreću se i delaju u svetu koji se po mnogo čemu razlikuje od našeg“ (Levy-Bruhl, 1923: 59). Ili na drugom mestu: „Iz ugla akcije, oni se kreću u prostoru kao mi, kao što životinje čine; oni postižu ciljeve pomoću sredstava, što podrazumeva povezivanje uzroka i posledice. Kada ne bi sledili ovu objektivnu vezu, oni bi, kao i mi (kao i životinje) momentalno nestali“ (Levy-Bruhl, 1923: 96). Levi-Bril je takođe prepoznao dualizam posmatrač-posmatrani, jer kaže da se moramo staviti u poziciju „primitivca“ da bismo ga razumeli (Schmaus, 1996: 427).

⁸² Budon uglavnom ne citira Levi-Brila, pa se može pretpostaviti da je njegovo razumevanje ovog autora zasnovano na sekundarnim izvorima.

⁸³ Levi-Brilova knjiga *La mentalité primitive* izašla je 1922. godine.

⁸⁴ Levi-Bril je revidirao svoju teoriju u kasnoj fazi rada: „Počeo sam sa tvrdnjom da je primitivan um drugačiji od našeg...pozicija koju nikada nisam mogao dobro da odbranim i koja je neodrživa na dugi rok (...) Treba potpuno odustati od objašnjenja participacije kao nečeg specifičnog u ljudskom umu...Ne postoji primitivan um koji se razlikuje od našeg“ (Lévy-Bruhl, prema Gardner, 1985: 224). A zatim, na drugom mestu: „Ono što se opisuje kao primitivan um jeste nesumnjivo trajna struktura ljudskog uma, ali u našem društvu je ova struktura zamagljena dominacijom naučne misli dok dolazi u prvi plan kod naroda bez pisma“ (Lévy-Bruhl, prema Gardner, 1985: 225).

Ključni problem predstavlja donekle pogrešno shvaćena Levi-Brilova tvrdnja da primitivni ljudi imaju određene „prelogičke misli“, tj. da ne poznaju logički princip kontradikcije, što onda implicira zakon participacije, prema kome nešto može biti identično istovremeno sa sobom i sa nečim drugim. U takvom okviru, magijsko delovanje je sasvim logično, pošto uzrok i posledica ne moraju nužno biti povezani u vremenu i prostoru. Koncepti ekstra-temporalnosti i ekstra-spacijalnosti omogućuju neobične zaključke Azanda (Levy-Bruhl, 1923: 91). Levi-Bril nije isključio delovanje ovih principa u kogniciji modernog čoveka, mada nije dovoljno naglasio njihovu univerzalnost niti potkrepio odgovarajućim slučajevima. Istina, on navodi primere delovanja zakona participacije i kontradikcije u hrišćanskim verovanjima (Schmaus, 1996: 426).⁸⁵ Iz ugla kognitivne antropologije i komparativne psihologije, važno je zapažanje da primitivni ljudi ne poznaju hijerarhijske kategorizacije za životinje, predmete itd. ili da im je daleko apstraktno mišljenje. Moglo bi se reći da oni nemaju interesovanja za tu vrstu kognitivne aktivnosti i zbog toga ona nije razvijena.

Budon je kritičan prema Levi-Brilu, a prihvata poziciju Evans-Pričarda u objašnjenju magije. On opisuje njegovo istraživanje Azanda (Boudon, 2003b; 1998a). Evans-Pričard takođe naglašava kognitivnu idiosinkratičnost, ali istovremeno i postojanje kontinuiteta u rezonovanju kod primitivnih i modernih ljudi: „(...) oni (Azande) sjajno rasuđuju u idiomu svojih verovanja, ali ne mogu da rasuđuju izvan njega, ili nasuprot njemu, jer nemaju drugog idioma za izražavanje svojih misli“ (Evans-Pričard, prema: Hač, 1979, 56).⁸⁶ Ovo potvrđuje Hačova ocena: „Evans-Pričard se nije zadovoljavao samim tim funkcionalističkim objašnjenjem; pokušavao je da pokaže da su verovanja, ma kako besmislena izgledala čoveku spolja, bila logički dosledna i intelektualno odbranjiva sa tačke gledišta samog čoveka koji veruje“ (Hač, 1979: 53). U objašnjenju fenomena koji su za njih važni, „primitivci“ rezonuju logički i po tome se ne razlikuju od ljudi iz modernog doba. Evans-Pričard je kritikovao Levi-Brila tvrdeći da Azande imaju „dvojnju uzročnost verovanja“: mističku i prirodnu (što se implicitno pominje i kod Levi-Brila).

⁸⁵ Šor kaže da zakon participacije deluje i u procesu mišljenja ljudi u razvijenim društvima, npr. tehno-totemizam u umetnosti (kiborg itd) ili organski totemizam u darvinističkoj ideji evolucije koja osporava kategoričku distinkciju vrsta (za razliku od kreacionista) (Shore, 1996: 184).

⁸⁶ Evans-Pričard je objavio knjigu 1937. godine, a ponovo je postao aktuelan u antropologiji sedamdesetih godina 20. veka, kada je njegova rasprava o Azandima stavljena u okvir rasprave o racionalnosti (Bošković, 2010: 95).

Evans-Pričard navodi jednu izreku Azanda koja to pokazuje. Kada idu u lov, oni kažu da je magija „druga strela“ (*umbaga*) (Evans-Pritchard, 1972: 74). Dakle, prirodna i magijska uzročnost imaju svoju funkciju, zavisno od sazajnih ciljeva. Glavna implikacija ove tvrdnje je da kod svih ljudi postoji ista sposobnost za prepoznavanje uzroka i posledice na osnovu empirijskog materijala.

Budon vidi visok stepen konvergencije u teorijama Dirke i Vebera u objašnjenju magije (Boudon, 1998b).⁸⁷ Prema Budonovoj interpretaciji Vebera, za primitivne narode je „čin pravljenja kiše isto tako magičan kao čin pravljenja vatre“ (Weber, prema: Boudon, 1989b: 183). Iz perspektive aktera koji ne zna zakone fizike, racionalno je izjednačiti ova dva procesa. Da bi postigao željeni cilj (kiša), akter mora da izgradi teoriju, a logično je da primenjuje iste principe u dva procesa koji izgledaju istovetno. Nije problem u „primitivcima“ koji veruju da magijski ritual donosi kišu na isti način kao što trenje kamena proizvodi vatru (sklonost analogiji o kojoj govori Šveder). Posmatračevo predznanje je razlog za zaključak o iracionalnosti posmatranih subjekata. U ovom slučaju reč je o znanju o procesu transformaciji energije koje implicitno prethodi oceni posmatrane akcije. Njemu ta činjenica izgleda prirodno, pa ocenjuje ponašanje nekoga ko nema to znanje, kao iracionalno (Boudon, 1989b). Veber naglašava da ciljna racionalnost postoji i kod magije i religije, što se vidi u različitom stepenu „ordinarnosti“ koji se pripisuje bićima i stvarima sa određenim moćima, što ne primećuju ljudi sa „modernim pogledom na nauku“ (Weber, 1978: 400). Naravno, kao što je Veber primetio, ljudi znaju da treba primeniti i tehnička sredstva pored magije da bi usevi uspeali. Međutim, to što smatraju da poljski radovi i magijski činovi treba da idu zajedno, nije nelogično ili iracionalno (Weber, prema Boudon, 2001c: 22; Boudon: 2007a: 155). Kako na jednom mestu kaže Veber: „Svako čisto magijsko ponašanje koje se pokaže kao efikasno u naturalističkom smislu, biće ponavljano u istoj formi sa rigoroznom doslednošću“ (Weber, prema Boudon, 2001c: 22; Boudon: 2007a: 155). Pri tome, Budon naglašava da „naturalistička efikasnost“ znači jednostavno da nešto „izgleda da proizvodi realne efekte“ (Boudon, 2001c: 22; Boudon, 2007c: 155). Ovo su prepoznali i drugi autori: Evans-Pričard je takođe istakao značaj pozicije subjekta koji ima određena uverenja, pa mu neka pitanja izgledaju smisljena, a neka ne (Boyer, 2001).

⁸⁷ Sličnu interpretaciju Veberove i Dirkeove pozicije daje Viale, 2012.

Dirkem takođe vidi magiju kao „uputstvo za akciju“, baš kao što naučne teorije služe kao osnova za modernu tehniku (Durkheim, 1968: 33). U prikazu Dirkemovog shvatanja magije, Budon kaže da je ovaj sociolog ponudio odgovor koji je „svevremen“ i primenjiv na sve društvene okvire (Boudon, 2003b: 80). Prema Budonu, Dirkemova teorija ima prednosti jer može da objasni fenomene izvan specifičnog okvira na koji je bila fokusirana, od stare Grčke, Srednjeg veka, Renesanse, do početaka moderne, pa i savremene nauke (Boudon, 2003b: 78). Ovde je bitno ukazati na to da je Dirkem bio jedan od prvih autora koji su kritikovali Levi-Brilovu teoriju (Schmaus, 1996). Dok je Levi-Bril pravio distinkciju između nauke i religije, Dirkem je naglašavao kontinuitet među njima (Schmaus, 1996). Dirkem smatra da nema nikakvog „ambisa“ između naučne i religijske misli (Durkheim, 1968: 230). Magijske teorije su primenjene teorije, slično tehničkim uputstvima zasnovanim na savremenoj nauci.⁸⁸

U osnovi Budonove interpretacije Dirkemovog objašnjenja magije nalazi se ideja o kognitivno racionalnom akteru koji uvek ima određenu teoriju kojom pokušava da objasni svet. Kada je reč o magiji, pitanje je zašto se ljudi oslanjaju na teoriju koja nije tačna i ne daje efekte. Dirkemovo kontinuitetsko shvatanje nauke i magije podrazumeva naučnik neće odbaciti teoriju koju ne potvrde činjenice, već će izgraditi pomoćne teorije da objasni odstupanja (Boudon, 1989b: 183). Osim toga, „tržište teorija“ je slabo aktivno u tradicionalnim društvima, pa nema konkurentskih objašnjenja (Boudon, 2003b: 74). Zbog toga će vračevi izmišljati pomoćne hipoteze da bi objasnili neuspeh svoje teorije, a neće je tek tako odbaciti (Durkheim, 1968).

Tabela 13. *Dirkemove pretpostavke u objašnjenju magije*

činjenične tvrdnje	-u primitivnim društvima se obavljaju rituali; -australijski Aboridžini odbacuju fizičke teorije iz zapadnih društava; -oni nemaju statističko znanje
epistemološke tvrdnje	-kolinearnost otežava uzročnu analizu; -operacija prevođenja korelacije u uzročnu tvrdnju obično je teška; -kada činjenice dovode u pitanje teoriju, obično je moguće spasiti tu teoriju

⁸⁸ Levi-Bril je takođe ukazivao na smisao „mističkih uzroka“ iz pragmatične perspektive, mada nije pravio jasnu paralelu sa modernom naukom niti definisao odlike modernog uma (Schmaus, 1996).

	pomoćnim hipotezama
psihološke tvrdnje	<ul style="list-style-type: none"> -skupo je odbaciti jednu teoriju; -teorija se ne odbacuje ako predstavlja predmet kolektivnog verovanja bez jakih razloga; -teorija se lakše odbaci ako postoji alternativna teorija; -praksa i znanje „primitivnog“ poljoprivrednika ne dolaze samo iz njegovog iskustva; -poljoprivrednik ima potrebu da stvori predstavu životnih procesa; -principi na kojima se zasniva njegova praksa/veština ne mogu biti isključivo empirijskog porekla; empirijske opservacije su uvek interpretirane uz pomoć teorijskog okvira

Izvor: Boudon, 2003b: 76.

Drugi važan inovativni aspekt Dirkegovog objašnjenja obuhvata kognitivne procese koji takođe utiču na održivost magijskih uverenja. Reč je o prividnoj korelaciji. Kako se većina magijskih rituala odvija u vreme kiša, pogrešno se zaključuje da su kiše nastale zbog magije, tj. ljudi tumače ovu relaciju kao uzročnu vezu (Boudon, 2003b: 75; Boudon, 1989b: 183). To ujedno predstavlja potvrdu teorije koja se zasniva na magiji, pa ona opstaje uprkos nedostacima. Ovaj segment objašnjenja ima potvrdu u kognitivnoj psihologiji koja prepoznaje značaj sličnosti kao principa izvođenja zaključaka o svetu (Goldstone, Son, 2005). Šveder je takođe zapazio da se ljudi oslanjaju na sličnost između događaja u proceni korelacije među njima, dok je Evans-Pričard primetio da se Azande oslanjaju na spoljašnje sličnosti između određene bolesti i mogućeg leka (npr. pokreti određene vrste majmuna liče na epileptične napade (Boudon, Viale, 2000). Univerzalnost ove tendencije predstavlja potvrdu kontinuiteta u izgradnji naučnih i laičkih uverenja.

Budon smatra da su Veber i Dirkem imali veoma slično razumevanje magije, koje je različito od drugih objašnjenja koja ponudili njihovi savremenici ili noviji autori. Za razliku od drugih teorija, oni posmatraju verovanje u magijski čin kao racionalno. Budon sledi Dirkegovu poziciju o kontinuitetu religijske i naučne misli, što predstavlja suprotnu poziciju od Kontove trostepene sheme (Schmaus, 1996). Oslanjajući se na Dirkega i Vebera, Budon zaokružuje svoje shvatanje magije zapažanjem da postoje dva oblika racionalnosti u ovom fenomenu: kognitivna i instrumentalna racionalnost (Boudon,

2001c: 17; Boudon, 2007a: 149). Instrumentalna racionalnost podrazumeva da virač ima cilj (kiša potrebna za useve) i traži sredstva kojima će to postići. U tom procesu, on je kognitivno racionalan i traži najbolju teoriju koja će to omogućiti. U kontekstu koji savremeni ljudi mogu razumeti ako se distanciraju od svojih implicitnih znanja, magija je racionalan izbor.

4.5. Primeri iz religije i javne politike

Ključni domen u kome je Budon pokazao primenu KTA jeste *religija*. Problem objašnjenja magijskih verovanja predstavlja paradigmatičan primer za KTA. Osim ovog problema, Budon je takođe razmatrao verovanja u religijske pojmove. Moglo bi se reći da je religijska sfera bila izazov za Budona, pošto je imao nameru da pokaže funkcionisanje kognitivne racionalnosti u polju koje se obično označava kao iracionalno. Objašnjenje fenomena koji se povezuju sa verovanjem u natprirodno treba da pokaže kako je moguće prevazići podelu racionalno-iracionalno.

Budon istražuje prijemčivost za religijske koncepte (animizam, duša, đavo, pakao) i religijske ideje. Na primer, kod Vebera nalazi primer iz istorije religijskih ideja: uspon mitraizma u vreme Rimskog carstva (Boudon, 2001c). Rimski centurioni su prihvatili mitraizam kao monoteističku religiju zato što je ona saglasna sa njima bliskom koncepcijom birokratske organizacije. Budon takođe koristi Veberovo objašnjenje animizma, dok se za savremena verovanja oslanja na rezultate savremenih javnomnjenjskih istraživanja, posebno *Svetsku studiju vrednosti* (Boudon, 2003e; Boudon, 2007a). Raširenost pojma duše, odnosno animističkih formi verovanja, Veber objašnjava time da je *pojam duše* lako povezati sa dahom koji naizgled čini razliku između života i smrti, pa je ideja o dualizmu duše i tela bila logična, kao i raširenost verovanja zasnovanih na ovom pojmu. Kad je reč o *pojmu duha*, on je koristan u razumevanju raznih procesa (npr. bolesti) sa kojima se ljudi suočavaju, jer se izjednačava sa pojmom sile. To znači da je na njega moguće delovati kako bi se promenili neželjeni efekti (Boudon, 2001c: 20; Boudon, 2007a: 152). Veber je zapazio da ovakav pojam sile ima sličnosti sa pojmom „centrifugalna sila“ koji fizičari koriste iako znaju da tako nešto ne postoji, već predstavlja odraz zakona inercije. Takav pojam služi kao princip

objašnjenja koji odgovara realnosti, a „lako se može supstantivirati“ (Boudon, 2001c: 20; Boudon, 2007a: 153).

Budon slično objašnjava verovanja u određene religijske koncepte danas. U istraživanjima sprovedenim u zapadnim zemljama, veliki procenat ljudi i dalje veruje u postojanje duše, ali broj ljudi koji veruju u raj, pakao i đavola, opada. Zanimljivo je da ljudi više veruju u život posle smrti nego u raj. Budon definiše sledeću pravilnost u transformaciji verovanja u neki religijski koncept: „Pojam ima više šanse da se održi ako mu je lakše pripisati simboličku i imanentističku interpretaciju i ako nosi poruku nade i sreće“ (Boudon, 2007c: 270). Budon objašnjava da se pojam duše lako povezuje sa ljudskom transcendencijom i ljudskim dignitetom. Pojam duše je lako pojmiti kao simbolički izraz osobe (Boudon, 2007c: 270). On označava besmrtni aspekt osobe, za razliku od individue koja je smrtna (Boudon, 2007c: 270). Posebno pitanje predstavlja uloga crkve danas. Budon smatra da su crkveni rituali zadržali veći značaj u ceremonijama vezanim za smrt nego za rođenje i venčanja. Isto tako, crkva je još uvek autoritet u pitanjima abortusa i eutanazije. Razlog za ovo Budon vidi u tome da je reč o pitanjima koja imaju veću moralnu težinu i koja se ne zahtevaju kompetentnost i odgovornost države (Boudon, 2007c: 270).

Moglo bi se reći da je velika šteta što Budon nije sistematičnije proučavao oblast *javne politike*. Iako je analizirao samo mali broj fenomena iz domena sociologije javne politike, njegovi uvidi u ovoj oblasti su veoma značajni. Javna politika je posebno važna za Budonovo pozicioniranje u sociologiji. Objasnjenje efekata mera obrazovne politike u studiji o obrazovnim nejednakostima, donelo mu je poziciju respektabilnog autora u internacionalnom okviru. Nakon teme o obrazovnim nejednakostima, Budon je istraživao razne aspekte javne politike: primena društvenih nauka (posebno sociologije) u javnoj politici, uloga različitih uverenja u ispravnost političkih mera, ideološki okvir određenih javnopolitčkih programa.

Već je pomenuto da su Budon i Buriko u *Kritičkom rečniku sociologije* pisali o angažovanju sociologije u javnoj politici. Ideja o planskim promenama u društvu, koja je bila deo dominantne ideologije šezdesetih i sedamdesetih, omogućila je uključivanje „socijalnih inženjera“ u mnoge oblasti javne politike (Boudon, Bourricaud, 2003:1). Na taj način je ugrožen status sociologije jer mnogi programi nisu imali očekivane efekte.

Ističući prednosti metodološkog individualizma, Budon navodi da je to jedini pristup koji omogućava da se procene efekti nekih politika. U realnosti, političari su radije voljni da prihvate „himere sociologizma“ (Boudon, 2009c: 15). Budon kaže da se uverenja nekad menjaju samo pod grubim udarom realnosti. Baš tako je komunizam propao, a ne zbog kritičkih argumenata (Boudon, 1998a).⁸⁹

Budon je napravio veliki iskorak u sociologiji javne politike baveći se uverenjima koja su u osnovi raznih programa javne politike. Iako je njegovo razmatranje ovih tema daleko od temeljnog pristupa koji bi zahvatio različite dimenzije javnopolitičkih problema, veoma ubedljivo je pokazao vezu uverenja i akcije. Budon posebnu pažnju posvećuje pretpostavakama na kojima počivaju ova uverenja i ukazuje na sklonost eksperata pogrešnim uverenjima. Takođe, Budon pokazuje da postoji sličnost u osećanju pravednosti za nejedakost dohodaka kod laika i državne uprave (Boudon, Betton, 1999).⁹⁰

Jedan od primera koje Budon razmatra na nekoliko mesta, želeći da pokaže primenu teorije o kognitivnoj racionalnosti, jeste uverenje o značaju strane pomoći za razvoj nerazvijenih zemalja (Boudon, 1989a; 1995; 1998a). Tokom šezdesetih je postala dominantna teorija o razvoju koja podrazumeva da je strana pomoć „nužan i dovoljan uslov“ za razvoj. Posebno je teza o „začaranom krugu siromaštva“ (autor Ragnar Nurkse) imala veliki uticaj na uverenje da je strana pomoć neophodna za siromašne zemlje. Budon je sažima na sledeći način kroz niz povezanih pretpostavki: „1. Kada je zemlja siromašna, nema kapacitet za štednju; 2. Zemlja bez kapaciteta za štednju ne može da investira; 3. Bez investicija, nema povećanja produktivnosti; 4. Bez povećanja produktivnosti, nema povećanja nacionalnog dohotka; 5. U tom slučaju, siromašna zemlja će ostati siromašna; 6. Osim ako ne dobije stranu pomoć“ (Boudon, 1998a). Budon koristi analize drugih autora koji su kritikovali ovu poziciju. Budon je otišao korak dalje u objašnjenju pogrešnih uverenja koja su potkrepila ovu dominantu paradigmu u teoriji razvoja. On traga za implicitnim pretpostavkama navedenih teza (*Zimelovi a priori*). Na primer, prva

⁸⁹ Ovde Budon citira Kastrovo zapažanje da je ideja ukidanja zakona tržišta realistička isto koliko i pokušaj da se ukine zakon gravitacije (Boudon, 1998a).

⁹⁰ Učesnici Frolih-Openhajmerovog eksperimenta su odgovarali na pitanje o optimalnom modelu distribucije dohotka u društvu. Većina ljudi (78%) preferira distribuciju u kojoj postoji minimalan prihod i da se maksimizira prosek. Manjina ljudi se zalaže za Rolsovu maksimizaciju minimalnog dohotka, utilitarističku maksimizaciju proseka bez minimalnog dohotka ili maksimizaciju proseka uz ograničenje standardne devijacije (Boudon, Bretton, 1999). Budon uočava da sličnu poziciju obično ima vlada u svojim merama. Budon objašnjava odgovor učesnika eksperimenta time što su pošli od toga da neke razlike moraju biti funkcionalne.

pretpostavka bi se mogla preinačiti u tvrdnju da siromašne zemlje uopšte nemaju kapacitet za štednju. Budon kaže da to nije tačno, jer i u najsiromašnijim zemljama postoji manjina bogatih koji imaju kapacitet da štede. Druga i treća tvrdnja su bazirane na implicitnoj pretpostavci da se produktivnost ne može povećati ako nema investiranja, a istina je da postoje i jeftine metode za povećanje produktivnosti. Ili, četvrta pretpostavka implicitno tvrdi da nema razmene između siromašne zemlje i okruženja. Naprotiv, tehnološki napredak može doneti promene i u siromašnim zemljama. Prema Budonu, sve navedene implicitne pretpostavke, kada se jasno predoče, dovode u pitanje celu ideju o nužnosti strane pomoći za razvoj. Međutim, Hamlinova pronalazi nedostatke Budonove kritike ideologije developmentalizma (Hamlin, 2002: 57). Ona smatra da je Budon zanemario dimenziju moći. Na primer, teza o ulaganju kao jedinom izvoru rasta produktivnosti jeste autopercepcija koju prihvataju manje razvijene zemlje. Hamlinova kaže da ova perspektiva mora nekako biti posredovana, i to ne samo posredstvom autoriteta. Naučni autoritet može imati manji ili veći uticaj, ali nisu važne samo kognitivne dispozicije, već odnosi moći deluju na to šta će postati vidljivo i važno (Hamlin, 2002: 58).

Uverenja koja su uticala na uvođenje metadonske terapije jeste drugi primer koji navodi Budon. Naime, u Francuskoj je dosta kasnije nego u drugim zemljama uvedena metadonska terapija za lečenje zavisnika od droge. Budon pronalazi objašnjenje u tome što su ideje iz „šezdesetosme“ uticale na dominantnu paradigmu u psihijatriji. Psihijatar Klod Olivenštajn (Claude Olievenstein), „doktor i preduzetnik“, kako kaže Budon, tvrdio je da je razlog zavisnosti prekinuta socijalna veza bolesnika i okruženja i da je potrebno tu vezu ponovo uspostaviti (Boudon, 1998a). Kako kaže Budon, ova teorija je bila jedina „zadovoljavajuća“ na tržištu ideja u to vreme i sasvim saglasna sa ideologijom tog vremena, posebno sa lakanovskom psihoanalizom (Boudon, 1998a). Olivenštajnova metoda nije bila u saglasnosti sa idejom metadonske terapije da zavisnicima treba pružiti hemijsku „štaku“, već je polazila od pretpostavke da će ponovo uspostavljena „psihološka ravnoteža“ učiniti drogu bespotrebnom. Naravno, uloga lekara bi takođe bila umanjena, što bi se moglo svrstati u „dobre razloge“. Doktor Olivenštajn je dobio institucionalnu podršku za svoj poduhvat.⁹¹ Pošto su ovom metodom uglavnom lečeni pripadnici više

⁹¹ Osnovao je bolnicu Marmottan 1971.

klase, ostali slučajevi nisu uzeti u obzir kod procene uspešnosti tretmana i opštih pokazatelja broja zavisnika. Iako bazirana na malom broju zavisnika, ova „zadovoljavajuća teorija“ je funkcionisala. To se promenilo onda kada je problem nižih klasa sa drogom i sidom postao tako drastičan da je alternativna teorija, zasnovana na metadonskoj terapiji, konačno postala prihvatljiva.⁹²

Posebno mesto u Budonovom razmatranju javnopolitičkih pitanja ima Budonova alternativna teorija o obrazovnim nejednakostima i socijalnoj mobilnosti. Ova teorija je značajna za sociološku nauku, ali ona je nastala kao odgovor na jednu dominantnu javnopolitičku paradigmu tokom sedamdesetih godina. Iako je u to vreme Budon više koristio okvir TRI nego kognitivni model akcije, neki elementi njegovog objašnjenja obrazovnih nejednakosti počivaju na „dobrim razlozima“ i kognitivnoj racionalnosti. Pošto je bilo reči o najvažnijim pomacima koje je Budon učinio ovom teorijom, ovde ću naglasiti javnopolitički aspekt. Naime, tokom šezdesetih godina je došlo do masovne demokratizacije obrazovanja. U osnovi ove mere nalazila se pretpostavka da veća jednakost u obrazovanju vodi većoj jednakosti životnih šansi, što znači da će na duži rok ekonomska nejednakost takođe biti redukovana. Budon je dao objašnjenje koje mnogo ubedljivije dovodi u pitanje celu paradigmu „ulaganja u obrazovanje“ i omasovljenja obrazovanja kao načina da se smanje društvene nejednakosti. Reč je fenomenu „nenameravanih posledica“, jer se struktura tržišta rada ne menja istom brzinom i u istom pravcu kako se to odvija sa obrazovnom strukturom stanovništva. Kao rezultat, ne samo da neće doći do socijalne mobilnosti nižih klasa, već će i najobrazovaniji doći u relativno goru poziciju, pošto će za isti nivo obrazovanja ponuda poslova uključivati one niže rangirane poslove. Danas „balon obrazovanja“ (studentski krediti) postaje ozbiljan, kao i „devalvacija diploma“. Budon nije bavio kasnije ovim problemom, pa tako nije ni iskoristio KTA kao okvir da objasni još uvek aktuelna uverenja o uzročnoj vezi obrazovanja i ekonomskog rasta. Uočena korelacija nakon Drugog svetskog rata, kada je ubrzani rast pratio i rast obrazovnog nivoa, doveo je do kognitivne greške (konfirmacija konsekvensa), tvrdnje da viši obrazovni nivo vodi ekonomskom rastu, što onda opravdava „ulaganje u obrazovanje“.

⁹² Klod Olivenštajn je smatrao metadonsku terapiju novim oblikom alijenacije. Međutim, sam je promenio mišljenje sa pojavom epidemije side. U poslednjim godinama života (umro je 2008) bio je zagovornik dekriminalizacije kanabisa.

5. Okvir za razumevanje KTA

Ovaj segment rada obuhvata dve perspektive: Budonov odnos prema određenim teorijskim orijentacijama i shvatanje Budonove pozicije iz ugla određenih relevantnih teorijskih pravaca. Značaj određenih pravaca ne korespondira uvek sa Budonovim interesovanjem za njih. Teorija racionalnog izbora je ključna paradigma prema kojoj se Budon jasno odredio, kao i prema klasicima sociologije. Slično važi za teorije akcije. Metodološki individualizam je konstanta u Budonovom radu. Sa druge strane, odnos prema analitičkoj teoriji dobija značaj u poslednjim fazama Budonovog rada, mada analitički sociolozi pominju Budona kao deo svoje tradicije. Najpre ću nešto detaljnije razmotriti opšte epistemološke metodološke principe Budonove teorije.

5.1. Epistemološke i metodološke osnove Budonove teorije

Metodologija je prvobitno bila centralna tema Budonovog interesovanja. U svom doktoratu, Budon se bavio primenom matematike u sociologiji, a krajem šezdesetih je objavio knjigu posvećenu metodologiji. Budon kaže da metodologiju ne shvata uobičajeno, sa fokusom na tehnikama posmatranja ili analizi podataka, već šire, u sprezi sa teorijskim osnovama i epistemološkim principima (Boudon, 2004c: 3). Za Budona „metode su (...) skup principa koji vode naučnike ka razvijanju novih teorija i kritičkoj analizi postojećih teorija“ (Boudon, 2004c: 3). Dakle, Budonovo shvatanje metodoloških pitanja treba staviti u nešto širi okvir epistemoloških osnova sociologije.

Kako kaže Hamlinova, „Budonova interpretacija Veber-Poperovog postulata, podrazumeva jednu varijantu metodološkog individualizma koji je antiempiricistički i antiesencijalistički, a predstavlja alternativu atomizmu i holizmu (kolektivizmu)“ (Hamlin, 2002: 28). Prema Hamlinovoj, Budon „oscilira između antirealizma i slabog realizma, sa neokantovskim racionalističkim tonovima“ (Hamlin, 2002: 4). Međutim, Budonov otklon prema pozitivizmu drugačijeg je karaktera od epistemološkog relativizma. Budon bi verovatno prihvatio Dejvidsonovu tvrdnju da ne postoje večiti, apsolutni standardi za procenu racionalnosti i konzistentnosti, ali da nismo osuđeni na

„moje“ i „tvoje“ standarde i da relativizam nije jedina alternativa za standarde nezavisne od našeg razmišljanja i prosuđivanja (Davidson, 2004: 217). Sam Budon kaže da sledi epistemološki „treći put“ (Boudon, 2002b).

Čerkaj stavlja Budona i Fararua zajedno, kao autore koji su odbacili sve principe pozitivizma osim jednog: da nema razlike između objašnjenja u prirodnim i društvenim naukama (Cherkaoui, 2000). Budon prihvata pozitivističko utemeljenje sociologije kao prirodne nauke, ali ne smatra da je posmatranje jedini ispravan metod (Boudon, 1998b: 138). Budon ne odbacuje sasvim empirijsku validaciju. On ne prihvata bezrezervno pozitivistički stav o opservabilnosti činjenica, već smatra da se razlozi mogu rekonstruisati, koristeći metaforu policijske istrage (Boudon, 2002c).

Prema Hamlinovoj, Budon vidi sociologiju kao nomotetsku ali formalnu nauku, baziranu na modelima koji su bliži Veberovom pojmu idealnog tipa (Hamlin, 2002: 13; 26). Budonov pristup je kombinacija principa modela/mehanizma i falsifikacionizma (Boudon, prema Hamlin, 2002: 28). Slično je mišljenje Čerkaja koji smatra da Budonova koncepcija objašnjenja društvenih pojava spada u tradiciju koja se suprotstavlja anti-metafizičkom empiricizmu, jer teži da otkrije, tj. konstruiše mehanizme koji proizvode te pojave (Cherkaoui, 2000; Noguera, 2006).

Ova pozicija je u skladu sa Budonovom kritikom „materijalističkih“ ili determinističkih objašnjenja.⁹³ U Budonovoj interpretaciji, determinističke paradigme objašnjavaju ponašanje kao rezultat prethodnih elemenata ili događaja u formi: „ako A (koje prethodi B), onda B“ ili „ako A (koje prethodi B), onda je veća verovatnoća za B“ (Boudon, 2009b: 193). Budon ističe da validna sociološka analiza treba da pođe od socijalnog subjekta kao autonomnog i ističe paradigme koje se fokusiraju na intencionalne akcije, tj. objašnjavaju fenomene kao rezultat akcija usmerenih ka nekom

⁹³ Često se stiče utisak da Budon izjednačava determinizam i kauzalizam, što nije sasvim opravdano. U slučaju kauzalizma, naglasak je na postulatu da svaka pojava ima uzrok, dok determinizam ističe da u istim uslovima, isti uzroci stvaraju iste posledice (<http://filosofar.blogs.sapo.pt/arquivo/1074612.html>). U filozofskoj literaturi, kauzalni determinizam označava poziciju da sve što se dogodi ima uzrok, ali u okviru njega postoje varijacije (Proudfoot, Lacey, 2010: 145). „Tvrdi“ determinizam podrazumeva da je akcija nastala usled fizičkih, fizioloških, mentalnih uzroka, a da je ideja slobodne volje iluzija (Proudfoot, Lacey, 2010: 145). Budon je verovatno imao na umu ovu koncepciju determinizma. Međutim, postoji „meki determinizam“ koji tvrdi da su akcije uzrokovane ali da ta uzročnost nije nametnuta, odnosno to ne umanjuje značaj izbora aktera. Indeterminizam naglašava razliku između fizičkih uzroka i namere koja je ključna u definisanju akcije. U okviru ovog pristupa postavlja se problem da li su zaista mentalni faktori kao što su želje ili uverenja odvojeni od akcije (Proudfoot, Lacey, 2010: 146).

cilju (npr. model ponude i tražnje u ekonomiji) (Boudon, 2009c: 16).⁹⁴ Budonovu anti-determinističku poziciju najbolje prikazuje tvrdnja: objašnjenja tipa „žrtva mehanizama koje su akteri interiorizovali delovanjem socijalnog okruženja“ za seljake koji odbijaju inovacije ili porodicu koja ne podstiče dete da ide na fakultet – to je „tretiranje socijalnih aktera kao imbecila na pristojan način“ (Boudon, 2009c: 13). Socijalni determinizam je pogrešno verovanje većine sociologa da je cilj sociologije istraživanje činilaca koja ograničavaju autonomiju individue (Boudon, 2009c: 34).

Budon odbacuje determinističko objašnjenje društvene stvarnosti, ali ne sasvim, jer ima pozitivan odnos prema onome što naziva *metodološki determinizam* (Boudon, 2009b: 242). On ga definiše na sledeći način: paradigma u kojoj su primenjeni isključivo zaključci/propozicije koji poštuju determinističku sintaksu (A prethodi B), ali ove propozicije se ne interpretiraju kao inkompatibilne sa interakcionističkom pozicijom (Boudon, 2009b: 242). Budon navodi jedan primer: koeficijent regresije koji pokazuje odnos socioprofesionalnog statusa i obrazovanja ne tumači se tako da „nivo obrazovanja objašnjava socijalni status“, već kao deskripcija stanja koja zahteva objašnjenje interakcionističkog tipa (Boudon, 2009b: 243). Za razliku od determinista, Budon smatra da su statističke korelacije samo „sinopsis akcije“, čija se logička struktura objašnjava u drugoj fazi (Hamlin, 2002: 57). Ključni instrumenti determinista (npr. statistička regresija), predstavljaju samo deskripciju koju treba objasniti.⁹⁵ To znači da bi pojam socijalizacije služio samo za deskripciju, dok bi objašnjenje pojave moralo imati format razloga. Hamlinova čak tvrdi da Budon vidi društvene uzroke samo kao metodološko sredstvo za objašnjenje akcije, pošto je naglasak na akciji, a ne na strukturi (Hamlin, 2002: 5). Ovo nije sasvim tačno, pošto Budon naglašava efekte akcija i „društvene fenomene“, dok kod njega ne postoji dualizam akter-struktura. Pozivajući se na Dirkema, Budon kaže da „objašnjenje jedne korelacije i uopšte, makrosociološkog podatka, nije

⁹⁴ Budon kaže da tzv. interakcionističke paradigme dominiraju u ekonomiji, dok u sociologiji postoje determinističke i interakcionističke paradigme (Boudon, 2009c).

⁹⁵ U uobičajenom pozitivističkom okviru istraživanja, cilj je da se otkriju zakonitosti, a da se zatim deduktivno definišu još opštiji zakoni. Problem nastaje kada se utvrđene veze između varijabli mogu dovesti u pitanje iz raznih razloga. Recimo, korelacija može biti lažna, može se postaviti pitanje pouzdanosti otkrivene „zakonitosti“ u ponovljenim istraživanjima, relacije mogu biti „neme“ u teorijskom smislu, nemoguće je proceniti koji model je validan kao „zakon“ jer su svi empirijski validni (Cherkaoui, 2000: 140). Ovakav pristup vodi sve složenijim modelima, umesto poželjnoj parsimoničnosti, kao indikatoru uspešnosti u istoriji nauke (Cherkaoui, 2000).

sasvim uverljivo ako ne teži da otkrije elementarne psihološke mehanizme na osnovu kojih je ona nastala“ (Boudon, 2004d: 8). Ključno je konstruisati model koji objašnjava svaku individualnu akciju (Boudon, 2009b: 242).

Budon shvata uzročnu analizu kao deskriptivnu metodu i kaže da kauzalna analiza potiče iz holističke dirkemovske tradicije „otkrivanja statističke uzročnosti između društvenih činjenica“ (Boudon, 2004c: 3). Budon ističe razliku između deskripcije i objašnjenja: metode posmatranja pomažu da se dođe do opisa uverenja, ali njegovo interesovanje je usmereno ka objašnjenju (Boudon, 2004c: 91). Budon se udaljava od pozitivizma kroz svoju nameru da prevaziđe postupak evidentiranja naučnih zakona i pokušaja da se objašnjenje smesti u formulu $Y=f(X)$ (Cherkaoui, 2000). Budon postavlja pitanje koje pozitivizam tretira kao metafizičko: koji su uzroci i načini nastanka fenomena? Međutim, Budon upravo pripisuje metafizički karakter pozitivističkom odnosu prema naučnim zakonima. On citira Zimela: „Opsesija da se moraju pronaći zakoni u društvenom životu nije ništa drugo nego povratak u filozofsko verovanje starih metafizičara, prema kome znanje mora da bude apsolutno univerzalno i obavezno“ (Budon prema: Hamlin, 2002: 116). To ne znači da se Budon priklanja istoricizmu. Za razliku od istoricizma, koji počiva na ideji zakonitog kretanja društvenih pojava, njegova pozicija bi se mogla nazvati istorizam, jer naglašava promenljivost. Prvi traži zakone u istoriji, drugi se bazira na konceptu modela (Hamlin, 2002: 116).⁹⁶

Budon vidi rešenje u primeni *modela* kao glavnog metodološkog sredstva za objašnjenje, ali zadržavajući falsifikacionistički princip kao sekundarni: „Verifikacija analize može se napraviti na dva nivoa, što je prednost. Na nivou *m*, nivou razumevanja, pokušaćemo, ako je moguće da proverimo da li su psihološki mehanizmi, koje postulira posmatrač, korespondiraju realnosti na osnovu glavnih podataka o situaciji *S*. Na nivou *M* pokušaćemo da proverimo da li posledice mikrosociološke hipoteze *m* na agregiranom

⁹⁶ Dimenzija kauzalizam-finalizam takođe se pojavljuje u Budonovoj teoriji. Budon veruje da finalistička objašnjenja imaju prednost nad kauzalističkim objašnjenjima, čak i kada ekonomska finalistička objašnjenja bazirana na instrumentalnim razlozima nisu uvek zadovoljavajuća (Boudon, 2004d: 16). Budon navodi da su Veber i Zimel primenili finalistička objašnjenja. Prihvatanje mitraizma kod Vebera objašnjeno je dobrim razlozima, a ne socijalizacijom. Međutim, finalistička objašnjenja nisu uvek primenljiva. Budon kaže da su kauzalistička objašnjenja su validna za oblike ponašanja koji su rezultat moždanih oštećenja, poremećaja u ponašanju ili uticaja razvojnih faktora okruženja u kome individua odrasta (Boudon, 2004d: 16). Sa druge strane, kauzalistička objašnjenja nisu opravdana u istraživanju kognitivnih grešaka svakodnevnog mišljenja kojima se bavi „kognitivna psihosociologija“ (objašnjenja preko psiholoških ili bioloških faktora) (Boudon, 2004d: 17).

nivou potvrđuju agregirane podatke kakvi su empirijski opservirani“ (Boudon, prema Hamlin, 2002: 28).

Čerkaj kaže da je Budonov metod zasnovan na *mehanizmu*, po čemu se on radikalno razlikuje od pozitivista (Cherkaoui, 2000). Međutim, Budon ne koristi često ovaj pojam, već više govori o modelu zasnovanom na kognitivnoj racionalnosti. Da li se mogu izjednačiti ova dva shvatanja, tj. da li je model opšte/kognitivne racionalnosti samo epistemološki format u koji se uklapa metodologija izgradnje mehanizama kao poseban način objašnjenja u društvenim naukama? Zaista, u mnogim aspektima Budon je blizak analitičkoj sociologiji koja se oslanja na mehanizme kao metodološko sredstvo, o čemu će biti reči kasnije. Ako se ima u vidu Hedstromova definicija mehanizma, jasno je da se Budon oslanja na ovaj pristup u svojim istraživanjima: „Društveni fenomen objašnjavamo uključivanjem konstelacije entiteta i aktivnosti, uglavnom aktera i njihovih akcija, koje su povezane međusobno na takav način da najčešće proizvode fenomen koji želimo da objasnimo“ (Hedström, 2005: 2). Ili: „Nutricionista koji je otkrio korelaciju između upotrebe nekog proizvoda i pojave bolesti ne može biti siguran da je otkrio istinski odnos kauzaliteta dok ne bude u stanju da identifikuje osnovne mehanizme koji stvaraju ovu korelaciju“ (Boudon, 2004d: 8).

Budon ima pozitivan odnos prema konceptu mehanizma iako u novijim fazama rada nije praktično primenio ovo heurističko sredstvo. On kaže da objašnjenja koja koriste mehanizme prevazilaze problem „crne kutije“, a definiše socijalni mehanizam kao „dobro artikulisan skup uzroka koji su odgovorni za određeni društveni fenomen. Sa izuzetkom tipičnih jednostavnih mehanizama, socijalni mehanizmi teže da budu idiosinkratični i singularni“ (Boudon, 1998d: 172). Mehanizmi omogućavaju da se odbace objašnjenja zasnovana na socijalizaciji, habitusu ili primitivnom mentalitetu (Cherkaoui, 2000). Postoji jedan kriterijum koji razdvaja objašnjenje zasnovano na mehanizmu od drugih vrsta objašnjenja. Objašnjenja preko mehanizma su konačna, tako nemamo potrebu da postavljamo dodatna pitanja (Boudon, 1998d). Budon navodi primer objašnjenja jedne pojave u okviru TRI. Naime, uočeno je da zakonsko ograničenje rente dovodi do propadanja stambenih jedinica. Objašnjenje bazirano na principima TRI glasi da vlasnici imaju veći trošak nego dobit koju ubiru od rente, tako da nisu motivisani da ulažu u zgrade. Suprotno ovome, objašnjenje preko socijalizacije nije dovoljno.

Mehanizam nije paradigmatički vezan za jedan teorijski pristup, uključujući metodološki individualizam. Naprotiv, Budon ističe da preferirana paradigma metodološkog individualizma nije garancija da se neće pojaviti objašnjenje tipa „crne kutije“ (Boudon, 1998d: 173). Objašnjenje da ljudi nešto rade zato što su tako socijalizovani, može imati individualističko usmerenje, ali nije zadovoljavajuće, jer odmah vodi sledećem pitanju: šta to znači i koji su mehanizmi iza?

Čerkaj veruje da Budonovo istraživanje obrazovnih nejednakosti predstavlja primer primene mehanizma u objašnjenju. U ovom istraživanju Budon primenjuje kompleksni pristup, kombinujući perspektivu ekonomije (maksimizacijska racionalnost, *cost-benefit* analiza), socijalne psihologije (referentna grupa) i sociologije (potkultura klase). Nezavisno od toga kakva je paradigmatička osnova istraživanja, neosporno je primenjen metod konstrukcije mehanizma. Budon objašnjava fenomen koji je bio nejasan sociolozima: uprkos demokratskom procesu povećanja dostupnosti obrazovanja tokom šezdesetih i sedamdesetih godina, održala se tzv. „reprodukcija nejednakosti“. Umesto Burdijeovog strukturalno-marksističkog objašnjenja, Budon je napravio dinamički model obrazovnih putanja učenika. Empirijski dokazi su potvrdili da teorija socijalne reprodukcije ima manji kapacitet da objasni ove procese, jer se strukturalna i kulturna ograničenja ne preslikavaju na obrazovne odluke direktno, već je potrebno uzeti obzir racionalne odluke individualnih aktera na raznim instancama obrazovne putanje i napraviti model (Boudon, 1979; Cherkaoui, 2000). Budonova analiza obrazovnih nejednakosti povezuje agregatne efekte i individualne akcije. U osnovi je instrumentalna racionalnost (procena dobiti i troška aktera), ali i kognitivna racionalnost (različita procena zavisi od referentne grupe, tj. konteksta).

Izgradnja modela ili mehanizama najviše je korišćena u fazi kada se Budon bavio društvenim promenama, posebno u knjigama *La logique du social* i *Effets pervers et ordre social*. Reč je o fazi koju Hamlinova naziva „srednjom fazom“ Budonovog rada (Hamlin, 2002). Ovde se Budon bavi efektima individualnih akcija, odnosno raznim „efektima“, od kojih su mnogi rezultat *nenameranih posledica*. Iako je pojam došao iz ekonomske nauke, njegova vrednost je pokazana i u sociologiji. Merton je analizirao ovaj pojam iz sociološke perspektive, a od savremenih sociologa Budon i njegov sledbenik Čerkaj (Vautier, 2002: 68; Merton, 1936; Boudon, 2009b). Suština nenameranih

posledica je u efektima individualnih akcija koji mogu biti i različiti od nameravanih, često baš zahvaljujući ostvarenim kratkoročnim ciljevima individualnih aktera. To je Budon pokazao u istraživanju o obrazovnim nejednakostima. Važi i obratno, baš kao što pokazuju Bekerova istraživanja potrošnje domaćinstva: „efekti akcija su racionalni čak i kada su akteri iracionalni“ (Becker, 1962). Međutim, ne treba neopravdano proširiti pojam nenameravanih posledica na sve društvene procese koje je Budon analizirao u ovom periodu. U Budonovoj kategorizaciji raznih efekata individualnih akcija, postoje efekti amplifikacije (primer je napredak nauke), a nenameravane posledice uglavnom spadaju u grupu emeregentnih efekata (ili efekata agregacije).⁹⁷ U osnovnih ovih modela jeste individualna akcija, naglašava se singularitet (situiranost pojava), a „mezonivo“ ima veliki značaj u analizi. Sve ove odlike dosta podsećaju na principe analitičke sociologije. U primeru koji Budon preuzima od Mertona, u kome se objašnjava porast rasizma kod američkih radnika nakon I svetskog rata (primer „efekta agregacije“), Budon uvodi pojmove „događaj“ i „distribucija“, što je slično Elsterovim pojmovima događaja i činjenica, a ishodi nisu fiksirani. Zatim, naglašava se povratna sprega u objašnjenju, koju koriste autori analitičke sociologije (Boudon, 2009c).

Kada je reč o metodologiji istraživanja i tehnikama, Budon se zalaže za pažljivo planiranje istraživanja, od definisanja problema, do uzorkovanja i analize podataka.⁹⁸ Budon ističe pažljivo uzorkovanje koje može biti tipa *snowball sampling*, a ne nužno reprezentativno na nivou populacije. Tačnije, pažljivo biranje manjih uzoraka može biti mnogo uspešnije od sveobuhvatne ankete (Boudon, 2004c). Definisanje problema, varijabli, hipoteza i izbor uzorka moraju biti tesno povezani. Međutim, Budon nije uvek sistematičan i ponekad nije jasna metodološka strategija koju primenjuje. Budon koristi dosta podataka iz sekundarnih izvora za svoju analizu, posebno u oblasti kognitivne sociologije i sociologije saznanja. U istraživanju nenameravnih posledica („pervertiranih efekata“) akcije, Budon koristi tri vrste primera: iz svakodnevnog života, izmišljene primere u formi modela i primere iz empirijskih podataka, realne činjenice (Hamlin,

⁹⁷ Budon razlikuje nekoliko tipova emeregentnih efekata: pojačavanja, preokreta, kontradikcije, inovacije, stabilizacije. Primer „efekta pojačavanja“ je pomenuti slučaj jačanja rasizma koji je Budon preuzeo od Mertona.

⁹⁸ Čerkaj navodi da je longitudinalna analiza Budonov metod izbora, ali ne elaborira ovu poziciju (Cherkaoui, 2000).

2002: 61). Zbog ovakve heterogenosti materijala, zamereno mu je da bira primere kako bi dokazao efekte i kada to nije opravdano (Hamlin, 2002: 61).

Budon nema posebnu preferenciju za kvantitativnu metodologiju. Štaviše, u svojoj studiji o metodologiji Budon navodi mnoge nedostatke anketnih istraživanja, od postavljanja hipoteza, do operacionalizacije pojmova i uzorkovanja. Sa druge strane, Budon ima reči hvale za neke primere koji pokazuju uspešnu upotrebu kvalitativne metodologije, npr. istraživanje Tomasa i Znanjeckog (Boudon, 2004c). Ipak, veliki Budonov doprinos sociologiji, istraživanje nejednakosti, oslanja se na kvantitativnu metodologiju. Budon smatra da su čak i u ovakvom tipu istraživanja, bez formalizacije, implicitno prisutne sve komponente koje Budon smatra važnim za dobro istraživanje: iskristalisane su varijable i njihov odnos, a pojmovi i njihovi indikatori su definisani „filigranski“ (Boudon, 2004c: 25). Budon kritikuje mehaničke metode statističke analize i naglašava potrebu da se modelom opšte racionalnosti mogu dobiti bolja objašnjenja nekih pojava, posebno u istraživanjima javnog mnjenja. Budon navodi primer Inghartovih studija vrednosti čije nalaze tumači principima dobrih razloga (Boudon, 2003b: 97).

Ključna tačka Budonove metodološke pozicije podrazumeva da istraživač rekonstruiše lanac razloga za delanje aktera koji se poklapaju sa onima u teoriji. Razlozi moraju biti u saglasnosti sa podacima (Boudon, 1998b: 148). Kriterijum „svakodnevnih psihologije“ određuje dobro objašnjenje, definišući praktično metodološko uputstvo: rekonstruisati rezonovanje ili tipičnu argumentaciju koja može navesti aktera da prihvati određeno uverenje (Boudon, 2004c: 91-92). Operacionalizacija podrazumeva traganje za implicitnim ili eksplicitnim dobrim razlozima zbog kojih akter prihvata ta uverenja (Boudon, 2004c: 91). Rekonstrukcija motivacija i razloga aktera u sociologiji razumevanja počiva na istim principima kao policijska ili sudska istraga (Boudon, 2002c: 23). Razlozi mogu biti nevidljivi ali ih je moguće rekonstruisati i nema ničeg arbitrarnog ili misterioznog u sociologiji razumevanja (Boudon, 2002c: 23).

5.2. Nasleđe socioloških klasika

U poređenju sa prirodnim, ali i mnogim društvenim naukama, poput ekonomije ili psihologije, sociolozi mnogo više aktuelizuju klasike. U prirodnim naukama, istraživanje radova iz perioda nastanka discipline pripada istoriji nauke, dok se u sociologiji veliki deo aktuelne teorijske inspiracije nalazi u radovima klasika. Kako kažu Edling i Hedstrom, fizika i ekonomija sasvim dobro funkcionišu bez mnogo osvrtnja na doktrinarnu istoriju, dok sociolozi stalno interpretiraju i reinterpetiraju svoje „očeve osnivače“ (Edling, Hedström, 2005). Aleksander primećuje da klasici ne postoje u prirodnim naukama, citirajući Vajthedovu tvrdnju da je „izgubljena nauka koja okleva da zaboravi osnivače“ (Whitehead, prema Alexander, Giesen, 1987: 12). Merton smatra da razlike u tretiranju sopstvene istorije počivaju na primarnoj pozitivističkoj orijentaciji prirodnih nauka da teorije proverom odbacuju ili potvrđuju. Da su ostale naučno validne, ove teorije ne bi ni bile deo istorije, već aktuelne naučne aktivnosti. Lepenies smatra da je sociologija ostala negde između nauke i humanističkih disciplina (Alexander, 1987; Boudon, 2002a: 371).

Dž. Tarner smatra da klasici služe teoretičarima za bolje uzajamno razumevanje i „integraciju teorijskog diskursa“ ili su korisni u legitimisanju sopstvenih teorijskih pristupa (J. Turner, 1987).⁹⁹ Poznato je Parsonsovo tumačenje Vebera, Dirkema i utilitarista u izgradnji teorije akcije ili Elsterovo istraživanje metodološkog individualizma u marksističkom okviru. Bavljenje klasicima imalo je različite efekte: pored uvođenja nedovoljno poznatih dimenzija iz radova klasika, nastala su i problematična tumačenja sa dugotrajno iskrivljenim razumevanjem određenih teorijskih delova.¹⁰⁰

Kao i drugi sociološki teoretičari, Budon se oslanja na radove klasika, najviše Vebera, Dirkema i Tokvila. Pored toga, Budon se može smatrati jednim od važnih istraživača klasične sociologije. Studija o Tokvilu (*Tocqueville aujourd'hui* iz 2005) i

⁹⁹ Ovo važi i za utemeljenje novih socioloških disciplina, u kojima se pridaje veliki značaj pretečama, pa se određene teme traže u radovima klasika ili se ispituje to što nisu imali šta da kažu o temi (npr. zasnivanje sociologije tela kod autora B.Tamera i Šilinga).

¹⁰⁰ Vorner govori o kritikama Parsonsovog tumačenja konvergencije Dirkema i Vebera, tj. dovodi se u pitanje da je Dirkem „teoretičar akcije“ i da je Veber video norme kao ključne varijable (Warner, 1978).

zbornik tekstova *Etudes sur les sociologues classiques* (1998)¹⁰¹ pripadaju ovoj grupi radova. Pored ova tri ključna teoretičara, za Budonov rad su važni uticaji drugih autora o kojima Budon manje piše: austrijske škole, Pareta ili Zimela. On je takođe ukazao na neke nove aspekte Marksove teorije.

Budonov odnos prema klasicima ima dva nivoa. Prvi sloj analize uključuje Budonovo bavljenje određenim teorijskim oblastima klasika, a drugi je njihovo inkorporiranje u sopstvenu teoriju. Njihov značaj za Budonovu teoriju nije lako proceniti, pošto se može meriti prema raznim kriterijumima. Navedeni redosled odražava epistemološke, ali i lične (političke) preferencije Budona. Tokvil je za Budona utemeljivač individualizma u sociologiji, a takođe je bio politički orijentisan kao liberal, dok bi Dirkem verovatno bio najdalji po svom shvatanju sociologije i političkoj orijentaciji „radikalskog sociologa“.¹⁰² Ako se posmatra realan uticaj na Budonovu teoriju, možda je Veberov značaj najveći. Kada je reč o Budonovom doprinosu razumevanju tri autora, trebalo bi Dirkema staviti na prvo mesto, pošto je Budon uočio neke nove aspekte teorije ovog klasika.

U svojim analizama Budon pokušava da pronade sličnosti među klasicima, čak i kod autora različitih teorijskih orijentacija, pozivajući se na Nizbetovu tezu da klasični autori dele sličnu „pojmovnu intuiciju“ uprkos idiosinkratičnostima i razlikama (Boudon, 1998b: 9). Budon prepoznaje kod Tokvila, Vebera, Dirkema i Pareta slična istraživačka pitanja, od formiranja kolektivnih verovanja do isticanja individualnih akcija kao važnih za razumevanje kolektivnih fenomena. Kognitivna teorija akcije oslanja se na tri sociološka klasika: Tokvil, Veber i Dirkem.

Postoje dve tradicije u poređenju Dirkema i Vebera. Sa jedne strane, naglašavaju se razlike, kako to čini Filip Dubel (Philippe Deubel). Ipak, Dubel upozorava da su razlike između veberovske i dirkemovske sociologije prenaplašene i da je u doba nastanka, obe tradicije povezivala reakcija na „ekonomsku ortodoksiju“ proizašlu iz utilitarizma, koja je podrazumevala ekonomsku predstavu društva (Deubel, 2008). Drugi pravac se fokusira na konvergenciju dva klasika. Budon sledi ovaj pravac.

¹⁰¹ U ovoj knjizi Budon razmatra sledeće autore: Tokvila, Vebera, Dirkema, Zimela, Pareta i Lazarsfelda.

¹⁰² O političkom kontekstu Dirkemovog rada, v. Mimica (1991).

U modernoj sociologiji je Parsons naglašavao konvergenciju dva klasika, definišući ih kao voluntarističke teorije akcije, o čemu je bilo dosta kritičkih rasprava (Warner, 1978: 1321). Vornerova kritika Parsonsove interpretacije Dirkema i Vebera kao voluntarističkih teorija akcije ima nekih sličnosti sa Budonovim shvatanjem dva klasika. Vorner kritikuje Parsonsovu „projekciju“ sopstvenog uverenja o dominaciji normativnog nad kognitivnim u Dirkemovom i Veberovom rada. Naprotiv, kaže Vorner, Dirkem i Veber uzimaju u obzir kako „kognitivni element strukturise situaciju“ i polaze od toga da kognitivno može biti pokretač akcije (Warner, 1978: 1346). On smatra da se ciljevi akcije ne određuju slučajno ili normativno, već da postoji kognitivni element koji su prepoznali Dirkem i Veber, prvi u raspravi o protestantskoj etici, a drugi u raspravi o samoubistvu (Warner, 1978: 1327).¹⁰³

Ovu tezu o kognitivnoj dimenziji prepoznaje Budon, oslanjajući se na model kognitivne racionalnosti. Budon kaže da se dva klasika bave „suštinskim pitanjima“ i doprinose utemeljenju „naučne sociologije“ koja ima kapacitet da objasni pojave (Boudon, 1998b). Jedno takvo suštinsko pitanje je funkcionisanje mišljenja u specifičnom socijalnom kontekstu i logičko mišljenje. Kao što je ranije rečeno, u objašnjenju fenomena magije iz ugla KTA, Budon nalazi sličnosti dva autora (Boudon, 1989b). Ako se procenjuje značaj dvojice klasika za Budona, može se reći da je Budon teorijski bliži Veberu, ali se oslanja na Dirkemov rad kao izvor praktičnih primera za svoj teorijski model.

Budon prihvata da postoje razlike između dva klasika, ali dovodi u pitanje neka od standardnih mesta. Recimo, Budon smatra da Dirkemov osnovni postulat nije realizam već relacioni realizam, tj. da „društvenu realnost čine sistemi odnosa ili (...) konkretni sistemi interakcija koje društvene institucije definišu među socijalnim akterima“ (Boudon, 2009c: 38). U jednom starijem radu, Budon navodi da se Dirkemov „relacioni realizam“ može prevesti u teoriju akcije (Boudon, 2009c [1979]: 39). Međutim, odnos prema Dirkemu ostaje nedorečen, jer u tekstu iz 1988, Budon stavlja Vebera u individualistički, a Dirkema u holistički tabor u okviru sociološke tradicije (Boudon, 1988: 751). U kategorizaciji iz 2003. godine, ne pominje Dirkema kao individualistu.

¹⁰³ Veberovo objašnjenje želje i motivacije za uspehom kod kalvinista objašnjava se kognitivnim procesom, a ne normativno (Warner, 1978).

Budon ne zanemaruje razlike u pozicijama dva autora. Prvo, Veber i Dirkem imaju različita shvatanja sociologije: Dirkem sledi Konta u pozicioniranju sociologije na pijedestal „kraljice nauka“, dok Veber gotovo nije ni sebe odredio kao sociologa. Dirkem personifikuje društvo, Veber ističe da je glavna epistemološka jedinica sociologije individualni akter. Dirkem želi da pobjegne od psihologije, Veber se bavi psihološkim aspektima relevantnim za sociološko objašnjenje. Dirkem je pozitivista Kontove tradicije, dok Veber smatra da je zadatak sociologije da rekonstruiše razloge individualnih akcija, koji ne moraju biti podložni opservaciji. Dirkem pokazuje negativan stav prema istoriji (smatrajući je nenaučnom) i ekonomiji (smatrajući je metafizikom). Veber, nasuprot tome, želi da poveže sociologiju i istoriju, a bio je blizak tadašnjim trendovima u ekonomskoj teoriji (začetak „austrijske škole“ i marginalizma) (Boudon, 1998b: 95).

Budon navodi Dirkemov način izgradnje teorije kao dobar primer, iako je kritičan prema tome što njegova metodologija u praksi ne korespondira uvek sa teorijskom metodologijom o kojoj govori. U istraživanju konkretnih pojava Dirkem je metodološki individualista, dok se na teorijskom nivou zalaže za holizam (Boudon, 1998b). Budon navodi Dirkemovo objašnjenje verovanja u magiju kao primer izgradnje teorije koja je uspešnija od drugih pokušaja da se objasni ovaj fenomen, o čemu je bilo reči ranije (Boudon, 2003b: 76). Dirkemovu „epistemološku raspolućenost“ Budon objašnjava kontekstom u kome je ovaj sociolog radio. U to vreme, Kontov uticaj je bio značajan u Francuskoj. Dirkem je preuzeo sve dominantne principe kontovske sociologije: holizam, evolucionizam, hijerarhiju nauka, odbacivanje istorije, ekonomije i psihologije (Boudon, 1998b: 130).¹⁰⁴

Borlandi kritikuje Budonovu simplifikaciju kojom se holizam posmatra kao „endemska“ francuska intelektualna preferencija, a individualizam kao nemačka orijentacija (Boudon, 1998b). Ipak, Budon dobro uočava specifičnosti dve sredine u periodima kada su radili Veber i Dirkem. Ovde je važno ukazati na aspekte koji su bitni za Budonovu teoriju i shvatanje sociologije. Prvo, u nemačkoj intelektualnoj sredini je

¹⁰⁴ Kont polazi od pretpostavke da se predmeti nauka razlikuju po tome koji stepen složenosti ima stvarnost koju istražuju. Discipline evolutivno nastaju prateći ovaj porast složenosti. Osim toga, svaki domen stvarnosti se izučava kao izdvojen predmet istraživanja. Biološke činjenice se ne mogu svesti na niže hemijske procese, a sociološki problemi se objašnjavaju društvenim činjenicama, baš kao što je Dirkem postulirao. Ovaj princip odlikuje jednostavnost i zato je lako prihvaćen. Dirkemovo odbacivanje istorije i psihologije objašnjavaju se specifičnošću francuskog konteksta (Boudon, 1998b).

zaista bilo više disciplinarnih i paradigmatičkih opcija nego u Francuskoj (psihologija, ekonomija, istorija). Time se može objasniti prijemčivost Vebera za druge oblasti i nastanak nešto drugačije sociologije. Veber definiše specifično društveno delanje i razgraničava ga od drugih tipova stvarnosti. Betke smatra da je Veber na liniji Mizesove prakseologije, nauke o ljudskoj akciji (Boettke, 1998).¹⁰⁵

Prva tačka koja povezuje Vebera i Budona jeste metodološki individualizam, koji obojica prihvataju sa uverenjem da predstavlja najbolje rešenje za sociologiju. Kako je rekao Veber: „Glavni razlog zbog koga sam postao sociolog je taj da prekinem produkciju zasnovanu na kolektivnim konceptima koji su još uvek prisutni među nama. Drugim rečima, sociologija takođe mora da pođe od akcije individue, kao izolovane, u grupi ili masi. Ukratko, ona mora biti vođena striktno 'individualističkom' metodom“ (Weber, prema: Budon: 2003d: 394). Budon takođe stavlja metodološki individualizam kao prvi postulat svoje epistemologije. Oba autora jasno ističu da je individualna akcija osnovna jedinica svih društvenih procesa. Kolektivni entiteti ne mogu da delaju, već postoje kao posledica delanja individualnih aktera (Boudon, 2003b; Kalberg, 1980: 1149). U tome se sociologija ne razlikuje od ekonomije (Boudon, 2003d: 394).

Veber je verovatno najbliži autor Budonu po opštoj epistemološkoj orijentaciji koja jasno odstupa od pozitivističkih principa koje Dirken eksplicitno promovise. Budon je koristio Veberovu teoriju u definisanju epistemoloških osnova svog modela, oslanjajući se na koncept razumevanja, tipove racionalnosti, principe naučne sociologije, koncept idealnog tipa i vrednosne neutralnosti nauke. Posebno je značajno viđenje epistemoloških i metodoloških osnova društvenih nauka. Pojam razumevanja je najznačajnija veza Budona i Veberove sociologije. Princip razumevanja (individualne akcije) je drugi postulat Budonove KTA (Boudon, 2003b). U određenju ovog pojma, Budon sledi Vebera koji je tragao za „srednjim rešenjem“, između pozitivizma i hermenutike (Spasić, 1998: 6). Drugi pojam koji predstavlja Veberovo nasleđe jeste pojam idealnog tipa. Kod Vebera

¹⁰⁵ Betke smatra da je Parsonosovo „čitanje“ Vebera doprinelo tome da se potpuno zanemari važna veza ovog sociologa sa austrijskom školom. Istina je da se Veber oslanjao na Mengera i Bem Baverka, saradivao sa Šumpeterom i Fon Vizeom i citirao Mizesove radove (Boettke, 1998). Mizes je takođe sledio rad Vebera. Betke govori o „austrijsko-veberovskom projektu“, paradigmi koja podrazumeva izgradnju jedinstvene nauke o ljudskoj akciji, sa principima metodološkog individualizma, metodološkog subjektivizma, nenameravanih posledica i spontanog poretka. Ova teorija akcije podrazumeva da individualni „akteri nisu lutke vodene strukturalnim faktorima izvan njihove kontrole“ (Boettke, 1998).

ovaj pojam predstavlja pokušaj da se povežu interpretativni i pozivistički okvir. Metod idealnih tipova služi za definisanje objektivnog značenja društvene akcije i Veberov pokušaj da izbegne redukovanje „značenja“ na individualno psihološko iskustvo (David, 2010: xxii). Budon je manje pažnje posvetio pojmu idealnih tipova nego drugim delovima Veberove teorije. On ga koristi u definisanju tipova sociološke produkcije (Boudon, 2002a).

Kada je reč o primerima iz Veberove teorije koji su relevantni za KTA, Budon koristi Veberova objašnjenja magijskih verovanja i kult Mitre u starom Rimu. On nešto drugačije pristupa Veberovom objašnjenju povezanosti protestantske etike i razvoja kapitalizma. Budon se detaljno bavi ovom teorijom, navodeći razne kritike koje su dovele u pitanje ovo objašnjenje i pokušavajući da odbrani njene osnove. Budon navodi da Veber nikada nije tvrdio da je protestantska etika uzrok kapitalističkog razvoja, već je posmatrao moralna pravila kao povoljan uslov, kao i da je Veber objašnjavao ekonomski razvoj kao nenameravnu posledicu protestantske etike (Boudon, 1998d). Zanimljivo je da Budon navodi nedostatke Veberove teorije o kalvinističkom verovanju u predestinaciju, ali se ne zadržava mnogo na kognitivnom elementu ovog objašnjenja.¹⁰⁶ On navodi da je ovaj problem istraživao kroz objašnjenje tipa „crna kutija“ u kognitivnoj psihologiji preko pojma „kognitivnog okvira“, mada ga Tverski i Kvatrone ne pominju (Boudon, 2003a; Quattrone, Tversky, 1984).¹⁰⁷ Naime, psihološko objašnjenje glasi da su usled anksioznosti zbog neizvesnosti spasenja, vernici „okrenuli“ Kalvinovu tezu i pogrešno je protumačili tako da ovozemaljski uspeh znači predestiniranost za spasenje (Boudon,

¹⁰⁶ Vebera su kritikovali zbog nepoklapanja nekih činjenica u razvoju kalvinizma i kapitalizma. Na primer, pominje se da su druge grupe imale značajnu ulogu u ekonomiji (npr. Jevreji u Holandiji), kao i razvoj izvan kalvinističkih područja (katolička Venecija) i obrnuto, izostanak razvoja u kalvinističkim područjima (Škotska) itd.

¹⁰⁷ Tverski i Kvatrone pominju kalvinističku dilemu u sklopu istraživanja fenomena konfundiranja uzročne i dijagnostičke kontingencije. Prilikom donošenja odluka o budućem ponašanju u uslovima neizvesnosti (u kalvinističkoj dilemi vernici ne znaju da li su odabrani) ljudi su skloni da pribegnu ponašanju koje onda koriste kao dijagnostičko sredstvo, to jest indikator poželjnog stanja (ispravno moralno ponašanje). Iako nema logičke osnove da se ispravno ponaša, većina ljudi bi bila sklona tome. Osim toga, već ideja da se dela grešno obesmišljava suzdržavanje od greha, jer bi sama želja za grešnim ponašanjem mogla biti tumačena da nisu izabrani, ali oni se ipak suzdržavaju od takvih postupaka (Tversky, Quattrone, 1984).

1998d, Warner, 1978: 1327). Reč je o problemu koji se može posmatrati kao deo kognitivne sociologije koja se bavi donošenjem odluka.¹⁰⁸

Ako bi trebalo izdvojiti jednog klasika koji ima posebno mesto u Budonovom odnosu prema sociologiji, to bi verovatno bio Tokvil. Reklo bi se da je Tokvil „prvi među jednakima“ za Budona, jer je jedino njemu posvetio celu knjigu. Budon pripisuje velike zasluge Tokvilu za razvoj sociologije. Kako kaže Budon, „Tokvil je jedan od tri klasična sociologa, pored Maksa Vebera i Emila Dirkema, (...) koje sam čitao iznova sa sve većim divljenjem, sa osećajem da učim nešto novo sa svakim novim čitanjem“ (Boudon, 2005b: 11). Tokvil je sličan dvojici klasika po tome što je implicitno ali sistematično primenjivao kognitivističku teoriju (Boudon, 1995). Prema Budonu, Tokvil je osnivač istorijske sociologije koja se radikalno odvojila od tadašnjih dominantnih „apsolutističkih sistema“ u društvenoj misli (Boudon, 2005b: 13).

Prema Budonu, Tokvil je „naš savremenik“, a ne samo nesumnjivi začetnik sociologije.¹⁰⁹ On ga svrstava zajedno sa Dirkemom i Veberom u autore koji nikada ne pribegavaju iracionalnim tumačenjima ponašanja (Boudon, 2005b: 97). Budon smatra Tokvila kreatorom pojma idealnog tipa, a takođe kaže da je koristio mehanizme u objašnjenju pojava (čime se približava tradiciji analitičke sociologije). Kao primere u kojima pokazuje primenu kognitivne racionalnosti, Budon često navodi dva primera iz Tokvilovog rada, posebno knjige *Stari režim i revolucija*. Prvi primer objašnjava razliku u razvoju poljoprivrede u Engleskoj i Francuskoj u 18. veku (Boudon, 2001a). Objašnjenje je zasnovano na paradigmi racionalnog izbora (Boudon, 2009c: 75). Razlozi zbog kojih je francuska poljoprivreda slabije napredovala od engleske jeste to što je stepen centralizacije u Francuskoj bio mnogo veći. Pozicije u državnoj upravi su bile primamljivije i isplativije za zemljovlasnike nego što bi bilo ulaganje u poljoprivredu. Ovde Budon vidi dva aspekta: prvo, akteri su racionalni i gledaju da optimizuju odluke u skladu sa ograničenjima koji nameće kontekst; drugo, skup odluka individualnih aktera stvara makrosociološke efekte (tzv. emergentni efekat), tj. zaostajanje poljoprivrede

¹⁰⁸ Budon navodi sledeće kritike Veberove teorije: u izvorima se ne pominje anksioznost vernika oko spasenja; ideologija marljivog rada zapravo je proizvod drugih ekonomskih teorija tog vremena; humanizam je utemeljio ideju o ovosvetovnom asketizmu (rad u slavu Boga), a ne protestantska etika itd. (Boudon, 1998d).

¹⁰⁹ Aljoša Mimica je slično pisao o aktuelnosti Tokvilovog dela u predgovoru za Tokvilovu knjigu *Stari režim i revolucija*: „Tokvil, naš savremenik“. U sličnom tonu je knjiga *Monteskeje, Tokvil, Dirkem*. Dugujem zahvalnost I. Spasić za ovu napomenu.

(Boudon, 2009c). Drugi primer je bliži KTA i objašnjava zašto su francuski filozofi krajem 18. veka počeli da veruju u Razum. U to vreme Tradicija je bila disreditovana zbog raznih loših poteza njenih predstavnika (plemstvo i sveštenstvo) i utisak je bio da ona služi održavanju institucija koje nemaju funkciju. Zbog toga su intelektualci, filozofi, rezonovali da se novo društvo mora zasnovati na suprotnom principu od Tradicije, a to je Razum (Boudon, 2003b: 68). Dakle, objašnjenje je kognitivističko.

Prema Budonu, Tokvil je anticipirao pitanje vrednosne neutralnosti nauke o kome je najtemeljnije u klasičnoj sociologiji pisao Veber (Boudon, 2005b: 33). Budon pronalazi Tokvilove citate u kojima se ističe potencijal društvenih i moralnih nauka za naučno objašnjenje stvarnosti. Epistemologija društvenih nauka može pratiti prirodne nauke po kvalitetu objašnjenja. Ovo je posebno osetljivo pitanje za društvene nauke, od kojih se očekuje praktična primena saznanja sa ciljevima koji pripadaju sferi politike. Budon tvrdi da je Tokvil razlikovao ulogu naučnika i kreatora politike.¹¹⁰

Budon je istraživao odnos sociologa prema Tokvilu. Sociolozi imaju ambivalentan odnos prema Tokvilu, za razliku od istoričara i politikologa, koji pronalaze inspiraciju u Tokvilovom radu. Budon smatra da je Tokvilovo opredeljenje za liberalizam jedan od razloga za marginalnu poziciju Tokvila u sociologiji u poređenju sa drugim klasicima.¹¹¹ Naime, Budon tvrdi da je Tokvilov koncept *homo sociologicusa* saglasan sa liberalnom tradicijom, jer uključuje motivaciju i razloge koji se mogu razumeti, podrazumeva da se društvo sastoji od kompleksne mreže društvenih odnosa, a država od aktera. Suprotno ovome, „matrica ne-liberalne misli“ objašnjava fenomene koristeći sledeće odrednice: društveno-kulturne sile, antagonističke klase, država koja služi vladajućoj klasi (Boudon, 2005b: 279). Budon dosta široko definiše ovu matricu, svrstavajuću u nju relativizam, konstrukcionizam, hiperempirizam, Habermasov konvencionalizam i antiglobalizam (Boudon, 2004a). Ova podela pokazuje preplitanje političke pristrasnosti u Budonovoj teoriji, čiji proizvod je jedna nekoherentna kategorizacija teorijskih pozicija (konstrukcionizam) i političkih pravaca (antiglobalizam).

¹¹⁰ Tokvil je najpre mogao na ličnom primeru da testira ovaj princip, jer je veliki deo podataka za studiju o američkoj demokratiji dobio u okviru angažmana kao analitičar francuske vlade (ovde ne uključujem kasniju Tokvilovu političku karijeru). Naravno, Tokvilov stil nije sasvim u skladu sa očekivanom nepristrasnošću i ne čini se da manifestuje samo *libido sciendi*. Budon to ne zamera Tokvilu, jer je njegov jasan način pisanja doprineo razumevanju pojava iz tog doba, ali i mnogih aktuelnih fenomena.

¹¹¹ Inače, Tokvilov rad sa jasnom političkom orijentacijom jeste *Mémoire sur le paupérisme* (1835).

Osim Vebera, Dirckema i Tokvila, Budon se bavio i drugim klasicima. Već je razmatran značaj Zimelove teorije za KTA, ali Budon je imao dosta toga da kaže i jednom klasiku čije teorijske osnove nije sledio. Naime, Budon pronalazi elemente individualizma kod Marksa i teoriju klasnog interesa smešta u paradigmu individualističkih pristupa (Boudon, 2003b).¹¹² Budon navodi kao primer Marksovo objašnjenje zašto radnici prihvataju eksploataciju (Boudon, 1989b). Da bi znali da su eksploatisani, radnici moraju videti razliku između plate i cene rada. Za takvu procenu, oni se oslanjaju na poređenje svoje plate sa platom individualnog proizvođača. Pri tome oni prave grešku previđajući činjenicu da individualni proizvođač troši više vremena za proizvodnju nego fabrički radnik. Zbog toga oni smatraju da je prihvatljivo da višak odlazi kapitalisti (Boudon, 1989b). Budon vidi kod Marksa dvostruku poziciju: on nekad polazi iz perspektive *homo economicusa* (interesi kapitalista nisu specifikovani), dok na drugom mestu nastupa kao sociolog, objašnjavajući zašto je neka akcija više verovatna kod jedne kategorije aktera (kod radnika pre nego kod seljaka) (Boudon, 2009c: 280).

Kognitivna racionalnost i Veberov pojam racionalnosti

Pošto se Budon dosta poziva na Vebera u izgradnji svoje teorije, potrebno je uporediti ključne dimenzije pojma racionalnosti kod dva autora, posebno Veberovo nasleđe u Budonovom pojmu kognitivne racionalnosti. Kada je reč o racionalnosti u kontekstu društvenih promena, dva autora ne smeštaju racionalnost u evolutivnu perspektivu, već je vide kao antropološku kategoriju. Istorijski proces racionalizacije ne odvija se progresivno evolutivno, niti u svim domenima društvene stvarnosti (Ritzer, 1988; Kalberg, 1980; Cockerham et al., 1993). Porast racionalizacije ne isključuje postojanje drugih oblika neracionalnog delanja (tradicionalno ili afektivno). I Veber i Budon ostavljaju određene društvene pojave izvan dometa racionalnog objašnjenja i interesovanja sociologije. Oba autora ne vide instrumentalnu racionalnost kao opšti i jedini oblik racionalnosti, već pretpostavljaju da akter može imati i druge razloge za

¹¹² Među novim tumačenjima Marksove teorije treba pomenuti i Korkifovu poziciju, prema kojoj Marksova teorija ne spada ni u holističke ni u individualističke, već u relacionističke teorije (naglašava društvene odnose kao osnovnu jedinicu analize) (Corcuff, 2005).

značenje koje pripisuje akciji, osim *cost-benefit* perspektive. Budon govori o instrumentalnoj (*Zweckrationalität*) i aksiološkoj racionalnosti (*Wertrationalität*) kod Vebera, koji odgovaraju ciljno-racionalnom i vrednosno-racionalnom delanju. Budonova kognitivna racionalnost, kao opštija forma racionalnosti, svakako „pokriva“ instrumentalnu racionalnost. Budon je najviše pažnje posvetio Veberovoj „aksiološkoj“ racionalnosti u primeni KTA na domen morala. Međutim, moguće je tvrditi da kod Vebera postoje osnove i za kognitivnu racionalnost. U razmatranju ovog pitanja polazim od Kalbergove analize Veberovog shvatanja racionalnosti. Zanimljivo je da Budon citira na jednom mestu poznati tekst Kalberga ali samo u jednoj rečenici, ne osvrćući se na Kalbergovu interpretaciju Vebera (Boudon 2003b: 133).

Prema Kalbergu, Veber razdvaja delanje/akciju i tip racionalnosti, pozivajući se na Levinovu tvrdnju da ova distinkcija nije dovoljno naglašena u tumačenjima Veberove teorije (Kalberg, 1980). Kalberg pronalazi četiri tipa racionalnosti kod Vebera: praktična, teorijska, formalna i supstantivna (Kalberg, 1980). Tipovi racionalnosti su univerzalne antropološke kategorije, iako zavise od socijalno-istorijskog konteksta (Kalberg, 1980). Navedena četiri tipa racionalnosti kod Vebera manifestuju se kroz ciljno-racionalno i vrednosno-racionalno delanje: praktična i formalna racionalnost čine osnovu ciljno-racionalnog delanja, supstantivna racionalnost predstavlja izraz vrednosno-racionalnog delanja, dok je teorijska racionalnost u osnovi oba tipa delanja. Afektivno i tradicionalno delanje su ne-racionalni tipovi akcije i kao takvi su isključeni iz Kalbergove analize (tabela 14).

Tabela 14. *Veberovi tipovi akcije i racionalnosti prema Kalbergu*

	individualna akcija/delanje	tip racionalnosti	
neracionalni	afektivno i tradicionalno	/	/
racionalni	ciljno-racionalno delanje	praktična racionalnost i formalna racionalnost	teorijska racionalnost
	vrednosno-racionalno delanje	supstantivna racionalnost	

Izvor (sa modifikacijama): Kalberg, 1980: 1161.

Prema Kalbergu, četiri tipa racionalnosti imaju nešto zajedničko: „Ma koliko da se razlikuju u sadržaju, svim tipovima racionalnosti su zajednički mentalni procesi koji svesno teže da ovladaju realnošću (...) U ovladavanju realnosti, njihov zajednički cilj je prevazići partikularizovane percepcije uređujući ih u razumljive i smislene pravilnosti“ (Kalberg, 1980: 1159-1160). Kako Kalberg kaže, Vebera interesuje „translacija mentalnih procesa u društvenu akciju“ (Kalberg, 1980: 1160). Ova dimenzija mogla bi se priključiti Budonovoj teoriji racionalnosti. Ukratko ću opisati svaki od četiri tipa racionalnosti u Kalbergovoj interpretaciji Vebera.

Ciljno-racionalno delanje predstavlja društveni format individualne akcije koja predstavlja manifestaciju dva tipa racionalnosti: praktične i formalne. *Praktična racionalnost* je „manifestacija kapaciteta aktera za racionalnu akciju instrumentalnog tipa (cilj-sredstvo)“ i kalkulisanje sredstava radi najefikasnijeg postizanja cilja (Kalberg, 1980: 1152). Ona podrazumeva procenu akcije na osnovu pragmatičnih i egoističnih ciljeva individue (Kalberg, 1980: 1151).¹¹³ O praktičnoj racionalnosti nije moguće pronaći više u Veberovom delu.

Pojam *formalne racionalnosti* Veber definiše (kao i supstantivnu racionalnost) u poglavlju „Sociološke kategorije ekonomske akcije“ (*Privreda i društvo*). Formalna racionalnost (ekonomske akcije) označava „stepen kvantitativne kalkulacije ili obračuna koji je tehnički moguć i koji se primenjuje“ (Weber, 1978: 85). Veber dalje objašnjava da formalna racionalnost označava u kom stepenu se numerički izražava zadovoljavanje potreba. To može podrazumevati novčanu ili naturalnu privredu, mada se smatra da novčana privreda ima najviši nivo kalkulabilnosti. Kalberg proširuje originalno Veberovo značenje formalne racionalnosti izvan ekonomske akcije. Po njemu, formalna racionalnost je akcija usmerena na formalna pravila i propise. Ona podrazumeva odbacivanje svake proizvoljnosti, tj. ona uključuje univerzalizam i kalkulaciju u odnosu na važeće propise (Kalberg, 1980: 1158). Birokratija je najbolji primer ovog tipa racionalnosti. Formalna racionalnost ima sličnosti sa praktičnom racionalnosti, a razlika je u tome što praktična racionalnost označava usmerenost ka najboljoj kalkulaciji, orijentaciju tipa cilj-sredstvo, ali iz perspektive *ličnog interesa*, dok formalna

¹¹³ Budon takođe pominje Rešerov pojam praktične racionalnosti koji predstavlja kombinaciju aksiološke i instrumentalne racionalnosti (Boudon, 2003b: 51, 100).

racionalnost označava kalkulaciju vođenu *univerzalnim pravilima, zakonima i regulacijama* (moj kurziv) (Kalberg, 1980: 1158). Ovde se postavlja pitanje da li je reč o dva tipa racionalnosti ili formalna racionalnost samo predstavlja specifičnu varijantu praktične racionalnosti.

Supstantivna racionalnost, u originalnom Veberovom značenju pojma, primenjena na polje ekonomske akcije, ukazuje na „stepen u kome je zadovoljenje potreba za dobrima određene grupe ljudi, određeno ekonomski orijentisanom društvenom akcijom prema nekom kriterijumu vrednosnih postulata, bez obzira na prirodu ovih ciljeva“ (Weber, 1978: 85). Kalberg proširuje supstantivnu racionalnost izvan ekonomskog okvira, definišući je kao oblik racionalnosti koji je potpuno suprotan teorijskoj racionalnosti, jer „akciju direktno smešta u obrasce“, u odnosu na neki vrednosni postulat. Ova racionalnost je „manifestacija čovekove inherentne sposobnosti za vrednosno-racionalnu akciju“ (Kalberg, 1980: 1155). Slično određenje se nalazi kod Vebera u analizi ekonomske akcije. Veber je istakao da je ovaj pojam mnogo više dvosmislen nego pojam formalne racionalnosti, jer kriterijumi koji se primenjuju u proceni ciljeva mogu biti „etički, politički, utilitarni, hedonistički, staleški, egalitarni (...)“ (Weber, 1978: 85).

Postavlja se pitanje da li je ovaj pojam blizak pojmu koji Budon označava kao aksiološka racionalnost. Budon smatra da kognitivna racionalnost inkorporira i Veberov pojam vrednosne, aksiološke racionalnosti. Prema Budonu, akteri imaju dobre razloge za svoja aksiološka uverenja baš kao što ih imaju kada delaju iz perspektive traganja za najboljim sredstvom za postizanje cilja (Boudon, 2003b: 100). Budon ističe da je ovo „slobodna interpretacija“ Vebera, ali da je ona u skladu sa Veberovim postulatima razumevanja (Boudon, 2003b: 100). Ako želimo da razumemo zašto je akter sklon nekoj vrednosti, moguće su sledeće opcije: dobri razlozi, prihvatanje vrednosti kao datih ili pribegavanje objašnjenjima koja se zasnivaju na delovanju „mračnih sila“ kroz iracionalne procese (Boudon, 2003b: 100). Budon predlaže prvo rešenje. Budonova „nadgradnja“ Veberovog teorijskog rešenja predstavlja samo polazište za sopstvenu ideju o kognitivnim osnovama vrednosne/aksiološke racionalnosti, jer kod Vebera nije moguće naći elemente za Budonovu liniju rasprave.

Sasvim drugačiji status ima pojam *teorijske racionalnosti* (u Kalbergovoj interpretaciji) za Budonov pojam kognitivne racionalnosti, iako ga Budon ne koristi u radu. Nije sasvim jasno da li Veber bilo gde definiše ovaj pojam ali Kalberg nalazi njegove elemente u Veberovom poglavlju *Prorok iz Privrede i društva*. Kako kaže Kalberg, teorijska racionalnost je utemeljena na kognitivnim procesima, a ne na akciji, odnosno nije bazirana niti na ciljno-racionalnom niti na vrednosno-racionalnom tipu delanja (Kalberg, 1980: 1149). Kalberg navodi da teorijska racionalnost označava „svesno ovladavanje realnošću kroz konstrukciju sve preciznijih apstraktnih pojmova, a ne kroz akciju“ (Kalberg, 1980: 1152). Reč je o „kognitivnoj konfrontaciji sa sopstvenim iskustvom“ koja uključuje induktivne i deduktivne procese zaključivanja, atribuciju kauzalnosti, simbolička značenja (Kalberg, 1980: 1152). Kao forma koja čini osnovu ciljno-racionalnog i vrednosno-racionalnog delanja, teorijska racionalnost se približava Budonovom pojmu kognitivne racionalnosti. Budonov pojam kognitivne racionalnosti definisan je kao širi od svih drugih tipova racionalnosti, a moglo bi se reći da Kalberg vidi Veberovo shvatanje teorijske racionalnosti kao najširu formu koja prethodi drugim oblicima racionalnosti.

Kalberg ističe da postoji povratna sprega između teorijske i praktične racionalnosti, jer iz teorije obično sledi akcija. Ovo se najbolje vidi u domenu religije i metafizičkih objašnjenja sveta, gde teorijski odgovori na pitanja o smislu definišu obrasce praktične akcije, i obrnuto. Glavni akteri koji praktikuju teorijsku racionalnost su „sistematični mislioci“, na primer, vračevi i sveštenici, ali takođe i sudije i revolucionarni teoretičari (Kalberg, 1980: 1153). To su svi oni koji pružaju sveobuhvatno i sistematično objašnjenje sveta, što uključuje i savremene naučnike. Dakle, vračevi i naučnici su perjanice praktikovanja teorijske racionalnosti, „kognitivne konfrontacije sa iskustvom“ (Kalberg, 1980: 1152). Proces se odvija na sledeći način: metafizička pitanja (smisao sveta)=> teorijski odgovori (vrač objašnjava, npr. teorija da je volja bogova razlog patnje)=> praksa (sveštenici ukazuju kako umilostiviti bogove)=>dalja racionalizacija teorijskih/metafičkih koncepcija. Ova pozicija sociologije saznanja dosta je slična Budonovoj tezi da formiranje uverenja na osnovu dobrih razloga funkcioniše isto kod naučnika i laika.

5.3. Metodološki individualizam

Budon je oduvek bio dosledni metodološki individualista.¹¹⁴ On je takođe politički naklonjen individualizmu, ali pokušava da razdvoji svoju epistemologiju od političke orijentacije. Postoje dva aspekta Budonovog odnosa prema individualizmu: Budonovo shvatanje metodološkog individualizma (principi, pristupi) i Budonova teorija kao teorija u okviru metodološkog individualizma. Ranije je razmatrano Budonovo shvatanje principa metodološkog individualizma i njegovo viđenje pozicije KTA u okviru ove paradigme. U ovom poglavlju će biti reči o KTA i Budonovoj teoriji iz nešto šire perspektive metodološkog individualizma, njenom mestu u sklopu savremenih pristupa ove orijentacije. Najpre ću prikazati osnove originalnog pojma metodološkog individualizma i njegovih naknadnih interpretacija.

U tekstovima o metodološkom individualizmu često se pominje razlika ontološkog, epistemološkog i političkog individualizma (Mantzavinos, 2009). To je korisno za analitičke svrhe, iako su granice nejasne u mnogim slučajevima. Uden koristi naziv „ontološki zaokret“ (*ontological turn/switch*) za pokušaje metodoloških individualista da se odbrane od kritika tako što se prebace na ontološku ravan (Udehn, 2001: 348). Odnos političkog i epistemološkog individualizma takođe je složen. Čak i kod Budona ponekad prevlada individualizam koje ne diferencira sasvim jasno epistemološki i politički domen (Boudon, 2010a). Drugi problem je što dualizam individualizam-holizam nije uvek tako jasan. Prema Džarviju, individualizam „ne negira da je ponašanje individue pod uticijem društvenih činilaca, već se protivi tome što holista pripisuje te uticaje i ograničenja ciljevima društvenih grupa, a holizam hoće da objasni „zašto se individue ne ponašaju onako kako bi želele“ (Jarvie, prema Bulle, 2005: 10). Osim toga, autori „individualisti“ poput Budona malo pažnje posvećuju određenju holizma, kao što je ranije pokazano.

Pojam metodološkog individualizma „uvezen“ je iz ekonomske teorije u druge discipline (Hodgson, 2007: 1). Obično se Šumpeteru pripisuje konstruisanje ovog pojma.

¹¹⁴ Kod Dirkema postoji diskrepanca između deklarativnog i operativnog u teoriji i metodologiji, o čemu Budon često piše. Dirkem je promovisao holistički princip u sociologiji (Pravila sociološke metode), a primenjivao mnoge elemente metodološkog individualizma u istraživanjima konkretnih fenomena (npr. religija, samoubistvo) (Boudon, 2001a).

Šumpeter kaže da metodološki individualizam znači „samo to da se polazi od individue kada se opisuju ekonomski odnosi“ (Shumpeter prema: Hodgson, 1970: 2).¹¹⁵ U novijoj, Elsterovoj sociološkoj definiciji metodološkog individualizma, naglasak je na tome da „društveni fenomeni, njihova struktura i promena, mogu u principu biti objašnjeni na takav način da se samo uzimaju obzir individue, njihove karakteristike, ciljevi, uverenja i akcije“ (Elster, 1985: 5). Doprinos rane sociologije razvoju metodološkog individualizma nije zanemarljiv. Hodgson smatra da je Šumpeterov učitelj Veber još ranije razvio koncept metodološkog individualizma u knjizi *Privreda i društvo*. Međutim, Budonovo mišljenje je da ni Šumpeter ni Veber nisu mnogo pažnje posvetili definisanju ovog pojma (Boudon, 2010: 28).

Početak rasprave o individualizmu i holizmu hronološki prethodi disciplinarnom utemeljenju sociologije i ekonomije. U sklopu sukoba na liniji prosvetiteljstvo-konzervativizam, pojavila se i tema o ontološkom primatu kolektiviteta ili individue. Epistemološka dimenzija individualizma dobija veći značaj sa razvojem društvenih nauka: u doba *Methodenstreit*-a između klasične ekonomije i istorijske škole, zatim između psihologije i sociologije, i konačno, u raspravi između Dirckema i Tarda (Lukes, 1968: 119). Ovaj niz dualističkih pozicija može se pratiti i u okviru sociološke teorije u kasnijoj fazi razvoja između Parsonsa i Homansa, teorije racionalnog izbora i socioekonomije, Burdijea i Budona itd.

Ako je suditi po radovima u ključnim časopisima u poslednjim decenijama, u sociologiji se nije tako temeljno raspravljalo o metodološkom individualizmu.¹¹⁶ Važan izvor otpora u sociologiji prema metodološkom individualizmu jeste strah sociologa od opasnosti psihološkog redukcionizma i socijalno-ontološkom aspektu davanja primata društvu ili pojedincu. Za sociologiju je pozicioniranje na liniji društvo-pojedinac i definisanje epistemoloških osnova imalo ulogu distinkcije u procesu utemeljenja nove nauke.¹¹⁷ Peter Betke (Peter Boettke) smatra da su sociološki teoretičari zazirali od

¹¹⁵ Šumpeter pominje metodološki individualizam u knjizi *Der methodologische Individualismus* iz 1908. godine, a pojam je ušao u upotrebu nakon što je 1909. godine izašao Šumpeterov tekst na engleskom u časopisu *Quarterly Journal of Economics* (Hodgson, 2007: 1).

¹¹⁶ Videti sledeće radove: Lukes, 1968; Agassi, 1960).

¹¹⁷ Mil je smatrao da sociologija mora da se oslanja na psihološke zakone zbog prirode same sociološke nauke, tj. njenog metodološkog „defekta“. Sociologija ne može da koristi eksperimente. Indukcijom se mogu otkriti empirijske pravilnosti, ali ne i uzročni odnosi u sociologiji (Milić, 1978: 103). Zbog toga se sociologija mora oslanjati na psihologiju koja ove zakone može utvrditi

rasprave o metodološkom individualizmu zbog negativnog odnosa prema ontološkom i političkom individualizmu (Boettke, 1998). Elster takođe primećuje tesnu povezanost političkog individualizma (koji on izjednačava sa libertarijanizmom) i metodološkog individualizma (Elster, 1985: xiii).

Budon navodi da je metodološki individualizam često shvaćen kao „suprotan duhu sociologije“ (Boudon, 1988: 762). On vidi dva razloga za otpor savremenih sociologa prema metodološkom individualizmu. Prvi razlog je uverenost u „despotsku“ moć struktura nad ponašanjem društvenih aktera, odnosno verovanje sociologa da je *homo sociologicus* potpuno manipulabilan (Boudon, Bourricaud, 2003: 10). Homans je ovo slikovito objasnio rekavši da je težina društvenih struktura tako velika, tj. da metodološki individualizam ometa normalno osećanje nemoći i nedostatka autonomije koju doživljavaju socijalni subjekti (Homans prema Boudon, 2001a). Ove se manifestuje kroz veliki jaz između ove paradigme i dominantnih pravaca strukturalizma i marksizma u sociologiji (Van Den Berg, Blais, 2002). Drugi razlog za otpor je pojednostavljeno svođenje metodološkog individualizma na atomizam, čime se implicira slabost ove paradigme u objašnjavanju društvene stvarnosti (Boudon, Bourricaud, 2003: 10). Konačno, metodološki individualizam je obično predstavljen u bentamovskoj varijanti utilitarizma oličenoj u savremenoj TRI (Boudon, 2002c: 10). Ovde se nadovezuje pomenuti otpor prema psihologizmu. To se vidi u kritici Arčerove, koja teoriji racionalnog izbora, kao jednoj varijanti metodološkog individualizma, zamera redukcionizam bihejviorističkog tipa (Archer, Tritter, 2000).

Lars Uden (Lars Udehn) kaže da se danas vodi žestoka debata o individualizmu zbog toga što ova rasprava „dotiče naša najdublje ukorenjena verovanja o prirodi individue i društva, naša saznanja o njima i naše ideale o dobrom društvu“ (Udehn, 2002: 479). Ovo je tačno samo utoliko što se današnja metodološka rasprava o individualizmu implicitno prevodi u raspravu o političkom individualizmu (obično u formi onoga što Budon naziva „kritička sociologija“), dok nedostaje teorijsko preispitivanje saznajnih prednosti individualizma. U jednom od retkih sistematičnih savremenih tekstova o metodološkom individualizmu, Uden razvrstava pristupe na kontinuumu od „jakog“ do

eksperimentalnim putem. Kritikujući Mila, Dirkem naglašava da uzročno objašnjenje jeste glavni cilj u sociološkom istraživanju i da se sociologija razlikuje od prirodnih, eksperimentalnih nauka samo po složenosti (Dirkem, 1963: 114).

„slabog“ individualizma. „Jaki“ individualizam objašnjava društvene pojave isključivo preko individua i njihovog odnosa, dok „slabi“ individualizam uvodi društvenu strukturu i institucije u analizu (Udehn, 2002: 479).

Tabela 15. Udenovi kriterijumi klasifikacije pristupa metodološkog individualizma

	definicija društvenih konceptata	objašnjenje društvenih fenomena	redukcija društvenih zakona
metodologija	društveni koncepti treba da budu definisani na nivou individua, njihovih fizičkih i psihičkih stanja, akcija, interakcija, društvenih situacija i fizičkog okruženja	društveni fenomeni treba da budu objašnjeni na nivou individua, njihovih fizičkih i psihičkih stanja, akcija, interakcija, društvenih situacija i fizičkog okruženja	društveni zakoni treba da budu redukovani do nivoa individua, njihovih fizičkih i psihičkih stanja, akcija, interakcija, društvenih situacija i fizičkog okruženja
epistemologija	društvenih koncepti mogu da budu definisani na nivou individua...	društveni fenomeni mogu da budu objašnjeni na nivou individua...	društveni zakoni mogu da budu redukovani do nivoa zakona o individuama...
ontologija	društveni fenomeni se sastoje od individua...	društvene fenomene uzrokuju individue...	

Izvor: Udehn, 2002: 499.

Teorija društvenog ugovora, teorija opšteg ekvilibrijuma i austrijski metodološki individualizam spadaju u „jaki“ individualizam, dok Popperov i Kolmanov individualizam spadaju u „slabi“ individualizam. Uden zapaža da sociološke teorije uglavnom pripadaju grupi „slabog“ individualizma, dok su ekonomske teorije češće „jake“ (Udehn, 2002: 502). Prema Udenu, postoje tri grupe socioloških teorija koje pripadaju metodološkom individualizmu. Prva grupa su sociološke teorije razmene. Ovde pripada Homansova teorija razmene (i njegovi nastavljači) kao oblik „jakog“ individualizma, mada Uden ističe da postoje i drugačija mišljenja (Udehn, 2002: 491). Kao predstavnici teorije racionalnog izbora (sociološka varijanta) navode se Kolman i Budon. Konačno, Uden pominje analitički marksizam kao formu individualizma za koji kaže: „marksistička teorija

racionalnog izbora je, u celini, manje strukturalistička od sociologije zasnovane na teoriji racionalnog izbora“ (Udehn, 2002: 493).

Džozef Agasi definiše teorije prema dimenzijama: individualizam-holizam i institucionalizam-psihologizam (Agassi, 1960).

Tabela 16. *Holizam i individualizam u Agasijevom modelu*

Holizam	Individualizam
Društvo je „celina“ koja čini više od sastavnih delova (holizam)	Samo individue imaju ciljeve i interese (individualizam)
„Društvo“ utiče na ciljeve individue (kolektivizam)	Individua se ponaša na način koji odgovara njenim ciljevima u skladu sa okolnostima (princip racionalnosti)
Društveno okruženje ima uticaj i ograničava ponašanje individue (institucionalna analiza)	društveno okruženje je promenljivo kao rezultat individualnih akcija (institucionalna reforma)

Izvor: Agassi, 1960: 244.

Agasijeva podela uglavnom korespondira sa Udenovom kontinuiranim modelom, ali kod Agasija postoje različiti stepeni individualizma, a takođe je uključena dimenzija psihologizma. Ronald Dore (Ronald Dore) je takođe uveo kategoriju psihologizma u raspravu o metodološkom individualizmu (Dore, 1961). Sociološka shvatanja metodološkog individualizma variraju od Dibeovog (Dubet), koje vidi metodološki individualizam iz perspektive suprostavljanja individue i društva, do Sperbera koji suprostavlja individualno i supraindividualno (Dubet, 2005; Sperber, 1997). Sa druge strane, Aleksander i Gizen smatraju da fokusiranje na individualnu svest ne podrazumeva individualistički pristup (Dubet, 2005: Alexander, Giesen, 1987: 5).

Kako se u navedenim kategorizacijama individualizma pozicionira Budonova teorija? Metodološki individualizam je najopštiji teorijski „kišobran“ Budonove kognitivne teorije društvene akcije. Budonovo zalaganje za objašnjenje društvenih fenomena preko društvene akcije individualnih aktera, nalazi se već u knjizi *La logique du social* iz 1979. godine (Boudon, 2009c [1979]: 82). U knjizi *L'idéologie* Budon ostaje pri stavu da treba krenuti od principa metodološkog individualizma u objašnjenju verovanja u razne ideje (Boudon, 1986a: 282). Najtemeljniji prikaz različitih pristupa

metodološkog individualizma, nalazi se u knjizi *Raison, bonnes raison* (2003). U knjizi *La sociologie comme science* (2010), Budon opet ističe prednosti metodološkog individualizma u sažetoj formi (Boudon, 2010: 28-33). Dakle, metodološki individualizam je epistemološki lajtmotiv Budonovog opusa i stoga važan element za razumevanje kognitivne teorije akcije, o čemu je bilo reči ranije.

Hamlinova izdvaja princip metodološkog individualizma i princip racionalnosti, kao dva ključna principa Budonove teorije (Hamlin, 2002: 26). Ona ističe da Budonov metodološki individualizam nema ontološki status, već služi isključivo kao sredstvo za objašnjavanje stvarnosti (Hamlin, 2002: 15). Iako se Budonova definicija individualizma fokusira na epistemološke aspekte, na jednom mestu on ističe da prvi postulat individualizma ima i ontološku dimenziju, naglašavajući da su samo individue nosioci ADACC-a (Boudon, 2003b: 19). Ovde je Budon nedovoljno jasno odredio svoju poziciju, jer na drugom mestu kaže da kolektiviteti u klasičnom smislu, poput organizacija, nacija, firmi, grupa, mogu biti nosioci akcije i tretirani kao individualni socijalni akteri (Boudon, 2009c: 52).

Uden smatra da Budonov individualizam pripada „slaboj“ formi individualizma, zato što uključuje društvenu strukturu i institucije u objašnjenja, a ne samo individue i relacije između njih (Udehn: 2002: 479). Ovakva Budonova interpretacija može se dovesti u pitanje. Budonov individualizam nije psihologističkog ili atomističkog tipa, kako Uden implicira. Centralni subjekt je socijalni akter, apstrakcija koja Budonu služi kao analitičko sredstvo u objašnjenju društvenih fenomena. Kako je primetio Buvije, Budonovo shvatanje akcije je antikognitivističko i antipsihologističko (Bouvier, 2007). Buvije upravo kritikuje ovakav Budonov metodološki individualizam.

Prema Buvijeu, Budonovoj teoriji nedostaju dve dimenzije. Supraindividualizam treba da uključi grupni nivo uverenja, umesto da objašnjava kolektivna uverenja preko individualnih uverenja. Infraindividualizam podrazumeva da se individua ne posmatra kao osnovna jedinica analize, već da se uključe različiti „glasovi“ unutar aktera i inhokorentnost (Bouvier, 2007). U jednom od poslednjih radova, Budon naglašava da infraindividualistička objašnjenja nisu uvek pogrešna, ali je potrebna empirijska potvrda za to. Po njemu, treba izbegavati opskurne uzroke poput okvira (*frame*), primitivnog mentaliteta ili habitusa (Boudon, 2010a: 68). Subjektivizam obično implicira

infrapsihičku dimenziju, usmerenost na unutrašnja individualna psihološka dešavanja. Međutim, kako navodi Buvije, u radovima Hajeka, Popera i Budona subjektivizam je shvaćen antipsihologistički (Bouvier, 2007: 468). Na jednom mestu Budon čak ističe da stavlja reč „psihologija“ pod navodnike, kako bi naglasio posebnu upotrebu psihologije u sociologiji (Boudon, 1995). To znači da identifikovanje razloga za neku društvenu pojavu ne podrazumeva posmatranje individua pojedinačno, već su one predstavljene idealnotipski kao „model individue lišen svih pojedinačnih osobina i koji ne korespondira ni sa jednom konkretnom individuom“ (Boudon, 1995).

Metodološki individualizam austrijske ekonomije sadrži dosta zajedničkih mesta sa Budonovom KTA, mada to Budon ne razmatra. Značenje Budonovog pojma kognitivne racionalnosti blisko je subjektivizmu austrijske škole. Budon deli sa Mizesom odnos prema Veberu, a takođe je na liniji Mizesovog izjednačavanja epistemološkog statusa društvenih i prirodnih nauka. Kao što je ranije rečeno, pojam akcije takođe sadrži neke dodirne tačke kod dva autora.¹¹⁸ Tek u nedavnom tekstu Budon nešto temeljnije razrađuje Mizesov koncept metodološkog singularizma, koji je veoma blizak Veberovom shvatanju uzročnosti. Sa druge strane, Budon češće pominje Hajeka, kritikujući njegovu ideju o „evoluciji institucija“. Međutim, Budon je zapravo i sam ambivalentan u odnosu na pitanje selekcije institucija (Boudon, 2010a: 81).

Već je pomenuto da je Budon blizak Elsteru po svom tumačenju nekih aspekata Marksove teorije kao metodološko-individualističkih.¹¹⁹ Ipak, Elster još naglašava etički individualizam kod Marksa (cilj komunizma je razvoj individue), što nije deo Budonove interpretacije Marksa (Elster, 1985: 8). Budon i Elster imaju sličan stav prema odnosu političkog (etičkog) i epistemološkog individualizma. Elster veruje da etički individualizam ne mora pratiti epistemologiju, jer, kako kaže Elster, „metodološki

¹¹⁸ Mizesovo prakseološko shvatanje ljudske akcije govori o primoranosti čoveka da bira sredstva kako bi ostvario ciljeve. Kako kaže Mizes: „Prakseologija se bavi načinima na koje se biraju sredstva radi potizanja ciljeva. Njen predmet proučavanja su sredstva, a ne ciljevi. U tom smislu govorimo o subjektivizmu opšte nauke o ljudskoj akciji“ (Mizes, 1949: 21). Prakseološki pristup ne pravi evaluacije i vrednosne sudove, već samo procenjuje da li sredstva odgovaraju postavljenim ciljevima (Mizes, 1949: 21). Ovi aspekti su bliski instrumentalnoj racionalnosti i verovatno su uticali na to da Budon izjednači prakseologiju (Budon koristi termin „praksiologija“) sa ovim pojmom (Boudon, Bourricaud, 2003).

¹¹⁹ Budona i Elstera povezuje slična lična istorija. Elster navodi da je u Francuskoj, gde je boravio dok je radio tezu krajem šezdesetih, dominirao altiserovski strukturalizam i da nije bilo razumevanja za metodološki individualizam, odnosno njegov pristup racionalnog izbora (kada je želeo da objavi knjigu o Marksu). Takođe, Aron je bio mentor Budonu i Elsteru (Elster, 1985).

individualizam je doktrina o tome kako objasniti društvene fenomene, a ne kako ih vrednovati“ (Elster, 1985: 8).

U razmatranju prednosti individualizma, Budon i Elster takođe imaju neke zajedničke stavove. Elster definiše metodološki individualizam kao formu redukcionizma koji nije nužno loš, ali Elster govori o opasnostima „preranog redukcionizma“, kojim se „složeni društveni fenomeni objašnjavaju individualnim motivima i uverenjima“ (Elster, 1985: 6). Budon je takođe ukazao na to da metodološki individualizam nije sam po sebi dobar i garancija, jer može biti zasnovan na „crnoj kutiji“ umesto na mehanizmu (Boudon, 1998d: 173). Kada je reč o metodološkom kolektivizmu, Elster ga definiše kao poziciju koja „supraindividualne entitete posmatra tako da prethode individiu u objašnjenju“. Slično je Budon naglašavao da individua ne treba da bude definisana preko psiholoških dimenzija, već da je reč o idealnotipskom socijalnom akteru.

5.4. Teorije društvene akcije

Budonova kognitivna teorija akcije spada u tradiciju socioloških teorija koje se fokusiraju na pojmove društvene akcije/aktera kao epistemološko polazište u razumevanju društvene stvarnosti. Ako se prati hronologija, Budon koristi pojmove društvena akcija i društveni akter u gotovo svim radovima. Osim toga, Budon se bavio teorijom akcije kao jednim od teorijskih pitanja sociologije. U knjizi *Effets pervers et ordre social*, Budon kaže da je njegova namera da doprinese sociološkoj teoriji društvene akcije (Boudon, R. (2009b) [1977]). U *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences* (Savremena enciklopedija društvenih i bihejvioralnih nauka) Budon je pisao odrednicu za pojam društvene akcije.

Pojam društvene akcije utemeljen je veoma rano u sociologiji kroz rad Maksa Vebera (Joas, Beckert, 2006a). U savremenim enciklopedijskim rečnicima obično se pojam akcije vezuje za veberovsku tradiciju u sociologiji, mada akcija nije samo sociološki pojam. Brajan Tarner je pomerio raspravu o društvenoj akciji na ravan ontologije društvene stvarnosti. U slikovitoj definiciji akcije, Tarner kaže: „Ako postavimo pitanje da li je neko skočio ili je gurnut, moguća su dva odgovora. Ako je u

pitanju prva opcija, onda je reč o akciji, a ako je druga, onda je reč o događaju“ (B.S. Turner, 2006: 1). Jednostavno rečeno, prema Tarneru, ontološka pretpostavka svih teorija akcije jeste da „ljudi skaču“, odnosno, moglo bi se reći da je suštinsko određenje svih pristupa akcije traganje za razlozima za određenu akciju (B.S. Turner, 2006).

U sociologiji je pojam akcije postao opšti okvir za sociologe koji prihvataju neke epistemološke pretpostavke, prvenstveno metodološki individualizam. Kolman smatra da teorija akcije omogućuje povezivanje „namera individua sa makrosociološkim posledicama“, odnosno povezuje „pozitivnu društvenu teoriju i socijalnu filozofiju“ (Coleman, 1986). U svakom slučaju, pristup društvenim pojavama iz ugla akcije/aktera pokreće razna epistemološka pitanja u sociologiji. U interpretacijama Parsonsa akcija se objašnjava iz ugla dualizma voluntarizam-determinizam i pominje se „slobodno delovanje pojedinca“ kao problem (Pešić, 1990). Međutim, Kolman naglašava da nije problem u pretpostavci o ciljno usmerenim akterima, već ograničavanje na nivo aktera, pa nastaje problem kako ga povezati sa sistemom. Druga nejasnoća nastaje kada se individualna akcija izjednačava, kao epistemološki princip, sa političkom akcijom. Na taj način se ona kontrastira sa sistemskim/konfliktnim modelima društvene stvarnosti i političke organizacije. Ovakvo tumačenje može se naći kod Turena koji definiše sociologiju prema dva opšta epistemološka usmerenja: sociologiju sistema i sociologiju akcije (Touraine, 2000).¹²⁰ Treće polje mogućih nejasnoća odnosi se na preklapanje dihotomije individualizam-holizam i akcija-sistem. Teorija akcije se obično smešta u kategoriju metodološkog individualizma, dok se sistemski pravci izjednačavaju sa holizmom (Boudon, 2009b).

Teorije akcije se razlikuju prema raznim aspektima: kako shvataju aktera (individua, socijalni akter, ličnost) i akciju (individualna akcija ili socijalna interkacija kao osnovna jedinica, delanje i ponašanje), u kom paradigmatomskom okviru su nastale (funkcionalizam, kognitivizam) i na osnovu kojih epistemoloških pretpostavki (pozitivizam ili antipozitivizam) (B.S. Turner, 2006). Prema Tarneru, u teorije akcije spadaju teorija racionalnog izbora, simbolički interakcionizam, konfliktne teorije i

¹²⁰ Turen dalje raščlanjava dve podgrupe sociologije sistema, zavisno od toga da li su orijentisane na Društvo ili na konfliktne jedinice (klasa). U okviru sociologije akcije, Turen razlikuje teorije koje polaze od interesa aktera i teorije koje se fokusiraju na slobodni kreativni proces/delanje aktera. Ovu poslednju Turen naziva „sociologija Subjekta“ (Touraine, 2000).

hermeneutika (B.S. Turner, 2006). Nove pristupe društvenoj akciji, od pragmatizma do etnometodologije, Turner naziva prakseološkim zaokretom u teoriji akcije (B.S. Turner, 2006: 557). Joas i Bekert razlikuju racionalno orijentisane (utilitarističke, TRI), normativistički orijentisane (Parsons) i pragmatističke teorije akcije sa naglaskom na kreativni karakter akcije (Gidens, pragmatizam) (Joas, Beckert, 2006).

Budon kaže da je pitanje društvene akcije postalo važno u sociološkoj teoriji zahvaljujući Maksu Veberu (Boudon, 2001b: 54). Ipak, Budon ne ograničava pojam društvene akcije na Vebera, već uporedno analizira četiri koncepcije akcije: interpretativnu, funkcionalističku, utilitarističku i kognitivističku (Boudon, 2001b). On ne pozicionira sopstvenu teoriju, ali ona bi verovatno pripadala kognitivističkoj grupi.

Tabela 17. Budonova shema teorije akcije

tip teorije akcije	intepretativistička	funkcionalistička	utilitaristička	kognitivistička
autori	Veber	Parsons	Beker, Kolman	Simon
koncept akcije	društvena akcija u fokusu, značenje usmereno na druge aktere, razlika društvene akcije i ponašanja	akcija i sistem, akteri predstavljeni preko sistema uloga, četvoročlani model AGIL	utilitarno usmerena, funkcija korisnosti, cost-benefit	uverenja važnija od interesa, akcija zasnovana na dobrim razlozima, verovanje u ideju samo ako se smatra valjanom

Izvor: Boudon, 2001b.

Ako se kombinuju Budonova i drugi pristupi, može se govoriti o sledećoj (provizornoj) složenoj kategorizaciji teorija akcije.

Tabela 18. Proširena kategorizacija teorija akcije u sociologiji

	autori	koncept akcije
interpretativistička/ prakseološka	Veber, Mizes	društvena akcija u fokusu, razlika društvene akcije i ponašanja, četiri tipa akcije
interpretativistička (simbolički interakcionizam)	Mid	akcioni holizam
interpretativistička (socijalni interakcionizam)	Turner	društvena interakcija, cilj da poveže mikro i makro nivo
interpretativistička/ pragmatistička	Habermas	akcija kao kreativan oblik ljudske delatnosti (Joas, Beckert, 2006)
funktionalistička	Parsons	model AGIL, fokus na opštoj teoriji društvenog (B.S. Turner, 2006a, 1, 430)
utilitaristička	Beker, Kolman, Pareto	Beker: teorija racionalnog izbora, funkcija očekivane korisnosti; Kolman: mikro i makro nivo, individualni akter i strukturni faktori Pareto: racionalna i neracionalna akcija; akcija-okruženje, efekti međuzavisnosti više aktera; funkcija korisnosti (Fararo, 2001: 74)
funktionalistička/ utilitaristička	Merton	akcija se razlikuje od ponašanja, ciljno usmerena akcija, podrazumeva izbor između alternativa, vrste: formalno organizovana i neorganizovana
utilitaristička/ bihejvioristička	Homans	društveno ponašanje je poseban oblik ponašanja, naglasak na ponašanju a ne na kogniciji, teorija razmene (Fararo, 2001: 218)
kognitivistička	Budon	društveni fenomeni rezultat dobrih razloga aktera zasnovanih na kognitivnoj racionalnosti
kognitivistička/ utilitaristička	Sajmon	umesto optimalne zadovoljavajuća, ograničena racionalnost
analitička	Hedstrom	akcija kao deo mehanizma; društveni fenomen se objašnjava preko konstelacije entiteta i aktivnosti, obično aktera i njihovih akcija, koje su povezane međusobno tako da uvek proizvode taj tip fenomena koji se objašnjava
dualističke	Burdije, Gidens	pokušaj prevazilaženja opozicije akcija-struktura uz koncepciju dualne prirode akcije kao ishoda i lokusa transformacije strukture

U nastavku analize korišću bazičnu četvoročlanu podelu, sa ciljem da pokažem kako Budon vidi određene teorije, ali takođe da se njegova teorija pozicionira u odnosu na posmatrane modele društvene akcije.

Interpretativističke teorije akcije obuhvataju veoma različite autore, iako je Budon najviše pisao o Veberovoj teoriji. U interpretativnim pravcima, osnovna epistemološka jedinica može biti Veberov pojam društvenog delanja, ali i Tarnerov pojam socijalne interakcije. Veberov pojam delanja/akcije predstavlja polazište za svaku raspravu o društvenoj akciji u sociologiji.¹²¹ Prema Veberu, „društveno delanje obuhvata i izostanak delanja i pasivno prihvatanje, a može biti orijentisano ka prošlosti, sadašnjosti ili očekivanom budućem ponašanju drugih“ (Boudon, 2001b). Ipak, Tarner smatra da Veber zanemaruje akciju iako je postulira kao centralni sociološki koncept. Veber se temeljno bavi makrostrukturnim fenomenima, ali ih ne povezuje sa društvenom akcijom (Turner, 1988).

Budon ne analizira druge interpretativističke teorije akcije. Na primer, Tarner smatra da je osnovna jedinica sociološke analize interakcija, a ne akcija (Turner, 1988). Ovo se može povezati sa kritikom koja se upućuje Budonu da zanemaruje interakciju i fokusira se na aktera (Bouvier, 2007). Ipak, Muzelis kritikuje interpretativiste jer smatra da se podela individua-društvo zadržala u sociološkoj teoriji, čak i u tzv. mikro pravcima, poput fenomenologije ili interakcionizma. On tvrdi da Tarner zadržava podelu na mikro i makro nivo društvene stvarnosti, pri čemu socijalnu interakciju svrstava u mikro ravan (Mouzelis, 1995: 22). Slično je kod fenomenologije koja je usmerena na intersubjektivnost, dok je subjekt/akter nestao. Muzelis primećuje da ovi pravci zadržavaju veštačku podelu između mikro i makro nivoa i svojevrtni organicistički okvir (npr. Garfinkel, Gofman, Sikurel). U ovom pristupu se podrazumeva direktno izrastanje makro poretka na mikro relacijama, tj. odnosima licem-u-lice (Mouzelis, 1995: 14). Muzelis tvrdi da Parsonsova teorija, koja je bila značajna meta kritike interpretativnih pravaca, i pomenuti pravci počivaju na istim pretpostavkama. Razlika je u tome što Parsons smatra da sistem automatski utiče na aktera/akciju, dok interpretativno orijentisani teoretičari polaze od toga da interakcije automatski deluju na poredak.

¹²¹ Korišću naziv „društveno delanje“ (Soziales Handeln) za Veberov pojam društvene akcije, pošto je najčešće korišćen u srpskoj sociološkoj literaturi.

Interakcija je shvaćena kao poredak *sui generis*, odvojen od individualnih aktera i društvene strukture (Mouzelis, 1995: 15).

U Budonovoj kategorizaciji funkcionalističkih pristupa nalaze se Parsons, Darendorf i Merton. Joas i Bekert svrstavaju Parsonsovu teoriju akcije u sintezu utilitarizma i socioloških „očeva osnivača“, dok Boudon svrstava Parsonsa u funkcionaliste (Joas, Beckert, 2006; Boudon, 2001b). Kritikujući pozitivizam zbog toga što podrazumeva pasivnog subjekta, Parsons je definisao voluntarističku teoriju akcije, kojom bi se uvela aktivna dimenzija u subjektovo delanje. Brus i Jarni smatraju da Parsonsova socijalna akcija nije automatski odgovor na stimulus, niti rezultat prisile, već se zasniva na zajedničkim normama i vrednostima (Bruce, Yarney, 2006). Parsonsu je upućena kritika zbog ovog hipersocijalizovanog modela čoveka. Međutim, Parsonsov voluntaristički model iz rada *The Structure of Social Action* (1937) kasnije je napušten u korist teorije sistema i evolucionog pristupa (Bruce, Yarney, 2006). Osnova društvene akcije postaje društvena uloga, a ne volja individualnog aktera (Boudon, 2001b). Džonatan Turner takođe uočava nedostatak aktera u Parsonsovom sistemu, parafrazirajući Homansa: Parsonsova teorija akcije ima veoma malo akcije (Turner, 1988: 3). Njegova teorija se vrlo brzo prebacuje sa nivoa pojedinačne akcije ka sistemima interakcije ili društvenim sistemima (Turner, 1988: 7). Sam čin akcije se bazira na donošenju odluke o sredstvima za postizanje cilja na osnovu postojećih alternativa, ali ne u strogom ekonomskom modusu utilitarističke racionalnosti. Elster kaže da funkcionalistička objašnjenja u društvenim naukama „postuliraju cilj bez ciljno usmerenog aktera“ (Elster, prema: Udehn, 2001: 310). Istina, Parsons je uveo ograničenja koja utiču na ovaj proces: materijalne činioce, biološke, sredinske i društvene (vrednosti, norme). Moglo bi se reći da je sa Parsonsom perpetuirana rasprava o odnosu strukture i delanja (*structure-agency*). Homans je duhovito rekao za funkcionalističke sociologe, koji su odbacivali model individualnog aktera kao irelevantan, ali su im ipak pribegavali: „Oni ih kriju ispod stola kao bocu viskija i koriste onda kada im je stvarno potrebna pomoć“ (Homans, prema Hopcroft, 2009: 400).

Budon se bavio Parsonsovom teorijom u jednom posebnom tekstu¹²² i u knjizi *Raison, bonnes raisons*, gde je funkcionalizmu posvećeno veoma malo mesta, osim što je

¹²² Reč je o tekstu *La théorie de l'action sociale de Parsons: la conserver, mais la dépasser* (1989).

prepoznat kao pravac u okviru metodološkog individualizma (sa principima P1-P4). Budon priznaje Parsonsov značaj za povratak koncepta akcije u sociologiju, posebno Veberovog koncepta razumevanja kao bitne odrednice objašnjenja u sociologiji, ali smatra da je Parsons napravio i neke greške (Boudon, 1989c). Budon kritikuje Parsonsa da je bez razloga odbacio utilitarizam koji ima svoje mesto u sociologiji (Boudon, 1989c). Ovde Budon verovatno misli na dominaciju normativnog aspekta kod Parsonsa. Budonova ocena se može dovesti u pitanje, pošto je komponenta instrumentalne akcije ostala deo Parsonsovog teorijskog sistema (Pešić, 1990). Ono što Budon ne razmatra, odnosi se na problem nedostatka kognitivne dimenzije u Parsonsovom modelu (Warner, 1978). Vorner smatra da je kognitivna, a ne normativna dimenzija mogla „spasiti“ Parsonsovu teoriju akcije (Warner, 1978: 1327).¹²³ Parsons smatra da se ciljevi akcije definišu slučajno ili normativno (Warner, 1978: 1344). Vorner veruje da je kognitivni faktor važan u definisanju normativnog. Prema Vorneru, Parsons upada u zamku koju Vorner naziva „kulturna marioneta“ kada izjednačava kognitivno sa intepretativno pasivnim akterom (Warner, 1978: 1328).

Parsons je odgovorio na Vornerove kritike. On smatra da je netačna interpretacija da on pripisuje normativnom nivou glavnu ulogu u definisanju društvenog poretka, već da je uvek podrazumevao multifaktorsko objašnjenje fenomena (Parsons, 1978). Zatim, Parsons smatra da on jeste uključio kognitivnu dimenziju, posebno u definisanju ekonomske akcije i ekonomske racionalnosti (Parsons, 1978). Po tome on sebe vidi bliskim Veberu, Dirkemu, Paretu, uza koje kaže da su, manje ili više eksplicitno, aktera shvatali kao *naučnika* (Parsons, 1978). Kako kaže Parsons, „za mene svaki pojam racionalnosti uključuje kognitivni element kao svoj centralni aspekt“ (Parsons, 1978: 1355). On naglašava da ne vidi aktera kao pasivnog, ali da kognitivna dimenzija ne može biti izdvojena, već da se mora povezati sa motivacionom ili afektivnom komponentom (moralni nivo društvene organizacije je primer takve kombinacije). U ovoj poziciji se vidi anticipacija Budonove ideje kognitivnog aktera-naučnika i stoga iznenađuje da Budon nije razmatrao ovo pitanje..

¹²³ Sedamdesetih je vođena debata između Parsonsa i Vornera o Parsonsovoj teoriji akcije i njegovoj interpretaciji socioloških klasika.

Mertonov pojam akcije je mnogo bliži Budonu. Merton ističe razliku između ponašanja (*behavior*) i „ponašanja“ (*conduct*) koje se odnosi na svrhovitu akciju koja „obuhvata motive i izbor između alternativa“ (Merton, 1936: 895). Za Budona je naročito važan Mertonov pojam nenameravanih posledica. Merton smatra da racionalnost ciljno usmerene akcije podrazumeva izbor alternativa, ali ne obavezno i uspeh u ishodu (Merton, 1936).

Sasvim drugačiji odnos Budon gradi prema utilitarističkim pristupima. On shvata utilitaristički tip teorije akcije kao model koji predstavlja manifestaciju ulaska *homo economicusa* u sociologiju kroz radove Taloka (Tullock) i Bekera. Reč je o teoriji racionalnog izbora kao glavnoj savremenoj teoriji društvene akcije u bentamovskoj tradiciji. Sociolozi obično izjednačavaju TRI sa utilitarizmom, što nije sasvim opravdano, kako će biti pokazano kasnije. Ipak, Budon smatra da elemente utilitarističke teorije akcije možemo naći i kod Tokvila ili Marksa (Boudon, 2001b). U osnovi utilitarističke teorije akcije nalazi se princip da akter teži maksimizaciji u svom racionalnom delanju. Budon smatra da je TRI veoma korisna do određenih granica, tj. da postoje fenomeni koji zahtevaju drugačiji pristup. Budon takođe navodi Paretovu poziciju koja razlikuje logičke i nelogičke akcije. Ova druga kategorija spada u sociološki domen, dok su prvi tip predmet ekonomije (Boudon, 2009c). Budon kritikuje poziciju da sociologija „treba da objasni akcije i ponašanje uopšte koje se čini iracionalno“ (Boudon, 2009c: 29).

U okviru Budonove četvoročlane sheme, najznačajniji je četvrti, kognitivistički model akcije, jer Budonova teorija pripada ovoj kategoriji. U ovu grupu teorija Budon svrstava modele ograničene racionalnosti, koji su nastali kao reakcija na nedostatke TRI. Saznanja kognitivne psihologije uticala su na razvoj ovog pravca. Budon pronalazi objašnjenja bazirana na kognitivnoj racionalnosti (pre svega zasnovanoj na razlozima za određenu akciju) kod klasika, posebno u Dirkemovim radovima bliskim onome što se danas naziva kognitivna sociologija.

Osim dominantnog kognitivističkog okvira, Budonov pojam društvene akcije uključuje elemente drugih modela. Veberova pozicija je uvek bila polazna osnova u Budonovim radovima o sociološkoj epistemologiji. Budon smatra da su funkcionalističko i utilitarističko objašnjenje akcije korisni za neka pitanja. Kao što će biti pokazano, u nekim aspektima Budonov model akcije blizak je analitičkoj teoriji. Hedstromov model

akcije DBO (*desires, beliefs, opportunities*) jasno razdvaja akciju od ponašanja i ima neke slične elemente kao Budonov model (Hedström 2005). Ipak, Budonova teorija akcije je prvenstveno kognitivistička, jer glavno heurističko sredstvo predstavlja kognitivna akcija. Budon veruje da se društvena stvarnost najtačnije objašnjava razumevanjem njene dinamike.

5.5. Teorija racionalnog izbora

Ranije je pomenuto da se Budon često svrstava u teoretičare racionalnog izbora (Zafirovski, 2000; B.S. Turner, 2006; Hedström, Stern, 2008). Tačno je da se Budon dosta bavio teorijom racionalnog izbora, posebno u poslednjem periodu svog rada. Takođe, Budon je primenjivao principe TRI u nekim segmentima svog rada (obrazovne nejednakosti, problemi razvoja, politička sociologija). Bio je jedan od autora zbornika *Rational Choice*, a pisao je odrednicu TRI u *The New Blackwell Companion to Social Theory*.¹²⁴ Najznačajnije je to što je TRI bila polazište za Budonov model opšte racionalnosti/kognitivne teorije akcije. Ipak, aktuelna Budonova pozicija u odnosu na TRI može se opisati kao „kritička post-TRI paradigma“. Ovu Budonovu orijentaciju treba smestiti u kontekst sociološkog odnosa prema TRI koji se kreće od potpunog odbacivanja (Arčer) do inkorporiranja u sociološku teoriju (Kolman).

Ako se sledi Sajmonova pozicija, osnova pristupa zasnovanih na racionalnom izboru jeste proces donošenja odluka u raznim društvenim situacijama, a ne sama individualna akcija (Monroe, 2001). U tom okviru su nastale razne varijante teorije (teorija javnog izbora, teorija društvenog izbora). TRI je postala dominantna paradigma zato što je na „produbljen, metodičan i parsimoničan način“ donela uvid u proces donošenja odluka (Monroe, 2001: 153). Kako kaže Elster, teorija racionalnog izbora je prvenstveno normativna, tek u drugom redu eksplanatorna, jer je fokus na tome šta akter treba da uradi da bi ostvario ciljeve (Elster, 2009: 14).

Budon najčešće pominje Bekerovu teoriju i različite forme teorije igara: *prisoner's dilemma* (objašnjenje raspada Sovjetskog saveza), *assurance game* (Rusov model „lova na jelene“), odnosno *chicken game* (diplomatski spor Nemačke i Velike Britanije pre I

¹²⁴ *Rational Choice* (1981), (ur.) J. Elster i *The New Blackwell Companion to Social Theory* (2009), (ur.) B.S. Turner

svetskog rata). Rečeno je da Budon ne odbacuje potpuno TRI, već smatra da model racionalnog izbora ima svoje mesto u objašnjenjima nekih pojava kao „samodovoljno rešenje“. Problem (i)racionalnosti glasanja na demokratskim izborima bio je Budonov paradigmatični primer za nedostatke pristupa racionalnog izbora. U svojoj kritici TRI, Budon se uglavnom usmerava na pojam instrumentalne racionalnosti i njene varijante o kojima je bilo reči ranije. Pošto je Bekerova teorija posebno relevantna za sociološke probleme i predstavlja zaokruženu teoriju „društvenog ponašanja“, ovde ću fokusirati na ovu teoriju u odnosu na Budonovu poziciju.

Cilj Bekera je da napravi „opšti model ponašanja“. Prema Bekeru, postoje tri faktora koji deluju na ekonomskom polju: maksimizirajuće ponašanje, tržišna ravnoteža (eksplicitno ili implicitno tržište) i stabilne preferencije. Revolucionarnost Bekerove teorije počiva na opštosti principa maksimizacijske racionalnosti aktera u društvenim fenomenima.¹²⁵ Iz ugla Budonove koncepcije racionalnosti, treba istaći da Bekerovo razumevanje maksimizacijske racionalnosti nije podrazumevalo da akteri imaju savršene informacije, niti da donose uvek ispravne odluke (Becker, 1976: 6). Akter procenjuje trošak traženja dodatne informacije u svakom pojedinačnom slučaju, pa mu se nekad više isplati da bude naizgled impulsivan nego da ulaže u sticanje dodatnih informacija. Takođe, akteri ne moraju imati svest niti verbalizovati razloge za svoje pojedinačne odluke (Becker, 1976: 8).

Na ovaj način Beker je napravio jednu izbrušenu verziju utilitarizma koji dobro objašnjava nijanse u psihološkim ili sociološkim varijetetima ponašanja osoba/aktera, bilo da je reč o odluci prilikom izbora kafe ili u vezi sa pitanjem života i smrti (Becker, 1976: 8). Na taj način je koncept iracionalnosti izgubio značaj u objašnjenju nekih pojava. Na primer, prekidanje navike pušenja podleže istim principima procene troškova i koristi kao i svaka druga odluka. Ključan je ekonomski pojam očekivane korisnosti, pa se ispostavlja da je racionalna odluka da se „ne isplati“ ulaganje u svaku dodatnu godinu života. Sličan

¹²⁵ Beker je još 1962. godine objasnio principe racionalnosti aktera. Primenjujući model na problematici agregiranih efekata na tržištu, razdvojio je nivo ponašanja pojedinačnih aktera (npr. domaćinstvo ili firma) i nivo ukupnih efekata. Oni nisu uvek istosmerni kako se ranije pretpostavljalo, tj. odluke aktera se ne prelivaju direktno u agregirane efekte. Ponašanje aktera (npr. domaćinstva) na tržištu može biti raznovrsno: impulsivno, tradicionalno, iracionalno, a ipak da konačni efekti budu racionalni (Becker, 1962). Efekti „nevidljive ruke tržišta“ primoravaju i one koji imaju iracionalnu impulsivnost u ponašanju da u konačnom ishodu postanu racionalni (Becker, 1962). Nagib ulevo očekivane krive tražnje je isti za svako domaćinstvo, iako se mogu razlikovati realne individualne krive. Problem agregacije Budon razmatra u sklopu rasprave o nenameranim posledicama (Boudon, 2009b).

primer navodi i Budon u svojoj kritici dualizma racionalno-iracionalno (Boudon, 2009c: 30).¹²⁶

Beker je najpre primenio model na ekonomiju, mada novi pristup nije odmah bio prihvaćen u ekonomskoj nauci. Beker zapaža sličnost tadašnje ekonomije i sociologije u tome što su obe nauke koristile pojmove kojima ne mogu dovoljno uspešno da objasne ekonomske odnosno društvene dinamizme: pojam tržišta je igrao istu ulogu u klasičnoj ekonomskoj teoriji kao pojam strukture u sociologiji (Becker, 1976: 5). Uvodeći jedan opšti „ekonomski pristup ponašanju“, Beker je ambiciozno pokušao da izgradi model kojim će objasniti ljudsko ponašanje u veoma širokom opsegu pojava. Ovaka perspektiva je omogućila Bekeru da proširi domen svoje teorije na područja koja nikako nisu do tada smatrana temama koje bi bile interesantne ekonomistima.¹²⁷ U raspravu su tako ušle neobične formulacije kao što su „bračno tržište“ ili „cena deteta“. ¹²⁸ Ključni pomak je to što TRI podrazumeva da se kolektivni fenomeni, procesi i strukture takođe mogu objasniti maksimizirajućim ponašanjem racionalnog aktera. Odluke počivaju na mehanizmu maksimizacije koristi i minimizacije troška u odnosu na potencijalne izbore, što uključuje troškove traganja za dodatnim informacijama. Ako su troškovi veliki, opredeljuju se za manje informisane odluke (Becker, 1976: 7). Na sociološku problematiku posebno ima uticaj nov način povezivanja mikro i makro nivoa.

Odnos raznih disciplina prema TRI kreće se od pretežnog prihvatanja do odbacivanja. TRI je imala značajno mesto u političkoj teoriji (Hedström, Stern, 2008). Ipak, ona je doživela kritike u ovoj oblasti, npr. normativnih institucionalista koji se fokusiraju na endogenu prirodu preferencija u objašnjenju delanja političkih aktera i ustanova (Pavlović, 2009).¹²⁹ Antropologija i humanističke discipline tek u poslednje

¹²⁶ Bekerovo objašnjenje je sledeće: postoji optimalna dužina života koja predstavlja ravnotežu korisnosti dodatne godine života i gubitka korisnosti koji vodi tom rezultatu (Begović, 2004: 295).

¹²⁷ Osnove ovog pristupa nagoveštene su već krajem pedesetih u Bekerovoj doktorskoj disertaciji o rasnoj diskriminaciji.

¹²⁸ Na osnovu postulata TRI izvedene su različite teoreme. Beker navodi sledeće primere na kojima se može razumeti ovaj metod: kao što rast cene jaja dovodi do opadanja tražnje, tako rast cene („u senci“) dece dovodi do smanjenja tražnje za decom; rast cene utiče na veću ponudu, i to važi u slučaju cene govedine, ali i cene rada (veće plate utiču na povećanje broja udatih žena tržištu rada); konkurentna tržišta bolje zadovoljavaju preferencije kupaca nego monopolska, a to važi kako za tržište aluminijuma tako i za tržište ideja; veći porez na naftu dovodi do manje upotrebe nafte, kao što kazne za kriminalce („porez na kriminal“) vode smanjenju kriminala itd. (Becker, 1976: 6). Budon je koristio frazu „tržište teorija“, ali u slobodnoj interpretaciji (Boudon, 2003b: 74).

¹²⁹ TRI je omogućio razvoj moderne političke nauke, omogućivši joj da se pomeri od normativne političke filozofije ka „tvrdoj“ nauci. Taj trend takođe prati rasprava o opravdanosti dominacije TRI u ovoj disciplini (Barber, 2006; Fiorina, Shapiro, 2000).

vreme temeljnije uvode principe TRI u svoj domen istraživanja, tako da se ne može sasvim prihvatiti Elsterov stav da TRI nije dobila svoje mesto u socijalnoj antropologiji (Elster, 2007).¹³⁰ Ovaj proces ulaska TRI razne discipline doveo je do nenameravanog (i možda nevoljnog) dijaloga među disciplinama. Kako kaže Hekatorn, TRI je postala „*interlingua* društvenih nauka“ (Heckathorn, 2001: 273). Primena ekonomskog metodološkog instrumentarijuma na području drugih društvenih nauka negde se naziva „ekonomski imperijalizam“. Ovu ocenu koriste podjednako ekonomisti i sociolozi, doduše sa različitom valencom: ekonomista Begović smatra da je ova konkurencija bila plodotvorna za društvene nauke i različite pristupe fenomenima ljudskog ponašanja (Begović, 2004: 276).

Sociolozi su, pak, često kritični prema „imperijalističkim“ pokušajima ekonomista, mada se Kolman ne bi složio sa takvom ocenom (Archer, Tritter, 2000; Coleman, 1993). Čak jedan deo otpora u sociologiji prema metodološkom individualizmu potiče iz njegovog izjednačavanja sa teorijom racionalnog izbora (Van Den Berg, Blais, 2002: 5). Šta je najviše problematično sociolozima u teoriji racionalnog izbora? Principi teorije racionalnog izbora primenjeni su na pitanja kao što su odluke o stupanju u brak i razvodu, obrazovne putanje, odluke o rađanju, rasistički stavovi, stopa samoubistva itd. Veliki deo ovih tema spada u sferu sociološkog interesovanja, tako da je očekivana reakcija jednog dela sociologa na ovu „intruziju“ ekonomista. Važna tačka spora jeste Bekerova epistemološka pozicija: on smatra da se ekonomija razlikuje od drugih nauka (psihologija, sociologija) po pristupu, a ne po predmetu proučavanja (Becker, 1976: 5). To znači da ekonomisti mogu legitimno da se bave problemima sociologije ili psihologije primenjujući „ekonomski pristup ponašanju“.

Sociolozi zameraju redukciju racionalnosti na instrumentalnu formu i ukazuju na neprimenljivost paradigme u oblasti emocionalnosti i bliskih odnosa (Williams, 2000). Za sociološku poziciju je posebno problematična ideja da princip racionalnosti važi i u slučaju tzv. impulsivnog ili tradicionalnog ponašanja. Reč je o nekadašnjem specijalnom domenu sociologije, „iracionalnim fenomenima“, za koje se smatralo da se ne mogu

¹³⁰ Silvija Janagisako (Sylvia Yanagisako) je duhovito zapazila da kulturni antropolozi osećaju neprijatnost kad god neko pomene reč na slovo „r“ (racionalnost) (Yanagisako, 2009), aludirajući na njihov otpor prema TRI. Ipak, postoje antropolozi koji prihvataju TRI, kao što su Ginter Šle (Gunter Schlee) ili Jirg Helbling (Jürg Helbling). Oni su primenili principe teorije racionalnog izbora na istraživanje etničkih konflikata (Bošković, Ignjatović, 2012).

objasniti modelom *homo economicusa*. Međutim, problem je što se instrumentalna racionalnost često poistovećuje sa materijalnim interesom (Bouvier, 2007).¹³¹ Obično se navodi altruizam kao izuzetak od instrumentalno-racionalnog ponašanja. Takođe se pominje zanemarivanje temporalnosti, a Arčerova zamera teoretičarima racionalnog izbora redukcionizam biheviorističkog tipa (Archer, Tritter, 2000; Archer, 2000; Zafirovski, 2000). Na primedbu da akterima pripisuje „previše racionalnosti“, Beker kaže da je to svojevrsni „antidot“ za raniju istraživačku praksu da se ljudima pripisuje nedovoljno racionalnosti (Becker, 1992: 156).

U humanističkim i društvenim naukama dosta se kritikuje odnos TRI prema formiranju preferencija. Obično se smatra da teoretičari racionalnog izbora ne razmatraju kako nastaje rang preferencija, već šta se događa sa tom hijerarhijom.¹³² Ovo nije sasvim ispravno tumačenje, jer ekonomska TRI uključuje uticaj strukturnih faktora (npr. cene) na preferencije (Hausman, 2009). Pri tome se dopušta uključivanje različitih vrednosnih okvira u procesu formiranja preferencija. Ono što jeste problem odnosi se na neke fenomene kod kojih je u procesu definisanja i rangiranja preferencija manje važan maksimizacijski postulat. Ovde je relevantna Budonova kritika TRI, kojoj prethodi Sajmonova kritika modela racionalnog izbora.

U sociologiji postoji i druga, „pozitivna“ struja u odnosu prema TRI. Postoje pokušaji da se poveže Veberova teorija sa TRI. Npr. Kolman vidi Veberovo objašnjenje protestantske etike u okviru svoje mikro-makro šeme, a Norkus detaljno objašnjava Veberovu teoriju kao anticipaciju pristupa racionalnog izbora (Norkus, 2000). U sklopu savremenih teorija, najznačajnija je Kolmanova modifikacija TRI. Kako kaže Kolman, Bekerovu teoriju su uglavnom prihvatili sociolozi koji su smatrali da je tradicionalna

¹³¹ Kaje (Caillé) smatra da sociologija treba da bude antiutilitaristička: potrebno je prepoznati interesne kalkulacije, ali instrumentalna racionalnost nije dovoljna čak ni u objašnjenju ekonomskih pojava. On je uveren da ovu poziciju dele klasici i savremeni sociolozi, a oslanja se na Mosovu teoriju, koju tumači tvrdjom da osnova društva nije ugovor i tržišna razmena već recipročna obaveza uzvraćanja u velikodušnosti. Kaje se približava ekonomskom neoinstitucionalizmu tvrdeći da su mreže, poverenje i uzajamne obaveze osnova ekonomskih aktivnosti, a da su institucije i politika su iznad ekonomije (nova ekonomska sociologija). Kaje je urednik časopisa *Revue de M.A.U.S.S.* (Mouvement anti-utilitariste dans les sciences sociales) (Caillé, A. *Anti-utilitarianism, economics and the gift-paradigm*. URL: <http://www.revuedumauss.com/fr/media/ACstake.pdf>).

¹³² Ranije je pomenuto da su Kaneman i Tverski kritikovali neke pretpostavke osnovnog modela očekivane korisnosti (princip tranzitivnosti). Kada je reč o psihologiji, Sajmon je takođe razmatrao odstupanje od racionalnog izbora (model ograničene racionalnosti). Gigerenzerov model ekološke racionalnosti je kritički usmeren ka samoj pretpostavci optimizacije koja je u osnovi svih prethodnih koncepata (posebno prema konceptu heuristika kao odstupanja od optimizacije).

sociološka orijentacija propala (Coleman, 1993). Istovremena privlačnost Bekerove teorije i otpor prema njoj potiču od udaljavanja sociologije i ekonomije u 19. veku (Coleman, 1993).

Elster je kroz svoj ambivalentan odnos prema TRI pokušao da uvede relacije između „racionalnosti, socijalnih normi, emocija“ (Hedström, Stern, 2008). On smatra da se racionalnost akcije sastoji u povezivanju akcije, želja (preferencija), uverenja i dokaza (informacija) (Elster, 1986: 2; Elster, 2009). Problem je što se princip racionalnost često narušava u svakoj od ovih komponenti: akciji, uverenjima, dokazima. Elster se fokusira na uverenja kao komponentu racionalnosti od koje zavisi ostvarenje cilja (Elster, 2009; Elster, 1986). Prema Elsteru, „racionalnost uverenja zavisi od dostupnosti pravih dokaza“ (Elster, 1986: 1). Uverenja kao komponentu racionalnosti koristi Budon u sklopu elaboracije pojma dobrih razloga.

Budonova pozicija prema TRI je negde između Bekera i Arčerove. Budon često govori o TRI u sklopu odnosa sociologije i ekonomije. On ne prihvata tezu o radikalnoj suprotstavljenosti sociologije i ekonomije na osnovu predmeta proučavanja (Paretova pozicija), ali smatra da ima razloga za postojanje *homo sociologicusa* i njegovih specifičnosti. Tako Budon ne prihvata poziciju da je TRI kolonizatorska paradigma, već polazi od toga da postoje neki zajednički principi TRI. Već je navedeno da on svrstava TRI u metodološko-individualističke pristupe sa šest principa: individualizam, razumevanje, racionalnost, konsekvencijalizam, egoizam i maksimizacija (Boudon, 2003b). Slično Arčerovoj, Budon postavlja pitanje da li se sve društvene pojave mogu objasniti instrumentalnom racionalnošću (Boudon, 1998c). Prema Budonu, TRI ne ispunjava princip samodovoljnosti teorije u objašnjenju mnogih društvenih fenomena, posebno akcije koja se bazira na verovanjima o nekim vrednosnim pozicijama gde je važnija aksiološka racionalnost od maksimizacijske (stav „nepriistrasnog posmatrača“ o smrtnoj kazni) ili tamo gde maksimizacija očigledno ne funkcioniše (glasanje na izborima). Ipak, Budon opravdava primenu TRI onda kada je instrumentalna racionalnost dobra osnova za objašnjenje (npr. Tokvilovo objašnjenje razvoja poljoprivrede u Francuskoj i Engleskoj). Istina, postoje mišljenja da Beker je naglašavao da nije problem u ograničenoj racionalnosti već u formiranju preferencija, pa je uveo socijalizaciju kao

faktor u model, što bi omogućilo zadržavanje postojećeg „neograničenog“ modela racionalnosti (Lindenberg, 2000: 170).

Budon se distancira od mnogih principa TRI u svojim radovima iz kraja devedesetih i tokom dvehiljaditih (Beyond RCT, 2003; Raison, *bonnes raisons*, 2003 itd.). U celini, TRI čini važnu (možda i najvažniju) referentnu tačku u formiranju Budonovog epistemološkog profila. Budonov rad o obrazovnim nejednakostima polazi od TRI. Uprkos nedostacima TRI, Budon smatra da ova paradigma ima veliki značaj za sociološku epistemologiju, naglašavajući da nijedna druga paradigma nije imala takvu heurističku i eksplikativnu vrednost (Boudon, 2003: 9). TRI objašnjava mnoge fenomene na zadovoljavajući način (npr. razlike u stopi kriminala usled različite procene rizika) (Boudon, Bourricaud 2003: 16). Upravo zbog ovako velike uloge TRI u izgradnji Budonove pozicije, tvrdnja da je Budon teoretičar racionalnog izbora možda i nije sasvim bez osnova (Zafirovski, 2000; B.S.Turner, 2006: 45).

Pošto je već bilo reči o Budonovoj kritici TRI, ovde će Budonova teorija biti stavljena u komparativnu perspektivu sa TRI. Iako Budon ističe značajne razlike u odnosu na ovaj pristup, neosporno postoje podudarnosti u pozicijama Budona i TRI. Najpre, Budonova kritika koncepta iracionalnosti slična je Bekerovom shvatanju (Becker, 1976: 7). Druga sličnost se odnosi na ideju o tržištu ideja (Becker, 1976: 6). Budon i Beker dele ideju o „prostitusanju“ intelektualaca (Becker, 1976: 11). Isto tako, dva autora se slažu u kritici primene psihoanalitičkih pojmova u objašnjavanju društvenih fenomena (Becker, 1976, 13). Kao što je rečeno ranije, Budon daje prednost finalizmu u objašnjenju društvenih pojava. On je sasvim na liniji Bekerove kritike materijalističkih/determinističkih objašnjenja pomoću sila, faktora (psiholoških, bioloških itd.) (Boudon, 2003a: 3; Boudon, 2002d). U ovu grupu teorija, Budon svrstava i kognitivne psihologije koji koriste „kognitivne greške“ kao „sile“ kojima objašnjavaju pogrešno zaključivanje subjekata, ali zapravo predstavljaju „crne kutije“ (Boudon, 2009d). Beker je kritikovao istraživanja kognitivne psihologije sa delimično sličnim usmerenjem: previše naglašavaju eksperimentalne situacije kao dokaz ograničenja racionalnosti, fokusiraju se na greške u kognitivnoj percepciji umesto na neke dugotrajne

sredinske faktore koji imaju veći uticaj i već su inkorporirani u preferencije¹³³ (Becker, 1996: 22).

Kada je reč o odnosu Budona prema Bekerovoj teoriji, postoji nekoliko ključnih aspekata kritike. Budon prihvata opštu kritiku upućenu Bekeru: „[...] može da objasni zašto individue biraju određena sredstva, ali ne zašto slede određene ciljeve i zašto preferiraju jednu aktivnost u odnosu na drugu“ (Boudon, 2009d: 179). Beker i Budon se razlikuju u dometima primene svog modela: iako obojica tvrde da su njihovi modeli opšti, Beker smatra da nema ograničenja primene teorije (afektivni aspekti uključeni u objašnjenje kroz prospektivnu procenu aktera, kao i adiktivno ponašanje), dok je Budon rezervisan u primeni modela za objašnjenje afektivnog i adiktivnog ponašanja.

Iako se mnogo oslanjao na originalnu TRI, Budon se nije mnogo bavio teorijom racionalnog izbora u sociologiji, uključujući sociološku varijantu TRI Džejmsa Kolmana, sociologa koji je imao veliki značaj za Budonovu akademsku karijeru. Osnivanjem časopisa *Rationality and Society* (1990), Kolman je legitimisan kao jedan od utemeljivača pristupa racionalnog izbora u sociologiji.¹³⁴ Kolman je bio značajan za Budonov razvoj, a posebno u periodu pre nego što je, kako kaže Budon, „konvertirao u TRI“ (Boudon, 2003d: 390). Dva sociologa su imala blizak lični odnos i dosta sličnih pozicija o nekim pitanjima.¹³⁵ Budon i Kolman imaju slične pozicije u vezi sa mnogim problemima sociologije. Obojica su isticali prednosti Mertonovog koncepta teorije srednjeg obima i nedostatke velikih teorijskih sistema. Obojica odbacuju tvrdi pozitivizam, ali takođe nove pravce koji su bili odgovor na njega, koje Budon označava kao kritička i ekspresivna sociologija (fenomenologija, etnometodologija) (Boudon, 2003d). Prema Budonu,

¹³³ Beker navodi iskustva iz detinjstva i druga iskustva, stavove i ponašanje drugih itd. On kaže da se u svojoj knjizi fokusira na ljudski i socijalni kapital (Becker, 1996).

¹³⁴ Hedstrom i Stern smatraju da je ipak TRI razvijenija u evropskoj nego u američkoj sociologiji (Hedstrom, Stern, 2008). Sa druge strane, Kolmanova teorija jedna od najvažnijih u okviru sociološke TRI, mada autor pripada američkoj sociologiji. Elster smatra da su nedeljni seminari koje je organizovao sa Bekerom osamdesetih godina bili najuticajniji seminari tog tipa (Elster, 2003). Elster je i sam učestvovao u ovim seminarima i navodi neka iskustva: dok su „pravi vernici“ (npr. Pozner, D.Fridman, Štigler) su imali imperijalistički stav prema drugim pristupima, Kolman je bio „blaži“ i otvoreniji za druga mišljenja (Elster, 2003).

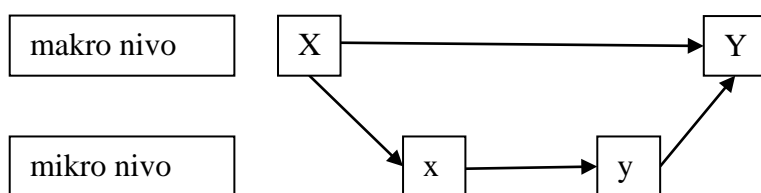
¹³⁵ Budon je saradivao sa Kolmanom još u periodu dok je boravio na Kolumbiji šezdesetih godina. Kako kaže Budon, Kolman ga je smatrao za „ratnog druga“, posebno u zalaganju za metodološki individualizam u sociologiji. Kolman je ponudio Budonu poziciju na Čikaškom univerzitetu, ali je Budon nije ni razmatrao ozbiljno. Razlog za to je što nije želeo da bude suviše ograničen niti da pripada bilo kojoj grupaciji ili mreži (u to vreme dominira TRI na ovom univerzitetu). Osim toga, Budon duhovito dodaje, njemu i supruzi je nedostajalo „staro kamenje Evrope“ kad god bi boravili u SAD, Kanadi ili Latinskoj Americi (Boudon, 2003d: 391).

Kolmana je privukla TRI zbog mogućnosti matematičkog izražavanja socioloških teorija, ali takođe zbog epistemološkog potencijala pretpostavke „racionalnog aktera“ za objašnjenje socioloških pojava. Budon i Kolman slično vide TRI, kao pristup koji omogućava da se izgrade samodovoljna objašnjenja, lišena „crnih kutija“ (Boudon, 2003d: 393). Reč je o konceptu „akcije koja se može razumeti“. Kolman definiše individualnu akciju na sledeći način: „Racionalne akcije individua imaju jedinstvenu privlačnost kao osnova socijalne teorije. Ako se institucija ili društveni proces mogu objasniti iz perspektive racionalnih akcija individua, tada i samo tada, možemo reći da su oni 'objašnjeni'. Sam pojam racionalne akcije je koncepcija akcije koja se može 'razumeti', akcije o kojoj ne moramo postavljati dodatna pitanja“ (Coleman, prema: Budon, 2003d: 393).

Za razliku od Budona, koji postavlja epistemološku podelu na liniji individualizam-holizam, Kolman razlikuje dve kategorije socioloških teorija: holističke (naglasak na objašnjenju društvenih sistema a ne individua, tj. zanemaruje se mikro-makro tranzicija) i atomističke¹³⁶ (mikro-makro tranzicija se rešava tako što se jednostavno agregiraju ponašanja individua). TRI bi bila naprednija varijanta teorije jer uključuje tranziciju od mikro do makro nivoa uzimajući u obzir još jedan kriterijum: psihološku teoriju ili model koji objašnjava izvore individualne akcije (Coleman, Fararo, 1992). U svom pokušaju da izgradi sociološku TRI, Kolman se suočio sa izazovom da prevaziđe problem mikro-makro tranzicije (Mouzelis, 1995). Kolman naglašava da TRI ne rešava problem „individualne psihologije“ već „tranzicije između individualne akcije i makro nivoa sistemskog ponašanja“ (Coleman, Fararo, 1992).

Na slici je prikazan Kolmanov model koji povezuje mikro i makro nivo društvene stvarnosti, ujedinjujući *homo economicusa* i *homo sociologicusa* u dinamičnoj formi. Mikro nivo obuhvata individualnog aktera sa kognitivnim kapacitetima i vrednostima (x) i njegove akcije pod uticajem datih strukturnih faktora (y), dok makro nivo obuhvata početni socijalni kontekst za individualne akcije (X) u jednoj vremenskoj tački i strukture koje nastaju nakon individualnih akcija (Y) (Hechter, Kanazawa, 1997). Jednostavnije rečeno, makro nivo predstavlja institucionalnu strukturu, a mikro nivo obuhvata ponašanje aktera u toj strukturi (Coleman, Fararo, 1992).

¹³⁶ Kolman i Fararo ne koriste termin „atomističke“, ali to je najbliža odrednica koja povezuje ove teorije.

Slika 3. *Kolmanov model objašnjenja*

Izvor: Hechter, Kanazawa, 1997.

Kolman je pokušao da pronađe način da teorijski i empirijski poveže mikro i makro nivo društvene stvarnosti na sociološki način. Njegov koncept je doživeo mnoge kritike. Elster smatra da je Kolmanova teorija kriptofunkcionalizam (kombinacija TRI i funkcionalizma) jer norme shvata jednodimenzionalno u svom modelu, a takođe zato što ne uključuje emocije kao motivacione činioce akcije (Elster, 2003).¹³⁷ Hechter kaže da Kolmanova teorija odstupa od principa metodološkog individualizma i da ima odlike socijalnog atomizma (Hechter, 1997).

Uprkos velikom poklapanju u stavovima dva autora, Budon je takođe kritikovao Kolmanov pokušaj da napravi opštu teoriju od TRI modela koji se zasniva na konceptu utilitarističke racionalnosti, iako priznaje njegovu heurističku moć (Boudon, 2003d: 395). Osim toga, uključivanje strukturnih aspekata u TRI, kao oblik Kolmanovog prilagođavanja TRI sociološkoj problematici, nije bilo dovoljno da unapredi TRI. Koncept korporativnog aktera, koji Kolman koristi da prevaziđe atomizam, imao je svrhu da razdvoji socijalnog aktera i fizičku individuu (Boudon, 2003d). Budon kritikuje ovaj potez, objašnjavajući ga kao rezultat izjednačavanja metodološkog individualizma i atomizma.¹³⁸ Sledeća tačka koja razdvaja Kolmana i Budona odnosi se na značaj uverenja u objašnjenju akcije. Budon smatra da TRI nije od naročite pomoći u objašnjenju

¹³⁷ Za Kolmana poštovanje normi predstavlja korist za druge, a trošak za aktera, pri čemu se poklapaju korisnici i oni koji sprovode norme. Elster kritikuje ove tvrdnje, navodeći dosta primera koji pokazuju da postoje norme koje nikome ne donose korist, a ipak se poštuju (on navodi razna formalna pravila ponašanja ili pravilo da se ne može otkupiti mesto prilikom čekanja u redu, iako bi kršenje ove norme zapravo donelo korist ovim akterima, a ne bi donelo štetu drugima) (Elster, 2003).

¹³⁸ Budon kaže da je Gurvičevo izjednačavanje metodološkog individualizma i atomizma dovelo do toga da je isključio Vebera iz sociološkog „panteona“ (Boudon, 2003d: 395).

uverenja koja se aktiviraju zajedno sa individualnom akcijom (Boudon, 2003d). Međutim, Budonovi radovi iz sociologije društvenog razvoja imaju dosta podudarnosti sa Kolmanovom koncepcijom. Značaj „povratne sprege“ između individualnog nivoa društvene stvarnosti i drugih dimenzija, jeste karakteristika koju Budon i Kolman dele sa analitičkom sociologijom.

5.6. Analitička sociologija

Budon nije sebe odredio kao analitičkog sociologa, iako ga drugi teoretičari često svrstavaju u ovaj teorijski pravac (Manzo, 2010; Hedström, 2005; Noguera, 2006). Istina je da se Budon bavi analitičkom sociologijom. On je jedan od autora zbornika Hedstroma i Svedberga o analitičkoj sociologiji (*Social Mechanisms*), dok se u jednom tekstu iz 2012. godine bavi analitičkom sociologijom (*“Analytical sociology” and explanation of beliefs*). Osim toga, mnogi principi analitičke sociologije primenjeni su u Budonovoj teoriji, posebno koncept mehanizma o kome je bilo reči.

O originalnosti i doprinosu analitičke sociologije postoje različita mišljenja.¹³⁹ Lizardo smatra da, uprkos velikim resursima i popularnosti, analitička sociologija ne nudi nikakav novi pristup i da predstavlja primer „propalog naučnog/intelektualnog pokreta“, tj. da počiva na nekim trivijalnim tvrdnjama i laičkoj psihologiji, ili da jednostavno sledi metodološke smernice koje inače dobra istraživanja praktikuju (Lizardo, 2012).¹⁴⁰ Sa druge strane, neki autori vide elemente analitičke sociologije u starijoj sociologiji. Hedstrom navodi kao predstavnike analitičke sociologije ranog Parsonsa i Mertona, čak i Tokvila (Hedström, 2005. Među savremenim teoretičarima pominju se Elster, Budon,

¹³⁹ Postoje neslaganja oko toga da li treba ovaj pravac označiti kao analitičku socijalnu teoriju, analitičku sociološku teoriju ili analitičku sociologiju. Ovde će biti korišćen naziv analitička sociologija. Kar je prvi iskoristio naziv analitička sociologija 1955. godine, naglašavajući potrebu za jasnoćom i klasifikacijom pojmova (Manzo, 2010: 137). Noguera smatra da bi oznaka „analitička socijalna teorija“ dobro pokrila multidisciplinarni karakter analitičkog pristupa (Noguera, 2006). Sa druge strane, odrednica „socijalna teorija“ nosi konotaciju „suvog teoretisanja“ koju upravo analitički orijentisani autori žele da izbegnu. Tako se Noguera opredeljuje da govori o analitičkoj socijalnoj teoriji, izbegavajući naziv „analitička sociologija“. Oba određenja koriste autori koji pišu u ovom okviru.

¹⁴⁰ Lizardo navodi da je velika „mobilizacija resursa“ imala cilj da pozicionira analitičku sociologiju u sociologiji, uključujući organizovanje konferencija, objavljivanje radova u ključnim časopisima, identifikovanje preteča, uključivanje značajnih savremenih autora u ovaj krug (Lizardo, 2012).

Šeling i Kolman (Edling, Hedström, 2005). Manco (Manzo) smatra da su koncepti mehanizma i analitičnosti postojali ranije, a njihov spoj je doneo novi program koji se naziva analitička sociologija (Manzo, 2010).¹⁴¹

Može se reći da je pristup analitičke sociologije interdisciplinaran, jer kombinuje klasični sociološki pristup, ali i principe analitičke filozofije i bihejvioralne ekonomije (Hedström, 2005: 1). Prema Hedstromu, cilj analitičkog pristupa je da pronade „put između eklektičkog empiricizma sociologije bazirane na varijablama i uglavnom ispraznih radova 'velikih' društvenih teoretičara“, tj. „analitička sociologija teži da objasni kompleksne socijalne procese tako što ih pažljivo razlaže a zatim stavlja u fokus najznačajnije komponente“ (Hedström, 2005: 1). Cilj analitičkog pristupa je da „sistematično eksplicira socijalne mehanizme koji generišu i objašnjavaju uočene asocijacije među događajima“ (Hedström, Swedberg, 1998: 1).

Važna odlika analitičke sociologije je metodološka rigoroznost i naglašavanje odnosa između teorijskog modela i empirije: „Umesto da se ograničimo na konstruisanje modela podataka, treba da sistematično konstruišemo modele procesa generisanja podataka“ (Fararo, prema Manzo, 2010: 134). Pri tome je matematička formalizacija važan aspekt. Razvoj analitičke sociologije praćen je razvojem numeričkih simulacija i matematičkih modela (Manzo, 2010: 133). Ipak, prema Elsteru, u „analitičkom preokretu“ je važnija metodološka „opsesivnost“ oko jasnoće i eksplicitnosti nego kvantitativna metodologija (Manzo, 2010: 139). Ključna odlika analitičke sociologije je to što „sadrži sintaksu objašnjenja, tj. skup ograničenja o tome kako objašnjenje treba da bude konstruisano ili empirijski testirano“ (Manzo, 2010). Teoretičari analitičke sociologije kritikuju dominantnu verziju objašnjenja u nauci koja sledi deduktivno-nomološki Hempelov model objašnjenja, tvrdeći da statistički model samo kvantifikuje efekte mehanizma (Manzo, 2010).

Centralni koncept savremenog analitičkog pristupa jeste *mehanizam*, za koji Čerkaj smatra da nije nov, tj. da se objašnjenje pojava preko mehanizama može pronaći još u Platonovom „Timaju“ (Cherkaoui, 2000). Hedstrom primećuje da je pojam

¹⁴¹ Parsonsova teorija je primer analitičke teorije koja nije zasnovana na mehanizmu, ali polazi od analitičkog principa prema kome objašnjenje nekog predmeta istraživanja zahteva da on bude „razložen na jednostavnije elemente koji će činiti jedinice jednog ili više teorijskih sistema kojima će biti objašnjen“ (Parsons, prema Manzo, 2010: 136). Manco smatra da se Mertonov koncept teorije srednjeg obima zasniva na principu mehanizma (Manzo, 2010: 133).

mehanizma daleko manje korišćen u sociologiji nego u ekonomiji ili psihologiji (Hedström, 1998). Otpor prema analitičkom pristupu u antropologiji i sociologiji dolazi iz njegovog poistovećivanja sa ekonomizmom i psihologizmom (Noguera, 2006). Među autorima koji primenjuju koncept mehanizma Čerkaj pominje Hedstroma, Svedberga, Budona, Sajmona i Šelunga, a od klasičnih autora Dirkema, Zimela, Vebera, Smola i Mertona. Ovaj pristup je označio sasvim drugi epistemološki smer koji se suprotstavlja empirijskom pozitivizmu, tj. pristupu koji statističke relacije tretira kao objašnjenje društvenih pojava.

Hedstrom detaljno razrađuje osnove analitičkog pristupa, definišući četiri principa na kojima on počiva. Prvo, analitički pristup je usmeren na *objašnjenje* zasnovano na mehanizmu. Ovaj pristup podrazumeva da: „društveni fenomen objašnjavamo uključivanjem konstelacije entiteta i aktivnosti, uglavnom aktera i njihovih akcija, koje su povezane međusobno na takav način da najčešće proizvode fenomen koji želimo da objasnimo“ (Hedström, 2005: 2). Objasnjenje podrazumeva da se pokažu mehanizmi koji stvaraju pravilnosti fenomena i funkcionalne i zakonodavne forme njihovih odnosa, isto kao što se to čini u biologiji, fizici i lingvistici (Cherkaoui, 2000). Slično određenje mehanizma daje Elster: „Mehanizmi su česti, lako prepoznatljivi uzročni obrasci koji nastaju pod nepoznatim uslovima ili sa neodređenim posledicama“ (Elster, 1998: 45).

Drugi princip obuhvata postupak koji se primenjuje u razumevanju mehanizama: *disekciju i apstrakciju*. Kompleksna realnost se razlaže na sastavne entitete i aktivnosti a onda se fokus stavlja na najvažnije elemente. Važno je da se analiza usmerava na aktuelne mehanizme, ne one koji su delovali ili koje teoretičar izmisli (Hedström, 2005). Hedstrom primenjuje naziv „analitički realizam“ koji podrazumeva balans između realizma i apstrakcije. Ovim nazivom je Parsons označio radove Maršala, Pareta, Dirkema i Vebera. Fararo pripisuje Parsonsu poziciju analitičkog realizma (Fararo, 2001).

Treći princip analitičke sociologije je *preciznost i jasnoća*. Teorija treba da razjašnjava stvari, da čini kompleksne i nejasne stvari jasnim i razumljivim. Hedstrom primećuje da se dešava suprotno – grade se dvosmislene definicije kao neka vrsta „mentalnih oblaka“ koji više mistifikuju nego što razjašnjavaju stvari. Kao primer mistifikacije Hedstrom navodi Burdijeov koncept habitusa (Hedström, 2005).

Četvrti princip je *akcija*. Analitička sociologija je jedna varijanta teorije akcije, ali analitički sociolozi naglašavaju društveni nivo, a ne samo nivo akcije i aktera: npr. verovanja i želje; distribucija agregatnih obrazaca (prostorna distribucija nejednakosti), topologija mreža odnosa među članovima nekog kolektiviteta, neformalna pravila ili socijalne norme.

U odnosu na druge pristupe, najčešće se pominje povezanost analitičke sociologije i teorije racionalnog izbora (Manzo, 2010). Individualizam analitičke sociologije ima neke specifičnosti. Manco smatra da je reč o tipu koji Uden naziva strukturalni individualizam. Ovaj individualizam uključuje strukturne aspekte i interakciju među akterima. On povezuje mikro i makro nivo, akciju i strukturu, a Uden ga smatra „najslabijim“ individualizmom zbog holističkih elemenata (Udehn, 2001). Strukturalni individualizam obično podrazumeva dve faze u objašnjenju: prvo se objašnjavaju akcije individua, a u drugoj fazi akcije među više aktera (Udehn, 2002). Uden svrstava Kolmanovu i Budonovu teoriju u ovu kategoriju, kao što je već naglašeno.

U jednom od svojih poslednjih radova, Budon kaže da pojava analitičke sociologije označava kraj faze sociologije koju je Lepenies nazivao „treća kultura“, tj. forma između nauke i literature (Boudon, 2012b). Ova teza je u skladu sa Budonovim stavom da je ovakvo stanje neodređenosti rezultat sukoba ekstremnih pozicija (npr. nekada strukturalizma i konstruktivizma). Budon vidi analitičku sociologiju kao manifestaciju „nove vere“ koju je i sam sledio: da sociologija može biti „kao svaka druga nauka“. Prema Budonu, analitička sociologija počiva na tri principa koji su inače deo „dobre sociologije“ još od klasika: metodološki singularizam, metodološki individualizam i kognitivni ekvilibrijum. Recimo, princip metodološkog singularizma, čije značenje Budon zasniva na Mizesovoj koncepciji, naglašava pojedinačne fenomene kao predmet društvenih nauka (Mizesove prakseologije).¹⁴² Budon veruje da su ovaj princip sledili Veber i Dirken, ali ne i neki moderni sociolozi (Bek i Bauman). Slično je sa metodološkim individualizmom: Budon smatra da je analitička sociologija uvela novo ime za stari princip koji su sledili klasici (ne samo Veber, već i Dirken). Budon ističe da praksa traganja za mehanizmom iza korelacije nije inovacija analitičke sociologije. Reklo

¹⁴² Budon se nije mnogo bavio Mizesovom teorijom, što je neobično, pošto postoji dosta elemenata koji se mogu porediti kod dva autora (posebno ako se ima na umu značaj Vebera za oba autora).

bi se da Budon osporava inovativnost analitičke sociologije tvrdnjom da se ona bavi nebitnim tehničkim detaljima, a ne samo da ukazuje na nepotrebnu tehničku usmerenost kako tvrdi M. Dekić (Dekić, 2013; Boudon, 2012b). Pošto je Budonova smrt onemogućila eventualnu dalju razradu ovih teza, ostaje da se zaključi na osnovu datog materijala da Budon nije bio previše blagonaklon prema analitičkoj sociologiji, tj. da je samo koristio neke njene elemente u svojoj interpretaciji (npr. pojam mehanizma).

Međutim, Budon deli neke odlike analitičke sociologije. Na primer, baš kao i autori analitičke sociologije, Budon se dosta oslanja na sociološku tradiciju, kao i Hedstrom koji nalazi model mehanizma u radovima Dirkema, Vebera, Smola i Mertona, a tradiciju analitičke sociologije kod Vebera i Tokvila (Hedström, 1998). Edling i Hedstrom smatraju Tokvila pretečom savremene analitičke sociologije, navodeći kao dobar primer ove vrste analize Tokvilovo delo *O demokratiji u Americi* (Edling, Hedström, 2005). Tokvilov tip objašnjenja se navodi kao primer kauzalnog povezivanja individualnih akcija i društvenog konteksta. Budon naglašava da su savremeni sociolozi zaboravili da je njihov glavni cilj objašnjenje, a Tokvilov rad posmatra kao pravu „sociologiju“ koja se bazira na objašnjenju (Boudon, 2005b).

Budon i analitički sociolozi imaju sličan kritički odnos prema dominantnom stanju u sociologiji. Analitički sociolozi odbacuju „epistemološki nihilizam“, podržavaju principe realizma, objektivnosti nauke i antirelativizma, naglašavajući da je uloga sociologije eksplanatorna. Budon smatra da je kognitivna (objašnjavajuća) uloga sociologije najvažnija, da ponudi uzročna objašnjenja društvenih pojava sa strogim poštovanjem metodoloških i formalnih principa: „Sociologija nije književnost, niti esejizam, niti sofisticirano novinarstvo, niti sociopolitički aktivizam, niti čisto i isključivo humanistička disciplina kao filozofija ili umetnička kritika“ (Noguera, 2006: 5-6). Budon i analitički sociolozi podjednako odbacuju „impresionistički stil“ u nauci, a kao paradigmatičan primer za ovu vrstu produkcije navode Fukoa (Noguera, 2006; Boudon, 2003b).¹⁴³

¹⁴³ Noguera navodi da Frankfurt naziva ovakav tip nauke *bullshit*, a autore *bullshitters*, čime želi da ukaže na oblik argumentovanja koji se najviše bazira na emocionalnim efektima, sa neodređenom namerom da se bude „kritičan“, od autora koji nemaju dovoljno kompetencije u bilo kojoj oblasti, ali nude objašnjenje „svega“ raznim neodređenim pojmovima (Frankfurt, prema: Noguera, 2006). Najvažnija odlika ovog „intelektualnog nepoštenja“ je izmeštanje sopstvenih tvrdnji izvan dometa bilo kakve ozbiljne rasprave, jer

Budon i analitičari polaze od Veberovog shvatanja da je zadatak sociologije da objasni društvene fenomene. Uzročno objašnjenje se ne razdvaja od razumevanja, kako to čini hermeneutički pristup, već je razumevanje intencionalnosti akcije deo uzročnog objašnjenja pojava (Noguera, 2006). Prema Hedstromu, osnova teorije akcije u analitičkoj sociologiji su eksplanatorna objašnjenja koja podrazumevaju tri uslova: 1) treba da budu psihološki i sociološki moguća 2) treba da budu što je moguće jednostavnija 3) da objašnjavaju akciju kroz smislenu intencionalnost (Hedström, 2005: 35). Budon i analitičari se takođe slažu oko toga da je optimalni model objašnjenja Mertonova teorija srednjeg obima.

Analitička sociologija je najbliža epistemološkom taboru individualizma, baš kao i Budon. U oba slučaja, autori naglašavaju da nije reč o atomizmu ili psihologizmu. Kako kaže Hedstrom, akcija u sociologiji ima drugačije značenje od akcije u psihologiji ili ekonomiji jer uvek podrazumeva akciju usmerenu ka drugima (Hedström, Swedberg, 1998). Objašnjenje je bazirano na akciji, ali nisu akcije u fokusu, već su one samo prelazni korak da bi se razumela pojava, što podrazumeva povezivanje mikro i makro nivoa kroz procesnu dimenziju i otkrivanje mehanizama koji su na delu (Edling, Hedström, 2005). Analitičari i Budon se oslanjaju na Dejvidsona koji shvata razloge za delanje aktera kao uzrok njihovog delanja (Boudon, 2003b: 15; Hedström, 2005: 38-39; Noguera, 2006).

Jedan noviji primer pokazuje jasnije razlike između Budona i analitičke sociologije: promena statusa smrtno kazne. Elster polazi od toga da u društvenim naukama treba razlikovati *činjenice* i *dogadaje* kao osnovne jedinice analize. Na primer, događaj je napad na Njujork 11. septembra 2001, dok je činjenica strah koji je nastupio nakon toga (Elster, 2007: 10). Različita stanja, procenti, podaci, predstavljaju činjenice. Elster razlikuje sledeće relacije: događaj-događaj, događaj-činjenica, činjenica-događaj, činjenica-činjenica. U tom kontekstu, Elster definiše problem: kako objasniti činjenicu da 65% Amerikanaca podržava smrtnu kaznu? Odgovor na ovo pitanje se dobija tako što se on transformiše u događaje. Jedna formulacija bi bila: „Kako su Amerikanci *došli do toga da podržavaju* smrtnu kaznu?“ (Elster, 2007: 10). Postupak onda obuhvata traganje za

se polazi od toga da „svako ima svoje mišljenje“ (Frankfurt, prema: Noguera, 2006). Kako kaže Koen (Cohen) razvijajući ovu metaforu, *bullshitter* se lako prebacuje na novu opskurnu poziciju, samo da bi ostao neporažen (Cohen, prema: Noguera, 2006).

dogadjima kao što su interakcije koje su dovele do ovog stava. Elster kaže da ovo nije standardni pristup u društvenim naukama, jer se sama činjenica (65%) smatra nedovoljno informativnom. Uobičajeno je da se posmatraju promene stava tokom vremena ili razlike u stavu u populaciji (Elster, 2007: 10).

Budon je takođe koristio ovaj primer i postavio je problem na sledeći način: zašto se smrtna kazna ukida u sve većem broju zemalja? Budon kaže da objašnjenje ove preskriptivne tvrdnje treba da bude po istom modelu kao u slučaju objašnjenja deskriptivnog uverenja „zašto ljudi veruju u rituale koji prizivaju kišu?“ (Boudon, 2010b: 19). Razlog za ukidanje smrtne kazne je to što je njena funkcija odvracanja od zločina problematična, a greške u sudskom procesu ireverzibilne. Pošto su metode istrage unapređene, sudske greške su lakše uočljive, pa to postaje prepoznato kao značajan problem. Ovo deluje tako da se ljudi sve više opredeljuju za doživotnu robiju kao alternativu smrtnoj kazni. Može se reći da Budon takođe postupa analitički i prepoznaje događaje koji vode određenoj činjenici, tačnije ključan događaj „unapređenje istražnog postupka“. Međutim, Budon nije „analitičan“ na taj način, jer uopšte ne razmatra komponentu „slaba moć odvracanja“. Iz Elsterove perspektive, ovo bi moglo biti relevantno, a analitičko objašnjenje bi se sastojalo od dve relacije: činjenica-činjenica (slaba moć odvracanja-ukidanje smrtne kazne) i događaj-činjenica (napredne metode istrage-ukidanje smrtne kazne).

Budon se ovde fokusira na principe KTA. On prati kriterijume „teorije“ koja se akterima čini „dobra“ u kontekstu njihove aksiološke racionalnosti, ali pokušava da odgovori i na odstupanja (traži „pomoćne hipoteze“). Jedno takvo odstupanje je postojanje smrtne kazne u nekim američkim državama, što izgleda da suprotan trend od ostalih razvijenih demokratija. Budon odgovara da će verovatno uslediti ukidanje napuštanje smrtne kazne i u američkim državama. On to potkrepljuje tvrdnjom da se smrtna kazna obično smatra „mrljom“ američke demokratije, pa čak i da podrška javnog mnjenja nije dovoljna da na dugi rok zadrži ovu vrstu kazne. U pitanju je aksiološka racionalnost zasnovana na dobrim razlozima. Njihovu validnost Budon potvrđuje još jednim primerom. Kada su u Belgiji pojavili zahtevi za vraćanjem smrtne kazne usled jednog događaja koji je uzburkao javno mnjenje, vlast nije odgovorila na ove zahteve jer

je postojala svest da će „jaki razlozi koji su doveli do ukidanja smrtne kazne ponovo postati dominantni kad se emocije smire“ (Boudon, 2010b: 30).

Osnova analitičkog pristupa jeste pojam racionalnosti koji se najviše približava Budonovoj kognitivnoj racionalnosti („dobri razlozi“ su uzrok pojave) (Manzo, 2010). Budon i analitička sociologija dele kritički odnos prema teoriji racionalnog izbora, posebno pojmu instrumentalne racionalnosti. Sa druge strane, Budon i analitička sociologija često se povezuju sa TRI. Budona svrstavaju u teoretičare TRI, dok se neki autori pitaju da li je analitička sociologija samo jedna varijanta TRI. Čerkaj smatra da Budon koristi koncept mehanizma, prevazilazeći dominantni pristup pozitivističkog empirizma u sociologiji. Čerkaj veruje da je Budon, istovremeno sa Fararom, iako potpuno nezavisno od njega, doneo novi „istraživački program“ zasnovan na mehanizmu, i to najpre u objašnjenju obrazovnih nejednakosti (Cherkaoui, 2000).

Postoji još jedan domen u kome se Budon nalazi na liniji sa analitičkom sociologijom: pitanje „vrednosne neutralnosti nauke“. U savremenoj sociologiji, Budon je na Veberovoj strani u odbrani principa vrednosne neutralnosti sociologije (Boudon, 1987; 2003b, 2009b). Noguera slično Budonu ističe da se u sociologiji obično mešaju politička ideologija i gnoesološki instrumenti. Otpor prema konvencionalnom metodološkom instrumentarijumu dolazi odatle što se njegovo prihvatanjem izjednačava sa opravdanjem ili legitimisanjem *status quo*-a (Noguera, 2006). Noguera navodi primer analitičkog marksizma kao teoriju u kojoj se razdvajaju epistemološko i političko (Noguera, 2006).

5.7. Istraživanje kognicije, kognitivna sociologija i kognitivizam

Budonov rad iz oblasti zaključivanja i kritike kognitivne psihologije, pripada oblasti kognitivne sociologije, odnosno sociologije saznanja. U ovom poglavlju ću pokušati da pozicioniram Budona u odnosu na nauke koje istražuju kogniciju i sociološku nauku koja se bavi ovim pitanjem, kognitivnu sociologiju.

Istraživanje kognicije pripada različitim disciplinama, a interdisciplinarni pristup je postao glavni modalitet istraživanja kognicije u poslednjih nekoliko decenija. Recimo, kognitivne nauke objedinjuju različite naučne pristupe: neuronauke, veštačku inteligenciju, psihologiju, obrazovne nauke, filozofiju i antropologiju. Među nekim

disciplinama postoji istorijski jača veza u pristupu pitanjima kognicije. Recimo, psihologija i antropologija imaju poseban odnos kada je reč o istraživanju „uma“. ¹⁴⁴ Kako navodi Džerom Bruner (Jerome Bruner), velika šteta je nastala razdvajanjem dve discipline u istraživanju ovog područja, jer su tako formirani suprotstavljeni pristupi: objašnjenje antropologije je definisano „spolja ka iznutra“, objašnjenje psihologije „iznutra ka spolja“; antropologija je pokušavala da objasni „primitivan um“ i granice racionalnosti, psihologija se oslanjala na impuls konformizma; antropologija se bazirala na emičkom principu i kontekstualnosti, dok je psihologija bila usmerena na mentalne procese kroz eksperimente, sa premisom da su oni nezavisni od konteksta (Bruner, 1996).

Kognitivna revolucija je bila najznačajniji pokretač promena u naukama poput lingvistike, ekonomije i najviše psihologije. Karen Serulo (Karen Cerulo) smatra da su kognitivna revolucija i novi model obrade informacija doneli veliku promenu (Cerulo, 2002). Kognitivna revolucija je omogućila da se prevaziđe podvojenost psihologije i drugih oblasti koje istražuju kogniciju. Međutim, taj proces nije završen. Kako primećuje Roj D'Andrade (Roy D'Andrade), jedan od utemeljivača kognitivne antropologije: „Možemo se nadati da će jednog dana antropolozi i drugi istraživači društvenih nauka shvatiti da je za jednu utemeljenu teoriju moći ili nekih drugih društvenih procesa neophodna psihološka teorija“ (D'Andrade, 2003: 242).

Međutim, nisu samo kognitivne nauke uticale na druge društvene nauke, već je uticaj bio povratan. Šor smatra da je antropologija mnogo doprinela istraživanju kognicije, odnosno da je postalo jasno da je istraživanje kognicije „etnografski poduhvat“ (Shore, 1996: 8). ¹⁴⁵ On vidi mesto antropologije i sociologije u osvetljavanju tema kao

¹⁴⁴ Kako kaže Bruner, odnos psihologije i antropologije prožet je istorijskim ironijama, pokušajima da se postavi granica između područja istraživanja ali i da se „uđe u zabran“ druge discipline (Shore, 1996). Svest o nedostacima oba jednodimenzionalna suprotstavljena pristupa kogniciji, prvog, antropološkog, emičkog, centriranog na kontekst, i drugog, psihološkog, eksperimentalnog, nezavisnog od konteksta, vodila je približavanju dve discipline i daleko većoj saradnji u poslednjim decenijama. Kognitivna antropologija i kognitivna psihologija se bave „interakcijom između procesuiranja i informacije, a razlika je u tome što kognitivni antropolog želi da zna kako procesi u mozgu ograničavaju i oblikuju kulturnu informaciju, dok kognitivni psiholog želi da zna kako mašinerija mozga radi na svim vrstama informacija, uključujući kulturne“ (D'Andrade, 1981: 182).

¹⁴⁵ Kastelfranki ističe da aktuelni razvoj veštačke inteligencije (AI), od devedesetih godina 20.veka, karakteriše usmerenje ka „socijalnoj inteligenciji“ koja obuhvata „zaključivanje i ponašanje u nepredvidivim uslovima, sa ograničenim i neizvesnim znanjem, u realnom vremenu, sa ograničenim resursima...Nova ključna reč je *interakcija*: sa okruženjem, između više umreženih AI sistema, sa ljudima kao korisnicima, između ljudi preko kompjutera“ (Castelfranchi, 1998: 158).

što su sistemi verovanja i socijalna interakcija, uloga okruženja i kulturnog konteksta.¹⁴⁶ Bruner i Hare govore o „drugoj kognitivnoj revoluciji“ sa novim paradigmatiskim okvirom koji stavlja „socijalne kognitivne procese ispred individualnih procesa mišljenja“ u kome psihologija mora uključiti „strukturu značenja koja postoje u životima grupe kojoj subjekt istraživanja pripada“ (Harré, 2009: 181-183). Hare se poziva i na Veberov pojam razumevanja koji definiše kao „empatičku identifikaciju sa drugim koja pomaže da posmatrač pronade smisao u onome što drugi čini“ (Harré, 2009: 183). Za razliku od prve kognitivne revolucije koja je bila usmerena na uzročne mehanizme koji uključuje i nevidljive aspekte pojava (za razliku od prethodne tvrde pozitivističke pozicije usmerene na empiriju), ali zadržava neke elemente biheviorizma i oslanja se na kompjuterske modele (serijski model obrade informacija), druga kognitivna revolucija je usmerena na aktera, na značenje, ona sledi tradiciju asocijacionizma kroz novi konekcionistički model (Harré, 2002: 63-64).

Tomas Lejhi (Thomas Leahey) smatra da čitava ideja o revolucijama u psihologiji predstavlja mit (Leahey, 1992). Ne samo da nije bilo kognitivne revolucije (koju označava pristup „kognitivne obrade informacija“ od pedesetih godina), već nije bilo ni biheviorističke revolucije, koja joj je navodno prethodila (Leahey, 1992). Prema Lejhiju, Kunov model razvoja nauke nije primenljiv na psihologiju (Leahey, 1992). Reč je o promenama koje su bile inkrementalne, a podsticaj za njih je dolazio iz šireg konteksta (uticaj kompjuterskih modela), a ne iz krize dominantne paradigme, tj. iz same discipline (Leahey, 1992). Osim toga, „nova“ kognitivna psihologija počiva na sličnim principima kao i bihevioristička nauka (Leahey, 1992). Lejhi se zalaže da se govori i *biheviorizmu*, kao opštijoj odrednici koja označava usmerenost na ponašanje koja karakteriše kako Votsonovu tako i psihologiju Tolmana, Mendlera i drugih koji su odstupali od S-R modela klasičnog biheviorizma. Lejhi je pristalica metateorijskog modela koji je bliži Lakatošu nego Kunu, jer polazi od toga da postoje određene teme koje se javljaju kroz istoriju psihologije: molarno-molekularno, reprezentacionalizam-realizam, mentalizam-redukcionizam, pravila-konekcije (Leahey, 1992). U tako

¹⁴⁶ Donald Norman je 1980. pisao o dvanaest pitanja koja treba istražiti da bi se ostvario razvoj kognitivnih nauka: sistemi verovanja, svest, razvoj, emocija, interakcija, jezik, učenje, memorija, percepcija, motorne akcije (*performance*), veština (ekspertsko znanje), mišljenje (Norman, 1980).

postavljenom okviru, konekcijonizam se može slediti od asocijacionista do danas, reprezentacionalizam počinje od Loka, preko Tolmana, do kognitivne obrade informacija itd. (Leahey, 1992).

Hemlin je dosta radikalniji, tvrdeći da kognitivna psihologija „pati od nasleđa bihejviorizma“ i da se nedovoljno promišljeno umeću faktori između stimulusa i odgovora. Prema Hemlinu, nije moguće posmatrati individuu kao „kognitivni sistem smešten u okruženje“ (Hamlyn, 1981: 115). To znači da nije jednostavno moguće ubaciti interferišuće faktore, kako se to čini u reviziji bihejviorizma. Hemlin naglašava značaj laičke psihologije (*folk psychology*) u definisanju onoga što je interesantno za psihologiju. (Sa)znanje je glavni aspekt laičke psihologije, jer čini važan element istraživanih psiholoških procesa: pamćenja, percepcije itd. Ovde Hemlin zastupa jedan aspekt pozicije „druge kognitivne revolucije“, tvrdeći da „sve što je kognitivno jeste i socijalno“ (Hamlyn, 1981: 117). Važna je društvena dimenzija (sa)znanja, jer saznanje uvek podrazumeva određen odnos prema istinitom (Hamlyn, 1981).

Budon se nije bavio epistemološkim pitanjima u domenu kognitivne psihologije, ali njegova sociološka perspektiva korespondira sa nekim tendencijama u savremenoj kognitivnoj psihologiji. Već je rečeno da Budon sledi pravac koji bi najviše odgovarao Gigerenzerovoj kritici istraživanja procesa mišljenja u psihologiji, ali iz sociološke perspektive. Na paradigmatškoj ravni, Budon je kritičan prema socijalnom konstruktivizmu i kognitivnom relativizmu u celini, tako da bi to važno i za psihologiju.¹⁴⁷ Budon je naglašavao razliku u perspektivi učesnika eksperimenata i pozicije istraživača, ali svakako ne bi prihvatio poziciju diskurzivne psihologije koja je otišla dalje i transformisala istraživača i subjekte u „saučesnike u projektu koji se bavi davanjem smisla svetu i našeg zajedničkog učestvovanja u njemu“ (Harré, 2009: 181).

Kada je reč o istraživanju kognicije u sociologiji, postoji mišljenje da sociologija nije dovoljno uključena o ove trendove, a deo razloga za udaljenost sociologije od istraživanja kognicije treba tražiti u dominantnom „personalizovanom modelu“ kognicije u modernoj nauci, od psihoanalize do bihejviorizma (Cerulo, 2002). Imajući u vidu odnos

¹⁴⁷ Čak i u standardnoj eksperimentalnoj psihologiji, metodologija istraživanja mišljenja danas posvećuje veću pažnju poziciji subjekta i posmatra kognitivne procese iz perspektive subjekata: kroz npr. kroz retrospektivne izveštaje se analiziraju njihove strategije prilikom rešavanja zadataka, prisećanju se sekvenci misli prilikom rešavanja zadataka, objašnjavaju kako su rešavali zadatak itd. (Ericson, Oliver, 1988).

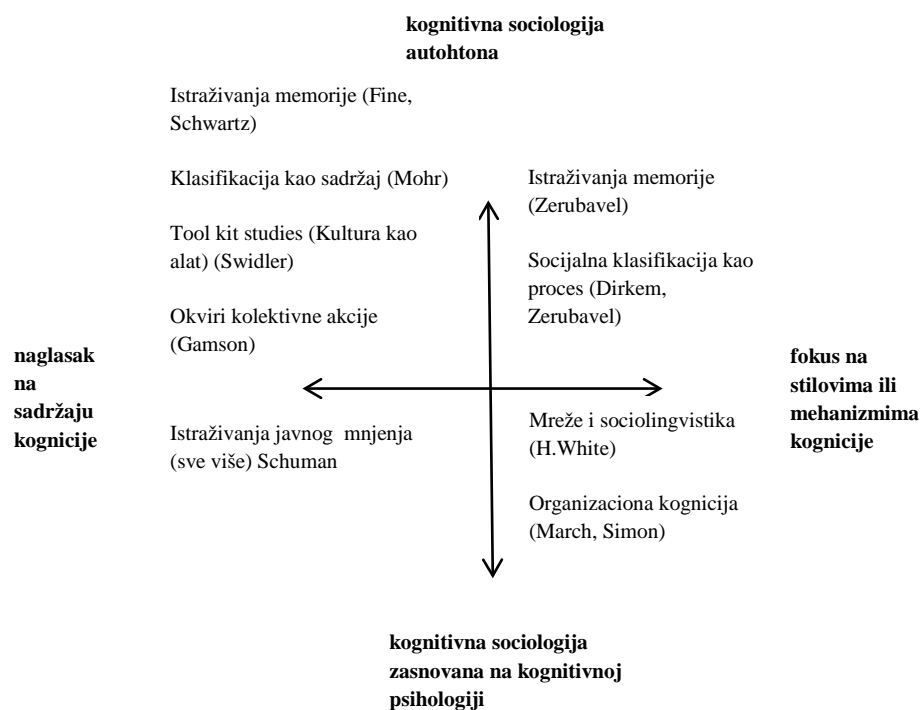
sociologije prema psihologiji još od Dirkemovog razgraničenja disciplinarnog polja sociologije, razumljiva je ova distanca sociologije. Ipak, sociologija ima dugu tradiciju bavljenja kognitivnim „proizvodima“: idejama, uverenjima, motivima, ubeđenjima, kategorijama (Strydom, 2007). U tom kontekstu se govori o veoma različitim autorima kao pretečama u istraživanju kognitivnog aspekta društvene stvarnosti: Veber, Zimel, Dirkem, Manhajm, Šic, Mid i Adorno (Strydom, 2007).

Za razliku od psihologije i antropologije, u sociologiji se nešto kasnije formirala posebna disciplina, kognitivna sociologija.¹⁴⁸ Ovo je neobično, pošto je još u ranoj sociologiji, kako je i Budon primetio, bilo pokušaja da se istražuje u ovom domenu. Jedan primer je Dirkemov i Mosov rad o lingvističkoj klasifikaciji (Durkheim, Mauss, 1963). Zerubavel smatra da je Dirkem postavio temelje kognitivne sociologije. Zimelovo istraživanje blaziranosti stanovnika gradova takođe bi spadalo u rane radove iz kognitivne sociologije (Zerubavel, 2002). Budon prepoznaje preteču u ovoj oblasti u Gofmanovom istraživanju „implicitnih okvira društvene percepcije“ (Boudon, 1990: 13). Oblast kognitivne sociologije najviše je povezana sa sociologijom kulture i sociolingvistikom, disciplinama koje su bliske kognitivnoj psihologiji (DiMaggio, 1997; Cerulo, 2002).

Buvije kaže da kognitivna sociologija obuhvata istraživanje kognitivne dimenzije društvenih činjenica (Bouvier, 2007: 465). Cerulo definiše kogniciju kao predmet kognitivne sociologije na sledeći način: „(...) ne posmatra kognitivne obrasce kao opšte za ljudsku vrstu niti kao specifične za individuu. Umesto toga, autori posmatraju kogniciju kao akt društvenih bića, akt koji je ujedno podstaknut i ograničen pozicijom pojedinca u kompleksnoj mreži društvenog i kulturnog iskustva“ (Cerulo, 2002: 3). Cerulo kategorizuje pristupe u kognitivnoj sociologiji na osnovu bliskosti sa kognitivnom psihologijom i socijalnom psihologijom (Cerulo, 2002). Ona identifikuje sledeće oblasti istraživanja u kognitivnoj sociologiji: senzacije i pažnju, diskriminaciju i klasifikaciju, predstave i integraciju, pamćenje i sećanje.

¹⁴⁸ Brekus razlikuje sociološki i antropološki pristup kogniciji. Etnografski pristup podrazumeva „gusti opis i tanku analizu“, dok kognitivni sociolog teži „tankom opisu i gustoj analizi“ (Brekhus, 2007). Etnograf teži da pristupi predmetu kao tabula rasa, dok sociolog ima analitičku strategiju (Brekhus, 2007). Specifičnost kognitivne analize jeste to što se sociolog interesuje za formalne, a ne supstantivne aspekte društvenog života u odnosu na različite kognitivne situacije, tj. bavi se predviđanjem delanja aktera u sličnim situacijama (Brekhus, 2007). Sociološki pristup kogniciji podrazumeva aspekte koji su „suštinski društveni i nisu proizvod jedinstvenih individualnih nijansi niti univerzalija ljudskog uma“ (Brekhus, 2007: 450).

Pol Dimado (Paul DiMaggio) kategorizuje produkciju savremene kognitivne sociologije na osnovu dve dimenzije: strategija koja se primenjuje u odnosu na kognitivnu psihologiju (autohtona ili bazirana na kognitivnoj psihologiji) i predmet istraživanja (kognitivni sadržaji ili procesi) (DiMaggio, 2002: 274). Kao što se može videti na grafikonu, u kognitivnu sociologiju spadaju istraživanja pamćenja i klasifikacije (kao sadržaja i kao procesa), kolektivni okviri akcije, studije javnog mnjenja, mreže i sociolingvistika, organizaciona kognicija.

Slika 4. *Pristupi u kognitivnoj sociologiji*

Izvor: DiMaggio, 2002: 275.

Zerubavel sledi Dirkemovu poziciju autohtonosti sociologije u istraživanju kognicije (DiMaggio, 2002). On ističe specifičnosti pristupa sociologije u istraživanju percepcije, što se može primeniti i na druge teme kognitivne sociologije: „(...) ne nameravam da se bavim čulima, kao što su sluh, ukus, miris, čije ometanje blokira tok informacija u naš um. Takođe ću zanemariti individualnu dimenziju percepcije i pažnje. Izbeći ću da se bavim striktno psihološkim fenomenima kao što su „emotivna umrtvljenost“ ili disocijacija, koji utiču na to kako individue uspevaju da blokiraju određene informacije

da uđu u svest. Iako su potpuno fascinantni, oni su prilično irelevantni za moje specifično sociološko bavljenje kognicijom“ (Zerubavel, 2002: 21).

Ipak, Zerubavel misli da psihološki fenomeni mogu biti analizirani u okviru sociologije ako im se pristupi na odgovarajući način. Problemi koji se istražuju u okviru psihološke nauke imaju, osim intrapsihičke dimenzije i socijalne aspekte koji su u ravni interpsihičkog, pa su zbog toga legitiman predmet proučavanja sociologije (Zerubavel, 2002).¹⁴⁹ Baš tako je Budon odredio legitimnost sociološkog odgovora na problem pogrešnog zaključivanja u Švederovom i sličnim eksperimentima. Zerubavel navodi da „svaki društveni poredak podrazumeva mentalni poredak“ (Zerubavel, 1993). On koristi naziv *sociomentalno* da označi nivo koji povezuje društveni i psihički aspekt, tj. uvek postoje horizonti ili okviri koji određuju granice percepcije, pažnje i drugih psihičkih funkcija (Zerubavel, 1993).¹⁵⁰ Brekus smatra da se pristup Zerubavela razlikuje od standardne sociološke perspektive. Dok se obično faktori koji utiču na kogniciju definišu na nivou klase, rase, pola itd. Zerubavel teži specifičnijim odrednicama procesa opažanja, identifikacije, pamćenja, klasifikacije itd. (Brekhus, 2007).

Kakva bi bila pozicija Budona u kognitivnoj sociologiji? Prema Dimadžovoj shemi, Budon bi se nalazio u gornjem desnom kvadrantu, u koji su smešteni Dirkem i Zerubavel. Budon zauzima sličnu poziciju kao Zerubavel u definisanju specifičnosti sociološke perspektive u istraživanju kognicije i odbacuje uobičajene „socijalne faktore“. Ovo se vidi u Budonovom objašnjenju razlika u procesu zaključivanja. Umesto zadržavanja na faktoru obrazovanja ili profesije, Budon pronalazi kognitivno relevantne činioce (npr. sposobnost analitičkog razmišljanja). Ipak, za razliku od Zerubavela, koji je praktično formirao novu disciplinu, Budon ima manje jasnu poziciju prema sociološkom bavljenju kognicijom. Sa jedne strane, on ističe važnost prepoznavanja kognitivne dimenzije za

¹⁴⁹ Npr. mehanizam poricanja ne podrazumeva samo intrapsihičku dinamiku već i društvene razloge zašto dolazi do ovog procesa, posebno ako su uključeni i drugi akteri (Zerubavel, 2002).

¹⁵⁰ Brekus govori o posebnoj „zerubavelijanskoj kulturalističkoj kognitivnoj sociologiji“ koju još naziva „ratgerska škola“ (Brekhus, 2007). Osnovna pretpostavka „zerubavelijanske škole“ jeste da „svet ulazi u naša čula na socijalno posredovan način, tako da mi mentalno opažamo svet kroz proces 'optičkih zajednica' kojima pripadamo i 'optičke socijalizacije' kojoj smo izloženi u tim zajednicama“ (Brekhus, 2007: 452). Prema Brekusu, ova škola počiva na Zimelovom, Manhajmovom i Gofmanovom nasleđu. Ono što povezuje ove teoretičare jeste ideja kognitivnog pluralizma u razumevanju kognitivnih fenomena, koji polazi od toga da višestruke „društvene afilijacije“ određuju kognitivne procese. To je perspektiva koja se razlikuje od kognitivnog individualizma (psihoanalize) i kognitivnog univerzalizma (kognitivne nauke) (Brekhus, 2007).

sociologiju, naročito u kontekstu svog interesovanja za teoriju akcije. O tome je pisao još u tekstu iz 1989. godine, naglašavajući da „sociologija, ekonomija i druge društvene nauke treba da razviju kognitivno orijentisanu teoriju akcije“ (Boudon, 1989b: 176).

Buvije označava Budonovu poziciju kao makrosociološki pristup koji polazi od makrosocioloških podataka. Cilj ove kognitivne sociologije je da „rekonstruiše kognitivne procese (u širokom smislu) idealno-tipskih individua na izvoru ovih makrosocioloških činjenica“ (Bouvier, 2007: 465). Buvije predlaže uvođenje *argumentativističkog pristupa* (mikrosociološki pristup) u kognitivnu sociologiju koji bi uključio aspekte za koje smatra da su odsutni iz Budonovog rada: interakcionističku perspektivu (Budonovu kognitivnu sociologiju vidi kao solipsističku), supraindividualizam (smatra da su Budonova „grupna uverenja“ samo frekventna individualna/lična uverenja) i infraindividualizam (umesto intencionalističke forme metodološkog individualizma, Buvije pojačava ulogu argumenata) (Bouvier, 2007: 466).

Imajući u vidu ovaj okvir, moguće je identifikovati najvažnije doprinose Budona u domenu kognitivne sociologije. Prvi važan Budonov doprinos kognitivnoj sociologiji odnosi se na tzv. kontekstualne parametre koji utiču na kognitivnu akciju uopšte (o čemu je bilo reči). Ovde se njihova specifičnost razmatra u sferi kognitivnih procesa u užem smislu. Rečeno je da Budon razlikuje dve grupe kontekstualnih parametara: parametre dispozicije (socijalna pozicija aktera) i kognitivne parametre (kognitivni kapaciteti aktera). Akter prilikom procesa zaključivanja treba da izgradi teoriju kojom će objasniti datu situaciju (zadatak), a u tom slučaju važnu ulogu ima kognitivna kompetentnost, odnosno „nivo kompleksnosti teorija koje su mi dostupne i na moju sposobnost da procenim njihovu valjanost“ (Boudon, 2003b: 93).

Kako izgleda objašnjenje bazirano na ovim principima? Umesto uobičajenih varijabli obrazovanja, zanimanja i sl. Budon traga za vrlo specifičnim elementima konteksta koji utiču na aktera. Ekspertiza i prethodna znanja sazajnog subjekta utiču na proces mišljenja. Budon navodi Lazarsfeldov primer reakcije ljudi na pogrešno intepretiranu lažnu vest o invaziji Marsovaca koja je emitovana na radiju (Boudon, 1998b: 274; Boudon, 2003b: 92).¹⁵¹ U tom „socijalnom eksperimentu“ pokazalo se da

¹⁵¹ Epizoda radio drame *War of the Worlds* emitovana je 1938. na CBS-u (narator je bio Orson Vels) i neki segmenti su delovali realistično, pa su neki ljudi poverovali da se zaista događa invazija vanzemaljaca.

prilikom zaključivanja o verodostojnosti informacije nije važan samo nivo obrazovanja, već razvijena sposobnost traganja za uzrocima i procena njihove verovatnoće (Boudon, 2003b: 92-93). Ljudi koji su manje skloni da poveruju u lažnu vest nisu nužno visoko obrazovani, već takođe oni sa veštinom traganja za uzrocima problema zbog svog zanimanja (automehaničari i vodoinstalateri) (Boudon, 2003b: 92-93)

Drugi važan Budonov doprinos je sistematična analiza logičkih modaliteta zaključivanja. U kritici kognitivne psihologije, Budon naglašava da isti procesi vode validnim i pogrešnim zaključcima (Boudon, 1990: 55). Pojmom „svakodnevna epistemologija“ (*épistémologie ordinaire*) Budon označava „implicitnu, prerefleksivnu epistemologiju“ koja uključuje različite pretpostavke tvrdnji (Boudon, 1990: 231). Ona se razlikuje od „profesionalne“ epistemologije koju kreiraju filozofi. Ideja svakodnevne epistemologije je neka vrsta preteče kognitivne teorije akcije, budući da se oslanja na koncept dobrih razloga. Svakodnevna epistemologija, kao i svakodnevna logika, može dovesti do pogrešnih zaključaka (Boudon, 1990: 231). Kako kaže Budon, „veština ubeđivanje sebe“ nije drugačija od „veštine ubeđivanja drugih“ (Boudon, 1990: 12). Ispravna argumentacija može da odvede „saznajnog subjekta“ pogrešnom uverenju. Osnovni epistemološki postulat je da socijalni akter ima dobre razloge zašto se drži objektivno neosnovanih uverenja, a ti razlozi se mogu razumeti (Boudon, 1990: V).

Svakodnevna epistemologija polazi od toga da aktivnost mišljenja uvek podrazumeva metasvesno korišćenje određenih pretpostavki. Pošto se ove pretpostavke podrazumevaju, to znači da im „ukazujemo slepo poverenje“ (Boudon, 1990: 231). Prema Budonu, važno je imati na umu da one nemaju univerzalno važenje, što se obično podrazumeva. Na primer, u eksperimentima kognitivne psihologije, učesnici će izvesti pogrešan zaključak ako se, nesvesno, čvrsto drže pretpostavke da „sve ima uzrok“ (Boudon, 1990: 232). To ne važi samo za „naivne subjekte“ u eksperimentalnim situacijama već i za kreatore eksperimenata. Naučnici su takođe podložni svakodnevnoj epistemologiji u svojim zaključcima. Budon analizira neke od ovih *a priori* pretpostavki, npr. „Zimelov model“ i druge forme samouveravanja: juridički, retorički ili racionalizacijski (Boudon, 1990: 13).

Treći Budonov važan doprinos iz perspektive kognitivne sociologije, jeste pozicija posmatrača u razumevanju procesa mišljenja. Ovaj aspekt je više naglašen u ranijim

radovima, posebno u knjizi *L'Idéologie*. U poređenju grešaka „modernih“ i „primitivnih“ aktera, Budon je pokazao značaj pozicije i dispozije posmatrača u procesu objašnjenja nekog fenomena pogrešnog zaključivanja. Budon prebacuje naglasak na faktore koji ometaju posmatrača da vidi racionalnost zaključivanja koje izgleda iracionalno, mada je i sam sklon greškama (primer objašnjenja magije ili statističkog zaključivanja). Ova pretpostavka nije dovoljno elaborirana i Budon je propustio da razmotri temeljnije poziciju posmatrača iz perspektive KTA, posebno posmatrača-naučnika u oblasti kognitivne psihologije i antropologije.¹⁵² Naravno, Budon naglašava da i naučnici inkliniraju pogrešnim uverenjima, ali taj segment njegovog rada više je razvijen u okviru analize prirodnih nauka, nego u području nauka koje istražuju kogniciju.

Kognitivizam u sociologiji

U ovom okviru potrebno je reći nešto o *kognitivističkoj orijentaciji* u sociološkoj teoriji u koju se nekad svrstava Budon. Kako kaže Strajdom, kognitivne nauke su oživele stare podele u društvenim naukama na liniji objektivizam-subjektivizam, naturalizam-humanizam, objašnjenje-razumevanje, posmatranje-interpretacija (Strajdom, 2007). Saznanja o kogniciji su postala argument za „tvrdu“ epistemološku stranu koja uključuje epistemološke principe objektivizma, naturalizma, objašnjenja, posmatranja.

Strajdom smatra da se promene u sociologiji od šezdesetih i sedamdesetih godina, sa radovima Bergera, Lukmana, Garfinkela, Habermasa, Lumana, Sikurela, Novotni, Gofmana, Burdijea, Knorove, mogu označiti kao „kognitivni preokret“ u sociologiji (Strajdom, 2007). Promene u sociološkoj teoriji koje pominje Strajdom podrazumevaju prvenstveno uvođenje perspektive subjekta u objašnjenje. Ovaj proces donekle je sličan kognitivnoj revoluciji u psihologiji, ali samo na nivou usmerenosti ka kogniciji kao predmetu istraživanja, ali ne i metodologije koja je u psihologiji ostala bihejvioristički obojena.

Sociološka kognitivna revolucija ima više sličnosti sa Hareovom „drugom kognitivnom revolucijom“ zato što je „kognitivni obrt“ u sociologiji doneo usmerenost na Dirkema, hermeneutiku, fenomenologiju, pragmatizam, simbolički interakcionizam,

¹⁵² Kaneman i Tverski naglašavaju da su greškama skloni i psiholozi istraživači (Tversky, Kahneman, 1973).

simboličku teoriju i sociologiju saznanja (Harré, 2009; Strydom, 2007). Možda bi bilo ispravnije govoriti o „interpretativnom obrtu“, jer su mnogi pravci koje navodi Strajdom bili reakcija na dominaciju makrostrukture u sociološkoj teoriji. Recimo, simbolički interakcionisti su usmerili pažnju na „kognitivno uređeni univerzum“ koji omogućava interakciju među akterima (Eder, 2007). Dakle, značenje „kognitivnog obrta“ u sociologiji je specifično, posebno što je razvoj kognitivnih nauka doneo zamah naturalističkoj orijentaciji (Strydom, 2007). Stiven Turner smatra da je uvođenje „vokabulara diskursa“ zapravo udaljilo sociologiju od kognitivnog (Turner, 2007). Tako se odnos prema kogniciji u savremenoj sociološkoj nauci zapravo podelio na dva prilično različita usmerenja, „jaki“ i „slabi“ kognitivizam.¹⁵³

Iako među pristupima postoje razlike, obično se oni posmatraju u jedinstvenim kategorizacijama. Često se povezuju autori koji su doneli „akter-revoluciju“ (kako to označava Kastelfranki) sa kognitivizmom. Kastelfranki smatra da su sledeći autori doprineli jačanju uloge socijalnih aktera u objašnjenju makro društvenih struktura: fenomenolozi (Šic), etnometodolozi (Garfinkel, Šeglof, Sikurel), ali i Habermas, Riker, Gadamer (Castelfranchi, 2000). Po njemu, ovi autori slede hiperkognitivni pristup koji podrazumeva „redukciju društvenih struktura, uloga i organizacije, društvene kooperacije, na verovanja, namere i zajednička saznanja i angažovanje aktera“ (Castelfranchi, 2000: 111). Prema Kastelfrankiju, problem sa ovim pristupom je što se makro strukturama direktno pristupa kroz mentalne reprezentacije aktera koji su predstavljeni tako da je svaki društveni fenomen (grupa, organizacija) reprezentovan u akterovom umu, mada to ne mora biti slučaj (Castelfranchi, 2000).

Eder razlikuje dva pristupa u sociološkoj teorijskoj tradiciji objašnjenja društvenih odnosa: racionalističku i kognitivističku. TRI je predstavnik prvog pristupa, on se bazira na kantovskog tradiciji, naglašavajući racionalni cilj maksimiziranja dobiti i minimiziranja troškova. Parsons uvodi kogniciju ali je shvata kao „motivisanu ljudsku

¹⁵³ Faro govori o novoj varijanti sociološkog realizma – kognitivnom realizmu – koji predstavlja rešenje za nedostatke „demijurške koncepcije društva“, tj. konstrukcionizma (u koji svrstava i interpretativističku tradiciju). Faro nalazi njegove osnove u kognitivnim naukama, koje podrazumevaju da postoje neke odlike kognitivnih procesa koje su iste za celu vrstu. Doprinos kognitivnih nauka je u povezivanju društvene akcije i prirodne uzročnosti, što pomaže da se postave granice socijalnih konstrukcija (Pharo, 2007: 483). Objektivnost proističe iz činjenice da su „kulturne i socijalne osobine intrinzički inkorporirane u kognitivnu komponentu socijalne akcije“ (Pharo, 2007: 486). On zatim navodi domen morala na kome se može potvrditi kognitivni realizam.

akciju“, ne uspevajući da poveže individualnu akciju i sisteme (Eder, 2007). Eder smatra da je kasniji razvoj psihologije (socijalne psihologije) i biheviorizam zanemario jednu važnu dimenziju delanja aktera koje nije samo odgovor na delanje drugog aktera, već se definiše i na osnovu predstave sopstvene akcije i akcije drugog (Eder, 2007). Blumer, Gofman i Garfinkel donose promenu, fokusirajući se na „kognitivno uređen univerzum“. Gofman razmatra interakcioni poredak, a za razliku od Parsonsa, ne polazi od toga da norme stvaraju poredak, već da postoje pravila na osnovu kojih se norme poštuju ili krše (Eder, 2007).

Sperberova podela obuhvata dve dimenzije: individualizam (jaki i slabi) i kognitivizam (jaki i slabi) (Strydom, 2007; Sperber, 1997). Jaki kognitivizam se fokusira na teme kako ih definiše kognitivna nauka, npr. neuropsihološki procesi, veštačka inteligencija itd. (Strydom, 2007). Slabi kognitivizam je bliži društvenim nego prirodnim naukama, jer se bavi pitanjima verovanja, značenja, motiva, racionalnosti itd. Druga dimenzija je individualizam. Njegovu slabu varijantu, koju Sperber naziva infraindividualizam teško je naći u društvenoj teoriji (primer je Tardova teorija). Infraindividualizam minimizira značaj individualnog aktera u objašnjenju pojava, već stavlja naglasak na infraindividualne, subindividualne procese (Sperber, 1997). Individua je shvaćena kao lokus ovih procesa, ali bez reflektivne, aktivne uloge. Suprotno ovome, jaki individualizam se fokusira na ulogu individualnih aktera u objašnjenjima društvenih pojava. Tipični predstavnici jakog individualizma su Veber, Hajek, Budon i Elster (Sperber, 1997).

Strydom ima vrlo široko shvatanje kognitivističke društvene teorije, jer u nju uključuje različite autore, poput Budona, Habermasa i Burdijea. Autori konstruktivističke orijentacije, Boltanski i Teveno, takođe su prema Strydomu, doprineli razvoju kognitivne teorije (Strydom, 2006). Strydom se oslanja na Sperberovu podelu, ali dimenziju individualizma definiše preko raspona naturalizam-interpretativizam, dok zadržava kriterijum slabi-jaki kognitivizam. Kao zagovornike „tvrde“ naturalističke linije Strydom navodi Stivena Tarnera i Sperbera, budući da su „zdušno prigrlili naturalističku ontologiju zasnovanu na neurofiziologiji“ (Strydom, 2007). U slabe kognitivističke pristupe Strydom svrstava Budona i TRI. Strydom označava Budonovu teoriju kao kognitivni racionalizam, tvrdeći da ona ne predstavlja „treći put“ o kome Budon govori

(Strydom, 2007).¹⁵⁴ Budon je pokušao da prevaziđe dualizam i istakne komplementarnost pozicije naturalizma i interpretativizma, ali on ipak svrstava Budona u slabe kognitiviste (Strydom, 2007). Strajdom označava Budonovu teoriju kao racionalistički kognitivizam, kognitivizam racionalnog izbora ili humanistički kognitivizam (Strydom, 2007).

Navedena podela na jaki i slabi kognitivizam mogla bi se dovesti u pitanje, posebno u slučaju Budonove teorije. Najpre, Budon se bavi problemima koji spadaju u matični domen kognitivne psihologije (zaključivanje, odlučivanje) i po tome bi mogao biti jaki kognitivista. Budon pomera ili proširuje fokus problema kojima se bavi kognitivna psihologija, koristeći istraživanja kognitivnih nauka kao sociološki materijal. Njegovo interesovanje za uverenja jeste odlika slabog kognitivizma, ali metodološki njihovo objašnjenje nije tako daleko od „tvrđih“ nauka, a svakako je udaljeno od „diskurzivnog pristupa“.

Na osnovu navedenih podela, Budonova teorija se može pozicionirati kao teorija koja kombinuje slabi kognitivizam, jaki individualizam, intepretativizam i metodološki individualizam.

Slika 5. Pozicija Budona u kategorizacijama kognitivističkih pristupa

Moglo bi se reći da je kognitivizam kao aspekt shvaćen dosta široko, kao treća dimenzija koja treba da premosti jaz između holizma i individualizma. Recimo, Strajdom pominje Burdijea među kognitivističkim autorima, mada ne razrađuje ovu tezu (Strydom, 2007).¹⁵⁵ Kognitivistički usmerena savremena teorija obuhvata pozicije od

¹⁵⁴ Prema Strajdomu, predstavnici srednje pozicije su sledeći autori: Lejersdorf, Eder, Boltanski, Buvije, Teveno, Dimado, Serulo, Zerubavel.

¹⁵⁵ N. Bil takođe prepoznaje ovaj aspekt kod Burdijea, definišući njegovu teoriju na sledeći način: „Društvene strukture se manje ili više reprodukuju u kognitivnim strukturama aktera preko srednjim simboličkih struktura...“ (Bulle, 2005: 11). Na nekom nivou se

interpretativizma do konstruktivizma. Pitanje je da li zaista postoji kontinuitet između npr. Sikurelove „kognitivne sociologije“ i Zerubavelovog istraživanja „mnemoničkih zajednica“, odnosno Budonovih dobrih razloga za pogrešno zaključivanje. Sikurela zanima „kako jezik i značenje čine osnovu načina na koji svakodnevna interakcija se organizuje u predstavlja“, odnosno „veze između kognitivnih procesa koji doprinose emergentnosti kontekstualnih aktivnosti i normativnih objašnjavajućih shema koje koristimo da izrazimo znanje kao laici i istraživači“ (Cicourel, 1973: 7). Budonovo određenje oblasti istraživanja kognicije podrazumeva jedinstvo kognitivne sociologije i sociologije saznanja kroz program čiji je „cilj da otkrije društvene uzroke fenomena saznanja i uverenja“ (Boudon, 1990: 14). Izvan ovog okvira, teško je pronaći vezu između etnometodološkog, diskurzivnog i kognitivno racionalističkog usmerenja.

Tako se dolazi do sledećeg aspekta kognitivizma: povezanosti sa „akter-revolucijom“ i interpretativnim pravcima. Brekus smatra da je zerubavelijanska tradicija („ratgerska škola“) zasnovana na nasleđu Zimela, Bergera, Lukman i Gofmana (Brekhus, 2007). Fajn i Mening navode da je Gofman uticao na Zerubavela (Fine, Manning, 2003: 34). Zerubavel nalazi insipraciju kod Gofmana i Garfinkela za svoje teorije o društveno određenoj percepciji, kroz eksperimente kojima se namerno prekrše pravila, tj. akteri dobijaju instrukcije na šta da obraćaju pažnju (*rules of irrelevance*) (Zerubavel, 2006).

5.8. Interpretativni pristupi

Ključni razlog za definisanje Budonovog odnosa prema intepretativnoj tradiciji jeste činjenica da KTA počiva velikim delom na principima Veberove teorije, ali ovde neće biti reči o tome, već o pokušaju da se poveže Budon i interpretativizam u širem smislu. Veoma je teško govoriti o intepretativnoj sociologiji¹⁵⁶ kao celini, pošto ova tradicija obuhvata veoma raznolik teorijski spektar: Veberovu teoriju, simbolički interakcionizam,

može reći da habitus i kognitivna racionalnost imaju sličnosti, iako se širi teorijski okvir i implikacije njihovog delovanja veoma razlikuju.

¹⁵⁶ I. Spasić smatra da se naziv „interpretativna sociologija“ koristi za postveberovsku tradiciju, dok bi oznaka “razumevajuća sociologija” više odgovarala veberovskom nasleđu (Spasić, 1998: 6). Dejvid smatra da se oznaka „interpretativno“ (*interpretive*), kao prevod nemačke reči *Verstehen*, može prevesti i kao „razumevanje“ (*understanding*) (David, 2010: xxxiii).

fenomenologiju i etnometnologiju (Spasić, 1998). Dejvid smatra da interpretativni pravac obuhvata još i Zimela, kritičku teoriju („kritički fenomenolozi“ su Lukač, Markuze, Goldman, Habermas, Apel) i Gercovu interpretativnu antropologiju (David, 2010).

Zajednička odrednica svih navedenih pravaca mogla bi se sažeti na sledeći način: „Približavajući se određenju tog fluidnog amalgama koji tvori 'interpretativnu sociologiju', najmanje što se može – ali i mora – reći jeste da ona središnju ulogu pridaje značenju ljudskog delanja, a razumevanje tog značenja, odnosno tumačenje, postavlja kao osnovni cilj sociološke analize“ (Spasić, 1998: 8). Dejvid takođe naglašava da se različiti interpretativni pravci ne mogu svesti na jednu formu, već da postoji „skup povezanih perspektiva o značaju delanja vođenog značenjem (*meaningful action*) u proizvodnji društvenog života“ (David, 2010: xxxvi). Važna odlika interpretativnog pravca je fokusiranje na mikro ravan i perspektivu pojedinca. Ipak, Aleksander kaže da je mikrosociologija zasnovana na tezi o individualnom poretku koji se formira u interakciji, ali da zadržava prinudno delovanje socijalnih normi kao faktor (Alexander, Giesen, 1987)¹⁵⁷

Budon je definisao „sociologiju razumevanja“ u okviru paradigme metodološkog individualizma, imajući na umu prvenstveno Vebera.¹⁵⁸ Dva postulata čine osnovu ovog pristupa: individualizam i razumevanje (Boudon, 1998b: 264). Budonov odnos prema interpretativizmu je dvostruk: sa jedne strane je veoma kritičan prema novom interpretativizmu (npr. etnometnologija), ali se oslanja na Veberovu teoriju. Pre nego što razmotrim neke dimenzije po kojima se Budonova teorija i interpretativni pravci mogu uporediti, prikazaću kako Budon vidi neke autore ove orijentacije.

Budon svrstava etnometnologiju u „ekspresivnu“ sociologiju, baš kao i fenomenologiju i Gofmana (Boudon, 2003d). Iako se nije detaljno bavio Gofmanovom teorijom, Budon ga pominje na nekoliko mesta, najviše kao primer „ekspresivne“

¹⁵⁷ Takođe, postoji mišljenje Gofmanova teorija, iako radikalno mikro-orijentisana, „ne dovodi u pitanje tvrdnje istraživača društvenog sistema; umesto toga, on dovodi u pitanje njihovo direktno uverenje da analizom osobina sistema stičemo znanje dovoljno za objašnjenje ponašanja pojedinca“ (Szacki, prema Spasić, 1994: 75).

¹⁵⁸ Budon koristi francuski termin *sociologie compréhensive*. Inače, Budon radije koristi naziv „sociologija akcije“ ili „akcionistička sociologija“ za Veberovu teoriju (Boudon, 2002c: 26).

sociologije.¹⁵⁹ Za Gofmana kaže da je popularnost stekao više literarnim nego naučnim talentom i svrstava ga „ekspresivne“ sociologe koji dobro mogu da opišu, „uhvate“ sliku društvenog života, ali ne i da objasne određene pojave (Boudon, 2001a). Budon citira Lipsetovu ocenu Gofmana: „Njegova zavodljivost proizlazi iz toga što suptilno projektuje na društvo svoju paranoičnu koncepciju društvenih odnosa“ (Lipset, prema: Boudon, 2003d: 371).

Međutim, Budon pominje Gofmana i u pozitivnom kontekstu. On ističe njegovo istraživanje „implicitnih okvira društvene percepcije“ i analizu okvira (*frame analysis*) kao tradiciju kognitivne sociologije (Boudon, 1990: 13). Osim toga, Budon koristi Gofmanovu studiju o psihijatrijskoj ustanovi za objašnjenje razlike između sistema međuzavisnosti i funkcionalnih sistema (Boudon, 2009c).¹⁶⁰ Budon koristi Gofmanovu ideju o totalnoj ustanovi kao primer kao primer funkcionalnih sistema koji se objašnjavaju fokusiranjem na uloge, a ne na efekte interakcija (kao što je slučaju u sistemima međuzavisnosti). Iako se Budon više bavio sistemima međuzavisnosti, nego funkcionalnim sistemima, ovde treba reći da on prihvata Gofmanovo viđenje uloge koja nije društveno predefinisana i pominje proces „učenja uloge“ kroz interakciju u psihijatrijskoj ustanovi (Boudon, 2009c). Naravno, ovde se može postaviti pitanje o definisanju uloge u socijalnoj interakciji koju Budon označava kao sistem međuzavisnosti.

Postavlja se pitanje da li Budon ipak deli neke karakteristike sa modernim interpretativnim pravcima. Najpre treba definisati jezgro teorijskih pravaca sa kojima se poredi Budonova pozicija. Prema I. Spasić, sledeće karakteristike odlikuju interpretativnu teoriju: koncept značenja („značenje ljudskog delanja je konstitutivno za to delanje“); ideja da „sociologija, kao nauka o društvu, tumači već protumačeni svet“; interakcija kao „ključan proces, jer kroz nju se značenja formiraju, razmenjuju i modifikuju“¹⁶¹; sopstvo kao „tačka preseka između pojedinca i društva“; fokusiranje na aktera; razlaganje

¹⁵⁹ Gofmanova teorija se obično posmatra u okviru simboličkog interakcionizma, mada je delimično bazirana i na fenomenologiji (tradicija A. Šica). Smit smatra da se Gofman pomerio od interakcije ka iskustvu (Smith, 2006).

¹⁶⁰ Gofmanova studija *Asylums* (1961).

¹⁶¹ Jedna od kritika Budonove teorije odnosi se na nedostatak interaktivnog aspekta u teoriji (Bouvier, 2007). Međutim, Budon se bavio interakcijom u ranijem periodu, kroz koncept međuzavisnih sistema i neneravanih posledica. Istina, ovaj pojam se samo uslovno može dovesti u vezu sa konceptom interakcije koju interpretativna tradicija sledi, a koji više odgovara Budonovom konceptu funkcionalnih sistema koji se fokusiraju na „pregovaranje“ oko uloge i značenja (Boudon, 2009c).

(„dekonstrukcija“) društvenog poretka; individualizam i preferiranje kvalitativne metodologije; refleksivnost (laička i naučna) u vezi sa konstruisanjem „misaonih kategorija“ (Spasić, 1998: 11). Na prvi pogled, Budon deli sa interpretativistima neke ideje: fokusiranje na individualnog aktera i interpretativnu poziciju (kognitivnog) subjekta, prepoznavanje distinktivnosti pozicije posmatranog aktera i posmatrača; neki aspekti kritike pozitivizma. Glavno pitanje oko koga se Budon razilazi sa novim formama interpretativne teorije jesu (radikalne) relativističke epistemološke implikacije. Budon je veoma kritičan prema radikalizovanju „pozicije subjekta“ u konstruktivizmu i postmodernizmu, interpretativnoj antropologiji. Hamlin smatra da je dualizam interpretativne tradicije suprotan Budonovom kontinuističkom shvatanju saznanja (Hamlin, 2002: 99). U nastavku analize izdvojiću nekoliko skupa pitanja koja mogu biti relevantna za poređenje sa Budonovom teorijom.

Prvi aspekt se odnosi na problem značenja i razumevanja. Prema analizi I. Spasić, „značenje ljudskog delanja je konstitutivno za to delanje“ (Spasić, 1998: 11). Iako to Budon ne ističe, moglo bi se reći da je ovaj aspekt prisutan u Budonovom teorijskom okviru na dva načina: prvo, kroz pretpostavku da uverenja aktera koja mogu biti objektivno pogrešna, a subjektivno opravdana; drugo, značenje je konstitutivno za koncept razumevanja, a manifestuje se kroz kognitivnu racionalnost koja omogućava posmatraču da razume i ponašanje koje nam izgleda iracionalno (Boudon, 2009c: 29). Ovde Budon nije daleko od fenomenološkog sociologa Šica. Prema Šicu, razumevanje Drugog moguće je zahvaljujući „reciprocitetu perspektiva“: „(...) prvo, Drugi i ja imamo pozicije koje se mogu zameniti tako da, ako bismo fizički zamenili mesta, svako bi video stvari 'sa istom tipičnošću' koje je drugi prethodno iskusio; drugo, uprkos našim različitim biografskim situacijama, Drugi i ja imamo namere i prioritete koji su isti ili suštinski isti za sve praktične svrhe“ (Schutz, prema Rogers, 2003: 365). Jedan oblik ovog kapaciteta za razumevanje Drugog, može se naći i u Goffmanovom pojmu okvira (*frame*) koji daje daje oblik i smisao iskustvu, odnosno kognitivne osnove koja oblikuje „sirovi isečak realnosti“ (Goffman, 1986; Smith, 2006).¹⁶² Takođe, u simboličkom

¹⁶² Okvir omogućuje da se ogoljenim elementima stvarnosti uopšte dodeli neki smisao. Primarni okvir je „elementarna shema koja omogućuje individui da pripíše smisao nekoj aktivnosti koja bi inače bila besmislena“ (Smith, 2006: 56). Goffman još razlikuje sekundarne okvire (aktivnost se transformiše bilo tako što svi akteri svesni ili tako što neki učesnici nisu svesni promene).

interakcionizmu, „simpatetička introspekcija“ znači da se „ljudsko ponašanje ne posmatra spolja, već da se dopre do unutrašnjih doživljaja učesnika i značenja koja oni pridaju svom delanju, da se 'zauzme stanovište aktera'“ (Spasić, 1998: 16). Budon smatra da posmatrač može da razume određenu akciju posmatranog aktera ako prevaziđe „sociocentrizam“ i ako raspolaže svim činjenicama koje su relevantne za kognitivni kontekst u kome akter dela. Kako kažu Budon i Buriko, posmatrač se istovremeno informiše i distancira u odnosu na aktera (Boudon, Bourricaud, 2003: 15). Jedan oblik kognitivne empatije je nužan u ovom procesu, ali on nije dovoljan.

Još je Šic pisao o objašnjenju subjektivnog značenja aktera iz ugla posmatrača koje zavisi od zalihe znanja, što može biti prepreka za posmatrača, uprkos „recipročnosti perspektiva“. Kako kaže Šic: „U ovom slučaju, tok akcije koji je savršeno racionalna iz ugla aktera može izgledati neracionalna partneru ili posmatraču, i obrnuto“ (Schutz, 1962: 29). Šic kaže da posmatrač može, iako ima uvid samo u delove akcije, da „interpolira“ motive aktera. Naučnici-posmatrači imaju istu poziciju kao pomenuti subjekti, jedino što koriste naprednija metodološka sredstva. Ideja posmatrača, epistemološkog subjekta koji je izvan interakcije posmatranih subjekata približava se Budonovom „nepriistrasnom posmatraču“.

U definisanju principa za istraživanje društvene stvarnosti, postoje neke sličnosti između Budona i Šica. Oba autora vide naučno i svakodnevno znanje kao istovetno po bazičnim principima koji odlikuju saznajne (kognitivne) aktere. Prema Šicu, naučnik i „obični akteri“ koriste određene mentalne postupke u razumevanju sveta. Razlika je u tome što akteri iz svakodnevnog života to čine predrefleksivno (Rogers, 2003: 370). Ovde postoji razlika je u poimanju refleksivnosti „kognitivnih aktera“. Kako kaže Budon, iako su Dekart i Kant bili veliki umovi svog vremena, njihov um je funkcionisao isto kao i um običnog čoveka, zbog čega su bili skloni pogrešnim uverenjima (npr. Dekartovo verovanje u *horror vacui* ili Kantovo uverenje da laž mora uvek biti zabranjena) (Boudon, 2007b: 67). Budon je bliži nekoj varijanti kognitivnog realizma, jer smatra da bi svaki akter mogao da spozna dobre razloge, pa u tom smislu nema „naivnih“ ili nerefleksivnih subjekata.

Budonovo shvatanje epistemoloških razlika društvenih i prirodnih nauka može se staviti u kontekst Šicove teorije. Šic polazi od toga da svako znanje o svetu podrazumeva

konstrukte (uključujući naučno znanje) koje se bazira na „apstrakcijama, generalizacijama, formalizacijama, idealizacijama“ odnosno da ne postoje činjenice kao takve, već da su one uvek interpretirane (Schutz, 1962: 5). Razlika između društvenih i prirodnih nauka je u tome što u prirodnim naukama „činjenice i događaji nisu pre-selektovani niti pre-interpretirani“, jer činjenice kojima se naučnici bave „ne znače ništa molekulima, atomima i elektronima“ (Schutz, 1962: 5). U slučaju društvenih nauka, ulazi se u polje koje je već pre-selektovano i pre-interpretirano od aktera koji se proučavaju. Budon ne pravi tako radikalnu razliku između prirodnih i društvenih nauka. On pominje da čak društvene nauke mogu uticati na prirodne nauke u izboru predmeta istraživanja (Boudon, 1990: 61). Budon je istraživao probleme „politike naučnog istraživanja“ i formiranja naučnog znanja u okviru sociologije nauke.

Tačka oko koje bi se Šic i Budon složili jeste stepen metodološke discipline koji se očekuje od sociologa, odnosno zahteva za stvaranjem objektivnog znanja. Šic kaže da naučnik mora da izgradi metodologiju da bi došao do objektivnog tumačenja subjektivnog značenja koje grade subjekti koje istražuje. Suočavajući se sa podacima u „prednaučnom“ stanju, naučnik se „suočava sa izazovom da razvije metodološke instrumente kojima će izgraditi objektivno i proverljivo saznanje subjektivne strukture značenja“ (Schutz, prema Rogers, 2003: 370). Naučnik ima poziciju koja je istovremeno autsajderska i insajderska, tj. „društveni naučnik će uvek ostati, bar malo, Posmatrač“ (Rogers, 2003: 370). Postoji opasnost „fiktionalizacije Drugog“ (produkcija koja nije povezana sa „svetom života, što je Šic kritikovao), ali takođe postoji opasnost da se „uranjanjem“ u svet života nauka trivijalizuje. Zbog toga Šicova distinkcija „konstrukata prvog reda“ i „konstrukata drugog reda“ ima epistemološki smisao koji je saglasan sa Budonovom idejom „trećeg puta“ koji uključuje takav postupak koji sledi veberovsku osetljivost za poziciju aktera i sopstveni interpretativni okvir formiranja saznanja.

Može se reći da se Budon najviše udaljava od etnometodologije po svojim epistemološkim principima. Pitanje validnosti naučne interpretacije društvenih pojava predstavlja ključno mesto razilaženja. Radikalnom kritikom pozitivizma, etnometodologija „do kraja ’dekonstruiše’ društvene činjenice, dalekosežno suspendujući svaki prethodni sud o postojanju intersubjektivnosti uopšte i društvenih pojava posebno“ (Spasić, 1998: 19). Etnometodologija dovodi do ekstrema „otkočenje“ Šicove

„suspendovane sumnje“ u predstavu društvenog sveta u nauci, tj. zahtev da sociolog mora da „stavi u zagradu“ svoju zalihu znanja. Na taj način se dovodi u pitanje postojanje sociologije: „Svaki pojedinac u društvu je svojevrsni sociolog. Profesionalni sociolozi se razlikuju od njih više po nazivu i formalnoj podeli rada u društvu nego po načinu razmišljanja i postignućima“ (Spasić, 1991: 563). Budon oštro kritikuje ovakvo shvatanje u okviru svoje interpretacije etnometodološkog pristupa nove sociologije saznanja (Boudon, 1990). Kada je reč o „konstruktima drugog reda“ koji se formiraju u naučnoj sociološkoj produkciji, Budon naglašava važnost pažljive izgradnje pojmova u sociologiji i opasnost naučnika da preuzmu svakodnevna značenja kao naučna objašnjenja.

Sa druge strane, Budon bi se verovatno složio sa tezom etnometodologa da savremena sociologija nije donela mnogo korisnih objašnjenja društvenih pojava, pošto je veoma kritičan prema savremenoj sociologiji (za razliku od klasične sociologije koju vidi često kao izvor primera „prave“ sociologije). Iako se kritički odnosi prema pozitivizmu, Budon ne odbacuje metodološke postupke provere teorija. Odnos prema ideji etnometodologa da zdravorazumsko i naučno znanje imaju isti karakter, podseća na Budonovu tezu o kontinuitetu znanja. Međutim, Budon veruje da sociologija može da bude naučna i pokušava da je izgradi kao objektivnu nauku. Ideja da se objašnjenje mora bazirati na „svakodnevnoj psihologiji“ znači da ona moraju biti zdravorazumski prihvatljiva i laiku, koji bi bez problema mogao da shvati dobre razloge tuđih ili sopstvenih akcija. Ovaj postulat samo pokazuje Budonov otpor prema „fikcionalizacijama“ i apstraktnim sistemima koja nemaju mnogo veze sa realnošću (već je pomenuta sličnost sa Šicom). Budon naglašava da su naučna objašnjenja često pogrešna, ali kritikuje radikalne oblike „dekonstrukcije“ naučnog znanja, poput Laturovog etnografskog/etnološkog istraživanja laboratorije (Boudon, 1990). Kod Budona ne postoji subverzivna epistemološka implikacija. Na primer, u analizi eksperimenata kognitivne psihologije sa „naivnim subjektima“ koji prave pogrešne zaključke, Budon nikada ne ukazuje na neravnotežu moći ili potencijalno subverzivno dejstvo pogrešnog zaključivanja aktera koji su se našli u datoj situaciji. Jedino što Budon ima da kaže jeste da su učesnici eksperimenta imali dobre razloge da zaključuju na određeni način.

Metodološka pitanja udaljavaju Budona od interpretativista. Odlika intererpretativne sociologije je usmerenost na kvalitativnu metodologiju (Spasić, 1998b: 12). Međutim, Budon to nije razlog za udaljavanje, jer Budon nije isključiv u metodološkoj preferenciji i smatra da su kvantitativna i kvalitativna metodologija odgovarajuće u određenim situacijama (Boudon, 2004c). Veći problem postoji sa metodološkim rešenjima koja proizlaze iz epistemološke pozicije. Takav je slučaj sa Budonovim odnosom prema etnometodologu Sikurelu, koga Budon ne pominje, mada je reč je o autoru koji je napisao knjigu od potencijalne važnosti za Budonov predmet interesovanja, *Kognitivnu sociologiju (Cognitive Sociology, 1973)*. Sikurel dosta približava poziciji konstrukcionizma koja podrazumeva pridavanje „nove, prelomne uloge značenju, jeziku i refleksivnosti“ (Spasić, 1996: 36). To je podrazumevalo i specifičnu metodologiju, posebno analizu diskursa, kojom Sikurel želi da pokaže povezanost kognitivnih i kulturnih aspekata (Cicourel, 2006).¹⁶³

¹⁶³ U ovoj knjizi Sikurel razmatra „interpretativne procedure“, odnosno želi da istraži vezu između društvene strukture i procesa, tj. da preispita uobičajene pojmove statusa, uloge, norme i kako se oni definišu u svakodnevnoj interakciji itd. (Cicourel, 1973). Sikurel se fokusira na to kako individualni akteri definišu značenja u društvenoj situaciji u odnosu sa drugim akterima. On posvećuje dosta pažnje definisanju značenja iz pozicije istraživača-posmatrača. U novijim radovima Sikurel istražuje uticaj društvenog konteksta na lingvističke formulacije u medicinskoj ustanovi. U jednom istraživanju se evidentiraju diskurzivne sekvence u interakciji raznih aktera (pacijenti, stažisti, supervizori) i različiti modaliteti definisanja dijagnostičkih dimenzija, pri čemu se neki aspekti zanemaruju i formulacija uskladuje sa ekspertskim diskursom, čak i po cenu pogrešne dijagnoze (Cicourel, 1985).

6. Dometi KTA

6.1. KTA i Budonovo shvatanje problema savremene sociologije

Budonova teorija akcije predstavlja jedan segment njegovog pokušaja da definiše osnove sociologije kao nauke koja će biti u stanju da donese objašnjenja relevantnih društvenih fenomena. On smatra da je sociologija stalno u stanju latentne krize, ali da postoje dve pozicije prema ovom pitanju (Boudon, 1971: 9).¹⁶⁴ Prema prvoj, to je njena epistemološka specifičnost, a kriza ima veze sa tim što je sociologija tesno vezana za društvene promene. Kao predstavnike prve pozicije Budon navodi Frankfurtsku školu i njene nastavljače, ističući da su kod nje „kognitivne vrednosti koje dominiraju pojmom naučnog istraživanja podređene etičkim vrednostima, a ambicija da se doprinese objektivnom saznanju o društvenim fenomenima biva osuđena kao pozitivistička“ (Boudon, 1971: 9-10). Prema ovoj poziciji, koju zastupa i Budon, zavisnost od društva je proizvod trenutnih epistemoloških slabosti sociologije, a cilj je da se „epistemološkom autokritikom“ ove slabosti prevaziđu (Boudon, 1971: 9).

U objašnjenju fenomena „krize sociologije“, Budon pravi poređenje sa drugim naukama. Recimo, ekonomija i demografija se bave sličnim fenomenima kao sociologija (razvoj, prenaseljenost itd.), ali nijedna disciplina nije postala „kritička“, niti je odustala od svojih uobičajenih pristupa problemima. U sociologiji je ključni problem „epistemološka nesigurnost“ oko nekih važnih pitanja. Jedan problem je definisanje predmeta proučavanja sociologije. Za razliku od drugih disciplina gde je jasno šta je predmet proučavanja (ekonomija, demografija, psihologija), skoro svi sociolozi su težili da definišu svoj predmet proučavanja (Boudon, 1971: 11). U početku je definisanje sociološkog domena bilo određeno odnosom prema drugim naukama, posebno psihologiji (Durkheim, 1975). Na kraju se došlo do stanja u kome se sociolozi slažu samo oko toga da je teško definisati šta je sociologija (Aron, prema Boudon, 1971: 11).

Problem krize Budon vidi kao rezultat sklonosti sociologije da se pod uticajem „difuznih društvenih faktora“ orijentiše na određene oblasti i teme. „Svetska kriza

¹⁶⁴ Veliki deo Budonovog rada uključuje metateorijska pitanja u sociologiji, a neki autori predlažu da se Budonov rad definiše kao metasociologija (Paul Furfey) ili sociologija sociologije (Alvin Gouldner) (Ritzer, 1988).

obrazovanja“ je preuzeta kao autentičan problem sociologije, a da sociologija nije ni prepoznala da je deo jedne „mode“, dok je sociologija koja se bavi javnom politikom postala popularna sa porastom socijalnog planiranja (Boudon, 1971). Specifični okvir jedne zemlje ili istorijskog trenutka takođe usmerava sociologiju: mikrosociologija je bila dominantna u SAD posle II svetskog rata, dok je makrosociologija bila dominantna u Evropi (Boudon, 1971). U sociologiji se ovi prelazi obično burni i imaju oblik krize (Boudon, 1971). To se vidi u promeni metodoloških usmerenja. Jedan primer je radikalno odbacivanje standardnih anketa i orijentisanje na istorijsku komparaciju ili odbacivanje anketa i traženje rešenja u posmatranju sa učestvovanjem (Boudon, 1971). Budon kritikuje način na koji se radikalno odbacuju neka rešenja, bez pokušaja da se integrišu u novu orijentaciju: mikrosociologija i makrosociologija nisu komplementarne već suprotstavljene, ne samo po metodologiji već i po stilu (Boudon, 1971).

Poseban problem sociologije su razlike na epistemološkoj ravni, a Budon ističe odnos deskripcije i objašnjenja (Boudon, 1971). Klasici su sociologiju videli kao bližu nomotetskim naukama, a ne naukama poput istorije ili geografije. Međutim, Budon ne vidi problem u deskripciji, već u tome što ne postoji veza između deskripcije i objašnjenja (Boudon, 1971). Kako on kaže, sociološka produkcija je „ili briljantni esej ili deskriptivna anketa koja teži da eliminiše subjektivnost pribegavajući standardizovanim procedurama prikupljanja podataka ili analitička teorija koja omogućava verifikaciju ili spekulativna teorija koja predlaže interpretacije ili zanimljive orijentacije ali koja se ne oslanja na precizna istraživanja“ (Boudon, 1971: 16). Budon smatra da su neki epistemološki i institucionalni faktori uticali na ovo stanje. Za razliku od drugih nauka, sociologija retko može imati pravu eksperimentalnu situaciju ili se osloniti na podatke institucija poput ekonomske nauke, dok su za sociologiju takvi podaci retko dovoljni (Boudon, 1971).

Principi koji se odnose na Budonovo shvatanje nauke, takođe važe za sociologiju. Budon polazi od toga da je cilj društvene nauke, kao i prirodne, objašnjenje pojava. Budon čak vidi sociologiju kao bližu prirodnim nego humanističkim naukama (istorija, socijalna antropologija). Međutim, Budon ne zanemaruje specifičnosti društvenih nauka, posebno interpretativnu dimenziju. Iako smatra da je ova dimenzija uvek prisutna (za razliku od prirodnih nauka), to ne znači da je sociologija osuđena na subjektivizam

(Boudon, 2009c: 259). Za Budona, interpretacija nije shvaćena hermeneutički. Ona je obavezni korak u društvenim naukama, ali istovremeno, sociologija mora da počiva na istim principima kao i prirodne nauke, a ne na subjektivnosti. Slično važi za Budonovu kritiku težnje da se sociologija ograniči kao nauka na domen nelogičnih ili iracionalnih akcija, kako je tvrdio Pareto (Boudon, 2009c: 28). On smatra da je metodologija njegovog „racionalnog modela“ bliža kognitivnim naukama, a njena epistemologija bliža epistemologiji prirodnih nauka (Boudon, Viale 2000: 55).

Međutim, izvan navedenih opštih načela, Budon vidi sociologiju kao multiparadigmatsku nauku koja nikada ne može dostići fazu kunovski „normalne nauke“ (Boudon, 1988). Jedino je moguće postići saglasnost oko nekih principa, ali u određenim paradigmatskim okvirima. Ova pozicija je bliska Lakatoševoj ideji „naučnih programa“. U istoriji sociološke teorije Budon identifikuje neke paradigme koje su ostale relevantne i danas, a razlike među njima baziraju se na sledećim dualizmima: individualizam-holizam, racionalno-iracionalno, objektivnost moguća-nije moguća. Budon je najbliži grupi teorija u koje spadaju Tokvil, Sajmon, Veber, jer veruje da je metodološki individualizam najbolja osnova za sociologiju, da je moguće objektivno saznanje o društvenim pojavama i da su akteri racionalni.

Budonova viđenje sociologije podrazumeva ne samo multiparadigmatsku prirodu sociologije već i pluralizam svrha sociološke produkcije. Analizirajući savremenu sociološku produkciju, Budon kaže da su „neki sociološki proizvodi istinski naučni, dok drugi nisu (Boudon, 2002a). Ovakvo stanje Budon ne ocenjuje kao loše, jer sociologija nema samo saznavnu svrhu, već različiti tipovi sociologije služe raznim svrhama. Budon razlikuje četiri „vrste“ sociologije: kritička, deskriptivna, ekspresivna i objašnjavajuća sociologija (Boudon, 2002a). Osim toga, Budon ne tvrdi ni da je jedino njegova varijanta sociologije ispravna (Boudon, 1988).

Tip sociologije koji ima prvenstveno cilj da objasni pojave i jedino može doneti zadovoljavajuća objašnjenja društvenih fenomena jeste *objašnjavajuća, eksplikativna ili kognitivna sociologija* (Boudon, 2003b: 27). U toj orijentaciji ka objašnjenju, Budonov preferirani „kognitivni žanr sociologije“ počiva na metodološkom individualizmu, mada prihvata da metodološki holizam ima svoje mesto u nekim slučajevima. Budon pominje „očeve osnivače“ kao primer za „kognitivni žanr“ sociologije. Kao model naučne

sociologije, Budon je najpre opisao tzv. „program TVD (Tokvil-Veber-Dirkem)“ ili „kognitivnu sociologiju“ (Boudon, 2002a). Ovaj program će kasnije postati model zasnovan na kognitivnoj racionalnosti. Dakle, KTA nije samo teorija akcije već i model za izradnju „naučne sociologije“.

Ostala tri tipa sociološke produkcije (katedralna, estetska i kritička sociologija) imaju druge svrhe, a ne primarno saznavnu, mada mogu imati objašnjavajuće elemente (Boudon, 2001a).¹⁶⁵ Njihova veća popularnost u poređenju sa „kognitivnim žanrom“ nije specifičnost sociologije. Budon navodi primer psihoanalize koja je popularnija u medijima od eksperimentalne psihologije (Boudon, 2001a). Međutim, svaka vrsta sociologije ima svoj značaj i svoju „nišu“.¹⁶⁶ Poklapanje tipa produkcije i paradigme nije savršeno (Boudon, 2002c). Kao što je već rečeno, Marksova kritička sociologija ima elemente objašnjenja (čak zasnovanog na metodološkog individualizmu), a sam Budon nije izbegao „kritičku“ dimenziju u svojim radovima. Reč je o idealnim tipovima i granice između njih nisu sasvim jasne (Boudon, 2002a). Osim toga, kognitivna (naučna) sociologija ne mora uvek imati za cilj objašnjenje. Njen zadatak može biti definisanje pojmova, kojim se „unositi red među pojavama“ (Boudon, 2002c). Već je rečeno da tri „nenaučna“ tipa sociologije ne moraju počivati na metodološkom individualizmu. Štaviše, obično u ovoj produkciji postoji otpor prema ovoj paradigmi koji delimično proizlazi iz usmerenosti na političke ciljeve koji nisu u skladu prvenstveno sa političkim

¹⁶⁵ Problem raznih tipova i svrha sociološkog znanja razmatra i I. Spasić u neobjavljenom radu „Debate u sociološkoj teoriji na početku 21. veka“.

¹⁶⁶ *Katedralna (deskriptivna) sociologija* se bavi javnom politikom tako što služi akterima u procesu donošenja odluka. Ovom tipu sociologije pripadaju često radovi iz urbane sociologije, istraživanja marginalnih grupa itd. (Boudon, 2002a). Le Plej je pisao ovakve radove (Boudon, 2002a). Budon kaže da neki sociolozi nisu ni svesni ove dimenzije u svom radu. Postoji velika potražnja za ovim tipom radova u savremenom društvu. Razlika između kognitivne i katedralne sociologije je u tome što podsticaji za prvu dolaze iznutra, dok katedralna sociologija dobija impuls spolja (reaguje na aktuelne probleme) (Boudon, 2002a).

Ekspresivna (estetska) sociologija više podseća na umetnost nego na naučnu produkciju. Ona je najbliža onome što Lepenies naziva „treća kultura“ (Boudon, 2002c). Budon navodi da su mnogi veoma popularni radovi napravljeni u ovoj tradiciji (Gofman, Rizman). Takođe navodi Le Bonov rad kao primer ove vrste rada (Boudon, 2001a). Uspeh radova ekspresivne sociologije jeste u tome što „izražavaju na originalan i efektivna način osećanja koja mnogi ljudi doživljavaju u svakodnevnom životu“ (Boudon, 2002a: 371). Ona pokušava da izazove ganutost zbog nekih „društvenih problema“ (Boudon, 2003b: 155).

Kritička (angažovana) sociologija ima cilj da utiče na političke procese. Razlika između kritičke i katedralne sociologije je u tome što kritička sociologija ima normativnu dimenziju (Boudon, 2002a). Tako isti predmet istraživanja može biti obrađen kao problem katedralne sociologije (u tom slučaju bi se koristila deskriptivna odrednica „siromaštvo“) ili kritičke perspektive (u ovom slučaju, problem bi bio definisan kao „isključenost“) (Boudon, 2002a). Kritička sociologija je često sredstvo legitimacije za društvene pokrete, a može imati i militantan karakter (Boudon, 2003b: 155; Boudon, 2002a).

individualizmom, koji se tumači kao prećutna implikacija metodološkog individualizma. To se vidi u Budonovoj tvrdnji: „Iako metodološki individualizam ima potencijale za objašnjenje u sociologiji, to je uglavnom paradigma koja se u najboljem slučaju, toleriše. Otporan je pravac razmišljanja koji suprotstavlja individuu i društvo“ (Boudon, 2010a: 16). Osim toga, za ekspresivnu sociologiju je mnogo efektivnije pozivanje na delovanje društvenih struktura, a kritička sociologija se usmerava na „alijenaciju i patnju ljudi“ (Boudon, 2002a: 377).

Budon ne razmatra da li njegovi radovi pripadaju samo objašnjavajućoj sociologiji ili izlaze iz njenog okvira. Ipak, moglo bi se tvrditi da nisu svi Budonovi radovi deo naučne sociologije. To važi i za sociologiju uopšte, nauku koja je poznata po tome što angažovanost sociologa često podjednako važna kao *libido sciendi* (npr. Dirkeмова „radikalna sociologija“, Kolman, Gidens, Burdije). Budonovi radovi o liberalizmu, Tokvilu i pojedina mesta u drugim analizama, bliski su tipu kritičke sociologije (Boudon, 2004a; 2005b). Naravno, Budonova politička orijentacija razlikuje se suštinski od dominantne „kritičke sociologije“. U ovim radovima, Budon je otvoreno posvećen odbrani liberalizma kao političke orijentacije. U tom kontekstu, Budonova naklonost ideologiji liberalizma može se više posmatrati kao odraz pozicije radikalnog ne-delovanja koja proizlazi iz perspektive same ideologije (Budon se poziva na poziciju „države noćnog čuvara“). Međutim, Budonovi radovi koji kritikuju politiku strane pomoći nerazvijenim zemljama ili druge programe koji su bliski intervencionizmu, verovatno bi se mogli okarakterisati kao Budonova angažovana sociologija, zavijena u teoriju kognitivne racionalnosti (Boudon, 1989a; 1995; 1998a).

6.2. Kritika KTA i mogućnosti primene

Kritičari Budonovog dela upućuju nekoliko ključnih primedbi. Prva primedba je nedovoljna produbljenost istraživanja. Ovo se vidi u Budonovoj tvrdnji da mu je cilj da osvetli postulate pomoću kojih će sociologija objasniti ove fenomene, a ne da istražuje produbljeno simboličke aspekte društvenog života, npr. verovanja, mitove, ideologiju (Boudon, 2009c: 20). Zatim, Buvije zamera Budonu da KTA nije dovoljno sociološka, da

joj nedostaje dimenzija interakcije (Bouvier, 2007). On kaže da Budon ne uspeva da prevaziđe solipsizam, jer je za argumentativistički program potreban interakcionistički okvir (Bouvier, 2007: 466). Hamlinova kritikuje to što nedostaje koncept moći u objašnjenju ideologije developmentalizma u političkoj teoriji i praksi, kao i ograničenja Budonove teorije ideologije (Hamlin, 2002: 69). Hedstrom zamera to što je Budon u novijim radovima „diskurzivno orijentisan“, odnosno da nije formalizovao teoriju akcije (Hedström, 2013).

Verovatno je najviše kritike upućeno na Budonovo određenje pojma kognitivne racionalnosti. Koncept kognitivne racionalnosti je definisan u odnosu na instrumentalnu racionalnost, i to kao jedan opštiji model. Budonova namera se može uporediti sa paralelom koju pravi Monro u analizi TRI. Autorka kaže da je kritika TRI dovela do toga da se može očekivati nova alternativna paradigma koja bi, kao što je Ajnštajnova teorija relativiteta ujedno uključila Njutnovu teoriju, tačno definisala uslove u kojima važi model maksimizacijskog ponašanja (Monroe, 2001: 157). Pitanje je da li KTA stoji u takvoj relaciji sa TRI i drugim užim modelima. Ovaj pojam je predstavljen kao potencijalno opšta metoda za istraživanje društvenih pojava, ali na nekim mestima Budon ograničava njenu sveobuhvatnost, ostavljajući određeni domen iracionalnosti izvan KTA: „Ova metoda nije univerzalna: neka uverenja ne objašnjavaju se razlozima, već strastima ili drugim iracionalnim činionicima“ (Boudon, 2004c: 92). Domen „strasti i drugih iracionalnih faktora“ shvaćen je kao psihološka iracionalnost, koju Budon ne razmatra temeljno. Druge „iracionalnosti“ su rešive pomoću KTA, kao što je pokazano u odgovoru na neuspeh TRI. Doduše, Budon se kratko osvrnuo na pitanje „razuma i emocija“ (Boudon, 2003b: 150). Emocija je neodvojiva od sistema razloga na kojima je zasnovana, tj. uključivanje emocija u analizu ne znači odbacivanje racionalne osnove emocija. Čak i u kontekstu, kako Budon kaže, „ironičnog psihoanalitičkog shvatanja racionalizacije“, snažne emocije i patnja, mogu dovesti do akterove potrebe da izgradi teoriju (Boudon, 2003b: 150).

Kao centralni koncept Budonove teorije akcije, kognitivna racionalnost je najčešće shvaćena kao metod, sredstvo za objašnjenje stvarnosti: „Kognitivna racionalnost je metod koji počiva na postulatu razumevanju Maksa Vebera“ (Boudon, 2004c: 91). Status kognitivne racionalnosti prevazilazi njenu funkciju „heurističkog

instrumenta“. Ona takođe može biti shvaćena kao poseban oblik akcije koja uključuje „izbor“ dobrih razloga za neko uverenje/akciju. Ovaj dualizam je kritikovao Lindenberg, kao što će uskoro biti pokazano.

Takođe je nejasan odnos kognitivne i instrumentalne racionalnosti. U nekim radovima, kognitivna racionalnost je prikazana kao poseban tip racionalnosti, radikalno drugačiji od instrumentalne racionalnosti (Boudon, 2002b; 2002c), dok se na drugim mestima ona pojavljuje kao najopštiji oblik racionalnosti koji obuhvata uže oblike, poput instrumentalne ili aksiološke racionalnosti (Boudon, 2003b). Od ranih formulacija koje govore o komplementarnosti dva tipa racionalnosti, Budon se pomerio ka tome da ih vidi u formi koncentričnih krugova (kao u knjizi *L'ideologie*), a zatim linearno gradirane, pri čemu je instrumentalna/utilitaristička racionalnost uvek shvaćena kao uža u odnosu na kognitivnu/situacionu (Boudon, 1986a; 2003b). Prema Budonovoj shemi principa metodološkog individualizma, postulat instrumentalizma je specifičniji u odnosu na racionalnost baziranu na razlozima.

Budonova pretpostavka da kognitivna racionalnost predstavlja najopštiji oblik racionalnosti, donekle je poljuljana drugačijim intepretacijama. Ovaj odnos instrumentalne i kognitivne racionalnosti kritikovao je Lindenberg. Prva primedba se odnosi na Budonovo insistiranje na nekonekvencijalističkom karakteru dobrih razloga. Budonov princip nekonekvencijalizma je naročito problematičan u slučaju normativnih verovanja, tj. u Budonovom pokušaju da aksiološku racionalnost svede na kognitivnu. Kognitivna racionalnost počiva na akterovom „uverenju da je teorija istinita“, odnosno, da je istinitija od alternativa (Boudon, 2002b: 148; 2002c: 19). Ako se prihvati ovo poslednje značenje, istinitosna ubedljivost razloga kao vrhunski kriterijum, da li to nužno znači da on isključuje konsekvencijalizam? Lindenberg to dovodi u pitanje, iako je Budon, naglašavajući intencionalnost akcije, finalitet, na liniji „konsekvencijalizma dobrih razloga“. Cilj je možda drugačiji nego kod instrumentalne racionalnosti, ali on postoji, i blizak je onome što Lindenberg naziva „procenjivački okvir“ (*judgmental frame*) u svom modelu. Cilj aktera u ovom okviru je da se donese najbolji, najtačniji sud, a opšti princip ostaje maksimizacija. Tako se primarnost kognitivne racionalnosti i njena navodna veća opštost od instrumentalne racionalnosti, ozbiljno dovodi u pitanje.

Navedenu „usmerenost ka cilju sazajne procene“ Budon koristi kao argument u odbrani teorije od kritike Radnickog (Radnitzky, 1987). Naime, Radnicki (Radnitzky) dovodi u pitanje postuliranu veću opštost kognitivne racionalnosti u odnosu na instrumentalnu racionalnost i smatra da je kognitivnu racionalnost moguće svesti na instrumentalnu racionalnost (Radnitzky, 1987; Boudon, 2003a: 8). On daje primer iz sfere kojoj i Budon često pribegava, sociologije nauke, tvrdeći da naučnici odustaju od teorije tek onda kada postane previše „skupo“ braniti teoriju (Radnitzky, 1987). Dakle, prema Radnickom, princip maksimizacije prethodi kognitivnoj/sazajnoj proceni istinitosti. Ipak, Budon ostaje na svojoj liniji argumentacije, tvrdeći da interesi i vrednosti ne utiču na kognitivnu dimenziju, već obratno (Boudon, 2003a: 9). Čak ni afektivno prebojeni oblici društvenog delanja koji su odraz jakog interesa, želje, strasti itd. imaju kognitivnu komponentu. On kaže da je kognitivna racionalnost „usmerena ka cilju“ (Boudon, 2002b: 148), jedino što taj cilj nije instrumentalnog tipa, već zadovoljenje vrednosti ili principa. Tako Budon opovrgava Lindenbergovu primedbu da je neopravdano insistiranje na nekonzekventijalističkom karakteru drugih, ne-instrumentalnih tipova racionalnosti, kao što je aksiološka (Lindenberg, 2000: 191). Zadovoljenje vrednosti/principa saznanja ili morala nije suštinski različito za Budona, jer obe vrste akcije podrazumevaju kognitivnu racionalnost u osnovi.

Drugi aspekt kritike zalazi u Budonovu pojmovnu mrežu. Iako je Budonov metodološki individualizam oslonjen na koncepte kao epistemološko oruđe, neke dileme postoje oko nedorečenosti socijalne ontologije. Prvi problem se javlja oko pojma akcije. Budon koristi naizmenično pojmove akcija, verovanje, stav, odluka itd, koji su u novijim radovima obuhvaćeni skraćenicom ADACC. Kao što je već navedeno, ovaj akronim objedinjava označava nekoliko pojmova: akcija, odluka, stav, ponašanje, verovanje (fr. Action, Décision, Attitude, Comportement, Croyance). Na taj način stavljeni su u istu ravan različiti pojmovi i zamagljena je koncepcija akcije. Jedino se može indirektno zaključiti o nekim aspektima takvog rešenja u vidu zbirnog akronima. U takvom okviru, nejasno je da li uverenje prethodi akciji, da li je njen sastavni deo ili potpuno nezavisan entitet. Još više je teško razumeti zašto akcija i ponašanje koegzistiraju, posebno ako se ima na umu Budonov odnos prema psihološkim pojmovima. Buvije kritikuje naziv kognitivna racionalnost i naglašava da Budon ne razrađuje dovoljno pojmovni okvir koji

bi uzimao u obzir kognitivnu psihologiju (od psihologije zaključivanja do psihologije kategorizacija, memorije itd.) (Bouvier, 2007). Po Buvijeu, Budon nije daleko od „intelektualističkog stila“ tradicije „racionalističko-kontekstualističkih istoričara nauke, etike, estetike i religije“ (Bouvier, 2007).

U slučajevima kada kognitivna racionalnost predstavlja dobar izbor za objašnjenje neke pojave, pitanje je kako se formiraju dobri razlozi i kako se menjaju. Čim se napusti apstraktni nivo principa i pređe na realnu metodološku praksu istraživanja, pojavljuju se razne dileme. Pojam razloga nije dovoljno specifično objašnjen. Lindenberg se pita kako je moguće predvideti koje razloge će ljudi koristiti i da li to otvara prostor za naknadne racionalizacije (Lindenberg, 2000: 171). Da li je moguće govoriti o ovim procesima bez psihološke osnove i kako razlikovati kategorije nesvesnog, iracionalnog ili racionalizacije od sociološkog pojma kognitivne racionalnosti? Lindenberg zapaža da Budon ne objašnjava kako nastaju dobri razlozi. Proces koji je na delu prilikom formiranja „dobrih razloga“ nije dovoljno transparentan, pa Budonova teorija ima elemente objašnjenja tipa „crna kutija“. Paradoksalno, Budonova kritika usmerena protiv objašnjenja zasnovanih na konceptu socijalizacije i internalizacije, počivala je na istoj metafori. Budon je tvrdio da su takva objašnjenja model „crne kutije“, jer se oslanjaju na mutne koncepte koji ne pokazuju šta su pravi uzroci pojava (Boudon, 2003b: 66). Sada se ovaj argument okreće protiv samog Budona, jer Lindenberg tvrdi da Budonov pojam dobrih razloga ne pruža instrument za „konačna objašnjenja“ kako Budon to tvrdi (Lindenberg, 2000: 202).

Autori koji se bave Budonovim delom vide dosta prećutanog psihologizovanog sadržaja u Budonovom shvatanju kognitivne racionalnosti. Buvije smatra da je reč o sadržaju i logičkoj formi verovanja (Bouvier, 2007). Ovakvo razumevanje kognitivne racionalnosti Budon je pokušavao da izbegne, insistirajući na razlici u odnosu na pojmove usmerene na kognitivni aparat i procesuiranje informacija. Buvije kritikuje Budonovo izbegavanje psiholoških dimenzija, ističući da „korišćenje psiholoških metoda nije nužno psihologizam“ (Bouvier, 2007: 470). Buvije smatra da je Budon mogao da se fokusira na neke psihološke aspekte, na primer, interakciju između aktera, posebno uticajnih istorijskih aktera (Bouvier, 2007). Prema Buvijeu, uključivanje psihologije zaključivanja, psihologije kategorizovanja, psihologije pažnje i pamćenja, predstavljalo bi značajan doprinos u razumevanju nekih procesa (Bouvier, 2007). Buvijeov „argumentativistički

program“ podrazumeva da se sadržaj razloga (kako ih akter razume i kako drugi akteri - sagovornici razumeju, posebno na diskurzivnom nivou) i kognitivne operacije (proces koji se odvijaju između aktera i drugih aktera) mogu uključiti u „osiromašeni“ Budonov model (Bouvier, 2007). Iz Budonovog rada se može zaključiti da postoje dve vrste aktera: akter koji dela i akter koji razumeva. Odmah se može postaviti pitanje ko je „kompetentan sudija“ za razumevanje dobrih razloga. Kako kaže Budon, ako bi se akteru dalo dovoljno vremena i informacija, sam bi dokučio dobre razloge za svoje akcije (Boudon, 1986a: 25). Dakle, akter koji dela može biti ujedno epistemološki subjekt koji može, ali ne mora da razume dobre razloge svoje akcije. Eksterni posmatrač (akter koji razumeva) u principu može da razume dobre razloge aktera koji dela, čak i ako ih empatijski ne razume (ne opravdava ih, recimo), može da pretpostavi da su racionalni.

Budonovoj teoriji se zamera to što ne uključuje nivo interakcije u analizu. Efekti interakcije su prisutni samo indirektno, i to uglavnom kroz nepoželjne ili nenameravane posledice, odnosno eventualno se vidi šta individue razmišljaju u sebi o tome šta drugi misle (Bouvier, 2007). Buvije smatra da Budonovu teoriju treba pomeriti od „solipsističkog i monološkog modela ka interakcionističkom i dijaloškom modelu“ (Bouvier, 2007: 475).

Posebno je problematičan odnos *uverenja, akter i akcije* u okviru KTA. U poslednjoj fazi rada, pojam uverenja stekao je status dominantne jedinice Budonove socijalne ontologije. Budon definiše sociologiju kao nauku čiji centralni interes predstavljaju uverenja u raznim domenima: svakodnevna, ideološka, moralna, religijska, naučna (Boudon, 2004c: 91). Moglo bi se zaključiti da je uverenje „atom sociologije“, pojam koji čini ujedno predmet proučavanja i sredstvo objašnjenja pojava.

Međutim, odnos uverenja i akcije nije jasan. Na jednom mestu Budon kaže: „Svako ponašanje stavlja u igru određena uverenja“ (Boudon, 2002c: 19). Ili: „Pošto su akcije zasnovane na uverenjima, neophodno je uključiti teoriju uverenja u metodološki individualizam“ (Boudon, 2004c: 91). Zatim, uverenja ustupaju mesto razlozima, čime se sociološka perspektiva uvodi u teoriju: „Socijalni akteri teže da delaju u saglasnosti sa jakim razlozima“ (Boudon, 2003a: 17). Tako se donekle udaljava od uverenja kao jezgra oko koga se formiraju dobri razlozi: „Akcija može da počiva na uverenjima ali ne mora; uverenja mogu biti opšta mesta, ali ne moraju biti: ona mogu biti deskriptivna ili

preskriptivna. U svim slučajevima, kognitivna teorija akcije podrazumeva da akcija mora biti objašnjena značenjem koje ima za aktera (...) da je zasnovana na sistemu razloga koje on percipira kao jake“ (Boudon, 2003a: 17). Ova formulacija je cirkularna: pojam razloga postaje heurističko sredstvo koje služi da razumemo uverenja (pre svega, kolektivna uverenja), ali uverenja su jezgro oko kojih se grade dobri/jaki razlozi.

Lindenberg smatra da Budon ne razdvaja pojmove akcije i uverenja (Lindenberg, 2000: 181). Zaista, Budon je blizak Dejvidsonovom shvatanju, o kome Faro kaže: „Kada su želje, uverenja i vrednosti inkorporirane u pojedinačnu akciju, one postaju njen intrinzički deo, što se ne može konstruisati ili rekonstruisati po želji“ (Pharo, 2007: 484). Ključna kritička primedba Lindenerga upućena Budonu jeste da konačna evaluacija koja vodi određenom delanju, može biti rezultat različitih razloga. Prema Lindenbergu, racionalnost uverenja nije direktno povezana sa racionalnošću akcije, tj. akciji ne prethodi samo jedan skup uverenja. Korespondentnost dva pojma treba da bude dokazana, a ne postulirana. Lindenberg kaže da Budon, kao i teoretičari racionalnog izbora, ne uzima u obzir selektivan uticaj pažnje i situaciono promenljive činioce u definisanju uverenja (Lindenberg, 2000: 183). Kao što se vidi iz ove kritike, Lindenberg nastupa iz perspektive kognitivne psihologije. Lindenberg smatra da, kada bi Budonova teorija bila dopunjena njegovom „teorijom okvira“ (*the theory of framing*) izbegao bi se problem „crne kutije“. Prema Lindenbergu, dobri razlozi slede iz uverenja koja su pokrenuta selektivno određenim okvirom.¹⁶⁷

Iako stavlja Budona i Vebera u istu grupu autora koji su, po njemu, opravdano pokušavali da prošire pojam racionalnosti, Lindenberg nalazi više sličnosti između svoje i Veberove teorije. On smatra da se može napraviti paralela između pojma okvira i Veberovih tipova delanja. Svaki tip nad-okvira odgovara Veberovim tipovima delanja. Tako je ciljno-racionalno delanje pandan „okviru usmerenom na dobitak“, dok je afektivno delanje komparabilno sa „hedoničkim okvirom“ (Lindenberg, 2000: 189). Međutim, Lindenberg naglašava da postoji ključna razlika između njegovog i Veberovog

¹⁶⁷ Teorija okvira je nastala inkorporiranjem psiholoških pojmova u perspektivu Lindenbergove matične discipline, kognitivne sociologije. Suština teorije okvira je da se razume kako definicija akcione situacije („okvir“) utiče na selekciju sazajnih segmenata (*knowledge chunks*), verovanja, na prisećanje situacionih aspekata i izbor akcije (Lindenberg, 2000: 183). Lindenberg se jednim delom oslanja na teoriju Kanemana i Tverskog, ali takođe sledi tradiciju Homansovog zasnivanja sociološke teorije akcije na psihološkim principima.

pojma racionalnosti. Veberov čisti pojam racionalnosti je ciljno-racionalni tip, dok su ostali tipovi aberacije. To znači da je akter u određenim situacijama više ili manje racionalan. Lindenberg, naprotiv smatra da je akter uvek racionalan, samo u različitim okvirima: npr. narkoman je usmeren hedoničkim ciljem „da se oseća dobro“, ali može biti racionalan u okviru usmerenom na dobitak da bi došao do novca (Lindenberg, 2000: 190).

Ključno pitanje je da li postoje granice za primenu KTA. Budon obično pominje afektivnost i adiktivno ponašanje kao oblast koja prevazilazi okvir KTA (Boudon, 2003b: 52). Ovde se Budon razlikuje od Bekera, koji je, slično Homansu, adikciju objasnio potkrepljenjem, odnosno funkcijom korisnosti (Becker, 1996: 8). Međutim, Budon nije dosledan kod problema emotivnog ili autodestruktivnog ponašanja. U jednom ranijem tekstu, Budon navodi da čak i mazohizam može biti zasnovan na dobrim razlozima, ukazujući na to da se može razumeti Marksov primer da radnici prihvataju eksploataciju (Boudon, 1989b: 185). U jednom novijem tekstu, Budon kaže da postulat racionalnosti ne znači da akter potpuno racionalan i lišen afektiviteta. Ovde se Budon duhovito osvrće na Hjumovu rečenicu da je „razum sluga strasti“ (Boudon, 2003b: 52). Budon odmah dodaje da, ako je to tako, onda je strastima taj sluga neophodan. Zatim navodi primer: „Može se strasno zalagati za neki politički program, ali samo ako je čovek uveren u to da je dobar“ (Boudon, 2003b: 53). Potrebno je pokazati dobre razloge za verovanje u nešto, a kriterijum za to je ako akter ima utisak da bi i se drugi morali prikloniti toj ideji (Boudon, 2003b: 53). Dakle, može se reći da kognitivna racionalnost ima svoje mesto čak i kod nekih pojava koje se većim delom ipak objašnjavaju psihološkim ili biološkim faktorima.

Osim kritike Budonove teorije, postoje pokušaji da se njeni principi primene na nekim problemima. Ovde ću navesti Oberšalovo istraživanje naglog rasta optužbi za seksualno zlostavljanje dece od osamdesetih godina u SAD (Oberschall, 2000). Oberšal je primenio metod studije slučaja.¹⁶⁸ On najpre odbacuje uobičajena objašnjenja fenomena: masovna histerija, moralna panika ili žrtveni jarac (Oberschall, 2000). Ovakva tumačenja dosta liče na ono što Budon zove „objašnjenje tipa crne kutije“ ili su neadekvatna psihološka ili popularno-psihološka objašnjenja. Baš kao i Budon, Oberšal tvrdi da su

¹⁶⁸ Budon pominje Oberšala u kontekstu sledbenika teorije racionalnog izbora (Boudon, 2009d: 182). Pomenuti Oberšalov rad je objavljen u zborniku posvećenom Budonu iz 2000. godine: *L'Acteur et ses raisons*.

akteri zaista postali uvereni u optužbe za seksualno zlostavljanje, uprkos kontradiktornosti dokaza. On je najpre analizirao materijal koji se odnosi na ceo proces, od prvih optužbi za zlostavljanje, preko suđenja do konačnih odluka, prateći pri tome reakcije ključnih aktera.

Dominantan stav prema seksualnom zlostavljanju dece menjao se na dva nivoa. Prvi obuhvata porast interesovanja, inače suprotstavljenih feminističkih krugova i konzervativaca, za „dezorganizaciju porodice“ i porodično nasilje, tokom sedamdesetih i osamdesetih godina 20. veka. Oberšal kaže da u tom procesu nije došlo do uobičajene rasprave između (američkih) liberala i konzervativaca, pa je seksualno zlostavljanje brzo postalo „nacionalni problem“ (Oberschall, 2000). Promena na drugom nivou se odvijala paralelno, ali nedovoljno brzo u poređenju sa prvim. Medicina, psihologija i nauke kaskale su za velikim zahtevom javnosti. U to vreme još nije bilo dovoljno znanja o ovom pitanju, nisu postojale pouzdane metode procene i istraživanja zlostavljanja. U raskoraku između nedovoljno pouzdane metodologije i velikog zahteva javnosti za istragom rastućeg broja slučajeva zlostavljanja dece, pojavila „niša“ za novu profesiju, „eksperte“ čije znanje je bilo zasnovano na pseudo-nauci. Nastala je čitava industrija koja se bavi problemom zlostavljanjem dece, koja je razvijala proizvode, poput radionica, priručnika, obuka, seminara, konsultantskih poslova, TV emisija itd. Od 1976. do 1985. broj prijavljenih slučajeva je porastao dvadeset puta (Obershall, 2000).

„Pseudo-pristup“ je isključio eksternu evaluaciju primenjenih metoda, a primenjene su metode koje iskrivljuju dokaze, znanja zasnovanog na intuiciji i ličnom iskustvu. Najveći problem su predstavljale dve stvari: „timski pristup“ istrazi i dominacija „terapeuskog pristupa“ nad forenzičkim i naučnim pristupom. U timu nastaje „simbiotska veza“ članova tima, psihologa, socijalnih radnika, psihijatara, dečjih terapeuta, lekara i roditelja. Oberšal vidi takođe uticaj interesnog faktora kod plaćenih profesionalaca. Druga promena u ovom polju odnosi se na prevagu terapeuskog pristupa u istrazi, koji podrazumeva da je „subjektivna realnost realna kao i objektivna realnost“ i da se zlostavljanjem treba baviti čim akter veruje da se dogodilo. Sa druge strani, naučni i forenzički pristup je bio u drugom planu (Oberschall, 2000).

Ispitivanje problema zlostavljanja zaista predstavlja problem zbog nedostatka dokaza i svedoka, ali Oberšal kaže da je moguće doći do pouzdanih metoda. Ipak, procesi

poput analiziranog slučaja iz dečje ustanove *Little Rascals*, zasnivaju se na ogromnom uticaju „lažno pozitivnih“ nalaza. Evaluacija je pokazala da 65% ponašanja osobe koja intervjuiše decu može biti sugestivno (pritisak, nagrađivanje, zatvorena pitanja) (Oberschall, 2000). Pristalice „terapeutskog pristupa“ su imale spremne odgovore na primedbe, npr. da deca nikada ne lažu ili da deca ne mogu znati o seksu osim ako to nisu doživeli (Oberschall, 2000). Kao dokazi su korišćeni svi mogući simptomi (noćne more, mokrenje u krevet i sl.). Poseban metodološki problem je korišćene snimljenih video i zvučnih materijala. Eksterna evaluacija je pokazala da se izveštaji razlikuju od onoga što je originalno sadržano u njima (Oberschall, 2000).

U ovakvom kontekstu treba objasniti zašto je došlo do tako snažne uverenosti roditelja i sudstva u nešto što objektivno nije izgledalo kao „jaka optužnica“. Prvo, Oberšal kaže da su roditelji verovali autoritetima i njihovim dobrim namerama jer nisu imali dovoljno znanja o pojavi. Metodologija koja je primenjena nije dovođena u pitanje. Roditelji su dobijali ovakve informacije: 1. kaže im se da je njihovo dete navedeno među ostalom decom da je zlostavljano, 2. detetovo negiranje zlostavljanja se protumači roditejima kao znak da je zlostavljanja bilo. Ipak, „agresivna taktika“ nije bila dovoljna da se javno mnjenje promeni. Ključno mesto ima odnos „vernika“ i „nevernika“ među roditeljima koji se postepeno menjao. U početku je bilo više onih koji nisu verovali da se zlostavljanje dogodilo. Kako je broj roditelja koji su poverovali rastao, rasla je netrpeljivost prema „nevernicima“. Širenju ovog uverenja doprinela je interakcija među roditeljima i decom. Brzo je nastala iluzija velike većine onih koji veruju, dok su oni koji sumnjaju utihnuli. Od skeptične zajednice, nastalo je jedinstveno raspoloženje javnog mnjenja naklonjeno optužbi. Oberšal kaže da je tako pogrešno uverenje postalo Dirkemova društvena činjenica (Oberschall, 2000).

6.3. Budonova pozicija u sociologiji

Postoje različita mišljenja o mestu Budonove teorije u sociologiji. Neki autori ga svrstavaju u „svetske sociologe“ i „klasike“, dok sa druge strane, u mnogim sociološkim enciklopedijama i rečnicima, Budon uopšte nije naveden u prikazu ključnih autora. Ne

samo u enciklopedijskom rečniku kao što je *The SAGE Dictionary of Sociology* ili *The Cambridge dictionary of sociology*, već ni u prikazu ključnih autora iz oblasti sociologije saznanja kojom se Budon temeljno bavio (Camic, Gross, 2001). Sa druge strane, ne postoji saglasnost oko pozicioniranja Budonove teorije u kontekst savremenih teorijskih pravaca. U prikazima socioloških teorija (enciklopedijski rečnici i zbornici o „ključnim autorima“), Budon je obično svrstan u teoretičare racionalnog izbora (Zafirovski, 2000; B.S. Turner, 2006: 45). Nešto manje često, Budonov rad se smešta u grupu kognitivističkih pristupa u sociologiji (Strydom, 2007). Prikazi kognitivno usmerenih teorija akcije uvek uključuje osvrt na Budonove radove (Strydom, 2006). Za svako od navedenih određenja ima opravdanih razloga. Budon je oduvek bio blizak teoriji racionalnog izbora, a kognitivna teorija akcije ima kognitivističke elemente. Verovatno bi najviše saglasnosti postojalo oko svrstavanja Budonove teorije u metodološki individualizam.

Iako je zadržao interesovanje za filozofske aspekte saznanja, Budonov profil se postepeno pomerao ka „čistijoj“ sociološkoj perspektivi. Sintija Hamlin, koja se bavila Budonovom teorijom do 2000. godine i to pretežno u filozofskom okviru, opisuje Budonovu teoriju kao „eklektičku povezanost nominalizma, metodološkog individualizma i određenog tipa racionalizma“ (Hamlin, 2002: 4) ili „kombinaciju socijalnog nominalizma i tipa realizma sa racionalističkim tonovima“ (Hamlin, 2002: 18). Votije smatra da je osnova Budonovog rada odbacivanje relativizma i razmatranje uloge racionalnosti u ljudskom ponašanju (Vautier, 2002: 16). Hamlinova smatra da postoje tri tesno povezane teme u Budonovoj sociologiji: antideterminizam, antiutilitarizam i antirelativizam (Hamlin, 2002: 15).

Nejasnoće oko Budonovog statusa prati i specifičnost epistemološkog profila koji je bio „avangardan“ u svim fazama njegovog rada – od početnog oslanjanja na postavke teorije racionalnog izbora, do izgradnje autentičnog kognitivnog modela društvene akcije. Postao je poznat početkom sedamdesetih godina zahvaljujući istraživanju o povezanosti društvene mobilnosti i obrazovanja (*L'inégalité des chances*, 1973). Budonovo objašnjenje važne sociološke teme tog perioda – opstajanja društvenih nejednakosti uprkos porastu jednakosti u obrazovanju - bilo je prilično alternativno u odnosu na dominantnu Burdijeovu teoriju o socijalnoj reprodukciji.

Votije počinje studiju o Budonu rečenicom: „Rejmon Budon pripada uskom krugu francuskih sociologa koji su opštepoznati u Francuskoj i svetu“ (Vautier, 2002: 3). Razdvajanje svetskog i francuskog statusa Budona u sociologiji nije samo stilski manevar kojim Votije želi da istakne veličinu Budonovog dela. Kada je reč o akademskom razvoju i utemeljenju pozicije tokom decenija, Budon je paralelno gradio status u svetskim (pre svega američkim) i francuskim okvirima. On je počeo kao „alternativa“ u francuskoj sociologiji krajem šezdesetih godina, stekavši ubrzo zatim priznanje i status uticajnog autora u međunarodnim okvirima. Veoma rano je bio angažovan na mnogim stranim univerzitetima i istraživačkim projektima. Njegov opus obuhvata veliki broj radova napisanih originalno na engleskom jeziku (pored tekstova prevedenih sa francuskog), što je uticalo na prijemčivost radova u svetskoj sociologiji.

Budon je osvojio status „velikog sociologa“ i u Francuskoj. Postepeno je izgradio jaku poziciju i formirao svoju „školu“, koja je imala i institucionalnu dimenziju kroz istraživački centar GEMASS (Groupe d'études des méthodes de l'analyse sociologique de la Sorbonne - Centar za proučavanje metoda sociološke analize na Sorboni). Ova institucija je danas zajednički centar CNRS-a i Sorbone. Bio je direktor GEMASS-a od 1971. do 1999. godine. Danas su aktuelne neke teme slede Budonovu istraživačku liniju: sociološka teorija i israživanja kognicije, društvena stratifikacija i nejednakosti, sociologija obrazovanja. Među uticajnijim sledbenicima su Muhamed Čerkaj i Natali Bil. Čerkaj je istraživao „nenameravane posledice“, a zajedno sa N. Bil bavio se i problemima sociologije obrazovanja (zbornik *École et société: les paradoxes de la démocratie* iz 2001).

Budonovu sociologiju su definisale i neke „vanakademske“ determinante. Dinamiku rangiranja pojedinih autora unutar sociološke zajednice, tj. recepcije pojedinačnih teorija, određuju činioci koji nisu strogo saznajni, već reflektuju političke i ostale preferencije. Visoke pozicije Budona govore o uticaju i ugledu koji ovaj autor nesumnjivo imao. Sa druge strane, uticaj u sociološkoj teoriji ne korespondira uvek sa institucionalnom pozicijom. Iako je nesumnjivo među najvažnijim savremenim francuskim sociolozima, Budon ima neke odlike koje ga izdvajaju od mejnstrima francuske sociologije. Razlozi za ovo nisu samo epistemološki (primat paradigme metodološkog individualizma), već i politički (ideološko opredeljenje koja odstupa od

pozicije „kritičkih intelektualaca“, koja svakako nije liberalno usmerena (Klein, Stern, 2005). Ovde je važno pomenuti Budonovo razumevanje odnosa nauke i politike, uloge intelektualaca u političkoj sferi i svrhe sociologije u modeliranju društvenih procesa. Poseban značaj ima Budonova politička preferencija – liberalizam. Većina Budonovih stavova o ovim pitanjima razlikuje se od preovlađujućih stavova u sociologiji.

Votije ističe da je Budon „intimistički sociolog“ i da se bolje osećao u atmosferi Akademije nego na agori. Ovo označava kao anahroni pogled na sociologiju, koja treba da proizvodi znanje, a ne da utiče na javno mnjenje (Vautier, 2002: 13). Po ovome se Budon razlikuje od savremenika Burdijea, a posebno Gidensa, kao politički angažovanih sociologa. Ipak, politika je prisutna u Budonovom radu na nekoliko nivoa. Prvi obuhvata Budonovu političku preferenciju. Na mnogim mestima, Budon jasno iskazuje svoju naklonost za liberalizam, uključujući njegove ekonomske, političke i filozofske aspekte. Druga dimenzija je Budonovo istraživanje konkretnih političkih ideologija (marksizma, liberalizma itd). Konačno, politički okvir je prisutan kroz istraživanje odnosa nauke i politike, u okviru sociologije nauke, a posebno kroz istraživanje odnosa intelektualaca prema liberalizmu.

Budon je istraživao odnos intelektualaca prema liberalizmu u studiji *Pourquoi les intellectuels n'aiment pas le libéralisme*. Budonovo odnos prema intelektualcima ima dve dimenzije. On naglašava da intelektualci ne treba da objašnjavaju ljudima šta da misle o nekom pitanju (Vautier, 2002: 13). Takva pozicija je radikalno različita od Burdijeove (posebno u poslednjoj fazi Burdijeovog života). On ovde nastupa iz pozicije razdvajanja nauke i politike. Međutim, Budona interesuje jedno specifično pitanje povezano sa „društvenom ulogom intelektualaca“. Reč je o dominantnom negativnom odnosu intelektualaca (pre svega društvene orijentacije) ka liberalizmu. Ovo pitanje Budona zanima iz ugla sociologije nauka i sociologije politike, ali takođe i kao lično zainteresovanog „intelektualca“ koji je na suprotnoj poziciji, tj. veoma naklonjen liberalizmu. On razmatra zašto postoji otpor intelektualaca prema liberalizmu, ali istovremeno prelazi u zagovornika ove pozicije.¹⁶⁹ Reklo bi se da Budon donekle izvodi

¹⁶⁹ Budon koristi Nozikovu analizu o otporu intelektualaca prema kapitalizmu koji sledi principe ekonomskog liberalizma. Nozik navodi da je neobično veliki broj protivnika kapitalizma među pripadnicima akademije, medija, državne uprave. Upravo je reč o onima koji dobro prolaze u kapitalizmu, ali paradoksalno, što su bolje pozicionirani, intelektualci više „naginju ulevo“. Intelektualci su kroz školski meritokratski sistem stekli utisak da nagrađivanje treba da sledi intelektualne zasluge. Osim toga, Nozik vidi školski

epistemološku poziciju metodološkog individualizma iz političkih i filozofskih principa liberalizma. Iako kritikuje Hajekov „evolucionizam institucija“, Budon se poziva na Dirkemovu ideju o „individualizmu kao trajnoj dimenziji ljudske istorije“ (Boudon, 2006).

Liberalizam koji Budon zastupa nije sasvim jasno definisan. Budon sledi klasični liberalizam, sa naglaskom na negativnim slobodama i ideji racionalnog pojedinca koji „traga za svojom srećom“. Na nekim mestima Budon se protivi konceptu socijalnog (američkog) liberalizma, države blagostanja i jednakih šansi (Boudon, 2004a). Sa druge strane, u pozitivnom kontekstu odlomak A. Smita o zadacima liberalne države, među kojima se pominje kao „treći zadatak“ države da organizuje javne službe koje privatni sektor ne može (Boudon, 2004a: 227). Ovu ekstenziju ideje klasičnog liberalizma Budon pravi kada prelazi sa političkog terena na epistemološki. Pošto želi da pokaže da su koegzistentne dihotomije liberalno-neliberarno i individualno-holističko, Budon je voljan da pripíše liberalni način mišljenja svim teoretičarima osim „vulgarnim marksistima“, strukturalistima, kulturalistima i konstrukcionistima (Boudon, 2004a). Budonov odnos prema liberalizmu pokazuje preplitanje Budonovog epistemološkog, etičkog i političkog individualizma. Recimo, analize iz domena javne politike u kojima objašnjava pogrešna uverenja o stranoj pomoći kao jedinom izboru za nerazvijene zemlje, negativne efekte skraćene radne nedelje u Francuskoj (kojom je trebalo rešiti nezaposlenost), takođe implicitno sadrže elemente Budonove političke orijentacije.

Iako je rano da se sagleda doprinos Budonove teorije u celini, Budonovo bavljenje sociologijom pokazuje da u savremenoj sociologiji nije moguće praviti teorijske sisteme, tj. svaki sociolog može da odgovori na ograničen broj pitanja. Budonov doprinos nije samo ograničen na izgradnju savremene sociološke teorije akcije, već je njena primena donela objašnjenja u raznim oblastima: sociologija morala, sociologija saznanja, kognitivna sociologija, sociologija javne politike, metodologija. Votije definiše sedam

sistem kao „centralno-planski sistem“ u distribuciji nagrada i „dobara“. U tom sistemu budući intelektualci su „dominantna klasa“. Kada izađu na tržište ovaj model ne funkcioniše i oni dožive silaznu društvenu pokretljivost (Nozick, 1998). Nozick ovo naziva nenameravanom posledicom školskog sistema. Naravno, ovo nije zakonitost, već postoje odstupanja, ali Nozick smatra da donekle objašnjava neproporcionalno veliki udeo resantimana među intelektualcima prema kapitalizmu.

Mizes je istraživaodnos intelektualaca prema kapitalizmu u radu o „antikapitalističkom mentalitetu“ (The Anticapitalis Mentality). Problem političke orijentacije američke akademije istraživali su takođe Klajn i Š. Stern. Oni su pokazali da postoji diversifikacija unutar intelektualaca (društvene nauke poput sociologije i humanističkih nauka su više usmereni ka levici nego ekonomske, menadžerske i slične struke) (Nozick, 1998; Klein, Stern, 2005).

ključnih tačaka Budonovog naučnog programa: metodološki individualizam, determinizam, razlikovanje objašnjenja i razumevanja, traganje za motivacijom aktera, objašnjenje preko modela, provera validnosti modela, uključivanje aksiološke racionalnosti pored instrumentalne racionalnosti (Vautier, 2002: 35).

Budon je dosta isticao rad na konceptualnoj i teorijskoj preciznosti u sociologiji, metodološkoj rigoroznosti i objašnjenjima koja će biti objektivno vrednovana kao u prirodnim naukama. U svom radu Budon uvek nastupa iz dvostruke uloge. On je epistemolog, gradi model koji će biti optimalan za razumevanje društvenih fenomena (iz ugla teoretičara društvene akcije) ali istražuje konkretne oblasti, primenjujući model u objašnjenju transformacije socijalno-istorijski omeđenih kolektivnih fenomena, pomoću razumevanja verovanja, teorija i pojmova (iz ugla kognitivnog i sazajnog sociologa, sociologa istorije, sociologa javne politike ili sociologa morala). S. Hamlin takođe ističe da Budonova teorija kognitivne racionalnosti nije samo teorija akcije već i teorija verovanja, pozitivnih i normativnih, koja se bazira na jakim razlozima zbog kojih akteri rade ono što rade i veruju u ono što veruju (Hamlin, 2002: 15).

Kada je reč o Budonovoj poziciji u savremenoj sociologiji, važno je definisati odnos Budona prema ključnim savremenim sociolozima. Osim kritike Burdijea, Parsonsa i Kolmana, Budon nije ulazio u raspravu o bitnim pitanjima savremene sociologije. Budon je mnogo više pisao o klasičnim sociolozima, Tokvilu, Dirckemu, Veberu, Zimelu, čak i Marksu. Isto tako, pisao je o nekim teorijama koje nisu striktno sociološke (Rols). U takvom okviru, ipak je moguće razumeti Budonovu poziciju o nekim bitnim problemima: odnos akcije i strukture, mikro i makro nivoa. Neki odgovori su ranije razmatrani.

Hamlinova navodi Belovu tvrdnju da Budon, Burdije, Turen, Krozije, čine drugu generaciju sociologa koja je utemeljila sociologiju kao akademsku disciplinu (Hamlin, 2002: 7). Birešev smatra da su francusku sociologiju od šezdesetih godina XX veka utemeljila četiri sociologa: Burdije, Turen, Budon i Krozije (Birešev, 2010). Birešev navodi da su „svi sociolozi nastojali da odgovore na ista, večna pitanja sociologije – kakav je odnos strukture i aktera, da li društvo treba posmatrati kao stvarnost sui generis ili kao agregat pojedinaca, da li je ponašanje aktera rezultat racionalnih procena i odluka ili je plod dejstvovanja nesvesnih struktura“ (Birešev, 2010: 11). Moglo bi se primetiti da je Budon uglavnom posmatrao ova „večna pitanja“ kao manje bitna od svojevrsnog

epistemološkog pragmatizma koji traga za teorijama koje „rade“ i objašnjenjima pojava. To ne znači da se Budon nije uključivao u raspravu o „saznajnim osnovama sociologije“ sopstvene iz perspektive. Budon nije mnogo pisao o savremenim teoretičarima. Na primer, kratke kritike Beka i Gidensa nalaze se u knjizi *Déclin de la morale? Déclin des valeurs?* (2003e). On kritikuje Bekovu ideju o individualizaciji na koju su ljudi osuđeni, a zapravo su žrtve „igre strukture“ (Boudon, 2003e: 15).

Ocena A. Birešev je da nije bilo mnogo dijaloga u okviru „velike četvorke“ (Birešev, 2010). Ipak, Budonovu teoriju pominje savremeni francuski sociolog Korkif koji pripada „heterodoksnim burdijeovcima“ (Birešev, 2010). Njegovo tumačenje Budonove teorije je sasvim drugačije od standardnih interpretacija. Naime, Korkif razlikuje tri paradigme u sociologiji: individualističku, holističku i relacionističku (Corcuff, 2005). Ovo je odstupanje od uobičajene dualne podele. Relacionizam je specifičan jer posmatra društvene odnose kao primarne, a individualne i kolektivne entitete kao sekundarne (Corcuff, 2005). U ovu kategoriju svrstava različite teorije: Marksovu (društveni odnosi), Zimelovu (recipročna akcija), Tardovu (imitacija), Gofmanovu (interakcija), Burdijeovu (polje) (Corcuff, 2005). Korkif smatra da Budonova teorija nije individualistička (kako to Budon želi da prikaže), već relacionistička (Corcuff, 2005). Međutim, on ne razrađuje dalje ovu tezu o približavanju Budona poziciji Burdijea.

Za jasniju sliku o mestu Budona u sociologiji korisno je uporediti njegovu poziciju sa Burdijeom, francuskim sociologom koji sigurno spada u najuticajnije savremene autore.¹⁷⁰ Budonova teorija je manje uticajna u svetskoj i francuskoj sociologiji nego Burdijeova. Kada je reč o okviru koji prevazilazi francusku sociologiju, Budon takođe nije dostigao Burdijeovu slavu. Ovo primećuje i S. Hamlin, analizirajući Budonove radove do dve hiljadite (Hamlin, 2002: 16). Sa druge strane, Budon je zauzimao visoka mesta u institucionalnoj hijerarhiji francuske sociologije. On je utemeljio svoju „školu“ kroz rad GEMASS-a. Poređenje Burdijea i Budona nužno uključuje još jedan faktor: politički domen. Burdije je bio vrlo istaknut angažovani intelektualac, zauzimajući poziciju „totalnog intelektualca“ pred kraj života (Vandenbergh, 2006: 71). Budon je svoju političku preferenciju (liberalizam) zastupao

¹⁷⁰ U pregledima Budonovog rada on se poredi sa Burdijeom: Raymond Boudon. URL: <http://www.denistouret.fr/ideologues/Boudon.html> (10/06/2011)

indirektno, npr. kroz studiju o „resantimanu“ intelektualaca prema liberalizmu. Budon je insistirao na razdvajanju angažovane i sazajne uloge sociologije, dok se Burdije u poslednjim godinama života zalagao za „krićku sociologiju“.¹⁷¹

Postoje mišljenja da Budon nije sasvim prihvaćen u anglofonom svetu (Hamlin, 2002: 4). Ovo je teško proceniti, ali veliki broj prevedenih radova i originalnih radova na engleskom ukazuju na to da Budon verovatno nije ništa manje priznat izvan Francuske. O tome da li će jednog dana Budon imati status „opšteg klasika“ i da li će biti ustolićen u krug „velikih“ sociologa, još nije moguće dati konačan odgovor. U budućnosti je teško zamisliti bilo koju teorijsku raspravu o individualistićkoj paradigmi u sociologiji bez Budonovog doprinosa. Ipak, proces pozicioniranja autora u nauci je komplikovan i zavisi od mnogih faktora koji često prevazilaze sazajne kriterijume.

Budonovi autorefleksivni osvrti mogu se iskoristiti kao jedna taćka za ocenu Budonovog dela. Recimo, Budon opisuje svoju sociologiju kao „tematski nomadizam“. Dalje, odgovarajući na kritike S. Hamlin, Budon kaŹe da njegov model, kao i Euklidova geometrija, poćiva na aksiomima od kojih neki ostavljaju utisak da su dokazani, a neki samo verovatni (hazardni) (Boudon, 2003c: 159). Na drugom mestu duhovito zapaŹa da je njegov lićni intelektualni put zasnovan na (dobrim) razlozima (Boudon, 2010a: 28).

Moglo bi se reći da Budonova popularnost raste na osnovu radova posvećenih isključivo njegovom radu. Hedstrom smatra da je Budonu trebalo 20 godina da njegove ideje dobiju znaćajnije mesto i priznanje u sociologiji. Poslednjih godina nastali su radovi posvećeni Budonu, kao što je zbornik *L'acteur et ses raisons* (autori: Lindenberg, Turen, Ćerkaj, Elster i drugi), studija Sintije Hamlin *Beyond Relativism*, kao i pomenuta knjiga Kloda Votijea *Raymond Boudon: vie, oeuvres, concepts*. Nedavna smrt R. Budona donela je prigodne prikaze njegovog rada. U njima se vidi šta drugi sociolozi vide kao vaŹne domete Budonovog rada u ovom trenutku. Kognitivna teorija akcije se svakako pominje kao jedno od vaŹnih teorijskih dostinguća. Recimo, Mišel Forse kaŹe da je Budon jedna od najvećih sociologa dvadesetog veka i „lider škole metodološkog individualizma“ (Forsé, 2013). Forse navodi pedagošku dimenziju mnogih radova (predstavljanje ključnih

¹⁷¹ Kada je reć o ulozi sociologije u politićkoj aktivnosti, Burdijeova pozicija se kretala od koncepta „kule od slonovaće“ (sociologija kao epistemološki privilegovana nauka obezbeđuje znanja potrebna za borbu radnićke klase, ali ne ućestvuje u njoj) do modela otvorenog angaŹovanja koji je ujedno ovaj sociolog praktikovao u poslednjim godinama života (ućestvovanje na protestima itd.)

pojmovu u sociologiji ili velikih autora u novoj perspektivi). Na sajtu GEMASS-a navode se tri domena: istraživanje obrazovnih nejednakosti, metodološki individualizam (i pojam racionalnosti) i normativna uverenja.¹⁷² Hedström smatra da najvažnije oblasti Budonovog nasleđa obuhvataju sociologiju obrazovanja, društvenu mobilnost, teorije akcije, metodologiju društvenih nauka. On takođe ističe da je Budonov rad bio inspiracija za analitičke sociologe (Hedström, 2013). Prema Hedstromu, tri principa povezuju njegovu sociologiju: sociološka objašnjenja se zasnivaju na akteru, a ne na faktorima; objašnjenja su generativna i usmerena ka mehanizmu; teorija akcije je inspirisana teorijom racionalnog izbora (Hedström, 2013).

6.4. Nasleđe KTA

U radu sam pokušala da pokažem da je KTA najvažniji Budonov doprinos sociologiji. Ovo se može tvrditi uprkos činjenici da Budonov opus obuhvata stotinak jedinica i uključuje radove u raznim oblastima. KTA možda još uvek nije najprepoznatljiviji deo Budonovog rada, zbog razuđenosti ove teorije i njenih nejasnih granica. Istraživanje obrazovnih nejednakosti, kao i radovi o ideologiji ili društvenoj promeni imaju veću težinu u specifičnim oblastima. Možda će se ostvariti Budonovo „proročanstvo“ da će ostati poznat po radu iz sociologije obrazovanja, mada zapravo nikada nije bio sociolog obrazovanja. Imajući u vidu sve kritičke primedbe upućene Budonovom modelu, može se govoriti o celovitoj teoriji akcije koja počiva na pojmu kognitivne racionalnosti, sadrži jasno definisane principe, pozicionirana je u odnosu na druge teorijske pristupe i primenjena na raznim sociološkim problemima.

KTA je omogućila Budonu da definiše svoju ideju promene sociološke nauke koja naizgled prati dva suprotna smera: od visokoparnog ka zdravorazumskom, sa jedne strane, i od neobjašnjavajuće ka objašnjavajućoj sociologiji. Sa jedne strane, Budon želi da demistifikuje proces objašnjenja u sociologiji i naglašava da je razloge uvek moguće rekonstruisati, jer „nema ničeg arbitrarnog ili misterioznog u sociologiji razumevanja“

¹⁷² URL: <http://www.gemass.fr/spip.php?article3770&lang=fr> <http://www.gemass.fr/spip.php?article3770&lang=fr>

(Boudon, 2002c: 23). Naučno objašnjenje mora biti prihvatljivo na nivou „svakodnevnih psihologije“, jer „uz dovoljno informacija i metodološke skrupule“, svako koga vodi *libido sciendi* može da razume dobre razloge za neku akciju. Važi i suprotno, svako može da pogrešno zaključuje i gradi pogrešna uverenja, naučnici i laci, naučnici u društvenim i prirodnim naukama, oni koji donose odluke i oni kojih se te odluke tiču. Sa druge strane, Budon želi da izgradi potencijal za objašnjenje pojava u sociologiji i tako joj vrati status discipline za koji veruje da je imala u doba klasika. Dominacija njene „neobjašnjavajuće“ forme ugrozila je ovaj potencijal i dovela je u stanje „nešto više od sofisterije“. Budon veruje da „intelektualni asketizam“ (konstantno preispitivanje principa na osnovu kojih se dela i prosuđuje) omogućava da se prevaziđe relativizam i ostvari Veberov ideal da metodološki dobro izvedeno objašnjenje mora prihvatiti i Kinez koji odbacuje principe logičke analize (Boudon, 2009b: X; Ringer, 1997: 126).

Kognitivna teorija akcije nije sasvim dovršena, već se sastoji od skupa osnovnih principa i predstavlja više metodološki pristup nego celoviti sistem. Nedovršenost modela se može naslutiti iz učestalih terminoloških i drugih promena koje su je pratile tokom poslednjih desetak godina. Menjajući nazive, od kognitivne teorije akcije, do modela opšte racionalnosti itd. Budon je tražio najbolje rešenje za svoju teorijsku poziciju. Neke provizorne kategorizacije (npr. dobrih razloga) ukazuju na njegovu svest o tome da je teoriju želeo dalje da razvije. Međutim, iako je Budon prezirao teorijske sisteme, čak i ovako bazičan model koji ne liči na celovite „teorijske zgrade“, ima implicitnu nameru da bude opšti i sveobuhvatan pristup. Pošto je Budon osporavao uspešnost iste ove ambicije kod Bekera, tvrdeći da „racionalni izbor“ ne može da objasni sve pojave, postavlja se pitanje da li KTA u ovoj formi ima potencijala da bude „opšti model“.

Sam Budon nije do kraja definisao svoju nameru u vezi sa nivoom opštosti KTA. Sa jedne strane, naziv modela i njena pozicija u odnosu na druge pristupe u Budonovoj kategorizaciji metodološkog individualizma, ukazuju na tendenciju da KTA treba da bude opšti model. Sa druge strane, Budonova podela sociologije na razne tipove pokazuje da objašnjenje nije nužno cilj sociologije, čak i ako se KTA smatra za najbolji teorijski model za ostvarenje tog cilja. Čak i u tom slučaju, Budon je ostavio prostor za polja koja KTA ne zahvata ili čak za prostor metodološkog holizma. Iako Budon sledi princip da je delanje uvek racionalno i da iracionalnosti nema mesta, ostaju polja koja Budon rezerviše

za psihološku nauku (afektivno i adiktivno ponašanje). U tom smislu, je Budonova teorija mnogo „skromnija“ u odnosu na Bekera koji teži da izgradi opšti model ponašanja/delanja za društvene nauke. U svakom slučaju, može se pretpostaviti da Budon očekuje visok stepen opštosti. To pokazuje i primenom KTA na veliki broj raznih problema, od javne politike do religije i morala.

Uprkos nedostacima, ključni elementi KTA predstavljaju pojedinačne pomake za sociološku teoriju. Definisane pojma (kognitivne) racionalnosti kao jezgra KTA i uvođenje ovog pojma u savremenu raspravu, omogućava prevazilaženje zazora sociologa od reči na slovo „r“, kao i straha od „ekonomskog imperijalizma“. Budon je ponudio jednu osavremenjenu formu racionalnosti, u veberovskom ključu. U Budonovom okviru, prevazilazi se dualizam ciljno-racionalno i vrednosno-racionalno kroz kognitivističku formu. Racionalnost oslobođena filozofskog značenja i utilitarističkog obeležja, dobija više proceduralnu formu. U tom smislu postoji mogućnost povezivanja sa savremenim disciplinama (kognitivne nauke, psihologija) koje i same sve više teže interdisciplinarnom modalitetu. Imajući u vidu da je oblast sociologije naučnog saznanja primarna oblast koja služi kao model i na kojoj Budon primenjuje KTA, trebalo bi istražiti razumevanje pozicije aktera i saznanog aktera, posebno u domenu naučnih uverenja u društvenim naukama, kao i njihove primenjene forme (npr. javna politika). Ta linija istraživanja bi podrazumeva i „bistrenje“ koncepata, posebno u sociologiji, što je Budon smatrao važnim aspektom razvoja sociologije.

Iako je smatrao da su za sociologiju beskorisna pitanja tipa „kokošja-jaje“ (npr. da li je primarno društvo ili individua), ispostavilo se da je jedna slična nedoumica postala neizbežna u raspravi o KTA. Reč je o odnosu instrumentalne i kognitivne racionalnosti. Radnicki i Lindenberg su ukazivali na nedostatke pojma kognitivne racionalnosti koji nije lako odvojiti od instrumentalne ili ciljne dimenzije. Štaviše, oni pokazuju da je kognitivna racionalnost zapravo uvek zasnovana na nekom obliku onoga što bi Veber zvao ciljno-racionalno delanje. Budon je to osporavao i tvrdio da važi upravo suprotno, ali argumenti nisu mnogo ubedljiviji od primedbi kritičara. Dakle, pitanje o ispravnosti jedne od dve opcije - da li je kognitivnu racionalnost moguće svesti na instrumentalnu ili je instrumentalnu moguće svesti na kognitivnu – ostaje za dalju raspravu.

Svi elementi KTA nisu dovoljno razrađeni, npr. ostala je nejasna razlika između dobrih i jakih razloga. Čak je nejasno na osnovu čega se daje prioritet dobrim razlozima koji nužno uključuju aspekt interesa ili drugih ograničenja za procenu „teorije“ na osnovu koje akter dela. Uverenja i akcija takođe ostaju nedovoljno razlučeni pojmovi, iako su suštinski za KTA. Problem navedenih pojmovnih nejasnoća i teorijskih dilema posebno se odražava na analizu konkretnih problema. Budon obično koristi pojam dobrih razloga i rekonstruiše lanac razloga koji objašnjava neko uverenje, odnosno akciju. Takođe, Budon nije dovoljno temeljno pristupio većini problema: da li je kognitivna racionalnost ispravan pristup u konkretnom slučaju? da li je reč o dobrim ili jakim razlozima? da li postoji dijahronijski aspekt koji pokazuje promene u svakom oba navedena slučaja? Osim možda kod objašnjenja magijskih verovanja, u drugim slučajevima nema tako temeljne analize.

Nesumnjivi doprinos KTA predstavlja novo razumevanje klasika i pokušaj da se ospori Vajthedova tvrdnja da je „izgubljena nauka koja okleva da zaboravi osnivače“ (Whitehead, prema Alexander, Giesen, 1987: 12). Naravno, u sociologiji je oslanjanje na klasike više pravilnost nego izuzetak, kao i pokušaj da se utemelji sopstvena teorija na „ramenima divova“. Budon nije inovativan ni sa tvrdnjom da postoji konvergencija dva klasika (Dirkem i Veber). Povezivanje udaljenih pozicija, Marksa i metodološkog individualizma takođe nije isključivo Budonova ideja (Elsterovo tumačenje Marksa). Najznačajnija uloga klasika u KTA je u tome što Budon tvrdi da postoji jedna nit koja povezuje sve klasike – težnja da izgrade „objašnjavajuću sociologiju“ - čak nezavisno od paradigme kojoj pripadaju. Utoliko nije neobično što Budon zapravo ne sledi jednog autora, iako se čini da Veber ima posebno mesto. Veliki deo dokaza vrednosti KTA počiva na primerima Vebera, Dirkema, Tokvila, Zimela, čak i Marksa. Takva eklektika se može osporavati. Osim toga, Budonova interpretacija klasika često ima formu inspiracije koju prate „interpolacije“ u slobodnoj formi, vođene sopstvenim ciljevima Budona. Ovo se vidi kod pojma aksiološke racionalnosti koji je predstavljen kao direktni nastavak Veberove teorije društvenog delanja, iako je zapravo reč o inspiraciji Veberovim idejama (što Budon, istina, priznaje na jednom mestu).

Iako se ističe nedovoljna temeljnost u objašnjenju pojava, Budonovi radovi iz poslednje faze donose objašnjenja fenomena javne politike, javnog mnjenja, kognitivne

sociologije i sociologije saznanja. KTA se pokazala kao uspešna u objašnjenju tzv. iracionalnih fenomena, ali njen potencijal je možda najveći u sferi koja povezuje politiku i nauku, odnosno proces formacije i transformacije uverenja, promena na „tržištu ideja“ koje imaju značajne efekte na realne procese javne politike. Takođe, istraživanje visokog kvaliteta i sa dobrim metodološkim osnovama, čija vrednost je priznata u velikom broju oblasti društvenog domena, Svetska studija vrednosti, dobila je novu perspektivu u Budonovoj interpretaciji. Budon je pokazao način da se produbljeno ili drugačije pristupi rezultatima istraživanja javnog mnjenja.

Budonova teorija je postavila osnove za preispitivanje odnosa sociologije i drugih nauka, posebno odnos prema psihologiji i ekonomiji. Iako se time nije sistematično bavio, njegove analize Sajmonove ili Bekerove teorije daju osnovu za dalja istraživanja. Isto tako, neki teorijski pravci su implicitno prisutni u Budonovoj teoriji, posebno austrijska škola. Ovaj odnos je posebno važan ako se ima na umu značaj povezanosti austrijske škole i klasika Vebera, koji predstavlja Budonov uzor u definisanju postulata svoje teorije. Nažalost, Budon nije išao u ovom pravcu, osim nešto jasnijeg osvrta na Mizesovu teoriju u jednom od poslednjih radova.

Proučavanje KTA pruža uvide i u neke „eksternalističke“ aspekte Budonove teorije. Istraživanje KTA iz ugla Budonove ukupne akademske produkcije i teorijskog razvoja, pokazuje uticaj ličnog i društvenog konteksta u procesu formiranja epistemološke pozicije teoretičara. Perspektiva sociologije saznanja/nauke primenjena na samog Budona i njegovu teoriju, pokazuje da postoji povezanost političke orijentacije i društvenog konteksta sa epistemološkim preferencijama. Ključna trijada obuhvata korespondenciju epistemološke/metodološke orijentacije (metodološki individualizam), stava prema vrednosnim aspektima nauke (relativizam) i političke pozicije (liberalizam). Ovaj aspekt rada nije dovoljno istražen, ali postoje osnove za dalje razmatranje, posebno u komparativnoj perspektivi.

Budon nema jasnu poziciju u sociološkoj teoriji i ne pripada nedvosmisleno nekom taboru. Sa druge strane, postoji nekoliko teorijskih pravaca koji imaju važne relacije sa Budonovim modelom: KTA je zamišljena sa ambicijom da prati TRI kao opšti model objašnjenja društvene akcije i dogradi njen koncept racionalnosti; po epistemološkim principima Budon je najbliži Veberu; značaj uverenja i metodološka

rigoroznost srodna je analitičarima. Pokazalo se da Budon ima nekih sličnosti i sa pravcima sa kojima ima dosta neslaganja. Recimo, sa nekim interpretativnim pravcima deli fokusiranje na individualnog aktera i važnost značenja, prepoznavanje distinktivnosti pozicije posmatrača-naučnika koji tumači stvarnost, ali i kontinuiističku poziciju u objašnjenju naučnog/laičkog saznanja, kritiku pozitivizma i otvorenost za kvalitativnu metodologiju.

Svojom pozicijom Budon često želi da sebe svrsta u „treći put“, između racionalnih (TRI) i iracionalnih modela ponašanja (Boudon, 2002b). KTA je imala ambiciozni zadatak da prevaziđe „borbu paradigmi“ (Etzioni prema, Van Den Berg, A., Blais, 2002) otelovljenu u suprotstavljenim modelima *homo sociologicusa* i *homo economicusa*. Može se zaključiti da je Budon sociolog „srednjeg puta“ koji pokušava da prevaziđe dualizme: akcija-struktura; interpretativizam-pozitivizam, determinizam-voluntarizam; Veber-Dirkem, racionalno-iracionalno; vrednosna neutralnost-vrednosni relativizam; istoricizam-pozitivizam. Tako su nastala rešenja koja treba da pomire neke od tih dualizama: metodološki determinizam, antiempirijski pozitivizam u kombinaciji sa interpretativizmom. Budon je pokušao da razvije jednu individualističku teoriju u još uvek relevantnoj debati sociologije na liniji akter-struktura. Budonova teorija je zamišljena kao alternativa strukturno usmerenim (*struktura pre aktera* kod pozicija zasnovanih na faktorima i strukturama) i kombinovanim modelima (*i akter i struktura* kod Gidensa i Burdijea). Koji aspekti ove teorije će ostati prihvaćeni kao deo teorijskog nasleđa sociologije, nije moguće proceniti danas.

Budonova orijentacija ka individualizmu (pre svega metodološkom) ostala je glavna odrednica njegove teorije. Autori Votije i Hamlin, koji su se temeljnije bavili Budonovim radom, smatraju da je redefinisanje uloge individualnog aktera u sociologiji najvažnije nasleđe Budonove teorije. Hamlinova tvrdi da je najveći trajni doprinos Budona sociologiji, pored doprinosa mnogim oblastima kojima se bavio, njegova kritika pristupa koji su zanemarili ulogu ljudskog delanja u društvenim fenomenima (Hamlin, 2002: 7). Votije je to formulisao na nešto drugačiji način: Budon je doneo društvenim naukama veliko otkriće o ulozi ljudske slobode u društvenim procesima (Vautier: 2002: 71).

Literatura

Radovi Rejmona Budona

Boudon, R. (1971) *La crise de la sociologie*. Genève, Paris: Librairie Droz.

Boudon, R. (1979) *L'inégalité des chances*. Paris: Hachette/Pluriel.

Boudon, R. (1986a) *L'idéologie*. Paris: Fayard.

Boudon, R. (1986b) *Theories of Social Change: A Critical Appraisal*. University of California Press.

Boudon, R. (1987) The individualistic tradition in society. U: J. Alexander et al. (ur.) *The Micro-Macro Link*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Boudon, R. (1988) Will Sociology ever be a normal science? *Theory and Society*, 17: 747-771.

Boudon, R. (1989a) Why do social scientists tend to see the world as over-ordered? *Philosophica*, 44: 15-31.

Boudon, R. (1989b) Subjective rationality and the explanation of social behavior. *Rationality and Society*, 1(2): 173-196.

Boudon, R. (1989c) La théorie de l'action sociale de Parsons: la conserver, mais la dépasser. *Sociologie et sociétés*, 21(1): 55-67.

Boudon, R. (1990) *L'art de se persuader*. Paris: Fayard.

Boudon, R. (1991) What Middle-Range Theories Are. *Contemporary Sociology*, 20(4): 519-522.

Boudon, R. (1995) *Le juste et le vrai*. Paris: Fayard.

Boudon, R. (1996a) Pourquoi devenir sociologue? Réflexions et évocations. *Revue française de science politique*, 46 (1): 52-79.

Boudon, R. (1996b) The 'cognitivist model', a generalized 'rational-choice model'. *Rationality and Society*. 8 (2): 123-150.

Boudon, R. (1998a) *A Satisfying Theory of Social Knowledge*. Seminar of Theory and Science. Oslo.

Boudon, R. (1998b) *Etudes sur les sociologues classiques*. Paris: Quadrige/ Presses Universitaires de France.

Boudon, R. (1998c) Limitations of Rational Choice Theory. *American Journal of Sociology*, 104 (3): 817-828.

Boudon, R. (1998d) Social mechanisms without black boxes. U: P. Hedström, R. Swedberg (ur.) *Social Mechanisms*. Cambridge University Press.

Boudon, R. (1998e) *The sense of values*. Lecture at the Eilert Sundt seminar.

Boudon, R. (2001a) *Sociology that Really Matters*, Inaugural Lecture, European Academy of Sociology, Swedish Cultural Center.

Boudon, R. (2001b) Theories of social action. U: N. J. Smelser, P. B. Baltes (ur.) *International Encyclopedia of Social & Behavioral Sciences*. Pergamon.

Boudon, R. (2001c) La rationalité du religieux selon Max Weber. *L'Année sociologique* 2001/1 - Vol. 51: 9-50.

Boudon, R. (2001d) Which Rational Action Theory for Future Mainstream Sociology: Methodological Individualism or Rational Choice Theory? *European Sociological Review*, 17 (4): 451-457.

Boudon, R. (2002a) Sociology that Really Matters. *European Sociological Review*, 18 (3): 371-378.

Boudon, R. (2002b) La troisième voie. *Sociologie et sociétés*, 34(1): 147-153.

Boudon, R. (2002c) Théorie du choix rationnel ou individualisme méthodologique? *Sociologie et sociétés*, 34 (1): 9-34.

Boudon, R. (2002d) Utilité ou rationalité? Rationalité restreinte ou générale? *Revue d'Economie Politique*, 112 (5): 754-772.

Boudon, R. (2002d) Les causes de l'inégalité des chances scolaires. U: R. Boudon, N. Bulle, M. Cherkaoui. *École et société: les paradoxes de la démocratie*. Paris: PUF.

Boudon, R. (2003a) Beyond Rational Choice Theory. *Annual Review of Sociology*, 29: 1-21.

Boudon, R. (2003b) *Raison, bonnes raisons*. Paris: PUF.

Boudon, R. (2003c) Social Science and Two Relativisms. *Irish Journal of Sociology*, 12 (1): 5-23.

Boudon, R. (2003d) La conversion de Coleman à la théorie du choix rationnel: impressions et conjectures. *Revue française de sociologie*, 44 (2): 389-398.

Boudon, R. (2003e) *Déclin de la morale? Déclin des valeurs?* Paris: PUF.

Boudon, R. (2004a) *Pourquoi les intellectuels n'aiment pas le libéralisme*. Paris: Odile Jacob.

Boudon, R. (2004b) Une théorie judiciaire des sentiments moraux. *L'Année sociologique*, 54(2): 327-357.

Boudon, R. (2004c) [1969] *Les méthodes en sociologie*. Paris: PUF.

Boudon, R. (2004d) *Quelle théorie du comportement pour les sciences sociales?* Nanterre: Société d'ethnologie.

Boudon, R. (2004e) Théorie du choix rationnel ou individualisme méthodologique? *La Découverte / Revue du MAUSS*, 2 (24): 281-309.

Boudon, R. (2004f) Durkheim fut-il durkheimien? *Revue européenne des sciences sociales*, XLII, 129: 39-44.

Boudon, R. (2005a) The Social Sciences and Two Types of Relativism. *Journal of Classical Sociology*, 5(2): 157-174.

Boudon, R. (2005b) *Tocqueville aujourd'hui*. Paris: Odile Jacob.

Boudon, R. (2006) A propos du relativisme des valeurs: retour sur quelques intuitions majeures de Tocqueville, Durkheim et Weber. *Revue française de sociologie*, 47(4): 877-897.

Boudon, R. (2007a) *Essais sur la théorie générale de la rationalité*. Paris: PUF.

- Boudon, R. (2007b) [1999] *Le sens des valeurs*. Paris: PUF.
- Boudon, R. (2008) *Le relativisme*. Paris: PUF.
- Boudon, R. (2009a) The social sciences and the two relativisms. *Frontiers of sociology*. Leiden/Boston: Brill.
- Boudon, R. (2009b) [1977] *Effets pervers et ordre social*. Paris: PUF.
- Boudon, R. (2009c) [1979] *La logique du social*. Paris: Hachette littératures.
- Boudon, R. (2009d) Rational choice theory. U: B.S. Turner (ur.) *The New Blackwell Companion to Social Theory*. Wiley-Blackwell.
- Boudon, R. (2010a) *La sociologie comme science*. Paris: La découverte.
- Boudon, R. (2010b). The cognitive approach to morality. U: S. Hitlin, S. Vaisey (ur.): *Handbook of the sociology of morality*. London: Springer.
- Boudon, R. (2011) Ordinary rationality: the core of analytical sociology. U: P. Demeulenaere (ur.) *Analytical sociology and social mechanisms*.
- Boudon, R. (2012a) *La rationalité*. Paris: PUF.
- Boudon, R. (2012b) “Analytical sociology” and explanation of beliefs. *Revue européenne des sciences sociales*, 50 (2): 7-34.
- Boudon R., Betton E. (1999), Explaining the feelings of justice, *Ethical Theory and Moral Practice*, 2: 365–398.
- Boudon, R., Bourricaud, F. (1982) *Dictionnaire critique de la sociologie*. Paris: PUF.
- Boudon, R., Bourricaud, F. (2003) *A critical dictionary of sociology*. Taylor & Francis e-Library.
- Boudon, R., Viale, R. (2000) Reasons, cognition and society. *Mind&Society*. 1: 41-56.

Opšta literatura

Alexander, J., Giesen, B. (1987) From reduction to linkage: the long view of the micro-macro link. U: J. Alexander et al. (ur.) *The Micro-Macro Link*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Archer, M., Tritter, J. (2000) Introduction. U: M. Archer, J. Tritter (ur.) *Rational choice theory: resisting colonization*. London & New York: Routledge.

Archer, M., (2000) Homo economicus, Homo sociologicus and Homo sentiens. M. Archer, J. Tritter (ur.) *Rational choice theory: resisting colonization*. London & New York: Routledge.

Arnold, R. (1980) Hayek and Institutional Evolution. *The Journal of Libertarian Studies*, 4 (4).

Arrow, K. (2004) Is Bounded Rationality Unboundedly Rational? Some Ruminations. U: *Models of man*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

Abercrombie, N., Hill, S., Turner, B.S. (2006) *The Penguin dictionary of sociology*. London: Penguin Books.

Barber, B. (2006) The Politics of Political Science: "Value-free" Theory and the Wolin-Strauss Dust-Up of 1963. *The American Political Science Review*, 100(4): 539-545.

Bhaskar, R. (1998) Philosophy and scientific realism. U: M. Archer et al. *Critical realism: essential readings*.

Becker, G.S. (1962) Irrational behavior and economic theory. *The Journal of Political Economy*. 70 (1): 1-13.

Becker, G.S. (1986) The Economic Approach to Human Behavior. In: J. Elster, *Rational choice*. New York: New York University Press.

Becker, G. S. (1996) *Accounting for tastes*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Begović, B. (2004) Gary S. Becker – ekonomski imperijalista. *Ekonomski anali*, 162: 275-300.

- Birešev, A. (2010) Nove francuske sociologije – napomene uz izbor tekstova. *Treći program*, 146, II/2010: 7-32.
- Boettke, P. (1998) Rational Choice and Human Agency in Economics and Sociology: Exploring the Weber-Austrian Connection. U: H. Giersch (ur.) *Merits and Limits of Markets*. Berlin: Springer.
- Bošković, A. (2010) *Kratak uvod u antropologiju*. Beograd: Službeni glasnik.
- Bošković, A., Ignjatović, S. (2012) Understanding Ethnic Conflicts through Rational Choice. *Ethnos*, 77(2): 290-296.
- Božović, B., Gvozdrenović, V. (2009) Nerealistični optimizam i donošenje odluka. *Psihologija*, 42 (4): 567-584.
- Bloor, D. (1999) Anti-Latour. *Studies in History and Philosophy of Science*, 30 (1): 81–112.
- Bourdieu, P., Passeron, J-C. (1964) *Les Héritiers*. Paris: Les éditions de minuit.
- Bourdieu, P., Passeron, J-C. (1970) *La Reproduction*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bourdieu, P. (2001) *Science de la science et la réflexivité*. Paris: Edition raisons d’agir.
- Bouvier, A. (2007) An Argumentativist Point of View in Cognitive Sociology. *European Journal of Social Theory*, 10 (3): 465-480.
- Boyer, P. (2001) *Religion explained*. New York: Basic Books.
- Brekhus, W. (2007) The Rutgers School: A Zerubavelian Culturalist Cognitive Sociology. *European Journal of Social Theory*, 10 (3): 448–464.
- Bruce, S., Yarney, S. (2006) *The Sage dictionary of sociology*. London: Sage.
- Bruner, J. (1996) Foreword. U: B. Shore, *Culture in Mind: Cognition, Culture and the Problem of Meaning*. New York/ Oxford: Oxford University Press.
- Bulle, N. (2005) Introduction generale. L'explication de l'action sociale. *L'Année sociologique*, 1 (55): 9-18.

Caillé, A. *Anti-utilitarianism, economics and the gift-paradigm*.

URL: <http://www.revuedumauss.com.fr/media/ACstake.pdf>

Camic, C., Gross, N. (2001) The new sociology of ideas. U: J. Blau (ur.) *The Blackwell Companion to Sociology*. Blackwell Publishing.

Castelfranchi, C (1998) Modelling social action for AI agents. *Artificial intelligence*, 103: 157-182.

Castelfranchi, C. (2000) Through the Agents' Minds: Cognitive Mediators of Social Action, *Mind & Society*, 1: 109-140.

Cerulo, K. (2002) Establishing a Sociology of Culture and Cognition. U: K. Cerulo (ur.) *Culture in Mind: Toward a Sociology of Culture and Cognition*. New York/ London: Routledge.

Cicourel, A. (1973) *Cognitive Sociology*. Harmondsworth: Penguin Books.

Cicourel, A. (1985) Raisonement et diagnostic: le rôle du discours et de la compréhension clinique en médecine. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 60: 79-89.

Cicourel, A. (2006) The interaction of discourse, cognition and culture. *Discourse Studies*, 8(1): 25–29.

Cherkaoui, M. (2000) La stratégie des mécanismes générateurs comme logique de l'explication. *L'acteur et ses raisons*. Paris: PUF.

Cockerham, W., Abel T., Lüschen, G. (1993) Max Weber, Formal Rationality, and Health Lifestyles. *The Sociological Quarterly*, 34 (3): 413-428.

Coleman, J. (1986) Social Theory, Social Research, and a Theory of Action. *The American Journal of Sociology*, 91(6): 1309-1335.

Coleman, J., Fararo, T. (1992) *Rational choice theory: advocacy and critique*. Newbury Park: SAGE.

Coleman, J. (1993) The Impact of Gary Becker on Sociology. *Acta Sociologica*, 36: 169-178.

Conlisk, J. (1996) Why bounded rationality? *Journal of Economic Literature*, XXXIV: 669-700.

Corcuff, P. (2005), "Figures de l'individualité, de Marx aux sociologies contemporaines.", *EspacesTemps.net*, Textuel, 12.07.2005 <http://espacestemps.net/document1390.html>

David, M. (2010) *Methods of Interpretive Sociology*. SAGE.

Davidson, D. (2004) *Problems of rationality*. Oxford: Clarendon Press.

D'Andrade, R. (1981) The cultural part of cognition. *Cognitive science*, 5: 179-195.

D'Andrade, R. (2003) [1995] *The Development of Cognitive Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dekić, M. (2013) Sociologija kao znanost (prikaz). *Političke perspektive*, 1: 79-83.

Dekić, M. (2013) Razumevanje i objašnjenje: Da li je društvena nauka već ujedinjena? *Političke perspektive*, 2: 49-75.

Deubel, P. (2008) *Analyse économique et historique des sociétés contemporaines*. Pearson Education.

DiMaggio, P. (1997) Culture and cognition. *Annual Review of Sociology*, 23:263–287.

DiMaggio, P. (2002) Why Cognitive (and Cultural) Sociology Needs Cognitive Psychology. U: K. Cerulo (ur.) *Culture in Mind: Toward a Sociology of Culture and Cognition*. New York/ London: Routledge.

Diltaj, V. (1980) *Zasnivanje duhovnih nauka*. Beograd: Prosveta.

Dirkem, E. (1963) [1895] *Pravila sociološke metode*. Beograd: Savremena škola.

Durkheim, E. (1968) [1912] *Les formes élémentaires de la vie religieuse*. Paris: Les PUF.
URL: <http://classiques.uqac.ca/>

Durkheim, E. (1975) [1900] La sociologie et son domaine scientifique. U: E. Durkehim, *Textes*. Paris: Éditions de Minuit.
URL: http://www.uqac.quebec.ca/zone30/Classiques_des_sciences_sociales/index.html

Durkheim, E., Mauss, M. (1963) [1903] *Primitive classification*. Chicago: The University of Chicago Press.

Dore, R.P. (1961) Function and cause. *American Sociological Review*, 26(6): 843-853.

Dubet, F. (2005) Pour une conception dialogique de l'individu. *EspacesTemps.net*, Textuel, 21.06.2005. <http://espacestemp.net/document1438.html>

Durić, M. (1964) *Sociologija Maksa Vebera*. Zagreb: Matica hrvatska.

Eder, K. (2007) Cognitive Sociology and the Theory of Communicative Action: The Role Communication and Language in the Making of the Social Bond. *European Journal of Social Theory* 10 (3): 389-408.

Edling, C., Hedström, P. (2005) *Analytical Sociology in Tocqueville's Democracy in America*. BERLINER JOURNAL FUR SOZIOLOGIE, 15 (4): 511. Working Paper No 3. Department of Sociology. Stockholm University.

Ekström, M. (1992) Causal explanation of social action: the contribution of Max Weber and of critical realism to generative view of causal explanation in social science. *Acta Sociologica*, 35: 107-122.

Elster, J. (1985) *Making sense of Marx*. Paris: Edition de la Maison des Sciences de l'Homme; Cambridge: Cambridge University Press.

Elster, J. (1986) *Rational choice*. New York University Press.

Elster, J. (1998) A plea for mechanisms. U: Peter Hedström, Richard Swedberg (ur.) *Social Mechanisms*. Cambridge: Cambridge University Press.

Elster, J. (1999) *Alchemies of the mind*. Cambridge: Cambridge University Press.

Elster, J. (2003) Coleman on Social Norms. *Revue française de sociologie*, 44 (2): 297-304.

Elster, J. (2007) *Explaining social behavior: more nuts and bolts for the social sciences*. Cambridge: Cambridge.

Elster, J. (2009) *Reason and rationality*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Erl, V. Dž. (2005) *Uvod u filozofiju*. Beograd: Dereta.

Ericson, A., Oliver, W. (1988) Methodology for laboratory research on thinking: task selection, collection of observations, and data analysis. U: S.Sternberg, E.E.Smith (ur.) *The psychology of human thought*. New York: Cambridge University Press.

Evans-Pritchard, E.E. (1972) [1937] *Witchcraft, Oracles, and Magic among Azande*. Oxford: Clarendon Press.

Fararo, T. (2001) *Social Action Systems*. Westport/Connecticut/London: Praeger.

Frankena, W. (1973) *Ethics*. Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall.

Fine, G.A., Manning, P (2003) Erving Goffman. U: G. Ritzer (ur.) *Blackwell Companion to Major Contemporary Social Theorists*. Malden, Oxford, Melbourne, Berlin: Blackwell.

Fiorina, M., Shapiro, I. (2000) *Political Scientists Debate Theory of 'Rational Choice'*. URL: <http://myweb.liu.edu/~uroy/eco54/histlist/pol-sci-rational.htm>

Forsé, M. (2013) *In memoriam. Raymond Boudon*. URL: <http://www.ofce.sciences-po.fr/blog/?p=3644>

Gardner, H. (1985) *The mind's new science: a history of cognitive revolution*. New York: Basic Books.

Gigerenzer, G. (1996) On Narrow Norms and Vague Heuristics: A Reply to Kahneman and Tversky. *Psychological Review*, 103 (3): 592-596.

Gigerenzer, G. (2000) *Adaptive thinking*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Goldstein, D., Gigerenzer, G. (2002) Models of Ecological Rationality: The Recognition Heuristic. *Psychological Review*, 109 (1): 75-90.

Goldstone, R., Son, J.Y. (2005) Similarity. U: K. Holyoak, R. Morrison (ur.) *The Cambridge Handbook of Thinking and Reasoning*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Goffman, E. (1986) *Frame analysis*. Boston: Northeastern University.
- Hač, E. (1979) *Antropološke teorije* (2. Redklif-Braun, Evans-Pričard, Malinovski). Beograd: BIGZ.
- Hayek, F.A. (1982) *Law, Legislation and Liberty*. London: Routledge.
- Hamlin, Lins C. (2002) *Beyond Relativism: Raymond Boudon, Cognitive Rationality and Critical Realism*. London: Routledge.
- Hamlyn, D.W. (1981) Cognitive systems, 'folk psychology', and knowledge. *Cognition*, 10: 115-118.
- Hardin, R. (2008) Teorija racionalnog izbora. *Treći program Radio Beograda*, 139–140 (III–IV): 45-65.
- Harré, R. (2002) *Cognitive science*. London: SAGE.
- Harré, R. (2009) The Second Cognitive Revolution. U: Leidlmair, K. (ur.) *After cognitivism*. Dordrecht: Springer.
- Hausman, Daniel (2009) Rational preference and evaluation. *Occasion: Interdisciplinary Studies in the Humanities* 1, no. 1 (October 15, 2009).
- Heckathorn, D. (1997) The paradoxical relationship between sociology and rational choice. *The American Sociologist*, 28 (2): 6-15.
- Heckathorn, D. (2001) Sociological rational choice. U: G. Ritzer, B. Smart (ur.) *Handbook of social theory*. London: Sage.
- Hechter, M., Kanazawa, S. (1997) Sociological rational choice theory. *Annual Review of Sociology*, 23: 191-214.
- Hedström, P., Stern, S. (2008) *Rational choice and sociology*. U: S.Durlauf, L.Blume (ur.) *The New Palgrave Dictionary of Economics* (Vol. 6). New York: Palgrave Macmillan.
- Hedström, P., Swedberg, R. (1998) Social mechanisms: an introductory essay. U: Peter Hedström, Richard Swedberg (ur.) *Social Mechanisms*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Hedström, P., (2005) *Dissecting the social*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hedström, P. (2013) *Raymond Boudon (1934-2013)*. *Revue française de sociologie* 2013/2 - Vol. 54.
- Herva, S. (1988) The genesis of Max Weber's *Verstehende Soziologie*. *Acta Sociologica*, 2: 143-156.
- Hitlin, S., Vaisey, S. (2010) Back to the future: reviving the sociology of morality. U: S. Hitlin, S. Vaisey (ur): *Handbook of the sociology of morality*. London: Springer.
- Hodgson, G. (2007) Meanings of Methodological Individualism. *Journal of Economic Methodology*, 14 (2): 211-226.
- Holyoak, K., Morrison, R. (2005) *Thinking and Reasoning: A Reader's Guide*. U: K. Holyoak, R. Morrison (ur.) *The Cambridge Handbook of Thinking and Reasoning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Homans, G.C. (1987) Behaviourism and after. U: A. Giddens, J. Turner (ur.) *Social theory today*. Cambridge: Polity Press.
- Hopcroft, R. (2009) The Evolved Actor in Sociology. *Sociological Theory*, 27, (4): 390-406.
- Hwang, Ruey-Chyi, et al. (2010) Dropping the Brand of Edinburgh School: An Interview with Barry Barnes. *East Asian Science, Technology and Society: An International Journal*, 4: 601-617.
- Ignjatović, S. (2012) Raymond Boudon: La sociologie comme science. *Sociologija*, 54 (1): 206-208.
- Ignjatovic, S. (2013) Raymond Boudon: La sociologie comme science. *European Sociological Review*, 29 (1): 131-133.
- Joas, H., Beckert, J. (2006) Action Theory. U: J. Turner (ur.) *Handbook of sociological theory*. Riverside, California: Springer.
- Klein, D., Stern, S. (2005) Narrow-tent Democrats and fringe others: the policy views of social science professors. Swedish Institute for Social Research. Working Paper 8/2005.

- Kostić, A. (2006) *Kognitivna psihologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Latour, B., Woolgar, S. (1986 [1979]). *Laboratory Life. The Construction of Scientific Facts*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Levy-Bruhl, L. (1923) *Primitive mentality*. London: George Allen & Unwill ltd, New York: The Macmillan Company.
- Lindenberg, S. (2000) The extension of rationality: Framing versus cognitive rationality. *L'acteur at ses raisons*. Paris: PUF.
- Lindenberg, S. (2006) Social rationality versus rational egoism. In: J. Turner, *Handbook of Sociological Theory*. Riverside, California: Springer.
- Lizardo, O. (2012) Analytical Sociology's Superfluous Revolution, *Sociologica*, 1/2012. Symposium / On Analytical Sociology: Critique, Advocacy, and Prospects.
- Lukes, S. (1968) Methodological Individualism Reconsidered. *The British Journal of Sociology*, 19 (2): 119-129.
- Mantzavinos, C. (2009) A note on methodological individualism. In: M. Cherkaoui, P. Hamilton (eds.) *Raymond Boudon: a life in sociology: essays in honour of Raymond Boudon*. Bardwell Press.
- Manzo, G. (2010) Analytical sociology and its critics. *European Journal of Sociology*, 51 (1): 129-170.
- Merton, R. (1936) The Unanticipated Consequences of Purposive Social Action. *American Sociological Review*, 1(6): 894-904.
- Mijatović, B. (2000) O mikroekonomskoj teoriji fertiliteta. *Stanovništvo*, 1-4.
- Milić, V. (1978) *Sociološki metod*. Beograd: Nolit.
- Mimica, A. (1991) *Radikalska sociologija*. Niš: Gradina.
- Mises, L. (1996) [1949] *Human Action: A Treatise on Economics*. Yale University Press.

Mladenović, I. (2009) Racionalnost, mentalna kauzalnost i društvene nauke. *Filozofija i društvo*, 1: 193-221.

Mladenović, I. (2010) Ima li mesta za psihologiju u teoriji racionalnog izbora? *Filozofija i društvo*, 2: 251-273.

Monroe, R.K. (2001) Paradigm Shift: From Rational Choice to Perspective. *International Political Science Review*, 22 (2): 151-172.

Mounier, P. (2001) *Pierre Bourdieu, une introduction*. Pocket/La decouverte.

Mouzelis, N. (1995) *Sociological theory: what went wrong?* London&New York: Routledge.

Mouzelis, N. (2007) Cognitive relativism: between positivistic and relativistic thinking in the social sciences. U: *Reconstructing postmodernism: critical debates*. Nove Science Publishers.

Noguera, J. (2006), Introduction: Why we need an analytical sociological theory? *Papers: Revista de sociologia*, 80: 7-28.

Norkus, Z. (2000) Max Weber's interpretive sociology and rational choice approach. *Rationality and Society*, 12(3): 259-282.

Norman, D. (1980) Twelve issues for cognitive science. *Cognitive Science*, 4: 1-32.

Nozick, R. (1998) Why Do Intellectuals Oppose Capitalism? *Cato Policy Report*, 20 (1).

Oakes, G. (2003) Max Weber on Value Rationality and Value Spheres. *Journal of Classical Sociology*, 3(1): 27-45.

Oberschall, A. (2000) Why false beliefs prevail: the little rascals child sex abuse prosecutions. *L'acteur et ses raisons*. Paris: PUF.

Parsons, T. (1978) Comment on R. Stephen Warner's "Toward a Redefinition of Action Theory: Paying the Cognitive Element Its Due". *American Journal of Sociology*, 83 (6): 1350-1358.

Pavličić, D. (1997) Individualne preferencije i racionalni izbor. *Psihologija*, 1-2: 49-76.

- Pavlović, B. (2006) *Rasprava o filozofskim osnovama nauka*. Plato: Beograd.
- Pavlović, D. (2009) Sociološke osnove normativnog institucionalizma u političkoj nauci. *Sociološki pregled*, 2: 231-250.
- Pešić, V. (1990) Teorija promene i Parsonsovo shvatanje modernog društva. U: A. Milić et al. *Sociologija društvene akcije Talkota Parsonsa*. Beograd: ISIFF.
- Pharo, P. (2004) L'enquête en sociologie morale. *L'Année sociologique*, 2 (54), 359-388.
- Pharo, P. (2007) How is Sociological Realism Possible? Sociology after Cognitive Science. *European Journal of Social Theory*, 10 (3): 481-496.
- Prendergast, C. (1986) *Alfred Schutz and the Austrian School of Economics*. American Journal of Sociology, 92 (1): 1-26.
- Proudfoot, M., Lacey, A.R. (2010) *Routledge Dictionary of Philosophy*. London&New York: Routledge.
- Putanec, V. (1989) Francusko-hrvatski ili srpski rječnik. Zagreb: Školska knjiga.
- Quattrone, G., Tversky, A. (1984) Causal Versus Diagnostic Contingencies: On Self-Deception and on the Voter's Illusion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46 (2): 237-248.
- Radnitzky, G. (1987) La perspective économique sur le progrès scientifique: application, en philosophie de la science, de l'analyse coût-bénéfice. *Archives de Philosophie*, 50: 177-197.
- Rasmussen, D. (1994) The significance for cognitive realism of the thought of John Poinsot. *American Catholic Philosophical Quarterly*, LXVIII, 3: 409-424.
- Rettinger, D., Hastie, R. (2001) Content Effects on Decision Making. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 85 (2): 336-359.
- Ringer, F. (1997) *Max Weber's Methodology*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Ritzer, G. (1988) Sociological metatheory: a defense of a subfield by a delienation of its parameters. *Sociological Theory*, 6(2): 187-200.

Rogers, M. (2003) Alfred Shutz. U: G.Ritzer (ur.) *The Blackwell Companion to Major Classical Social Theorists*. Malden, Oxford, Melbourne, Berlin: Blackwell.

Saferstein, B. (2007) Process Narratives, Grey Boxes, and Discourse Frameworks: Cognition, Interaction, and Constraint in Understanding Genetics and Medicine. *European Journal of Social Theory*, 2007 10(3): 424-447.

Schmaus, W. (1996) Levy-Bruhl, Durkheim, and the positivist roots of the sociology of knowledge. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 32(4): 424-440.

Schoenfeld, A. (1983) Beyond the purely cognitive: belief systems, social cognitions, and metacognitions as driving forces in intellectual performance. *Cognitive Science*, 7: 329-363.

Schutz, A. (1962) *Collected Papers: The Problem of Social Reality*. The Hague/Boston/London: Martinus Nijhoff.

Shafir, E., Simonson, I., Tversky, A. (1993) Reason-based choice. *Cognition*, 49: 11-36.

Shore, B. (1996) *Culture in Mind: Cognition, Culture and the Problem of Meaning*. New York/ Oxford: Oxford University Press.

Shweder, R. et al. (1977) Likeness and Likelihood in Everyday Thought: Magical Thinking in Judgments About Personality. *Current Anthropology*, 18 (4): 637-658.

Simon, H. (2000) Bounded Rationality in Social Science: Today and Tomorrow. *Mind & Society*, 1: 25-39.

Simonson, I., Tversky, A. (1992) Choice in context: tradeoff contrast and extremeness aversion. *Journal of Marketing Research*, XXIX: 281-295.

Sinđelić, S. (1986) Metodologija istraživačkih programa. *Filozofske studije*, XVIII: 81-119.

Smith, G. (2006) *Erving Goffman*. London&New York: Routledge.

Spasić, I. (1991) Etnometodologija i njeni metodi. *Sociologija*, 23(4): 561-576.

Spasić, I. (1994) Društvo kao pozorište: dramaturški model u društvenim naukama. *Sociologija*, 36 (1): 65-80.

Spasić, I. (1996) Vidovi konstrukcionizma: neke konvergencije u savremenoj sociološkoj teoriji. *Sociologija*, 36 (1): 30-46.

Spasić, I. (1998) Interpretativna sociologija: izazovi razumevanja društvenog sveta. U: I. Spasić (ur.) *Interpretativna sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Spasić, I. (2004) *Sociologije svakodnevnog života*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Spasić, I. (2007) Bruno Latur, akteri-mreže i kritika kritičke sociologije. *Filozofija i društvo*, 2: 43-72.

Sperber, D. (1997) Methodological individualism and cognitivism in the social sciences. U: R. Boudon, F. Chazel, A. Bouvier (ur.) *Cognition et sciences sociales*. Paris: PUF.

Stark, W. (2002) *The fundamental forms of social thought*. Routledge

Stojanović, B. (2007) Ekonomija i sociologija – između saradnje i netrpeljivosti. *Ekonomski anali*, 52 (174-175): 131-151.

Strydom, P. (2006) Contemporary European social cognitive theory. U: G. Delanty (ur.) *Handbook of contemporary European social theory*. London and New York: Routledge.

Strydom, P. (2007) Introduction: A Cartography of Contemporary Cognitive Social Theory. *European Journal of Social Theory*, 10: 339-356.

Swidler, A., Ardit, J. (1994) The new sociology of knowledge. *Annual Review of Sociology*, 20: 305-329.

Tasić, S. (2012) *Svetska ekonomska kriza*. Beograd: Službeni glasnik.

Touraine, A. (2000) Du système à l'acteur. *L'acteur et ses raisons*. Paris: PUF.

Turner, B. S. (2006) *The Cambridge Dictionary of Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Turner, J. (1987) Centrality of classics. U: J. Turner (ur.) *Social Theory Today*. Cambridge: Polity Press.

Turner, J. (1988) *A Theory of Social Interaction*. Stanford, California: Stanford University Press.

Turner, J. (2002) *Toward a Sociological Theory of Interpersonal Behavior*. Stanford, California: Stanford University Press.

Turner, S. (2007) Social Theory as a Cognitive Neuroscience. *European Journal of Social Theory*, 10 (3): 357-374.

Tversky, A., Kahneman, D. (1973) Availability: A Heuristic for Judging Frequency and Probability. *Cognitive Psychology*, 5: 207-232.

Tversky, A., Kahneman, D. (1981) The Framing of Decisions and the Psychology of Choice. *Science*, New Series, Vol. 211, No. 4481. Jan. 30: 453-458.

Udehn, L. (2001) *Methodological individualism: background, history and meaning*. London&New York: Routledge.

Udehn, L. (2002) The changing face of methodological individualism. *Annual Review of Sociology*, 28: 479-507.

Van Den Berg, A., Blais, A. (2002) Presentation. *Sociologie et sociétés*, 34 (1): 3-8.

Vargas, E.V. et al. (2008) The debate between Tarde and Durkheim (engleski prevod). *Environment and Planning D: Society and Space*, 2006: 761-777.

Vautier, C. (2002) *Raymond Boudon, vie, ouvres, concepts*. Paris: Ellipses.

Vandenberghe, F. (2006) The age of epigones. U: G. Delanty (ur.) *Handbook of contemporary European social theory*. London and New York: Routledge.

Veber, M. (1976) *Privreda i društvo* (tom 1). Beograd: Prosveta.

[Weber, M.] (1978) *Economy and Society*. Vol.1. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Viale, R. (2012) *Methodological Cognitivism*. Springer.

Warner, R.S. (1978) Toward a Redefinition of Action Theory: Paying the Cognitive Element Its Due. *American Journal of Sociology*, 83 (6): 1317-1349.

Weber, M. (1949) *The Methodology of the Social Sciences*. Glencoe Illinois: The Free Press.

Williams, S., (2000) Is rational choice theory 'unreasonable'? U: M. Archer, J. Tritter (ur.) *Rational choice theory: resisting colonization*. London & New York: Routledge.

Zafirovski, M. (2000) The Rational Choice Generalization of Neoclassical Economics Reconsidered: Any Theoretical Legitimation for Economic Imperialism? *Sociological Theory*, 18 (3): 448-471.

Zafirovski, M. (2001) MaxWeber's Analysis of Marginal Utility Theory and Psychology Revisited: Latent Propositions in Economic Sociology and the Sociology of Economics. *History of Political Economy*, 33 (3): 437-458.

Zerubavel, E. (1993) On the sociomental foundations of relevance. *Social Research*, 60 (2): 397-413.

Zerubavel, E. (2002) Elephant in the room. U: K. Cerulo (ur.) *Culture in Mind: Toward a Sociology of Culture and Cognition*. New York/ London: Routledge.

Zerubavel, E. (2005) Islands of Meaning. U: J.O'Brien (ur.) *The Production of Reality*. Pine Forge Press.

Zerubavel, E. (2006) *The Elephant in the Room*. Oxford University Press.

Biografija

Suzana Ignjatović je rođena u Beogradu, 9. februara 1975. godine. Diplomirala je sociologiju 2002. na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu (prosek ocena 9,48). Magistarske studije sociologije završila je 2009. na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu (sa prosekom 10), gde je odbranila magistarsku tezu pod nazivom „Fenomen popularnosti koncepta socijalnog kapitala u akademskom polju i praktičnoj politici“.

Od 2003. do 2005. bila je zaposlena u Ministarstvu prosvete i sporta kao analitičar obrazovne politike. U tom periodu angažovana je u izradi nacionalnih izveštaja o obrazovanju CEDAW i UNESCO. Takođe je bila član Saveta za rodnu ravnopravnost Vlade Republike Srbije.

Od 2005. je zaposlena u Institutu društvenih nauka kao istraživač-saradnik. Trenutno je angažovana na projektu „Društvene transformacije u procesu evropskih integracija – multidisciplinarni pristup“ kao rukovodilac potprojekta „Socio-kulturni aspekti evropskih integracija“. Veći istraživački projekti na kojima je radila: „Građanke i građani Srbije o rodnoj ravnopravnosti“, „Univerzitetsko i neformalno obrazovanje novinara u Srbiji“, „Staračka domaćinstva i izbegličke porodice“, „Status i uloga omladine na prelazu vekova“. Bila je konsultant međunarodnih organizacija (Svetska zdravstvena organizacija, Svetska banka, IOM, UNOPS) iz oblasti obrazovanja, socijalne politike, socijalne inkluzije, metodologije istraživanja problema osetljivih grupa (posebno Roma).

Oblasti naučnog interesovanja su sociološka teorija, sociologija saznanja, kognitivna sociologija, sociologija javne politike. Učestvovala je na nacionalnim i međunarodnim konferencijama (poslednji je kongres IUAES u Mančesteru 2013. godine). Objavila je monografiju *Socijalni kapital* i bila koautor nekoliko zbornika. Do sada je objavila nekoliko radova u vrhunskim međunarodnim časopisima koji su visoko pozicionirani na SSCI listi (*European Sociological Review*, *Ethnos*, *European Journal of Women's Studies*), kao i u uticajnim regionalnim i domaćim časopisima (*ANNALES - Annals for Istrian and Mediterranean Studies*, *Sociologija i prostor*, *Sociologija*, *Stanovništvo*). Član je IUAES-a (International Union of Anthropological and Ethnological Sciences).

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а СУЗАНА ИГЊАТОВИЋ

број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

КОГНИТИВНА ТЕОРИЈА АКЦИЈЕ
РЕЗУЛТАТ БУДОВА

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 05/06/2014

СИ

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора СУЗАНА ИГЊАТОВИЋ

Број уписа _____

Студијски програм СОЦИОЛОГИЈА

Наслов рада КОГНИТИВНА ТЕОРИЈА АКЦИЈЕ РЕЖИМА БУДУЊА

Ментор ПРОФ ДР ИВАНА СПАСИЋ

Потписани СУЗАНА ИГЊАТОВИЋ

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 05/06/2014

СИ

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

КОГНИТИВНА ТЕОРИЈА АКЦИЈЕ
РЕМОНА БУДОЧА

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 05/06/2014

